

40 ÉVES A

Szeged
2004

**40 éves a Szegedi Tudományegyetem
Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszéke**

**40 éves a Szegedi Tudományegyetem
Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszéke**

**Szeged
2004**

SZERKESZTETTE:

Abonyiné Palotás Jolán

egyetemi docens

és

Komarek Levente

PhD hallgató

Felelős kiadó:

Mészáros Rezső

akadémikus

tanszékvezető egyetemi tanár

Kiadja:

SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék

Szedés és tördelés:

Kádas Gabriella

© *Mészáros Rezső, 2004*

Nyomdai kivitelezés:

Gold Press Nyomda

Szeged, Boldogasszony sgt. 55 Tel.: 62/311-111

Felelős vezető:

Illés Mihály

ISBN 963 460 378 5

Szeged, 2004

Tartalomjegyzék

Előszó	7
A tanszék eddigi munkatársai	9
A gazdasági mikrokörzetek elvi és módszertani kérdései (<i>Krajkó Gyula</i>)	11
Szeged jövőképe(i)? (<i>Mészáros Rezső</i>)	29
Új vonások a tanyafejlődésben (<i>Becsei József</i>)	35
A Dél-Alföld fejlődésének kritikus pontjai (<i>Abonyiné Palotás Jolán</i>)	43
Egy válságkommunikációs modell a helymarketingben (<i>Garamhegyi Ábel</i>)	53
A lakóhelyi szuburbanizáció terének lehatárolása a vidéki Magyarországon (<i>Bajmócy Péter</i>)	61
Demográfiai helyzetkép Magyarországon (Új demográfiai vonások Magyarország arculatán) (<i>Szónoky Ancsin Gabriella</i>)	71
A településmarketing elhanyagolt küldetése (<i>Boros Lajos</i>)	79
A városi turizmusfejlesztés és -tervezés kérdései a szegedi turisztikai koncepció készítésének kapcsán (<i>Juray Tünde</i>)	89
A vállalkozások és a szakképzés Csongrád megyében (<i>Kovács Csaba</i>)	99
Az egészségügyi ellátás néhány földrajzi problémája a Dél-Alföldön (<i>Pál Viktor</i>)	105
Az aprófalvasodás idő- és térbeli sajátosságai Magyarországon (<i>Balogh András</i>)	113
Ipari park hálózat, mint sajátos magyar infrastrukturális rendszer (<i>Folberth Péter</i>) ...	121
Atalakuló kismezővárosok az Alföldön (<i>Gulyás Péter</i>)	127
Terjeszkedő magyar multik (<i>Györbiró-Szabó András</i>)	133
Innovációval a fenntartható fejlődésért (A környezet minőségi állapotának védelme és javítása a Dél-Alföldön) (<i>Gyurcsek Tamás</i>)	139
Iskola a határon túl: ingázó francia diákok (<i>Jóri Johanna</i>)	145
Kistérség-fejlődési típusok, különös tekintettel a humán tényezőkre (<i>Csatári Bálint-Kanalas Imre-Tóth Krisztina</i>)	149
A szuburbanizáció néhány közlekedési vonatkozása (<i>Keserű Imre</i>)	163
Kombinált vasúti-közúti személyszállítás Borsod-Abaúj-Zemplén megye egyes területein (<i>Kiss László</i>)	169
Gondolatok a falusi turizmusról (<i>Kiss Tünde</i>)	175
A tágabb értelemben vett húsipar árualapjának változása a Dél-Alföldön, különös tekintettel a rendszerváltozás utáni időszakra (<i>Komarek Levente</i>)	181
A Közél-Kelet turisztikailag legvonzóbb országa (<i>Kovács Nóra</i>)	187
Gondolatok az információs társadalom földrajzi diskurzusához (<i>Sinka Róbert</i>) ...	193
Regionális különbségek az energiatakarékossági pályázati rendszer eredményeiben (<i>Szuppinger Péter</i>)	199
Tolna megye aprófalvainak demográfiai jellemzői (<i>Tolnai Viola</i>)	205
Lakáspiaci tendenciák az Alföldön (<i>Tóth Krisztina</i>)	211
A GDP területi szerkezete Spanyolországban 1995–2000 (<i>Várnagy József</i>)	217

Előszó

40 éves a Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszéke. A 40 évből három évtized **Krajkó Gyula** professzor úr kiváló vezetésével telt el. Ez idő alatt a Tanszék az ország egyik meghatározó, iskolateremtő földrajz tanszéke lett. Sok, nálunk végzett kitűnő kolléga dolgozik az ország különböző kutatóintézeteiben, egyetemein, főiskoláin és az államigazgatás magas szintjein.

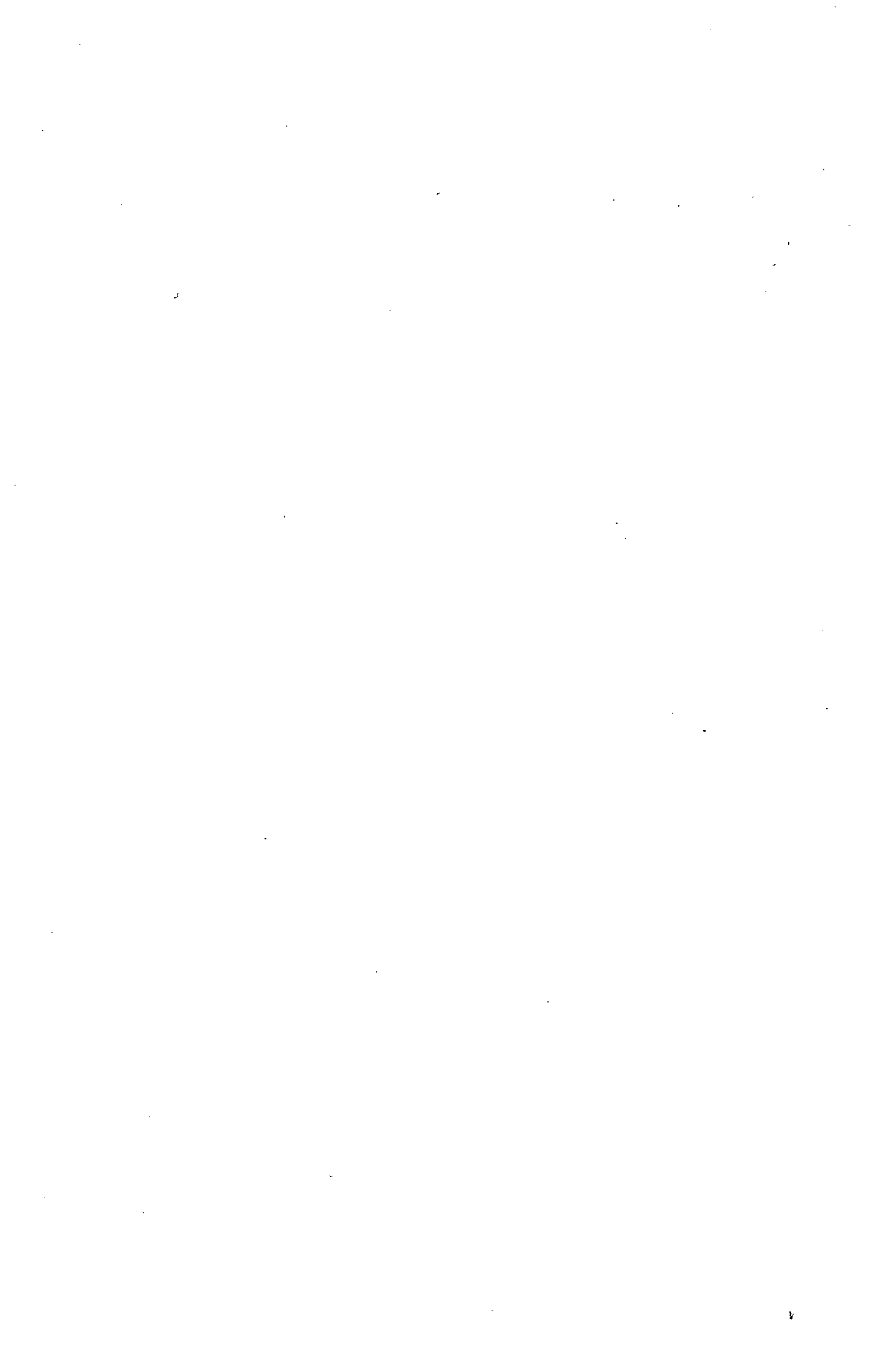
A Tanszék évtizedeken át a magyar gazdasági körzetkutatás meghatározó központja volt, amelyhez szervesen kapcsolódnak a mostani dél-alföldi, határon átnyúló regionális kutatások. De a Tanszék kutatási területeit számos országos méretű, nemzetközi kitekintésű és elméleti kutatások is jellemzik. Fontosnak tartom hangsúlyozni azt is, hogy a Tanszék vezetői és munkatársai mindig kiemelt feladatuknak tartották, hogy a földrajztudomány szemléletvilágával és módszertani eszköztárával jellemezzék, figyelemmel kísérik Szeged város fejlődését.

Ez a kötet, amit kezében tart a Tisztelt Olvasó, 28 tanulmányt tartalmaz. A tanulmányokat a Tanszék jelenlegi munkatársai, PhD hallgatói és azok a volt PhD hallgatóink írták, akik még nem védtek meg doktori értekezésüket.

Jó szívvel ajánlom a kötetet mindazok figyelmébe, akiket érdekel egy sokszínű gazdaság- és társadalomföldrajzi műhely pillanatfelvétele.

Szeged, 2004. szeptember

Mészáros Rezső
az MTA levelező tagja
tanszékvezető egyetemi tanár

A tanszék eddigi munkatársai

- Abonyiné Palotás Jolán* egyetemi docens (1966–)
Bajmócy Péter egyetemi adjunktus (1999–)
Balláné Kiss Vera statisztikus (1968–1974)
Becsei József egyetemi tanár (1995–)
Becsei Imréné adatfeldolgozó (1998–2001)
Béla Dénes egyetemi tanársegéd (1969–1972)
Boros Lajos egyetemi tanársegéd (2001–)
Burgerné Gimes Anna egyetemi tanár (1988–2001)
Csatári Bálint egyetemi docens (1973–1975, 2002–)
Dobó Mátyásné igazgatási előadó (1995–)
Döbrönténé Kajdócsi Katalin egyetemi tanársegéd (1970–1977)
Drevenkáné Lovász Ágnes könyvtáros (1977–1982)
Duskáné Babanyecz Ibolya műszaki rajzoló (1977–2002)
Garamhegyi Ábel egyetemi docens (2003–)
Gyenes Lajos egyetemi docens (1964–1965)
Gyűrűs Lajosné takarítónő (2003–)
Horváthné Sipos Éva előadó (1966–1994)
Juray Tünde egyetemi tanársegéd (2002–)
Kalmár Gábor tanszéki munkatárs (2002–)
Kalmár Pál gyakornok (1968–1969)
Katonáné Szabó Éva rajzoló (1974–1977)
Kászonyné Tóth Mádi Rozália könyvtáros (1972–1977)
Keveiné Bárány Ilona gyakornok (1965–1968)
Korekné Misura Ilona hivatalsegéd (1966–1981)
Korom Dezsőné takarítónő (1984–2000)
Kovács Csaba egyetemi tanársegéd (1996–)
Krajkó Gyula egyetemi tanár (1957–1999)
Leé Erzsébet egyetemi tanársegéd (1976–1977)
Mészáros Rezső egyetemi tanár (1974–)
Molnárné Balogh Gizella könyvtáros (1977–)
Pál Viktor egyetemi tanársegéd (2001–)
Pénzes István egyetemi docens (1964–1974)
Rudl József egyetemi docens (1975–1992)
Rudlné Bank Klára egyetemi adjunktus (1977–1992)
Szinger Egon egyetemi tanársegéd (1978–1984)
Szónoky Ancsin Gabriella egyetemi adjunktus (1972–)
Telek János egyetemi tanársegéd (1992–1996)
Tóth József egyetemi adjunktus (1964–1973)
Vassné Oross Gabriella egyetemi tanársegéd (1976–1979)
Zsoltné Diószeghy Edit könyvtáros (1963–1972)

A gazdasági mikrokörzetek elvi és módszertani kérdései

KRAJKÓ GYULA*

(Földrajzi Értesítő, 1973/2–3. 259. p.)

A hazai gazdasági körzetkutatás (a továbbiakban a „gazdasági” jelzőt az egyszerűség kedvéért elhagyom) figyelmét az eddigiekben jórészt a mezokörzetek elvi, gyakorlati és módszertani kérdései kötötték le. Érthetően, hiszen a gazdasági tervezés és az ország földrajzi feltárása ezt igényelte. A társadalmi munkamegosztás fejlődése és egyre nagyobb mértékű területi differenciálódása a kutatóktól azt követeli, hogy a sajátos vonásokat, adottságokat és különbségeket mikrokörzet szinten is feltárják. Ugyanakkor a területfejlesztés előtérbe kerülésével a gyakorlati élet is egyre nagyobb mértékben tudja hasznosítani a kutatás eredményeit. Ezek indokolják, hogy a mikrokörzetek gazdaságföldrajzi kutatásának egyre nagyobb figyelmet szenteljünk.

Az elvi problémákat három téma köré csoportosítom: a mikrokörzetek fogalma, gyakorlati jelentősége, és határait befolyásoló tényezők.

Mikrokörzetek fogalma

A társadalmi munkamegosztás területi differenciáltságából következik, hogy az integráns gazdasági körzetek rendszerében szükségszerűen szintek, fokozatok alakultak ki, amelyek nemcsak nagyságrend, hanem funkció szerint is különböznek. A taxonómiai fokozatok száma az illető ország nagyságától, a társadalmi munkamegosztás fejlettségétől és a területi különbségektől függ. A szintek elhatárolása és a határok megvonása mind elméletileg, mind gyakorlatilag a körzetkutatás egyik legnehezebb és legtöbb vitát kiváltó feladata.

A gazdasági körzetkutatás objektíve létező alapegységének körülhatárolása fontos és nem mellőzhető probléma, viszont látnunk kell, hogy e téma körül kialakult viták sokszor természetlenek voltak, elterelték a figyelmet a körzetkutatás fő kérdéseiről és számos szemléletben azt a benyomást keltették, mintha a földrajzban a területi szemléletnek a fő célja újabb és újabb területi egységek kijelölése, „felfedezése” lenne (Száva-Kováts E., 1965).

Ha eltekintünk a körzetek tartalmi vonatkozásától, akkor elvileg, de gyakorlatilag sem szabhatunk a területi felosztásnak alsó határt, és szinte a végtelenségig osztathatunk, akár a termelőszövetkezetek szintjéig, vagy tovább az egyes dűlőkig. Ez esetben a korábban idézett szerzőnek igaza lenne, csakhogy a körzetek funkciói határt szabnak az effajta szubjektívizmusnak. A mikrokörzetek további bontása esetén már elveszítenék integráns jellegüket és csupán valamilyen ágazati körzetet képviselnének. Ezek szerint tehát a mikrokörzetek a földrajzi munkamegosztás leg-

* nyugalmazott egyetemi tanár

kisebb területi egységei, amelyek az integráns gazdasági körzetek legfontosabb tartalmi funkcióival és formai jegyeivel még rendelkeznek.

Ez a meghatározás elvileg tartalmazza a mikrokörzetek taxonómiai helyét, a körzetek alsó határát, de nem utal azokra a különbségekre, amelyek a felsőbb szintektől elválasztják. Itt mind elméletileg, mind gyakorlatilag jóval nehezebb a választóvonalat megvonni.

A probléma megközelítésénél abból kell kiindulni, hogy a körzetek taxonómiai fokozatai nemcsak mennyiségileg (terület, termelési ágazatok nagysága stb.) különböznek, hanem lényegesen eltérnek a terület komplex fejlesztésével kapcsolatban jelentkező kérdések arányát, méretét, megoldásuk módját, valamint a funkciókat tekintve is. A mikrokörzetekénél, ennek megfelelően gazdasági, forgalmi kapcsolataik is szűkebbek, így eleve kizárt, hogy az ország valamennyi azonos rangú egységével egymást feltételező kisebb vagy nagyobb mértékű termelési kapcsolat alakuljon ki. Az alkörzetek esetében ez már lehetséges, a makro-, ill. mezokörzeteknél pedig jellemző vonás.

A mikrokörzetek felső szintjét a földrajzi munkamegosztásban betöltött szerepükből kiindulva határozhatjuk meg és ez nem függvénye a terület nagyságának. A mikrokörzetek részei, alkotó elemei az ország területi munkamegosztásának, de ez gyakran áttételes jellegű. Rendszerint több mikrokörzet integrációja alkot szélesebb alapú területi termelési komplexumot. Így a mikrokörzetek méretét, nagyságát a nálunknál magasabb szintű körzet társadalmi és gazdasági folyamatainak területi differenciáltsága szabja meg. A gazdasági mikrokörzet fogalmát a következőkben foglалhatjuk össze: A földrajzi munkamegosztás legkisebb területi egysége, amely még az integráns gazdasági körzet legfontosabb tulajdonságaival rendelkezik: specializálódik, területileg azonos vagy alkotója egy területi termelési komplexumnak, szűkebb keretek között része az országos munkamegosztásnak, gazdasági központja és ehhez kapcsolódó sajátos gazdasági, társadalmi életritmusa alakult ki, amely objektív keretül szolgál a területileg rendkívül differenciált gazdasági és társadalmi élet bonyolult folyamatainak elemzéséhez.

Elvileg tehát a mikrokörzetek alsó és felső szintje megvonható, gyakorlatilag pedig a körülhatárolásuk egyben taxonómiai megkülönböztetést is jelent.

A mikrokörzetek gyakorlati jelentősége

A gazdasági körzetek – így a mikrokörzetek is – a földrajzi kutatás nélkülözhetetlen területi egységei. A regionális gazdaságföldrajz nem önálló diszciplína, de ugyanakkor módszerét tekintve annyiban különbözik az ágazati kutatástól, hogy a földrajzi munkamegosztás területi egységeiben előtérbe helyezi a gazdasági és társadalmi folyamatok és a természeti tényezők kölcsönhatásának, összefüggéseinek szisztematikus vizsgálatát. Természetesen ma már az ágazati földrajz sem elszigetelten, az említett tényezőktől függetlenül mutatja be az egyik vagy másik termelési ágazatot, azonban a hangsúlyt az ágazatra jellemző törvényszerűségekre helyezi, míg a regionális földrajz (figyelembe véve az ágazati kutatás eredményeit) a figyelmet az ágazatok közötti területi összefüggésre és törvényszerűségekre összpontosítja, amelyek körzetenként változhatnak. Pl. az Alföld kevésbé iparosodott területén egy ipari góc

vagy központ kialakulása az összefüggéseknek olyan láncolatát indítja el, amelyek feltárása csakis a területi egység részletes analizisével lehetséges.

Szeged ipari fejlődése sok tekintetben összhangban van a mezőgazdasággal, hiszen a nyersanyag jelentős hányadát innen kapja, viszont az utóbbi az ipar szerkezetét befolyásolja és nem kis mértékben a természeti tényezők hatását is magán hordva tovább gyűrűzik a két ágazat kölcsönhatásának ismert sémája szerint. Az ipar kedvezően befolyásolja a közlekedés fejlődését és fordítva. Az iparosodás következtében megváltozik a népesség mobilitása. A város munkaerő-tartalékainak felszívódása után a munkaerő ellátó övezet egyre nagyobb területre terjed ki. A kedvező közlekedési fekvésű községek korábban kapcsolódnak be a folyamatba, innen az ingázók aránya is magasabb. Ez rendszerint kedvezően befolyásolja a demográfiai mutatókat. A vándorlás is sajátos területi képet mutat, a városok felé áramlás abban fejeződik ki, hogy a szomszédos községek kölcsönös lakosság-kicserélődésénél a kedvezőbb fekvésű faluban többen telepsznek le, mint ellenkező irányban. Pl. Tiszaszigetről többen költöznek át Újszentivánra mint fordítva, az utóbbiból pedig Szőregre. Az ipari gócek közelében a községek vándorlási mérlege aktívvá kezd válni, ez kedvezően befolyásolja a demográfiai egyensúlyt. A mezőgazdasági népesség átrétegződésének üteme is jelentős mértékben függ – a helyi iparon túlmenően – a város vonzásától, a közlekedési viszonyoktól stb. Ebből viszont az következik, hogy a mezőgazdaságban a városok közelében kialakult intenzív városellátó kultúrák fejlesztéséhez kevés a munkaerő, és azok a munkaintenzív kultúrák, amelyek gépesítése nem megoldott vagy költséges, a városoktól egyre távolabb szorulnak ki (pl. cukorrépa, szántóföldi zöldségtermesztés stb.).

Ez a távolról sem teljes példa azt kívánja illusztrálni, hogy milyen területi összefüggések, folyamatok alakítják, formálják a mikrokörzetek belső gazdasági életét, amelyek természetesen körzetenként a feltételektől függően változnak. A mikrokörzetek kutatása során a helyi természeti és társadalmi adottságok mellett ezekre a sajátos folyamatokra kell a figyelmet összpontosítani, mivel ismeretük nélkül a várható fejlődési irányokat nehéz felvázolni. Ezeket a folyamatokat a magasabb szintű körzetekben – ahol a részletek elvesznek – nehéz teljes differenciáltságukban feltárni, viszont a mikrokörzetek ideális keretet nyújtanak ehhez.

A gazdasági körzetek és a területfejlesztés közötti összefüggés

Az utóbbi évek gazdaságpolitikájában előtérbe került a területfejlesztés, mint a tervezésnek, a népgazdaság fejlesztésének és egyéb gyakorlati célok megvalósításának nélkülözhetetlen eszköze. A területfejlesztés elvi és gyakorlati kérdései összhangban vannak a gazdasági körzetkutatás tartalmi feladataival, következésképp az utóbbi igen sok hasznos tudományos anyagot szolgáltat a területfejlesztés célját szolgáló regionális tervezéshez.

A területfejlesztés szempontjai, célkitűzései formailag és tartalmilag számos területen érintkeznek, ill. találkoznak a körzetkutatással. A területfejlesztés alapvető célkitűzései a következők:

a) Az ország termelőerőinek racionális területi elhelyezkedése a helyi adottságok, sajátosságok figyelembevételével. A körzetek specializációja az előnyös helyi

adottságokra épül. De mivel részei az ország területi munkamegosztásának, ezért fejlesztésük összhangban kell, hogy legyen az ország szükségleteivel, termelőerőinek fejlődési irányával. A mikrokörzetek adottságai időben változóan befolyásolják az adott térség társadalmi, gazdasági fejlődését, továbbá mindig relatívak, ezért egyéb területek eltérő vagy hasonló adottságai függvényében értékelhetők. Tehát egyetlen gazdasági körzet sincs abban a helyzetben, hogy a többitől függetlenül, a saját erőforrásait ismerve megszabhatnánk fejlődésének főbb irányát. Ezt csakis az országos és a nemzetközi munkamegosztás ismeretében, ezekkel összhangban lehet kijelölni. A területfejlesztés egyik célkitűzése éppen az, hogy a helyi adottságokon kibontakozó fejlődést és az országos érdekeket összehangolva biztosítsa a termelőerők racionális területi megoszlását.

b) A gazdasági körzetek között meglevő fejlettségi különbségek csökkentése, a termelés ésszerűtlen területi aránytalanságainak megszüntetése és az ebből származó társadalmi, politikai ellentmondások megoldása. A gazdasági körzetek adottságai eltérőek. Ebből következik, hogy az ország termelőkapacitását sem lehet egyenlő arányokban felosztani. Az ésszerű területi arányok megteremtésénél nem arról van szó, hogy a helyi adottságoktól függetlenül fokozatosan megszűnjének az országban történelmileg kialakult területi különbségek, vagy a fejlett központi körzet „segély” formájában átadjon bizonyos iparágakat, hanem törekedni kell minden körzet erőforrásainak maximális feltárására és kihasználására. Minden gazdasági körzet rendelkezik előnyös adottságokkal a másikkal szemben, amelyek kiaknázása lehetőséget ad a területi különbségek csökkentésére anélkül, hogy azok teljes mértékben valaha is megszüntethetők lennének. A racionális területi munkamegosztás kialakítását szolgáló területfejlesztés célja az elmaradottabb területek gyorsabb ütemű gazdasági fejlődésének biztosítása oly módon, hogy ez összhangban legyen mind a helyi adottságokkal, mind pedig az ország igényével. Ez vonatkozik a mikrokörzetekre is, hiszen köztük is fennáll egy sajátos területi munkamegosztás. Míg a felsőbb szinteken a fejlődés a kiegyenlítődés felé halad, a mikrokörzetek esetében nem feltétlenül indokolt a területi különbségek és aránytalanságok csökkentése, sőt, esetenként a differenciálódás fokozódása is bekövetkezhet. Továbbá a gazdasági szint különbségeit nem szabad csupán egy, vagy néhány ágazat szempontjából vizsgálni, hiszen mikrokörzet szinten egy jól specializált, magas termelékenyséű mezőgazdaság az iparral egyenértékű. Tehát az iparnál jelentkező területi aránytalanság nem szükségszerűen vonja maga után az egyéb ágazatok aránytalan fejlődését, és fordítva, a gazdasági fejlettségben mutatkozó különbségek mikrokörzet szinten nemcsak az ipar fejlesztésével csökkenthetők.

c) A helyes országos arányok kialakítása mellett igen fontos a gazdasági körzet belső ágazati arányának megteremtése. A specializáció fejlesztésének mértékét – mint láttuk – nem lehet csupán a helyi adottságok ismerete alapján eldönteni, mivel ezek az országos munkamegosztásnak alapvető részei. Viszont számos olyan termelőágazat van, amely helyi jelentőségű, és a körzet komplexitását gazdagítja. Az ágazatok ésszerű arányát, a körzet komplex fejlődését csakis egy regionális terv keretében lehet biztosítani.

A körzeten belül egyik vagy másik ágazat fejlesztése nem azonos a területfejlesztéssel. A területi és az ágazati elv sokszor ellentmondásokon keresztül érvényesül, és hozható összhangba. A két tényező összhangjának hiánya többféle anomáliát

idézhet elő. A Dél-Alföldön pl. a termelőszövetkezetek kiegészítő iparának, valamint számos helyi ipar túlméretezett fejlesztése felszívta a munkaerő-tartalékokat és az iparban munkaerő-hiányt okozott. Így ez megnehezíti az optimális adottságokkal rendelkező iparágak gyors bővítését, ami hátrányos nemcsak az ország, hanem a körzet szempontjából is, hiszen a gyors fejlődést, felemelkedést, a termelékenységek fokozását éppen ezek az iparágak biztosítanák (élelmiszeripar, könnyűipar, gép- és vegyipar). Gyakori eset ennek a fordítottja is, amikor csak néhány ágazat kiemelésével törődnek és a járulékos fejlesztések késnek, vagy teljesen elmaradnak.

Rendszerint néhány ágazat kiemelése és fejlesztése kihat a többi ipari és mezőgazdasági ágazatra, s összefügg a terület infrastruktúrájának átalakításával is. A gazdasági körzet természeti és társadalmi erőforrásainak racionális felhasználása megköveteli az egyes ágazatok és az egész terület fejlesztésének az összhangját. Ezt csakis regionális tervvel lehet biztosítani, amelynek keretében az élet által kialakított területi egységek, a mikrokörzetek (vagy alkörzetek) szolgálnak.

d) A termelőerőkkel összhangban a településhálózat fejlesztése. Ez településenként differenciáltan a gazdasági és társadalmi életben betöltött vagy reá váró szerepkörrel függően szintén a regionális tervek alapján történik. Ehhez a gazdasági körzet népesség- és településföldrajzi vizsgálatai nélkülözhetetlen anyaggal szolgálnak. A települések vonzáskörének vizsgálata, a népesség mobilitásának elemzése stb. nemcsak a körzethatárok megvonásában nyújtana segítséget, hanem mint a mikrokörzetek fontos tartalmi problémái, közelebb visznek egyéb jelenségek megértéséhez is és egyben segítség a területfejlesztési koncepció kidolgozásához.

e) A területfejlesztési egység belső és külső termelési kapcsolatainak felmérése és az ehhez szükséges közlekedési hálózat biztosítása. Szintén olyan feladat, amely érintkezik a körzetkutatás célkitűzéseivel. Nemcsak a mezo-, hanem a mikrokörzetek esetében is igen fontos a körzetek valamennyi kapcsolatának a feltárása. A közlekedésföldrajzi vizsgálatok segítséget nyújtanak a racionális kapcsolatok megszervezéséhez és egyben a távlati tervek elkészítéséhez.

f) A körzet természeti és társadalmi erőforrásainak, adottságainak pontos számbavétele. Az eddigiekből is kiderült, hogy a területfejlesztés értelmét és gyakorlati hasznát az a sajátos helyi körülmény jelenti, amellyel minden gazdasági körzet szintkülönbségtől függetlenül rendelkezik. Ennek teljes feltárása, számbavétele meghaladja a gazdaságföldrajzosok feladatkörét, viszont kutatásaikkal valamennyi tudományág közül éppen a földrajzosok (a gazdasági és természeti geográfusok együtt) tudnak a regionális tervezés tudományos megalapozásához legtöbbet nyújtani.

g) A területfejlesztéshez (ill. az ezzel kapcsolatos problémákat összegező regionális tervezéshez) a gazdasági körzetek fokozatai objektív keretben szolgálnak. A regionális tervek esetenként több mikrokörzetet is átfognak (pl. a Duna-völgy vagy a Tisza-völgy regionális terve). Ez nem mond ellent az előző gondolatnak, hiszen a területfejlesztés ez esetben is számol a különbségekkel, és támaszkodni tud a feltárt és összegezett természet- és gazdaságföldrajzi értékelésre.

A Dél-Alföldön az alábbi mikrokörzeteket célszerű összekapcsolni a regionális tervezés céljából: a Duna-völgy két mikrokörzetet foglal magában: bajait és a Szekszárdit, a Kiskunság kettőt ölel fel: a kecskeméti és a kiskunhalasi, a Tisza-völgy háromat, a szegedi, a szentesi és a szolnoki, s végül a békéscsabai összevonható az orosházi körzettel. (Ezen belül elkülönül a Sárét problémája.)

Az így kialakított tervezési egységekhez fejlesztési problémáik és lehetőségeik szempontjából azonos területek kapcsolódnak.

A vázolt pontok azok a legfontosabb területek, ahol a gazdasági körzetkutatás és a területfejlesztés találkozik. A körzetek taxonómiai fokozatai, bár nem a piramishoz hasonlóan épülnek egymásra (annál jóval bonyolultabb szisztéma), mégis a legkisebb egységek, a mikrokörzetek feltárása, ismerete segít az egész rendszer felépítésében, és mint láttuk, egyben számos területen szinkronba hozható a területfejlesztés célkitűzéseivel.

A mikrokörzetek kutatásához és a határok megvonásához figyelembe vett fontosabb tényezők

A mikrokörzetek kutatása és a határok megvonásának problémája szorosan összetartozó egységet képez; gyakoriak az átfedések, hiszen körülhatárolás nélkül nem beszélhetünk területi egységekről, és fordítva, a határok megjelölése végső soron a körzet alapos ismeretét tételezi fel. Ezért lényegében mindkettőnél ugyanazon tényezőkkel kell számolni, de gyakran merőben eltérő szemszögből. A kutatás során természetesen fontos minden körzetformáló tényező, elsősorban a kölcsönös összefüggéseikből származó folyamatok, törvényszerűségek feltárása érdekében. Viszont a határok megvonásához területi megoszlásuk sajátosságát figyelembe véve egymástól eléggé eltérő módon használhatók fel. Pl. az ipar, mint legfontosabb körzetalkotó elem, megszabja a körzet profilját, belső és külső kapcsolatait, erősen befolyásolja az egyéb ágazatok (mezőgazdaság, közlekedés stb.) fejlődését, a népesség mobilitását stb., de mivel területileg főleg egyes központokban helyezkedik el, a körzethatárokat csak dinamizmusának területi kisugárzása, vonzása jelzi. A mezőgazdaság esetében, helyenként a termelés profiljában meglevő területi különbség mutatja a körzethatárokat, de gyakori eset, hogy ez nem jelent választóvonalat, ezért ennél megbízhatóbb az áruszállítás irányának követése. Hasonló a helyzet a többi tényezőnél is; a körzetek határainak feltárásához általában a területileg differenciáltan jelentkező jelenségeket lehet felhasználni.

A körzetek kialakulását és fejlődését meghatározó tényezők kutatása tehát egybeesik a körzetek tudományos feltárásával, viszont a határok konkrét megállapítását más módon kell megközelíteni. A tanulmány további fejezeteiben e kérdéssel még konkrétan és részletesen foglalkozom.

A mikrokörzetek és a specializáció

Az integráns gazdasági körzet valamennyi fokozatánál elengedhetetlen követelmény a termelési specializáció. A társadalmi termelés a specializálódás és a kooperáció ellentétes folyamatainak egységeként fejlődik, amely területileg eltérő természeti és társadalmi feltételek hatása közepette megy végbe. Vagyis a társadalmi termelés egyidejűleg ágazatilag és területileg is differenciálódik. Ez a folyamat a mikrokörzet szintjén éppen úgy végbemegy, mint az egyéb taxonómiai egységeknél. Természetesen az arányok, a feltételek és a specializáció szerepe nem azonosak, de minden szinten a gazdasági körzet legfontosabb kritériuma.

A specializáció a mikrokörzetben bizonyos szempontból szűkebb, mint a magasabb szintű körzetekben, mivel a mezo-, ill. alkörzet termelési profiljának csak egy részét képviseli, másrészt bővebb, mert olyan termelési ágazatok is jelentkezhetnek profilként, amelyek a felsőbb fokozatoknál elvesztik ezt a szerepkörüket. Úgyszintén az ágazatok száma és aránya is eltérő. Általában a specializációt képviselő ágazatok körzeti aránya kiugróbb értékű, mint a felsőbb szinteken.

A mikrokörzetek termelési profiljánál – hasonlóan a felsőbb fokozatokhoz – a mennyiségi oldal számszerűen is (a legkisebb torzítással az 1 főre jutó nettó termelési érték, ill. annak körzeti vagy országos aránya) kifejezhető. Sajnos, ezek a statisztikai adatok nem mindig állnak rendelkezésünkre, ezért gyakran kénytelenek vagyunk egyéb mutatókat használni (létszám, állóeszközök értékei, gépi kapacitás, felhasználás, villamosenergia stb.).

A specializáció mennyiségi kifejezése azonban nem mentes a torzításoktól, és minél kisebb területre alkalmazzuk, annál inkább számolnunk kell ezzel. Így az ezzel összefüggő adatok sokszor csak illusztrációra alkalmasak, de nem nyújtanak lehetőséget mélyebb összefüggések feltárására. Sőt, a mennyiségi oldal egymagában még a specializáció tényének rögzítésére sem használható minden esetben. Ezért a figyelmünket ki kell terjeszteni a specializáció funkcionális vizsgálatára is. Ezek az alábbiak:

- a) milyen szerepet tölt be a területi termelési komplexumban,
- b) milyen természeti és társadalmi feltételekkel rendelkezik,
- c) az adott terület fejlesztésének irányával hogyan függ össze, abban milyen szerepet tölt be.

A felsorolt szempontok vizsgálata a körzetkutatás igen fontos része, és egyben elvezet bennünket a körzet lényegének jobb megértéséhez is.

Területi termelési komplexumok

A termelési ágazatok specializálódása nem egymástól függetlenül, hanem együttesen, szoros kölcsönhatásban megy végbe. Egyetlen ágazat sem létezik önmagában, területi kapcsolatok nélkül. Ez a kapcsolat időnként rendkívül laza, kimerül egy terület munkaerőinek, villamosenergia-szolgáltatásának és infrastruktúrájának közös felhasználásában. Gyakran viszont igen szoros termelési együttműködés alakul ki, kihasználva a helyi adottságok valamennyi előnyét. A területi termelési komplexumok a gazdasági körzetek lényegét, legfontosabb tartalmi vonását adják, nélkülük nem létezik az integráns körzet egyetlen fokozata sem. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a két fogalom nem azonosítható és nem helyettesíthető egymással. A termelési kapcsolatok térbelisége valamennyi összefüggésével együtt (természeti és társadalmi tényezők hatása, racionális volta stb.) sem meríti ki a gazdasági körzetek kritériumát. A különböző fokozatú gazdasági körzetek nemcsak termelési, hanem fogyasztási egységek is, valamint térszínél szolgálnak a társadalmi folyamatok kibontakozásának és az emberi élet számos megnyilvánulásának. Ezek az összefüggések különösen a mikrokörzetek keretei között mutatkoznak meg élesen, amelyek kutatása egy másik témához, a vonzáskör problematikájához vezet el bennünket.

A területi termelési komplexumok vázát a specializációhoz tartozó ágazatok ad-

ják, és természetesen ezek határozzák meg jellegét, területi kiterjedését és a kapcsolatok mélységét.

A specializációhoz nem sorolható ágazatok is szerves részei a termelési komplexumnak, és az előzőekkel együttesen alkotják a körzet gazdasági struktúráját. Viszont ezeknek az ágazatoknak a szerepe eltérő (többnyire egyéb iparágakhoz kapcsolódnak, vagy a lakosság közvetlen igényét szolgálják), és mivel jórészt helyi jelentőségűek, külső kapcsolataik jóval gyengébbek (pl. téglaiipar, kenyérgyártás stb.). Az említett iparágak a mikrokörzet fejlődésének fontos elemei, de a fejlődés jellegét, főbb irányát, ütemét stb. nem határozzák meg, ezért körzetformáló szerepük csekély, következésképp a határok megvonásában sem számottevőek. Ennek ellenére kutatásuk nem mellőzhető, hiszen felsőbb szinteken arányuk és természetesen jelentőségük is gyakran csekély és elmosódottan jelentkeznek.

A termelési komplexumokkal rendkívül laza a kapcsolata a fővárosból vidékre telepített üzemeknek, ill. leányvállalatoknak. Termékeiket teljes mértékben kiszállítják; a mikrokörzetekhez rendszerint csupán a munkaerő-felhasználással kötődnek. Egy-egy terület ipari fejlődését előmozdítják és ennyiben hatásukkal is számolnunk kell.

A Dél-Alföldön leggyakoribbak az élelmiszergazdaság termelési ciklusai, amelyek nem korlátozódnak egy-egy mikrokörzet határai közé, de a területi átfedések ellenére sem homályosítják el a körzetenkénti termelési koncentrációt. Nyersanyagbázisuk – sokfélesége ellenére is – összegeezhető, és mennyiségi mutatók alapján területileg differenciálható, ily módon az élelmiszeripari központok főbb nyersanyagellátó körzetei körvonalazhatók. Az így kapott ágazati körzetek hathatós segítséget jelentenek a területi termelési komplexum elemzéséhez és a mikrokörzetek határainak megvonásához egyaránt.

A mezőgazdaságban is kialakulnak területi komplexumok, amelyek kisebb területet vonzanak ugyan, de összességükben fontos elemei a körzetek profiljának (pl. zárt ciklusú sertéskombinát, borkombinát, vagy egyéb tsz.-társulások).

A könnyűipar ágazatainál a mikrokörzeten belül az élelmiszergazdasághoz hasonló zárt ciklus – a nyersanyagtól a készáruig – csak ritkán alakul ki. Ugyanez a helyzet a Dél-Alföld nehéziparánál is.

Az ipar területi koncentrációja a Dél-Alföldön viszonylag csekély. Ipari központ csupán Szegeden és Békéscsabán alakult ki, a többi városokban pedig kisebb-nagyobb ipari gócek jöttek létre. A gyors fejlődés következtében viszont a kisugárzásuk a környék településére, a népesség átalakulására stb. meglehetősen erőteljes.

A mikrokörzetek kutatásánál, határaik megvonásánál tehát egyrészt figyelembe kell venni a kialakult területi termelési kapcsolatokat, amelyek többnyire a központokból kiindulva veszítenek intenzitásukból, másrészt az iparosodó gócek hatását, kisugárzását egyéb ágazatokra, valamint a gazdasági és társadalmi életre.

Az ágazati körzetek és a mikrokörzetek kapcsolata

Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy az ágazati körzet szerepét, tartalmát és formáját tekintve egyaránt eltér az integráns gazdasági körzettől. A kettő viszonyára leginkább az jellemző, hogy az ipari, mezőgazdasági, közlekedési, népességi stb.

körzetek közül a meghatározó szerep a legdinamikusabban fejlődő ágazatnak, vagyis leggyakrabban az iparnak jut. Dél-Alföld esetében szintén ez a helyzet, viszont alsóbb szinteken a dinamikus fejlődés ellenére néhány mikrokörzetben (pl. kalocsai, orosházi) még mindig a mezőgazdaság jelenti a vezető ágazatot. A mondottak ki- zárják, hogy az integráns mikrokörzeteket az ágazati körzetek mechanikus összege- zésének tekintsük, arról nem is beszélve, hogy egy ilyen összeolvasztás a területek eltérő nagysága és a komponensek különböző minősége miatt is lehetetlen. De nem is szükséges, hiszen az egyik vagy másik ágazati körzetnek és az integráns mikro- körzeteknek eltérő a rendeltetése.

Az ágazati körzetek, amelyek tükrözik a termelés területi rendjét, törvényszerű- ségeit népgazdasági ágak szerint, igen fontos szerepet kapnak a mikrokörzetek pro- filjának meghatározásában az ágazati összefüggések és arányok feltárásában. A ha- tárok kijelölésénél, ahol átfedés van (és ez a leggyakoribb), mindig a vezető ágazat vagy ágazatok szempontjait (a távlatokat is figyelembe véve) érvényesítjük, és a többi ennek rendjék alá. A mikrokörzeteknél, mint említettem, a vezető ágazat szerepköre esetenként változhat.

A természeti tényezők hatása és a mikrokörzetek

A természeti tényezők hatása a mikrokörzetek fejlődésére, kiterjedésére közvetlen és közvetett formában rendkívül sokrétű, szerteágazó, és a fejlesztési tervektől füg- gően egyik vagy másik eleme előtérbe kerül.

A Dél-Alföldön jelentős domborzati és éghajlati különbségek nincsenek, a terü- leti differenciáltságot főleg az eltérő talaj-, hidrogeográfiai viszonyok, továbbá a geológiai képződmények sokfélesége okozza. Közismert a talaj és a mezőgazdasági kultúrák, tágabb értelemben az élelmiszergazdaság kapcsolata. Érthető, hogy míg a mikrokörzet-beosztás és az éghajlati vagy morfológiai térképek között semmi, a ta- lajtérképekkel összevetve igen sok közös vonás, területi hasonlóság található. Ez nem jelenti azt, hogy az előbbi két tényező a gazdasági élet szempontjából közöm- bös lenne, csupán a hatásuk közvetett.

A hidrogeográfiai kutatások az ország ipari fejlődésével, a vízellátási gondok megnövekedésével fokozottabban előtérbe kerültek. Ily módon a felszíni és mély- ségi vizek az egyik legfontosabb ipartelepítő tényezővé váltak.

A Dél-Alföldön három mikrokörzetben (Duna-völgy, szegedi, szentesi) viszony- lag könnyű megoldani az ipari vízellátás gondjait és vízigényes ipart lehet telepíte- ni. Az alsó tiszai vízlépcső és a Duna-Tisza-csatorna megépítésével, a mélységi vi- zek felhasználásával a Dél-Alföld jelentős része öntözhetővé válik. Ez hatalmas le- hetőségeket rejt magában, amelyek kiaknázása átformálja a mikrokörzetekről alko- tott mai képünket. Ehhez kapcsolódik a termálvizek (gázfűtéssel kombinálva) foko- zottabb mértékű felhasználása.

Ezzel még távolról sem zárult le a hidrográfia és a körzetek kapcsolata. A példá- kat tovább sorolhatnánk, az átkelőhelyek kialakulásától a közlekedési hálózat kon- figurációján keresztül, több iparág (fűrész-, kender-, gyufaipar stb.) telepítéséig, amelyek a mikrokörzet-kutatás egy-egy nélkülözhetetlen mozaikját jelentik.

A Dél-Alföldön a közelmúltban feltárt szénhidrogénmező alapján módosította

a körzet energiamérlegét, részben befolyásolta az ipar szerkezetét, és az egyes mikrokörzetekben felgyorsította a gazdasági fejlődést. Az alföldi kőolaj és földgáz kiaknázása annak ellenére, hogy nagyobb részét kiszállítják, sok lehetőséget nyújt a helyi felhasználásra is.

A természeti tényezők gazdasági értékelését még abban az esetben is el kell végezni, ha közvetlenül a határok megvonását nem befolyásolják, hiszen a mikrokörzetek fejlődésének főbb irányát nélkülük képtelenség megjelölni.

A mikrokörzetek és a közigazgatás összefüggése

A gazdasági körzetek és az igazgatási beosztás kapcsolatában a meghatározó szerep elméletileg az előzőnek jut, ezért ha területileg nem esnek egybe, akkor az utóbbiakat kell módosítani, vagyis a gazdasági körzethez igazítani. Gyakorlatilag viszont a két szisztéma egysége nem ilyen egyszerű.

A közigazgatási beosztás reformját előkészítő fórumok az 50-es években a körzetbeosztást még nem vehették figyelembe, hiszen ezzel nem rendelkezünk, de ettől függetlenül a reform nem hozott gyökeres területi átrendezést.

Így a gazdasági körzetek területileg egyetlen szinten sem állnak szinkronban a közigazgatási egységekkel.

A megyék és járások az elmúlt évtizedek gazdasági fejlődése következtében bizonyos értelemben maguk is gazdasági egységekké váltak. Több szempontból a gazdasági körzetek funkcióját is betöltik, így gyakorlatilag a két szisztéma között területileg csak néhány helyen található áthidalhatatlan különbség.

A Dél-Alföld mint körzet, területileg nagyjából megegyezik a három megyével (Bács-Kiskun, Csongrád, Békés), az eltérés csupán néhány települést érint. Pl. gazdasági körzet szempontjából a dunavecsei járás É-i része a központi körzethez, viszont Nagykőrös – közvetlen környékével együtt – a Dél-Alföldhöz tartozik. A mikrokörzet beosztás a megyehatárokat – az előbb említett eseteket nem számítva – sértetlenül hagyta. Egy mikrokörzethez általában egy vagy két járás tartozik, és viszonylag kevés esetben keresztezi a járások határát. Pl. Mártély és Székkutas közigazgatásilag a szentesi járáshoz tartozik, viszont minden egyéb szempont Hódmezővásárhelyhez kapcsolja: vagy Mélykút és Jánoshalma környéke erőteljesebben kapcsolódik Bajához, mint saját járási központjához, Kiskunhalashoz. A közigazgatási határok mentén több olyan település is van, amelynek hovatartozása bizonytalan. Ezeket az eseteket külön-külön kell megvizsgálni, főleg akkor, ha a közigazgatási reformra ismét sor kerül.

A népesség és a mikrokörzetek kapcsolata

A gazdaságföldrajz a népességet úgy tekinti, mint a legfontosabb termelőerőt. Ebből adódik, hogy számunkra elsősorban az az összefüggés fontos, amely a gazdasági élet és a népesség között van. A népgazdasági ágak területileg eltérő ütemű fejlődése átalakítja a lakosság összetételét, befolyásolja a vándorlás irányát, valamint számos demográfiai jelenséget, és fordítva, a népesség, mint munkaerő hat egy-egy

terület termelési ágazatainak fejlődésére. E jól ismert séma területileg rendkívül differenciáltan érvényesül.

A Dél-Alföldön góconként kibontakozó ipari fejlődés és a mezőgazdaságban a gazdálkodás gyors technikai fejlődése az az alapvető tényező, amely a népesség mobilitásának, átrétegződésének folyamatát felgyorsította, s területileg rendkívül differenciálta. Egyes mikrokörzetekben munkaerő-hiány, másokban még mindig felesleg jelentkezik. Így az ipari gócek munkaerő-vonzásának és a mikrokörzetek munkaerő-mérlegének kidolgozása nemcsak a körzetkutatás egyik legfontosabb feladata, hanem nélkülözhetetlen a népgazdaság fejlesztése szempontjából is.

A népességgel kapcsolatos jelenségek, problémák egy része, pl. az átrétegződés, vándorlás, ingázás, a lakosság növekedése vagy csökkenése stb., a Dél-Alföldön többnyire a mikrokörzetek határain belül, a központok kisugárzásának hatására, annak erejétől (fejlettségétől), a távolságtól és a közlekedési feltételektől függően, azonos arányban változnak. A változás iránya és intenzitása matematikailag mérhető és összegezhető. Az így nyert mutatók a mikrokörzet határainak megvonásához, továbbá számos kérdés elemzéséhez felhasználhatók. Azok a demográfiai jelenségek, amelyek a gazdasági élet mozgásától csak részben, rendszerint közvetve és időben is eltolódva függenek, pl. születés, halálozás stb., szintén területileg differenciáltan jelentkeznek, és így a mikrokörzet ezek vizsgálatához is alkalmas keretet nyújt. Úgyszintén a munkaerőmérleg elkészítéséhez is a legmegfelelőbb területi egység.

A településhálózat és a mikrokörzetek

A településhálózat történelmileg kialakult hierarchiája láthatatlan szálakkal szövi be az egész körzet területét. Ha láthatóvá tesszük ezeket a szálakat, kiderül, hogy a kapcsolatok erőssége településenként változik, attól függően, hogy az illető település milyen funkciókat lát el. A települések vonzáskörének vizsgálata az egyik legfontosabb támasz a körzethatárok megvonásánál. Különösen a periférián fekvő települések hovatartozásánál nyújt komoly segítséget. Ez nem véletlen, hiszen a települések vonzása nagyon fontos gazdasági, társadalmi és kulturális kapcsolatokat tükröz.

Gyakran találkozunk olyan nézettel, amely a települések vonzáskörének kutatását túlértékelve, elégségesnek véli a gazdasági körzetek körvonalazásához. Ez a probléma különösen a mikrokörzetek esetében aktuális, hiszen itt gyakori eset, hogy a központ vonzáskörével a mikrokörzet területileg egybeesik, és gyakorlatilag is a körzethatárok megvonását a vonzáskör kutatására alapozzuk. Ennek ellenére a két különböző fogalmat felcserélni vagy azonosítani nem szabad:

a) A mikrokörzet tartalma eltér a vonzáskörzetekétől; ennél sokkal gazdagabb. Az előzőnél a termelőágazatok jellegén, tevékenységén, ezek adottságain, valamint a gazdasági és társadalmi élet összefüggésein, törvényszerűségein van a hangsúly, míg a második esetben csupán a gazdasági, társadalmi és kulturális élet kapcsolatai összegződnek.

b) A mikrokörzet funkcióját tekintve területi termelési egység. A vonzáskörzet viszont számos eleménél fogva, nem értelmezhető ilyen területi egységnek.

c) A vonzáskörzetek változhatnak anélkül, hogy ez érintené a gazdasági körzet határát (pl. egy igazgatási központ áthelyezése, egy bizonyos iskolatípus megnyitása, egy nagyobb áruház létesítése stb.). Fordítva ez a tétel nem érvényes.

d) Egy mikrokörzeten belül több vonzásközpont is kialakult, általában egymással alárendeltségi viszonyban, de gyakran találunk azonos nagyságú és osztott funkciójú centrumokat is. Ezért gyakorlatilag sem lehet a két szisztémát azonosítani.

A felsorolt különbségek nem jelentik azt, hogy a két tényező között nincs találkozási pont. Éppen a mikrokörzetek esetében nagyon fontos rokon vonásokat is találunk. Mindkettő a gazdasági és társadalmi tevékenység területi formája, ezért számos jelenség a központoktól kiindulva, a közlekedési lehetőségek szabta távolsággal változik. Ez az azonosság ad alapot ahhoz, hogy a vonzáskörzeteket felhasználjuk és a legfontosabb tényezőként szerepeltessük a mikrokörzetek térbeli elhatárolásánál. A gazdasági körzetek és a vonzásterületek között nemcsak közvetlenül, hanem közvetve is találunk érintkezési pontokat. Pl. ismeretes, hogy a vonzáskörzetnek milyen szoros kapcsolata van a közigazgatási beosztással. Hiszen a megye és a járás meghatározója számos vonzási elemnek, és fordítva, az említett egységek határainak megvonásánál a vonzási irányokat is figyelembe vették. A közigazgatási egységek nemcsak igazgatási és kulturális, hanem a gazdasági életben is ellátnak bizonyos irányító funkciót. Ezért nem véletlen, hogy az említett két tényező – a vonzáskör és a járási beosztás – közelíti meg területileg legjobban a mikrokörzeteket.

A közlekedés és a mikrokörzetek kapcsolata

A gazdasági körzet mint termelési területi egység, önmagában nem, csakis a többivel együttesen, összhangban töltheti be feladatát. A történelmileg kialakult belső és külső termelési és forgalmi kapcsolatok tulajdonképpen a körzetek létezési formái, eszköze pedig a közlekedési hálózat. Ebből következik, hogy a közlekedési hálózat és funkciójának elemzése szorosan kapcsolódik a gazdasági körzet valamennyi taxonómiai egységéhez. A fokozatok közötti minőségi különbségekből adódóan, a szintektől függően, eltérő a kapcsolatok jellege és a közlekedés szerepe is.

A Dél-Alföld mikrokörzetei személy- és áruforgalmának lebonyolításában a közlekedési ágazatok eltérő szerepet töltenek be.

A vízi közlekedés, bár néhány mikrokörzetet érint, áruforgalmával a körzetti formálódás folyamatában napjainkban csekély jelentőségű. A dél-Alföld mikrokörzetei közötti forgalomban vagy a belső forgalomban olyan csekély mértékben vesz részt, hogy jelenleg ez elhanyagolható tényező.

Történelmileg Baja, Szentés, Csongrád és különösen Szeged kialakulását és fejlődését mozdította elő, több iparágat vonzott, és az áruforgalom lebonyolításában is a mainál jóval nagyobb mértékben vett részt (főleg fa-, gabona-, építőanyag-, szállítás stb.). A vasút megjelenése előtt (de még később is) megkönnyítette a Dél-Alföld árugabonájának értékesítését. Szegeden és a többi Dél-alföldi városban a múlt században megjelenő gőzmalmok a tőkés iparosodás és egyben a körzetti formálódás kezdetét jelentették és ebben a folyamatban a vízi utaknak tagadhatatlanul lényeges szerepük volt.

A fejlesztési tervek szerint az egymást követően létesítendő tiszai lépcsők javítani fogják a közlekedési lehetőségeket is, és ez főleg a szegedi és szentesi mikrokörzet áruforgalmában jelent majd változást. A Rajna–Majna–Duna-csatorna megépítése a Duna-völgy közlekedésföldrajzi helyzetét is megváltoztatja. A Duna–Tisza-csatorna megépítése pedig, a két vízrendszer egységes vízi úttá való összekapcsolásával, a két folyó menti területek közötti kapcsolatok javulását ígéri, s remélhetőleg újabb lehetőségeket teremt a vízi szállítás fokozására (pl. a borsodi szén, fa, acél, kő stb. vízi úton juthat el a Tisza menti fogyasztókhoz, sőt esetleg Budapestre is).

A felsorolt hatalmas építkezések természetesen egyéb célokat is szolgálnak: öntözés, vízellátás, energiatermelés, amelyek mindegyike igen fontos eleme és feltétele a körzet távlati fejlesztésének. A közlekedésre csupán annyi hárul, hogy megnövekszik a víziközlekedés lehetősége és aránya, ugyanakkor az ipar és a mezőgazdaság fellendülésével a többi közlekedési ágazatra is újabb feladatokat ró.

A vasúti közlekedés – mivel elsősorban a tömeges áruk nagyobb távolságra való szállítását végzi (főleg a körzetek specializációjához kapcsolódik) – forgalmának jelentős hányadát ez adja. A vasútnak ez a funkciója a körzetek fokozatától független, hiszen mikrótól a makrokörzetig bezáróan, a specializálódás követelményeként jelenik meg, amely termékeit rendszerint jelentős távolságra kell továbbítani. Az általános törvényszerűségek mellett ellenkező tendencia is érvényesül. A gazdasági vasutak (Dél-Alföldön a szegedi, kecskeméti, orosházi, mezőhegyesi stb.) kizárólag a mikrokörzetek belső áruforgalmát szolgálják. A normálvágányú vasút az ingázók szállításával úgyszintén fontos gazdasági funkciót lát el.

A vasút szerepe a mikrokörzetek fejlődése szempontjából kettős: egyrészt előmozdítja a specializálódást, másrészt részt vállal a belső áru- és személyforgalomból is.

A Dél-Alföld vasúthálózatának sajátos konfigurációjából következik, hogy a Duna-völgy kivételével valamennyi mikrokörzet hálózatilag viszonylag jól ellátott, magas sűrűségi arányszámmal rendelkezik és szinte valamennyi irányba biztosítják a kapcsolatot. Egységes hálózat csupán a bajai körzetben hiányzik. Baja és Kalocsa is csak kerülővel kapcsolódik be az ország jelentősebb forgalmú hálózatába. A mikrokörzetek közül Békéscsabának Debrecen felé, Szegednek pedig Ny felé nincs közvetlen vasúti összeköttetése. Békéscsaba és Debrecen között a csekély áruforgalom nem indokolja az új vonal építését, viszont Szeged esete valamivel bonyolultabb. Szeged az I. világháború előtt Budapestet követően az ország legjelentősebb vasúti csomópontja volt. Itt találkozott a nagyváradi–szegedi–fiumei és a budapest–szegedi–temesvári–orsovai vonal. A háború utáni új határok mindkét vasutat elvágták, így Szeged határállomássá változott, sőt, a II. világháború bombázásai a vasúti hidat is elpusztították, ami tovább rontotta a város közlekedési fekvését. Ezen a helyzeten a mai napig nem történt változtatás; a vasúton a hatásforgalmat nem újíították fel. Ebből adódik, hogy a Dél-Alföld központjának kitűnő vasúti kapcsolata van Kecskeméten keresztül Budapesttel, valamint É-i és ÉK-i irányban is, ugyanakkor Dél-Dunántúllal csak jelentős kerülővel érintkezik. A szegedi–bajai vasútvonal megépítésére ez ideig nem került sor, mivel a két terület közötti csekély áruforgalom a jelentős beruházási összeget csak a távoli időben térítené meg. A csekély áruforgalmat nem számítva, egyéb tényezők viszont indokolnák e vonalszakasz megépítését. Pl. a Dél-Alföldre nagyobb mennyiségű áru érkezik, mint amennyi eltávo-

zik, így a vagonok többsége üresen megy vissza. A Dél-Dunántúl esetében fordított a helyzet, az áruszállítás lényegesen több vagon igényel. Ha tehát a Dél-Alföldön felszabaduló üres vagonok egy részét a Dél-Dunántúlra irányíthatnák, ezzel egy racionális körforgalom alakulhatna ki.

A vasúti közlekedés, mint láttuk, általában a mikrokörzetek külső áruforgalmát bonyolítja le, ennek nélkülözhetetlen feltétele, viszont a belső forgalomban csak helyenként, esetenként vesz részt, de nem nélkülözhetetlen. Ebből adódik, hogy a körzethatárok megvonásánál a vasúthálózat konfigurációja csekély segítséget nyújt.

A közúti közlekedés funkciója közismert. Eltér a vasútétól, mivel elsősorban az áruk szállítását rövid távon végzi (átlagos szállítási távolsága 14,5, a vasúté 116 km). Nagyobb távolságokra a csekély tömegű, nagyobb értéket képviselő, vagy primőr jellegű árukat lehet közúton gazdaságosan szállítani. Az utóbbi években – a távolsági áruk továbbítása és a személyi forgalom szempontjából egyaránt – a közúti közlekedés a vasút számára egyre nagyobb konkurenciát jelent. Ez a folyamat azonban még nem változtatta meg az előbb említett általános tendenciát.

A közúti forgalom esetében rendkívül nehéz elkülöníteni és mikrokörzetekre konkretizálni a belső- és külső áruforgalmat, mivel a statisztikai adatszolgáltatás a megyékre vonatkozik. A forgalomszámlálás alapján kiderült, hogy az utak jelentős részén a forgalom a központok felé ugrásszerűen megnövekszik. A zömében átmenő forgalmat lebonyolító utaknál ez a változás viszonylag kisebb mértékű, de azért érzékelhető. Ebből következik, hogy a gépjárműforgalom túlnyomó része a mikrokörzeteken belül bonyolódik le, és mivel a központok felé növekvő arányban, így a vonzás ereje a közúti forgalmon – főleg a személyforgalmon – számszerűen is lemérhető. Következésképp a körzethatárok megvonásánál az egyik tényezőként szerepeltethető.

A forgalmi kapcsolatok sok tekintetben termelési kapcsolatokat fejeznek ki, ezért nem véletlen, hogy a közúti forgalom egyszerre jelzi a kapcsolatok főbb irányát és területi koncentrációját.

A közúthálózat e sajátosságából következik, hogy hatása a mikrokörzetek belső életritmusára a vasúténál jóval nagyobb. A közúttal való ellátottság, a központok megközelíthetőségének időzónái fontos elemei az ingázás vizsgálatának. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy az ingázás mértéke a centrum vonzásával egyenesen, viszont az időzónával fordítva arányos (ez természetesen nem jelenti azt, hogy csupán ezektől a tényezőktől függ), vagyis a távolság (pontosabban az utazási idő) növekedésének arányával csökken. Ez kihat az elvándorlás mértékére, a népesség átrétegződésére, a munkaerő felhasználására. A munkaerőn és az értékesítési lehetőségen keresztül pedig befolyásolja a mezőgazdaság struktúráját, továbbá számos demográfiai jelenséget, sőt a településhálózat fejlődését, a külterületi népesség csökkenését stb. Ezek az összefüggések korlátozott mértékben a vasútnál is kimutathatók.

A vázolt folyamat területileg differenciáltan jelentkezik, egyrészt az ipari centrumok fejlettségétől, másrészt egyéb tényezőktől (pl. helyi ipar, a tsz melléküzemágának mérete, a mezőgazdaság szerkezete, közlekedési feltételek stb.) függően. A legerősebben a szegedi mikrokörzetben érvényesül, de kisebb-nagyobb mértékben megtalálható valamennyi mikrokörzetben is. Az említett összefüggések tanulmányozása rendkívül fontos, nemcsak a mikrokörzet határának megvonása, hanem az egész gazdasági élet fejlődése, a távlatok megítélése szempontjából is, és mint láttuk, ehhez segítséget nyújt a közúthálózat és forgalmának elemzése.

A mikrokörzetek határainak megvonása

A Dél-Alföld olyan mezokörzet, amelynek ipari fejlődése évtizedekig igen lassú volt. A felszabadulást követően a fejlődés ugyan felgyorsult, de csak napjainkban vett nagyobb lendületet. Ez a folyamat területi differenciáltságánál fogva lehetőséget nyújt ahhoz, hogy hatását teljes mértékben lemérjük és ezen keresztül közelítsük meg a mikrokörzetek területi egységeinek kijelölését.

A korábbiakban vázoltam azokat a tényezőket, amelyek figyelembevétele a körzetek elhatárolásánál elengedhetetlenül szükséges. A kérdés azonban az, hogyan lehet minőségileg és mennyiségileg, továbbá területi elrendeződés törvényszerűségét tekintve egymástól eltérő gazdasági és társadalmi folyamatokat, jelenségeket összevonni, hogy ezáltal a körzetek határait egzakt módon, plasztikusan is lehessen ábrázolni, és a szubjektivitás hatását a minimumra csökkenteni.

A körzetek – eltérően a közigazgatási beosztástól – nem tekinthetők merev, zárt rendszernek, hanem valójában dinamikusan fejlődő, változó, és ennek következtében állandóan módosuló területi-gazdasági egységek. A mikrokörzetek határai, pontosabban határzónái gyakran elmosódottak, és megajzolásuknál arra kényszerülünk, hogy egy-egy központ vonzása alapján döntsük el egy kisebb terület hovatartozását. Ez a módszer csak esetenként használható és nem általánosítható. A határzónák feltárásához valamennyi körzetformáló tényező hatásának összegezésére szükség van. Ezzel eljutottunk a körzetkutatás egyik legfontosabb problémájához.

A különböző jellegű körzetformáló tényezők mechanikus összevonása nemcsak lehetetlen, de nem is szükséges. Egy ilyen eljárás a határokat egyáltalán nem jelezné. A mikrokörzetek belső gazdasági, társadalmi dinamizmusa összetett, bonyolult folyamat. Egyrészt számos gazdasági tevékenység – érthetően – nem korlátozódik kisebb területi egységek keretei közé, viszont hatásuk fontosabb lehet, mint néhány, a körzeten belül lejátszódó folyamaté, másrészt a központokból kiinduló, a távolság arányával fokozatosan gyengülő hatások (pl. vonzás) sokszor átszövődnek, keverednek egyéb lokális okokra visszavezethető hatásokkal, és végül, számos tényező területi megoszlásában nem tapasztalható rendszer, vagy nem igazodik a mikrokörzetekhez, mint pl. a természeti feltételek stb., de befolyásuk rendkívül fontos.

A körzethatárok feltárásához a hatótényezőket célszerű szerepkörüknek megfelelően csoportosítani:

1. A területi különbségek kialakulásánál a gazdasági központok hatása erősebb az egyéb lokális okoknál, így a centrum megközelíthetőségével arányosan változó, zonális képet mutatnak. Ide sorolható a közúti forgalom, a népesség mobilitása, a vonzáskörök, a piaci felhozatal stb. Bár különböző minőségű tényezőkről van szó, rokon tulajdonságaik lehetővé teszik egyesítésüket, közös mutatórendszerbe való tömörítésüket. Az így nyert, egyesített kép jelzi a központokat és egyben a körzethatárokat is.

2. A hatótényezők körzetalkotó szerepe igen lényeges, de hatásuk a körzethatárookra gyakran közvetett. Mivel tulajdonságaik körzetenként eltérőek, a belső struktúra elemzéséhez közvetlenül, viszont a határok feltárásához csak közvetve nyújtanak segítséget. Pl. az ipari fejlődés módja, üteme, az ipar és a mezőgazdaság szerkezete, fejlődési iránya, a munkaerő újraképződésének folyamata, az infrastruktúra fejlettsége, a népesség anyagi, kulturális viszonyai, természeti erőforrások stb.

A központból kiinduló folyamatok, jelenségek között igen szoros a kapcsolat, ezt a korrelációs számítások is igazolják. A körzetek határait nem egyformán jelzik. Néhány tényező, mint pl. a népesség mobilitása, övezetes területi elrendeződést mutat ugyan, de a határokat csak nagyjából tükrözi. Más tényezők, pl. a közigazgatás, a mezőgazdasági termények szállítása stb., elsősorban a határokat tükrözik, belső övezetek nélkül, és végül vannak tényezők amelyek határokkal együtt a belső tagoltságot is megközelítő pontossággal nyújtani tudják (pl. vonzáskör, közúti forgalom stb.).

A határok kijelöléséhez csak azokat a tényezőket célszerű bevonni, amelyek valamilyen vonatkozásban a probléma megközelítéséhez segítséget nyújtanak. Az ún. „zonális” tényezők összevonása révén az alábbi övezeteket kapjuk:

- a) központok (mikrokörzet központjai és alközpontok),
- b) belső zóna (valamennyi tényező egyértelműen igazolja a központtal való szoros kapcsolatot),
- c) külső zóna (a központok hatása elmosódott, hovatartozásuk nem egyértelmű, gyakori az átfedés, vonzódásuk erősen megosztott).

Az utóbbi övezet nemcsak egyes központok vonzásterületeit határolja, hanem egyben a mikrokörzetek határait is itt kell keresnünk. Elméletileg a zónák lényegében a körzetek körülhatárolását jelentik. Hiszen – mint erről már szóltunk – a körzethatárok nem rajzolódnak ki élesen, hanem mivel folyamatok elhalványodását, ill. felerősödését jelzik, övezetet alkotnak. Gyakorlatilag viszont ennél pontosabb határok megállapítása szükséges. Ezt oly módon végezhetjük el, hogy valamennyi olyan tényezőt összevonunk, amely területileg jól körülhatárolható, függetlenül attól, hogy elrendeződése övezetes-e vagy sem. Az átfedéseknél esetenként kell a községek hovatartozásáról dönteni.

Ezzel a módszerrel szemben felvethető, hogy a különböző tényezőket mechanikusan összegezi. Ez a felvetés a módszerre vonatkozóan igaz, de figyelembe kell venni, hogy itt nem a tényezőket összegezzük, hanem a tényezők, folyamatok egy bizonyos tulajdonságát, mégpedig azt, hogy területileg változnak, helyenként felerősödve, máshol elhalványodva jelentkeznek, és valamennyi egy adott területen belül játszódik le, ezért körülhatárolható; tehát tulajdonképpen nem teszünk mást, mint az említett adottságokat összegezzük, anélkül, hogy az eltérő tartalmi vonásaik egyesítésére kísérletet tennénk, vagy területi változásainak okait feltárnánk. A körzethatárok feltárásához viszont ez elegendő.

A körzetek elhatárolása ezzel még nem fejeződött be. Létezésüket a fontosabb körzetalakító tényezők fejlődési tendenciája alapján igazolni kell. A továbbiakban fel kell tárnunk a változás okát, sajátos tartalmát és irányát, ez alapján már teljes biztonsággal elkülöníthetünk területi egységeket.

A mikrokörzetek kutatása, határaik feltárása, gyakorlatilag a következő szakaszokra bontható:

- a) A mikrokörzetek térbeli elhatárolása. Ezt a korábban vázolt módszerrel az ún. „zonális” tényezők és a mikrokörzet keretein belül lejátszódó folyamatok (vonzáskörök) összesítésével végezhetjük el.
- b) A területi termelési komplexumok magjainak kijelölése. Ezek egybeesnek a vonzáscentrumokkal, és a körzetekben valamilyen fokon központi funkciót töltenek be. A mikrokörzetek magjának az a termelési koncentráció tekinthető, amely képes

a gazdasági és társadalmi jelenségek közötti kölcsönhatás olyan láncolatát előidézni, hogy ezáltal a hozzá kapcsolódó terület fejlődése számos vonatkozásban eltérjen egyéb területétől és sajátos életritmusa alakuljon ki.

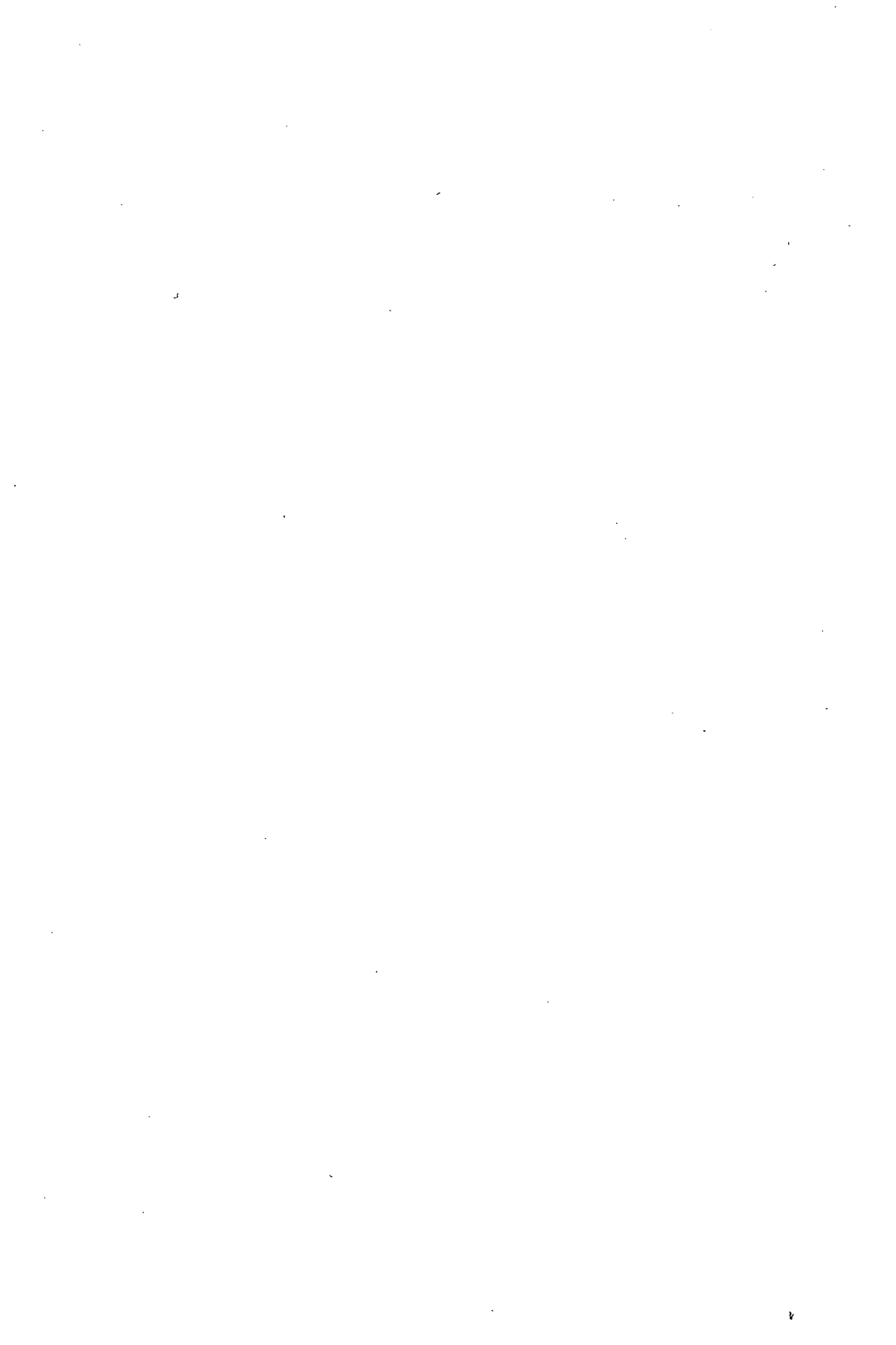
c) A kijelölt területek központjainak rangsorolását, hovatartozását is el kell dönteni. Egy-egy mikrokörzet, pl. a Duna-völgyi (Baja, Kalocsa), a békési (Békéscsaba, Gyula, Sarkad stb.) több központtal is rendelkezik, amelyeknek megvan a maguk kis vonzásköre. Ezeknek a területi egységeknek hovatartozása a termelési profil, termelési, forgalmi és közlekedési kapcsolatai alapján dönthető el.

d) A mikrokörzetek természeti és társadalmi erőforrásainak összegezése, a fejlődési irányok, sajátosságok feltárása.

A vázolt szakaszok célkitűzései egyszerre irányulnak a mikrokörzetek alapos megismerésére és határaik feltárására, minthogy a két feladat nem választható el egymástól.

Irodalom

- Kalasnyikova, T. M.* (1969): *Ekonomiczeszkoje rajonyirovanyije.* – Izd-vo MGU, p. 73–99.
- Kolotyijevszkij, M. M.* (1967): *Voproszű teorii i metodiki ekonomicseszkoje rajonyirovanyija.* – Izd-vo „Zinatnye” Riga.
- Kóródi J.* (1968): A gazdasági növekedés regionális tényezői. – *Területi Statisztika*, 18. p. 361.
- Kőszegi L.* (1968): A gazdaság területi fejlesztésére ható makro-, mezo- és mikro-ökonómiai tényezők. – *Földr. Ért.* 17. p. 447–462.
- Krajko Gy.–Pénzes I.–Tóth J.–Abonyi Gy.-né* (1969): Magyarország gazdasági körzetbeosztásának néhány elvi és gyakorlati kérdése. – *Földr. Ért.* 18. p. 95–115.
- Száva-Kováts E.* (1965): A földrajzi tájelmélet mai állása és alapvető filozófiai problémái. – *Földr. Ért.* 14. p. 277–289.

Szeged jövőképe(i)?

MÉSZÁROS REZSŐ*

Régióközpont? Euró régió-központ? A Balkán kapuja? Többnyire üres szavak, hiszen még a régióközpont sincs deklarálva, mint közigazgatás-hierarchiai szint. A tudomány, az oktatás, a kultúra, a magas szintű gyógyászat városa, sőt újabban biopolisz? Tulajdonképpen evidenciák egy olyan városban, ahol világhírű akadémiai kutatóintézetek és egyetem működik. Ezek a jövőképek valójában lehetséges kitörési pontok és azt jelzik, hogy Szeged számára nem elegendő perspektíva megyeszékhelynek lenni, vagy „csupán” – ha létrejön – magyar régióközpontnak lenni. De fogadjuk el, hogy már van régiónk, van régióközpontunk is. Meggyőződésem, hogy a régióközpont-szerepkör nemzetközi funkciók nélkül manapság már erőtlen. Érdemes tehát elemezni és értékelni az ezzel kapcsolatos adottságokat, hazai és tágabb körülményeket.

Történeti előzmények

Szeged város létrejöttét és létét helyi és helyzeti energiák (folyók, országhatár menti helyzet) határozták meg. Feltételezhető, hogy a jövőben is szerepe lesz a város sorának alakulásában a földrajzi, politikai földrajzi helyzetnek, a természeti-környezeti adottságoknak, valamint a központi szerepkörnek. Ezt a feltételezést megerősíti a város története, amelyen meghatározó jellemvonásként végigvonul a nagyobb térségre ható központi (mai szóval élve regionális) szerepkör.

Szegedet már a 12. században a regionális szerepkört megjelenítő kereskedelmi funkció (sólerakóhely) emelte ki a többi település közül. De földrajzi helyzete révén, a déli határvidéken, védelmi szerepet is betöltött. Korán, 1246-ban városi rangot kapott, majd 1498-ban elérte a magasabb hierarchiai szintet, a szabad királyi városi rangot, miközben az európai szellemi áramlat részévé vált és országos közéleti események színhelye volt (királyi hadak gyülekező helye, nemzetközi tárgyalások, országgyűlés színhelye) és tartósan őrizte nemzetközi kereskedelmi központ szerepét (Itáliába induló marhakereskedelem, borexport Bécsbe, Regensburgba, Gdanskba). Feltehetően földrajzi helyzetének is köszönhető, hogy a török megszállás alatt fejlődni volt képes és megerősítette kereskedelmi központ funkcióját. Ez a szerepkör bővült az 1700-as években egy újabb, regionális hatókörű, az egész Délvidékre kisugárzó funkcióval; az oktatással. A regionális funkciók életképességét nagymértékben segítette a város közlekedés-földrajzi helyzetének jelentős javulása a 19. században.

A 19. század eleji reformkori általános fejlődés szegedre is hatással volt. Tovább folytatódott a betelepülés, s igen figyelemre méltó, hogy ez időben a betelepülők között jelentős számú kisiparos volt. Erre az időszakra esik a Tisza szabályozásának megindulása, majd az 1850-es évek közepétől a vasúti és közúti közlekedés tervszerű fejlesztése. Vasúti híd épült, és 1857-ben megindult a forgalom Temesvár felé is. 1864-ben megnyitották az alföld-fiumei vasútvonalat, amely Szegedet Szabadka és

* akadémikus, tanszékvezető egyetemi tanár

Nagyvárad felé kötötte össze az ország távolabbi részeivel, később, pedig Fiumével (Rijeka), vagyis a tengerrel. Mindez javított a város közlekedés-földrajzi helyzetének minőségét és erősítette központi szerepkörét.

Az első világháborút követő államhatár-módosítás kedvezőtlené tette Szeged helyzetét. A város elvesztette déli vonzásterületének nagy részét és közlekedés-földrajzi helyzetének minősége is romlott. Ezek a körülmények ugyan lassították a város fejlődését, de másrésről a regionális szerepkört számos új impulzus erősítette, amely a város belső fejlődésére is nagy hatással volt: 1921-ben Szegedre költözött a Kolozsvári Egyetem, 1923-ban ide tette át székhelyét Temesvárról a Csanádi püspök, 1928-ban Budapestről költözött a városba a polgári iskolai tanárképző főiskola, 1931-ben a külföld érdeklődését is felkeltő szabadtéri játékokat rendeztek a Dóm téren.

A déli területek elvesztése új vonzáskörzet kialakítására kényszerítette a várost. Ekkor kezdődött formálódni az új országterület dél-alföldi részére kiterjedő vonzásterület.

A város fejlődése a második világháború után sem volt egyenletes. Továbbra is hátrányos helyzetben volt, mert a várost elkerülte az iparosítás első hulláma, a feszült politikai viszony Jugoszláviával kifejezetten fékezte a város fejlődését, térbeli hatókörében bővülését. Ekkor a határ menti helyzet kifejezetten előnytelen volt.

A fejlődés nagyobb lendületet a 60-as években vett. A város megyeszékhely lett, fejlődött gazdasága, felerősödtek nemzetközi funkciói. Elismert oktatási, kutatási, kulturális és egészségügyi központtá vált. De a nemzetközi szerepkör gyorsabb fejlődéséhez nem volt kellően kiépített intézményrendszer, erőtlen volt a várospolitikai is e tekintetben.

Nyugat-Európai közép-és kisvárosfejlődési tendenciák

A 20. század második felében Európa nyugati részének fejlődésében három fő vonulat vált meghatározóvá: az egységes európai identitás és európai tér megteremtésére irányuló törekvés (az Európai Unió létrehozása); a belső területi fejlődés gyakran országhatárokat átlépő, alapvetően gazdasági célokat szolgáló kategóriájának, a régióknak általános megjelenése és szerepének felértékelődése, valamint a különböző szervezetek, intézmények és települések egymás közötti kapcsolatai új formáinak, a nemzetközi hálózatoknak a kialakulása.

Az új regionális téregységekben a központok új funkciórendszert voltak képesek kialakítani. Elemzés készült a tagországok, valamint Ausztria és Svájc 200 000 főnél népesebb városairól, amely azt vizsgálta, hogy milyen mértékben felelnek meg a városok azoknak a kritériumoknak, amellyel kifejezhető a városok nemzetközi tekintélye és dinamizmusa. Természetesen a rangsor elején a nagy európai fővárosok és a fejlett gazdasági alközpontok helyezkednek el (Marseille, Barcelona, Milánó). De ezt követően már azok a városok találhatók a rangsorban, amelyek az új európai fejlődés régióközpontjaiként jelentek meg (Utrecht, Augsburg, Graz, Bologna). A többi város aszerint helyezkedik el ebben a hierarchiában, ahogyan részt vesz a termelés és fogyasztás nemzetközi rendszerében. Az a tapasztalat, hogy azok a pozíciók, amelyek az egyes városoknak a gazdasági átszervezése, funkcionális bővülése, vagy azok nemzetközivé válása során létrejönnek, meghatározóak a jövőt illetően. Ez a körülmény jelentősen érinti a várospolitikai lényegét is. A várospolitikai hagyományos értelmezésében ugyanis dön-

tően a helyi fejlődés és újraelosztás szabályozását tartalmazza. Vagyis egy „belső” politikáról van szó; a szűkebb és tágabb környezet legfeljebb a városban megtermelt áruk és szolgáltatások szempontjából fontos. Tehát a városon kívüli térségeket úgy szemléli, mint a helyi alapok egyfajta pótlólagos erőforrását (pl.: munkaerő, fogyasztás stb.). Az új szemléletű várospolitikája viszont arra az alaptényezőre épül, hogy a globális rendszerektől való függés következtében előtérbe kerülnek a külső kapcsolatok szempontjai alapvetően azért, mert az új funkcionális hálózatok különféle rendszerei adják az új viszonyítási alapot. Ez a viszonyrendszer természetesen a régió belüli és a régiók közötti kapcsolatok tartalmára, működési mechanizmusára is hatással van. Vagyis az európai középvárosok sorsát is alapvetően az alakítja, hogy képesek-e bekapcsolódni a nemzetközi termelési és fogyasztási rendszerbe. Ez a körülmény Szeged jövője szempontjából is igen fontos lehet.

Nyugat-Európában tendenciaként értékelhető, hogy ha közepes nagyságú városok és a nagyvárosi agglomerációktól távolabb eső, inkább falusi térségekben elhelyezkedő helyi centrumok fejlődése felgyorsult. De ez a gyorsnak nevezhető fejlődési ütem heterogén és nagymértékben függ az adott város földrajzi elhelyezkedésétől, az infrastrukturális hálózatok bekapcsoltságától és még számos egyéb tényezőtől. Általánosítható azonban, hogy a vidéki térségek szolgáltatási centrumai egyre gyorsabban fejlődnek, azért mert a városhálózat nagyobb elemeinél kedvező környezeti adottságokkal rendelkeznek, jelentős vonzó hatást fejtenek ki a kívülről jövő beruházók felé. Többségük a népesség bevándorlása miatt is növekedést mutatnak.

Úgy tűnik, hogy a kisebb városok azáltal tudnak fejlődési erőforrásokhoz jutni, ha egymás között megosztják a munkaerőpiacot, ha valamilyen igen jelentős nagyvárosi régió gyűrűjében helyezkednek el. Hasonlóan fejlődési lehetőséget kölcsönöz a városoknak, ha jelentős európai közlekedési folyosók közelében vannak. Néhány esetben sikeres várospolitikai törekvések is elősegítették a kisvárosok fejlődését, de nagyobb részük inkább spontán módon és nem tudatos beavatkozások eredményeként fejlődött. Az mindenesetre megfigyelhető, hogy a jelentős tömegközlekedési vonalak mentén elhelyezkedő városok mutatják a legstabilabb fejlődési dinamikát. Egyes országokban ennek tudatos elősegítését az országos városfejlesztési politika egyik fontos elemének tekintik.

Némiképp meglepő, hogy a főbb közlekedési vonalaktól távol eső, viszonylag elszigetelt közepes nagyságú városok is figyelemreméltó fejlődést mutatnak. Ez több okra is visszavezethető. Egyik ok, ha a város jól prosperáló régióban helyezkedik el, de felgyorsíthatja a városfejlődést az is, ha valami élenjáró vagy speciális szolgáltatási tevékenységeket tud a város felmutatni (pl.: az oktatásban, az egészségügyi ellátásban stb.). Igen sok esetben a történelmileg kialakult társadalmi-kulturális tényezők is a fejlődés motorjai lehetnek (pl.: Olaszországban).

Az viszont nem kétséges, hogy a korábbi telepítési tényezők (pl.: nyersanyag-lelőhelyek, hajózható vizek) szinte teljesen elveszítik jelentőségüket, és új növekedési tényezők veszik át szerepüket, mint pl.: pénzügyi vagy üzleti szolgáltatások, üdülőturizmus, a jó megközelíthetőség és a jó környezetminőség, a színvonalas városi atmoszféra.

A városhálózat jövőjét tekintve biztos, hogy a városok a globális piacon a versenyt nem kerülhetik el. Az Európai Uniónak azonban mindenképpen jelentős szerepe lesz abban, hogy a rendelkezésre álló erőforrásaival az optimális megoldások irányába kísérelje meg a fejlődési folyamatokat befolyásolni. Európa jövője szem-

pontjából az a döntő kérdés, hogy vajon sikerül-e a területfejlesztés stratégiáknak a strukturális alapok felhasználását hatékonyan befolyásolnia.

Figyelmet érdemel azonban az a körülmény is, hogy az európai regionális politika újrafogalmazását sürgeti a szakértők egy része azért, mert a világkereskedelem liberalizációja tovább szélesedik, a gazdasági-társadalmi szerkezetváltásban az állam szabályozó szerepe mérséklődik és ezzel párhuzamosan erősödik a nemzetközi gazdasági integrációs szervezetek befolyása. Mindez megváltoztatja a nemzeti, hagyományos munka- és életritmust, átformálja a társadalom történetileg kialakult térkapcsolatait és alig érzékeny a kialakult, vagy éppen kijelölt régióalakzatok határait. Lehetséges, hogy át kell értékelnünk megszokott térfogalmainkat?! Lehetséges, hogy más tartalmat kell adni az országnak, mint tének, a megyének, a tájnak? Lehetséges, hogy nem kellene olyannyira abszolutizálni a kistérséget?!

Bizonyos, hogy megnő a térségek közötti innovációs verseny, minek következtében azok a városok kerülnek jobb helyzetbe, amelyek a nemzetközi együttműködésen alapuló termelési ciklus és folyamat lerövidítésében kedvező adottságokkal rendelkeznek. Az a tapasztalat, hogy a termelés nemzetközivé válása, a piac globalizálódása és az általános technikai és informatikai fejlődés előtérbe helyezi az idő szerepét a versenyhelyzet megítélésében. Ezért azok a városok lesznek jobb versenyhelyzetben, amelyek rugalmasak és gazdaságosak az időfelhasználásban és ehhez a szükséges infrastruktúra is rendelkezésükre áll. A multinacionális vállalatok már hosszabb idő óta ún. időzónákkal operálnak. A városokat különböző időzónába sorolják és az értékelés szempontjai között meghatározó szerepet játszik az elérhetőség időtartama.

Mi a jó válasz ezekre a kihívásokra?

Több jó válasz lehetséges. Az egyik a város nemzetközi szerepkörének erősítése. A 90-es évek folyamatai jól jelzik, hogy Szeged jövőbeni regionális funkciórendszerében nem a hagyományos dél-alföldi-központ szerepkör lesz a meghatározó, hanem egy olyan regionális kapcsolatrendszer, amely remélhetőleg olyan központi szerepkört hordoz, amelyben a kapcsolatok többsége a határokon is átnyúlik, és így egy tág nemzetközi térben él. Ez nevezhető euróregionális kapcsolatrendszernek. Remélhetőleg ez a térfejlődési lehetőség a hazai magántőke és a nemzetközi működő tőke számára is még mindig érdekes lehet.

Ezt a térfejlődési irányt azért érdemes hangsúlyozni, mert több jel utal arra, hogy a három megyére kiterjedő dél-alföldi régió megszűnik karakteres régiónak lenni, valószínűsíthető, hogy az észak-nyugati sáv (Kecskeméttel együtt) leválik és a központ régióhoz kapcsolódik. Ebben a térszerveződési átalakulásban már most is Szeged „hagyományos” nagytérségi kapcsolatrendszere versenyhelyzetbe kerül. Úgy is mondhatjuk, hogy ez térbeli versenyt jelent Szeged számára. A város egyes hagyományos regionális funkcióinak monopolhelyzete már gyengült. Fennáll a regionális szerepkör elerőtlenedésének veszélye is. Ezt jelzi, hogy számos központi funkciót, intézményt, pályázati lehetőséget már elveszített a város. Ez a körülmény rendkívül fontos várospolitikai tartalmat, hosszú távú koncepcionális összefüggéseket hordoz, hiszen éppen ezek a nagytérségű funkciók adták a város magas hierarchiai szintjét. Ezért elkerülhetetlen kijelölni azon új funkciók körét, amelyek a város távlati fejlődését leginkább meghatározhatják.

A nemzetközi város szerepkör kiépítése azonban túlságosan lassú, az intézményrendszer hiányos. A város külkapcsolatait külsőségek uralják, a külkapcsolatok belső (városon belüli) kommunikációja rossz. Miközben Szeged nemzetközi ismertsége a tudomány, a felsőoktatás, a kultúra és néhány gazdasági termék (sajnos egyre kevesebb a város iparának hanyatlása miatt) kiváló. Szeged külföldi politikai rangja is az utóbbi időben megnőtt: Szegedi béke folyamat, a szegedi Biztonság Politikai Központ délkelet-európai kurzusai, a Román Köztársaság Főkonzulátusának megnyitása, Olasz, Osztrák, Török Köztársaság tiszteletbeli konzuljának kinevezése Szegedre.

Ha elfogadjuk a fentebb vázolt jövőképet, akkor – első lépésként – azt kell vizsgálni, hogy a jelenlegi Szeged milyen mértékben alkalmas egy ilyen fejlődési pálya befutására. Vagyis arról kell döntenie, hogy a város eddigi fejlődése, jelenlegi funkcionális, morfológiai és ellátottsági állapota alapja lehet-e egy továbbfejlődésnek, vagy a jövőkép elérése egy merőben új fejlődési pálya elindítását követeli meg.

Nézzük tehát meg, hogy vázolt jövőkép szempontjából Szeged ma hogyan jellemezhető:

- a város földrajzi helyzete az európai térfejlődési összefüggésrendszerben kiváló (három határ találkozási pontja közelében fekszik),
- Szeged a régió legnagyobb városa, több évszázados központi szerepkörrel rendelkezik,
- a város közvetlen környezetében található a magyarság legfontosabb történelmi emlékhelye (Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark), amely a világ magyarsága találkozóhelyévé fejleszthető, miáltal rendkívül fontos nemzetközi háttérű idegenforgalmi szerepkör alakítható ki,
- Szeged ma a tudomány, a felsőoktatás és a kultúra központja, amely egyaránt hordoz lokális, regionális és nemzetközi funkciókat,
- a város különleges emberi léptékű és atmoszférájú település, amelynek európai összevetésben is kiemelkedő eleme a belterület struktúrája, a belváros arculata és légköre, a természeti adottságok és a belvárosi egyetem,
- Szeged központja (csomópontja)
 - egyes nemzetközi rangú gazdasági tevékenységnek és speciális szolgáltatásoknak,
 - az emberek és termékek találkozásának – köszönhetően a bővülő közlekedési és kereskedelmi kapu szerepkörnek, a vásár, a kiállítás és konferencia tevékenységnek, a már nemzetközi elemeket is tartalmazó politikai, vallási és intézményei eseményeknek,
 - a multietnikai és multikulturális jelenlét lehetőségének.

Nagy biztonsággal megállapítható tehát, hogy ez a funkciórendszer és állapot a továbbfejlődés megbízható alapja, vagyis a fejlesztés szerves folytatása lehet az eddigi fejlődési folyamatnak.

Ahhoz azonban, hogy a jövőkép megvalósítását szolgáló programok rendszerbe foglalhatók legyenek, szükséges a jövőkép meghatározó részelemeit is világosan látni. Ezek valójában kívánalmak, de teljesülésük nélkül a jövőkép torzzá válik, illetve elveszti szegedi jellegét:

- *fokozódjék a munkahelyteremtés és a jövedelemtermelő képesség.* Ez lehet a város gazdaságpolitikájának célja, amelyet az önkormányzat alapvetően vállalkozásfejlesztéssel kíván elérni. A jövőkép megvalósulásának ez a legfonto-

sabb feltétele. A jövedelemtermelő képesség növelésével függ össze az a kérdés, hogy milyen mértékben legyen vállalkozó az önkormányzat. Annak ellenére, hogy a hazai szakvélemények általában ellenzik az önkormányzatok vállalkozói tevékenységét, mégis megfontolásra ajánlható a nyugat-európai tendencia, amely inkább azt mutatja, hogy a városok (természetesen nem a hivatali apparátus) egyre inkább vállalkozói jelleggel, a piac szereplőjeként vesznek részt a piaci folyamatokban. A vállalkozói szerep erősödésének két oka van. Az egyik a foglalkoztatási problémakörrel függ össze. Célja a foglalkoztatás bővítése. Ezt általában úgy éri el, hogy mérsékli a magánvállalkozások működési költségeit: olcsó ingatlanokat, reális áron infrastruktúra ellátás ad, valamint adó- és foglalkoztatási kedvezményeket biztosít. Néha közvetlenebb piaci szereplést is vállalnak a városok a technológia transzferbe, vagy üzleti, innovációs központokba való belépéssel. E politika sikere a foglalkoztatás bővülésével és az új munkahelyek létesítésének költséghatékonyságával mérhető. A másik ok a város hosszú távú céljainak megvalósításával függ össze. Bizonyos lassan megtérülő beruházások, amelyek nélkülözhetetlenek a cél eléréséhez (oktatás-, infrastruktúra-, ellátásfejlesztés) nem tehetők ki teljes mértékben külső piaci mechanizmusoknak. érdemes azokat saját erővel is biztosítani,

- *Szeged legyen vezető város az életkörnyezet minőségében* (parkok, szobrok, közvilágítás, speciális világítás, közlekedés, köztisztaság, közbiztonság),
- *legyen része a jelen és a közeli jövő európai áramlási és térfejlődési folyamatnak* (autópálya, gyorsforgalmi út, regionális repülőtér, folyami kikötő, vasúti tranzitkapcsolat, informatikai csomópont, széleskörű és érdemi nemzetközi kapcsolatrendszer),
- *kapcsolja össze hazai régióközponti szerepkörének fejlesztését az interregionális együttműködés szükségleteivel* (európai intézmények irodáinak letelepítése, európai programok megvalósulási pontja, folyamatosan működő kapcsolat kialakítása az európai döntési szervezetekkel),
- *mielőbb működtesse a határmenti központi településekre jellemző funkciókat* (másodlagos kapuváros, logisztikai központ, üzleti, tudományos, kulturális szolgáltató központ, nemzetközi vásár-és termékiállítás központ, interregionális és európai információs központ),
- *ne növelje jelentős mértékben méretét és népességszámát* (tartsa egyensúlyban a fizikai élettér és az eltartóképesség összefüggését, fordítson fokozott figyelmet a szuburbán övezet fejlesztésére). Nyitottá azáltal válnék, hogy bővíti és rendszeresen működteti a közvetlen környezetében lévő településekkel kapcsolatrendszerét. Ennek érdekében az adott településekkel közösen alakítsa ki a szegedi kistérség fejlesztési koncepcióját.

Tehát, ha a város érdemben be akar kapcsolódni a nemzetközi fogyasztás és elosztás rendszerébe, vagyis a maga helyén az európai városhálózatba, akkor teljesítenie kell (meg kell teremtenie) a nemzetközi középváros követelményeit. Elengedhetetlen feltétel, hogy a város közúton és légiúton az átlagos európai normák szerint megközelíthető legyen. Így remény van arra, hogy Szeged sikeres nemzetközi funkciókkal rendelkező európai középváros legyen.

Új vonások a tanyafejlődésben

BECSEI JÓZSEF*

A tanya – probléma

Az 1990-es évek első éveiben jelentős vitákat gerjesztett az a kérdés, hogy lesz-e új tanyarendszer vagy nem. Az újjászületést hirdetők elsősorban arra alapozták véleményüket, hogy a rendszerváltozás után a földbirtoklásnak az a rendje jött létre, amely alapja volt a tanyák kialakulásának. A magyar alföldi tanya, mint a településhálózat egyik mozgékony, változásra hajlamos tagja, mindig ki volt szolgáltatva azon tényezők változásainak, amelyek a keletkezését és működését meghatározták. Így a tanyarendszer története, a folytonos átalakulásnak, pusztulásnak és újraéledésnek az egymásutániságait jelenti. Az utóbbi ötven évben a tanyarendszer történetének három periódusát írhatjuk le. Az elsőben, 1945-től 1950-ig a birtokviszonyok és az üzemmód változása miatt nagy számú tanya keletkezett, majd a tanyarendszer minden eddiginél nagyobb leépülése vált a meghatározó folyamattá, míg napjainkban a tulajdonviszonyok s az általános urbanizációs folyamat következményeként ismételten lehetőség nyílik a tanyai települési forma revitalizációjára. A kérdés természetesen az, hogy a mai körülményekből adódó lehetőségek mennyire eredményezik majd új tanyák létrejöttét, illetve mennyire járulnak hozzá a még meglevők stabilizációjához vagy a tanya jellegének átalakulásához.

Az elmúlt évtizedben létrejött új birtokviszonyok széles körben azt a hiedelmet erősítették meg, hogy a birtok tulajdonlásának formája, továbbá a birtoknagyság (és természetesen több más tényező együttesen) által együttesen meghatározott településforma, nevezetesen az Alföldön létrejött tanyarendszer is újjáéled. Magam csak részben osztom ezt a vélekedést. A tanyarendszer jelenlegi fejlődési tendenciáira nézve többféle adat áll rendelkezésünkre, de a hosszabb távon várható eredményekre csak következtetni tudunk, mert annak a korszakos tulajdonváltásnak az eredményei, amelyek az 1990-es években a földtulajdonban bekövetkeztek, csak a jövőben érlelődnek meg. Ezért a kutatási célom az volt, hogy számba vegyek néhány olyan tényezőt, amelyek lehetőséget kínálnak ahhoz, hogy a tanyarendszer jelenlegi fejlődésére vonatkozólag adekvát elképzelést lehessen leírni. Ezek közé az alábbiakat soroltam:

- azokat a markáns véleményeket, amelyek a tanya kialakulásával és fejlődésével foglalkoznak, amelyek megfogalmazták a tanya kialakulásának általános és konkrét feltételeit,
- a jelen század fejlődési tendenciái közül azokat, amelyek differenciálták a tanyaterületeket a tanyapusztulás időszakában is,
- összegezzük azt, hogy „a tanyarendszer milyen állapotban” érkezett el az új földtulajdonrendszer kialakulásához,
- a kialakult területi különbségek jelentős mértékben befolyásolhatják a mai tanyakeletkezést,

* egyetemi tanár

- az új birtokrendszert, amelynek megengedő, vagy kizáró hatálya lehet a tanyák keletkezésére. Tehát a kérdés reális megválaszolásához szükség van a tanyarendszer fejlődési tendenciáinak, az egész települési rendszer fejlődési irányainak, s az azokat befolyásoló tényezőknek a reális számbavételére. Azonban ebben a dolgozatban három tényezőt emelek ki, amikor arra igyekszem választ keresni, hogyan alakul a jövőben a tanyarendszer. Az első: a tanyarendszer jellegének változásai; a második: a 2001. évi népszámlálás adataiból levonható eredmények; a harmadik: a 2000. évi mezőgazdasági összeírás birtokviszonyai alapján megállapítható tények.

A tanyarendszer jellegének változásai

A szántóföldi tanyarendszer lényegében a 18. század közepére elérte klasszikus fejlettségi állapotát, s ekként létezett, funkcionált a 19. század közepéig, amely időszakot *Erdei Ferenc* a szántóföldi tanyarendszer első korszakának nevezte (*Erdei Ferenc*, 1976: Magyar tanyák. Hasonmás kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 271 p.).

A 19. század közepétől végbement a tanyarendszer területi kiteljesedése, tanyák települtek tele a határt, s az egyes tanyák is benépesültek. Ezt a mintegy fél évszázadot felölelő időszakot *Erdei Ferenc* a tanyarendszer második korszakának nevezte.

A 19–20. század fordulójától az 1945-ös földosztásig terjedő időszakot a tanyarendszer harmadik korszakának tekinthetjük. A második korszakban megkezdődött a tanyák állandó lakosokkal való benépesülése, ami a harmadik korszakra jellemzővé vált. Az állandóan tanyán élők számának növekedése azt jelzi, hogy a tanya eredeti tartozék (rész) település jellege megváltozott, jellemzővé vált az állandó letelepedésű szórványok létrejötte. Továbbra is meghatározó számban voltak azonban a nagygazda (cselédes) és a kispazda tanyák. Ezeken túl a tanyák új formái, a farmtanyák és a haszonbéres tanyák is kialakultak, mint az állandó letelepedésű szórványok tipikus megjelenései. Mindez annak a következménye, hogy a mezőgazdaság most már nem a művelhető terület kiterjesztésében, hanem a belterjesülésben találhatta meg a maga számára a fejlődés lehetőségeit.

1945 után, a földreform következtében a tanyarendszer fejlődésének egy új korszaka kezdődött meg, amelyet legáltalánosabban a tanyarendszer pusztulási és differenciálódási szakaszának nevezhetünk. Az individuális tulajdonon alapuló üzemszervezetek a művelt föld túlnyomó területét átfogták, másrészt a birtoknagyság őrjáts mértékű csökkenése következett be. Így a kisbirtokon folytatott egyéni gazdálkodás vált jellemzővé, s ennek megfelelően alakult ki a szórványtelepülési forma is. Az Alföld egésze egyöntetűen tanyás területté alakult. E rövid, mintegy fél évtizedes időszakban azonban a tanyarendszer azzal, hogy túlnyomóan önálló szórvánnyá alakult már a hanyatlás vonását hordozta magán (1. táblázat).

Az ezután következő időszakban az eddigi fejlődéssel ellentétes tendencia kezdődött meg (2–3. táblázat). Nevezetesen: az állami és szövetkezeti tulajdon és üzemszervezetek kialakításával a földterületek koncentrációja következett be, amely sorvadásra ítélte az individuális tulajdonon alapuló gazdálkodás települési és üzemszervezetét, a tanyát. Ezt az időszakot, az 1990-es évek elejéig, a jelenleg is folyó új tulajdonviszonyok kialakításáig számíthatjuk. Ez a négy évtizedes időszak a tanyarend-

szer tényleges, fizikai pusztulásának, valamint minden oldalú, funkcionális, struktúrális és területi differenciálódásának is az időszaka.

1. táblázat. A külterületi népesség számának alakulása

Év	A külterületi népesség		A fogyás		
	száma	aránya (%)	időpont	nagysága (fő)	aránya (%)
1949	1 107 798	33,0			
1960	771 222	21,5	1949/1960	336 576	30,4
1970	572 367	16,3	1960/1970	198 835	25,8
1980	325 208	8,6	1970/1980	247 179	43,2
1990	206 988	6,4	1980/1990	118 220	36,4
2001	202 415	6,4	1990/2001	4 573	2,2
Összesen	–	–	1949/1990	900 810	81,3

2. táblázat. A falusi települések népessége számának alakulása (1930–2001)

Év	A falusi települések külterületi népessége		A növekedés/fogyás		
	száma	aránya (%)	időpont	nagysága (fő)	aránya (%)
1930	38 5701	26,6	–	–	–
1949	40 2914	25,4	1930/1949	17 213	4,5
1960	42 1315	24,1	1949/1960	18 401	4,5
1970	29 5781	18,3	1960/1970	–125 534	–29,8
1980	16 9074	11,4	1970/1980	–126 707	–42,8
1990	13 9867	10,1	1980/1990	–29 207	–17,3
2001	10 5448	7,6	1990/2001	–34 419	–24,6
Összesen	–280 258	–72,7
Év	A falusi települések belterületi népessége		A növekedés/fogyás		
	száma	aránya (%)	időpont	nagysága (fő)	aránya (%)
1930	1 062 090	73,4	–	–	–
1949	1 184 190	74,6	1930/1949	72 100	6,8
1960	1 323 521	75,9	1949/1960	139 331	11,8
1970	1 316 914	81,7	1960/1970	–6 607	–0,5
1980	1 305 771	88,6	1970/1980	–11 143	–0,8
1990	1 246 572	89,9	1980/1990	–59 199	–4,5
2001	1 283 396	92,4	1990/2001	36 824	3,0
Összesen	221 306	20,1

3. táblázat. A városi települések népessége számának alakulása (1930–2001)

Év	A városi települések külterületi népessége		A növekedés/fogyás		
	száma	aránya (%)	időpont	nagysága (fő)	aránya (%)
1930	564 316	30,2	–	–	–
1949	530 428	29,2	1930/1949	–33 888	–6,0
1960	437 293	22,8	1949/1960	–93 135	–17,6
1970	251 992	13,5	1960/1970	–185 301	–42,4
1980	146 864	7,0	1970/1980	–105 128	–41,7
1990	99 528	4,7	1980/1990	–47 336	–32,2
2001	93 636	4,5	1990/2001	–5 889	–5,9
Összesen	–470 680	–83,4
Év	A városi települések belterületi népessége		A növekedés/fogyás		
	száma	aránya (%)	időpont	nagysága (fő)	aránya (%)
1930	1 302 968	69,8	–	–	–
1949	1 284 311	70,8	1930/1949	–18 657	–1,4
1960	1 412 647	77,2	1949/1960	93 922	7,3
1970	1 563 534	86,5	1960/1970	185 301	13,4
1980	1 962 696	93,0	1970/1980	399 162	25,5
1990	2 009 777	95,3	1980/1990	47 081	2,3
2001	2 001 265	95,5	1990/2001	–8 512	–0,4
Összesen	698 297	53,6

A nagyüzemi gazdaságok megszervezésétől az 1990-ig tartó időszakot az jellemezte, hogy jelentősen csökkent a külterületi népesség. Ennek eredményeként a külterületi népesség alapján jól megállapítható területi differenciálódás következett be:

1. Egész térségek váltak külterületi népesség nélkülivé, vagy olyan területekké, ahol az e településekben élők száma már oly csekély, hogy az elhanyagolható. Ilyen területek Szabolcs-Szatmár-Bereg megye túlnyomó többsége, Hajdú-Bihar és Békés megyének elsősorban a később tanyásodott volt Bihar megyei részei, Szolnok megye járszági részei, a Tisza mente, Pest megyének a fővárosi agglomerációhoz tartozó területei, s végül a Duna mente.

2. Azokon a területeken, ahol a paraszti társadalom létszáma hagyományosan nagyobb volt – mindenekelőtt a Duna–Tisza közti homokháton – tekintélyes lélekszámú külterületi népesség maradt meg, Ebben a történelmileg kialakult körülményeken túl az is szerepet játszott, hogy ott munkaigényes termelési kultúrák honosak, amelyeket csak úgy lehetett folytatni, hogy más rendszerű szövetkezet és tulajdonformát hoztak létre, mint az Alföld monokultúrák termelést folytató területein. A nagyobb külterületi népességet eltartó települések sávokban, illetve gócekban helyezkednek el.

3. A külterületi népességgel rendelkező települések többségében a külterületi népesség száma 100 és 1000 között mozgott, 2001-ben 198 település tartozott ide; 1990-ben 1000 főt 32-ben haladta meg, ma 47 település tartozik ebbe a csoportba. Egy kisebb csoportban 50 és 100 fő között volt a külterületen élők száma, ma 78 település alkotja ezt a csoportot. A legnagyobb külterületi népességet Kecskemét külterületén számlálhatunk, 13 732 főt.

A fentiekből következik az is, hogy a tanyák, illetve a tanyarendszer lényeges változásai magában a rendszerben is alapvető módosulásokat hozott. A 20. századi tanya fő vonásait a különböző szerzők különböző módon fogalmazták meg:

1. valamennyien hangsúlyozzák, sőt a leglényegesebb elemnek tartják, hogy a tanya mezőgazdasági üzemegység, a mezőgazdasági termelés egyik üzemszervezeti formája;

2. a tanya települési egység, amely megjelenési formájába (építményeivel, telekével, a tájban való elhelyezkedésével) szórvány, s más tájak szórványaitól azok a földrajzi, gazdasági, építészeti stb. adottságok és hagyományok különböztetik meg, amelyek között létrejött és működik, ebben a formában tehát az emberi megtelepülésnek egy formája; objektív megjelenésével is elkülönül a zárt települések (város, falu, major) különböző formáitól;

3. a tanya társadalom, mégpedig települési társadalom, amely mindenkor jellemezte azt a települési formát, amelyben tevékenységét – lakó, termelő, közösség-szervező stb. funkcióit – kifejtette, s amelynek ezek a viszonyai az elmúlt évszázadokban a települési egységhez időről időre, sőt helyről helyre is módosultak, az elmúlt évtizedekben, pedig jelentősen változtak;

4. a tanya egy természetes rendszert alkot, amelyet az azonos települési elv, az általuk ellátott funkciók és a hozzájuk kapcsolódó települési társadalom tesz azzá;

5. a tanya viszony a zárt településhez, amelyet egyrészt meghatároz a települési forma, s ebben a vonatkozásban elkülönül a zárt településtől, másrészt meghatározó a társadalmi-gazdasági élet, s ebben a tekintetben összekapcsolódik a faluval és a várossal. Mindezt bonyolítja az, hogy a tanyák e településformákkal egy közigazgatási területen, azok külterületén helyezkednek el. Településmorfológiai szempontból tehát a tanya önálló településforma, a településállomány egy meghatározott típusa.

6. a tanya életmód és életforma, mert a tanyai társadalomnak nem csak a nem mindennapi (tehát a központi funkcióknak számító) szükségleteit kell a zárt településben kielégíteni, hanem az alapellátás túlnyomó hányadát is, ezért a tanya és a zárt település kapcsolata nem azonos a központi hely-vidék kapcsolatával, annál sokkal szorosabb, mondhatni mindennapi, ami egyrészt azáltal, hogy helyben hiányzik az alapellátás túlnyomó többsége, másrészt, hogy azért naponta nagyobb távolságra kell közlekedni, egy másféle (a zárt településéről eltérő) életformát és életmódot teremt;

7. a falu jellemzője a kollektivitás, a tanyát az individualitás jellemzi.

A fenti idézett általános jellemvonások a tanyákat a 20. sz. első harmadában jellemezték. Mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell azt, hogy a tanya megnevezés mögött húzódó tartalom, a tanya története folyamán jelentős módosulásokon ment át, nem ugyanaz volt a 18. sz. végén, mint a 19. sz. második felében, vagy mint az 1930-as években. Az kétségtelen, hogy az elmúlt évtizedekben két igen lényeges

változás, nevezetesen a mezőgazdasági üzemszervezeti egység jellegének átalakulása és a tanyai népesség tetemes fogyása váltotta ki azokat a kételyeket, hogy a tanyák egyrészt mennyiben őrizték meg eredeti jellegüket, másrészt, hogy a mai megújulási folyamat az eredeti állapotot hozza-e vissza. Miután egyes területeken továbbra is jelentős számban élnek tanyákon emberek a tanya továbbra is egy természetes rendszert alkot, amely sajátos viszonyban van a zárt településsel. A tanya speciális életmódot és életformát teremt, amelynek továbbra is egyik lényeges vonása az individualitás. Ugyanakkor a tanyát új, és más funkciókat ellátó településigazdasági-társadalmi térbeli egységként foghadjuk fel, s a tanya fogalom mögött lévő tartalom újabb módosulását kell rögzítenünk.

Ennek három elemét kell kiemelnünk:

- a) Napjainkra a tanyán élők foglalkozási szerkezetében is óriási változások mentek végbe, s ez a tanya és a zárt település között egy új típusú kapcsolatot hozott létre. Míg korábban a városban lakóknak volt a tanya a munkahelye, ma a tanyasiak egy részének a munkahelye a városban van.
- b) Akiknek a tanya csak szükség lakóhely, azoknak ez olyan ideiglenes megoldás, amelyet abban a pillanatban feladnak, amint lehetőségük nyílik arra, hogy valamelyik zárt településben lakáshoz jussanak.
- c) Az Alföld sajátos szuburbanizációja is azt eredményezi, hogy gazdaság és lakóhely ismét külön áll előttünk, csak éppen fordított viszonylatban.

Az új szakasz

A tanyarendszer életének új szakaszában a várható fejlődés megítéléséhez a 2001. évi népszámlálás adataiból levonható következtetések fontos támaszpontot jelentenek, de ezen túl figyelemmel kell lennünk néhány más tényezőre is. Az egyik legfontosabb a földbirtokrendszer helyzete. A természetföldrajzi tényezők, a talajadottságok által befolyásoltan üzemszervezeti formák, valamint a birtokok különböző nagysága, illetve a tulajdonosi megoszlás más-más gazdálkodást tesz lehetővé. A kérdés tehát az, milyen birtokviszonyok uralkodnak ma a korábbi tanyás területeken, az Alföld túlnyomó részén.

Magyarországon 10 043,2 ezer lakosából 2000-ben 2035,5 ezer főt (20,3%-ot) tett ki a mezőgazdasági tevékenységből élő népesség. A mezőgazdasági tevékenységet folytató (a használt fogalmak tartalmának magyarázatát l. Magyarország mezőgazdasága a 2000. évben – területi adatok – KSH, Budapest, 2000. pp. 543–545.) gazdasági szervezetek száma 8382, az egyéni gazdálkodóké 958 534 volt. Az általam vizsgált területre 969,3 ezer (47,6%) mezőgazdasági tevékenységből élő jutott; a gazdasági szervezetek 28,9%-a, az egyéni gazdaságoknak pedig 49,0%-a található az Alföldön. Ez azt mutatja, hogy országos átlagban 2,1, az Alföldön 2,06 mezőgazdasági tevékenységből élő egyén jut egy gazdaságra. Az eltérés tehát elhanyagolható. (Ha azt nézzük, hogy a vizsgált terület népessége az országnak csak 31,2%-át teszi ki, akkor ez a terület „túlsúlyosnak” mondható.)

A tanyarendszer léte, illetve újrakejlődése szempontjából valójában elsősorban nem a birtokok száma, hanem a birtokok nagysága, a föld minősége, s a rajta folytatott mezőgazdasági kultúra a meghatározó. (A nem egyéni gazdaságok, tehát a gaz-

dasági szervezetek a tanyakeletkezést negatívan befolyásolják, róluk ezért a következőkben nem szólok.) Az összes gazdaságok által használt együttes földterület 6448 ezer hektár, amelyből az egyéni gazdaságok 2614 ezer ha (40,5%), a gazdasági szervezetekhez 3834 ha tartozik. Az egyéni gazdaságok területéből 1415,4 ezer ha (54,1%) található az Alföldön, vagyis egy gazdaságra kerekén 3 ha jut, az országos átlag 2,7 ha. Ez az átlagos érték, mind az Alföldön, mind országosan erősen elaprózott birtokszerkezetet sejtet, ami önmagában azt sugallja, hogy nem kedvez a tanyai települési forma újbóli elterjedésének. [Ezek az értékek területenként eltérőek, Békésben 3,45 ha (a geográfiában általában egy tizedesig szokás megadni az értékeket, mivel a KSH kettő tizedesig adta meg a mezőgazdasági adatok értékeit, s ennek e helyen is van jelentősége, ezért az onnan idézett adatokat így használom), Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 2,67 ha, de a korábbi tanyás területeken csak 2,41 ha jut egy birtokra. Az eltérések kistérségenként még erőteljesebbek, mert pl. a tiszafüredi kistérségben 4,56 ha, míg a dabasiban csak 1,98 ha az átlagos birtoknagyság.]

Közelebb juthatunk a tényleges állapothoz, ha azt vizsgáljuk, hogy az egyes birtokkategóriákhoz tartozó birtokok mekkora termőterületet használnak. A mai gazdasági viszonyok közepette az 5 hektárnál kisebb birtokok nem alkalmasak arra, hogy ott tanyai gazdálkodásra rendezkedjenek be, ahol arányuk jelentősnek mondható, azt a területet általában kihagyhatjuk a potenciálisan új tanyák létrejöttére alkalmasnak ítélt helyek közül. E birtokcsoport az Észak-Alföld termőterületeinek 23,38%-át, a dél-alföldinek 20,54%-át (országosan 22,46%-át) foglalják el. (Nagyobb kiterjedésű ilyen területek találhatók a Nyírségben, Debrecen mai határában, Csongrád megye jelentős területén, a kiskörösi és kiskunfélegyházi kistérségben, és a vizsgált pest megyei kistérségekben.) E birtokforma jelentősége, az ilyen gazdaságok száma és területi aránya bizonyosan számottevően csökkenni fog, hiszen ekkora termőföld csak „szociális” gazdaságnak tekinthető. Már mai is megfigyelhető a birtokkoncentráció és centralizáció, pl. számosan kistulajdonos vállalkozónak adja bérbe a földjét.

Családi gazdálkodásra berendezkedő gazdaságokkal általában az 5–100 ha közötti birtokok esetében számolhatunk. Az országban ebbe a birtokkategóriába tartozik a termőterület 59,1%-a, az Észak-Alföldön 65,52%, a Dél-Alföldön 53,74% -a. (Az Alföld pest megyei kistérségeiben is hasonlóak az értékek). Az Alföld két nagy területi egysége (körzete) közötti különbség abból adódik, hogy a Dél-alföldön a 100 hektár feletti birtokok a termőterület 25,79%-át, az Észak-alföldön csak 14,10%-át foglalják el. Az életképes méretét döntően meghatározza a föld minősége, s a mezőgazdasági kultúra. Talán nem tévedünk nagyot, ha azt gondoljuk, hogy 50 hektárnál nagyobb földterület már a monokultúrás földművelés mellett is alkalmas árutermelésre, a munkaigényes zöldség-gyümölcstermelő területeken, valamint az állattenyésztő gazdaságokban ennél kisebb birtokok is elegendőek árutermelésre való berendezkedésre. Ahol ez a birtokkategória nagyobb területeket foglal el, ott minden bizonnyal számolhatunk tanyák születésével.

A 2001. évi népszámlás adatai alapján megmutatkozik az, hogy az utolsó évtizedben lelassult a külterületi népesség csökkenése, hiszem a csökkenés abszolút értéke 4573 fő, vagyis 2,2%, az előző évtized 36,4%-os fogyásával szemben. Nemcsak a csökkenés üteme lassult, hanem egyes településekben növekedett a külterüle-

ten élők száma. Ezeknek a településeknek a területi megoszlására jellemző, hogy mindenekelőtt a városok külterületi népessége, továbbá a budapesti agglomeráció településeinek a határbeli népessége nőtt. Az Alföld területén (ahova 812 települést soroltam, ebből 117-ben 14 688 fővel nőtt a külterületi népesség száma) nagyobb olyan területek jelölhetők ki ahol népességnövekedés regisztrálható. Így Szeged–Hódmezővásárhely, Békéscsaba–Gyula, Debrecen–Nyíregyháza térsége (5. ábra). Más vizsgálatok azt mutatják, hogy ezeken a területeken találkozunk a legerőteljesebb agglomeráció képződéssel és a szuburbanizációval. A tanyai népesség növekedésének okát tehát mindenekelőtt az alföldi sajátos szuburbanizációban kereshetjük.

A születő új tanyáknak viszont legalább három csoportját kell megkülönböztetnünk. A legvirulensebbnek ítéltető az ún. farmtanya, ezt nyugodtan nevezhetjük farmnak. A farm olyan külterületi település, amely az árutermelés céljaira jön létre, tehát mindenekelőtt gazdasági szervezet, a tulajdonosa legtöbbször bér munkát is alkalmaz, ő maga nem lakik a farmon, hanem a zárt településben lévő lakásában él. A családi gazdálkodásra berendezkedő, újonnan születő tanya elsősorban nem árutermelést folytat, hanem önellátásra épül, s a tulajdonos, esetleg a család több tagjának fő tevékenysége a tanyai gazdálkodáshoz kapcsolódik. A harmadik típus a meglévő tanyákon alakul ki, ezeken belül el kell különítenünk a vegetálókat, amelyek minden bizonnyal belátható időn belül (a tulajdonos, vagy tanyalakó munkaképtelenné válásával, halálával) megszűnnek. A másik alcsoportba azok tartoznak, amelyek képesek a megújulásra, ezek adják a tanyarendszer „törzsgárdáját”.

Az előzőekben összefoglalt, a tanyák eddigi életét jellemző és meghatározó tényezők az Alföld területének túlnyomó részén lehetővé tették a klasszikus magyar tanyarendszer kifejlődését, ellenben az ország más területein a birtok-, jogi, települési stb. viszonyok kizárták a tanyák kialakulását. A jelenlegi tulajdonviszonyok azonban lényegében az ország egész területén hasonlóknak mondhatók, s ez elvileg nem zárja ki, hogy az Alföldön kívüli területeken is tanyák jöjjenek létre. Mivel a területi differenciálódás, a különböző tényezők (pl. paraszti gazdaság erőssége, különböző termelési kultúrák jelenléte stb.) máig érvényesülő hatásának helyenként eltérőek, a tanyák minden formájának újraalakulása területileg differenciált lesz. Ahol megszűnt a tanyai települési forma, ott – ha a birtokviszonyok ezt támogatják – számolnunk kell a farmgazdaságok szaporodásával, ahol nagyobb számban fennmaradtak a tanyák, ott a revitalizáció családi és farmgazdaságok létrejöttét is eredményezheti.

A Dél-Alföld fejlődésének kritikus pontjai

ABONYINÉ PALOTÁS JOLÁN*

Nemzetközi összehasonlításban Magyarország kis ország, mégis egyes térségei, vagy pl. az átlagosan mintegy 13 000 km²-nyi kiterjedésű régiói is gazdasági fejlettségük, az ott élők életminősége, a társadalmi-gazdasági szféra különböző mutatói vonatkozásában nagyon nagy differenciáltságot mutatnak. A fejlődés különböző szakaszaiban az egyes térségek sajátosságai, eltérő vonásai felerősödnek, mások pedig a kiegyenlítődés irányába hatnak. Ugyancsak nagy eltérések mutatkoznak a különböző időkeresztmetszetekben az egyes térségek fejlődési ütemében is.

A Dél-Alföld az ország legnagyobb régiója. Területe (18 339 km²) az ország területének 19,7%-a. Népessége 1361 ezer fő, az ország lakosságának 13,4%-a. A legúrbani-záltabb régió. Relatív kicsi a népsűrűsége (74 fő/km² az országos 109 fő/km²-rel szemben). A belföldi vándorlási egyenlege negatív, (ami gazdasági helyzetének egyfajta jellemzője), a nemzetközi vándorlás pedig pozitív.

Népessége öregedő. A halálozási ráta 14,2‰, amely értékkel az ország régiói között a legkedvezőtlenebb helyet foglalja el. A születési rátája 8,8‰, a hét régió közül csak egy van mögötte. A természetes fogyás -5,4‰, a régióink között a legrosszabb.

A dél-alföldi régióban nőtt leglassabban az egy főre jutó GDP 1995 -höz viszonyítva. 2002-ben az egy főre jutó bruttó hazai termék a Dél-Alföldön a hazai átlag 68,9%-a, a közép-magyarországinak pedig 42,0%-a. A nemzetgazdaság beruházásaiból az egy lakosra jutó beruházás értéke a régiók között a Dél-Alföldön a legalacsonyabb.

1. táblázat. A Dél-Alföldi régió relatív helyzete néhány statisztikai adat, illetve mutató alapján (2002)

Megnevezés	A régiók rangsorában
Terület (km ²)	1.
A városi népesség aránya (%)	2.
A népsűrűség (fő/km ²)	6.
Az alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete	7.
Az öregségi nyugdíjasok átlagos nyugdíja	7.
Az egy lakosra jutó GDP	5.
Egy km vízvezetékre jutó szennyvízcsatorna hossza	6.
A kedvezményezett kistérségek száma	2.
Az egy lakosra jutó beruházás	7.
A beruházásokból az ipari beruházások részaránya (%)	6.
A gépipar szerepe a GDP-hez való hozzájárulása alapján	7.
Az ipar szerepe az egy lakosra jutó GDP-hez való hozzájárulása alapján	7.
A munkanélküliségi ráta	4.

Forrás: Magyarország régiói. KSH, 2003

* kandidátus, egyetemi docens

Milyen tényezők szerepeltek a térség leszakadásában?

A trianoni határrendezés a mai dél-alföldi régió térségét nagyon érzékenyen érintette. A régióközpont, Szeged, elvesztette hinterlandját. Számos feldolgozó üzem nyersanyagbázisának jelentős része is az országhatáron kívül maradt. Elvesztette nyersanyagbázisának nagy hányadát a faipar, a textilipar, a cipőipar, az élelmiszeripar ágazatai közül a malom-, a cukor-, a szeszipar stb. A kohászati és fémipari alapanyagok és energiahordozók egy része a határainkon kívül rekedtek. Számos feldolgozó üzem periférikus helyzetűvé vált. A nyersanyag átlagos szállítási távolságának növekedése és a kapacitás kihasználatlanság növelte az önköltséget. Fontos szállítási útvonalak átértékelődtek, leépültek.

A II. világháború súlyos károkat okozott a Dél-Alföldön is. Nagy károkat szenvedett mezőgazdaságunk (főleg az állatállomány), az infrastruktúránk (utak, hidak, középületek, vezetékek, lakóházak), termelőüzemeink. A gyáripari állóalapok jelentős része sérült. Bénítólag hatott az energiahordozó- és a nyersanyaghiány. Az újjáépítés viszonylag gyorsan lezajlott, de ez a termelő kapacitások területi arányait alig változtatta.

1949–50-től dinamikus iparfejlesztés bontakozott ki hazánkban, amely ágazatonként és térségenként nagy differenciáltságot mutatott. Ez az iparosítási ciklus a DNy–ÉK irányú energia tengely menti térségeket részesítette előnybe. Egyes göcökben a Dél-Alföldön is létesültek új ipari objektumok, de ezek nem lendítették fel igazán a térség fejlődését. Az 50-es évek elején megromlott a kapcsolatunk az akkori jugoszláv vezetéssel, Jugoszláviával az államközi kapcsolatok szüneteltek, ami nagyon hátrányosan érintette régióink ipari és infrastrukturális fejlődését.

A második szakasz 1958-tól vette kezdetét, amikor a túlzottan Budapest központú hazai ipar decentralizálását tűzték célul. Az 1958–59–60 évi ipartelepítési határozatok lényege az volt, hogy megfelelő ipartelepítéssel biztosítani kell az ország különböző területeinek arányos fejlesztését. A Dél-Alföldön az iparban foglalkoztatottak száma 1958-ról 1968-ra 82 ezerről 168 ezerre emelkedett. Az évtizedben kibontakozó tendenciák relatíve kedvezően hatottak a Dél-Alföld fejlődésére. 1961 után, amikor a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezésének munkaerő megtakarító hatása intenzíven érvényesült, az itteni munkaerő kínálat kiváló ipartelepítő tényezőként hatott, mivel máshol már a munkaerő tartalékok kezdtek kimerülni. A mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése is jó feltételeket teremtett az ágazat technikai fejlődésére. A térség kőolaj- és földgáz mezőinek feltárásával kedvezőbbé vált az energiaellátás és lökést adott az ipar és más szférák fejlődéséhez. Közben javultak a jugoszláv–magyar kapcsolatok, emelkedett a tranzitforgalom és nőtt az idegenforgalom is. Erősödött Szeged központi szerepköre, amely jótékonyan hatott az egész körzet fejlődésére.

1968 után csökkent az iparfejlesztés lendülete. A mennyiségi paraméterek helyett mindinkább a minőségiek kerültek előtérbe, a termelés volumenének növelése helyett a termelékenység, az élőmunka és a beruházás hatékonyságának emelése. Sajnos azonban régióink iparában a gépesítettség foka, a technikai fejlettség, az állóeszköz-állomány foglalkoztatottakra kivetített fajlagos értékei nem voltak kedvezőek. Régióink iparának szerkezete nagyon előnytelen volt. Szakkörökben ismert volt a struktúra racionalizálásának igénye, mégis inkább a nagyipar változatlan szerkezetének konzerválása vált jellemzővé.

A nyolcvanas években retorikai szinten már központi helyet kapott az innováció orientált fejlesztés, de ez a valóságban csak gyengén realizálódott. Az évtized második felére pedig már mindinkább felszínre kerültek és kiéleződtek az ellentmondások.

A rendszerváltozás után a vegyesgazdaságon át a piacgazdaságba haladva alapjaiban módosultak a területi fejlődési folyamatok. Míg a hatvanas évektől a területi fejlődést túlnyomórészt a nivellálódási tendencia jellemezte, a rendszerváltozás után az egyes térségek fejlettségi szintjük terén a differenciálódás irányába haladtak. Ettől kezdve nőtt a Dél-Alföld leszakadása.

A rendszerváltozást követően a beruházás területi szerkezete nagyon hátrányos volt a Dél-Alföld számára.

2. táblázat. A Dél-Alföld részesedésének alakulása a nemzetgazdasági beruházásokból (%)

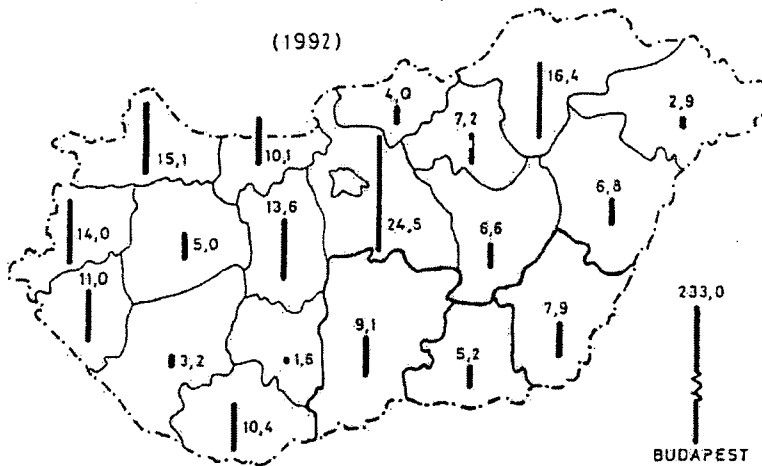
Év	Bács-Kiskun megye	Békés megye	Csongrád megye	Dél-Alföld
1995	1,84	1,64	3,06	6,54
1996	2,49	1,77	3,21	7,47
1997	2,63	1,89	2,71	7,23
1998	2,83	2,11	3,24	8,18
1999	1,92	1,55	2,51	5,98
2000	2,71	1,85	2,52	7,08
2001	2,79	2,45	2,58	8,82
2002	2,25	1,73	2,54	6,52
Nyolc évi átlag	2,43	1,87	2,80	7,10

*Forrás: Területi Statisztikai Évkönyvek
Magyar Statisztikai Évkönyvek*

Nemcsak a fejlesztési források nagysága (és aránya) volt alacsony a régiókban, hanem a tendencia is kedvezőtlen volt. Az idősor adatai szerint Csongrád megyét a csökkenő tendencia jellemezte, míg Békés megye relatíve mindig kevés fejlesztési forráshoz jutott. Bár a „sorból” Bács-Kiskun megye sem emelkedik ki igazán, azonban meglepő, hogy a kimutatásunkban szereplő nyolc évből 2000-ben és 2001-ben nagyobb beruházási összeg realizálódott Bács-Kiskun megyében, mint a régióközponnttal együtt Csongrád megyében.

Sajnos a Dél-Alföldre nagyon kevés külföldi működő tőke áramlott be még a dinamikus külföldi tőkekihelyezések időszakában is (1/a és 1/b sz. ábra). A tőkekihelyezés alacsony volumenén kívül viszonylag kedvezőtlen volt annak ágazati összetétele is. Nem jöttek létre a húzó ipari ágazatokban nagy tőkebefektetések, amelyek igazán dinamizálták volna a térséget.

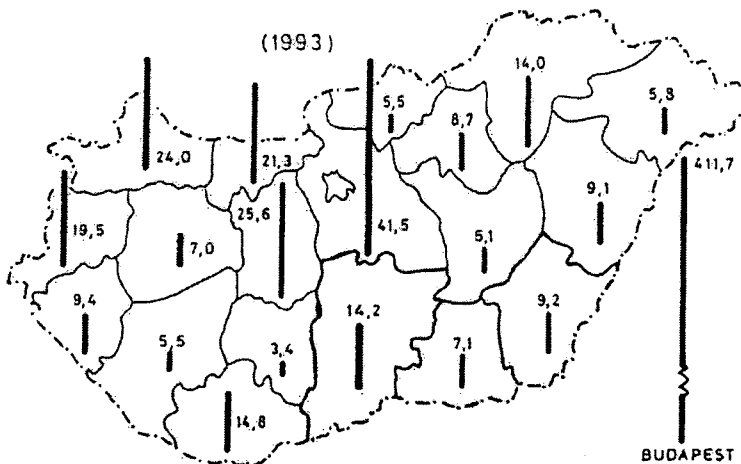
**1/a. ábra. A vegyesvállalatok külföldi tőkéjének nagysága
milliárd Ft-ban (1992)**

Forrás: KSH

Szerk.: Abonyiné Palotás J.

**1/b. ábra. A vegyesvállalatok külföldi tőkéjének nagysága
milliárd Ft-ban (1993)**

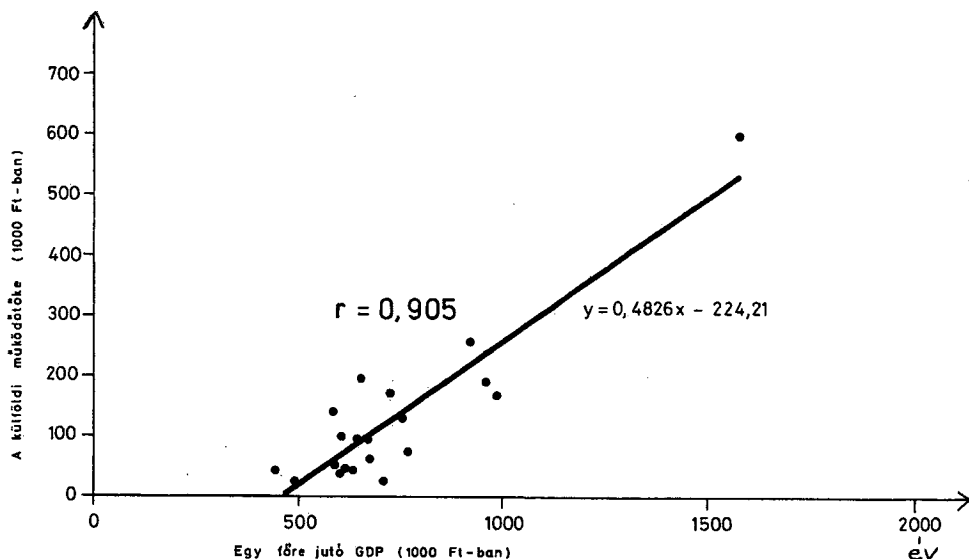
Forrás: KSH

Szerk.: Abonyiné Palotás J.

A külföldi működő tőke számára előnytelennek mutatkozott a periférikus helyzetű Alföld „szélén” fekvő Dél-Alföld. Pedig a külföldi működő tőke nagyon jótékonyan hat a GDP alakulására (2. sz. ábra). Fékezte a beruházásokat továbbá a balkáni háború, a bizonytalan helyzet. Nehéz volt a Dél-Alföld megközelíthetősége. A

megkésve elkészült M5-ös autópálya szakasz drágasága, továbbépítésének megtorpanása, a bizonytalanságok, súlyos károkat okoztak a térségnek, ezen belül Csongrád megyének és a régióközpontnak.

2. ábra. Az egy főre jutó GDP és a külföldi működő tőke kapcsolata Magyarországon (1997)

Forrás: KSH

Szerk.: Abonyiné Palotás J.

Az infrastruktúránk is kevésbé volt fejlett, mint Budapesté, vagy a Nyugat- és Észak-Dunántúli régióban. A dinamikus beruházás sem hatott vonzólag a külföldi befektetők számára. A magas fokú termelékenység, a hatékonyság és a versenyképesség, a fejlett műszaki-technikai színvonal is vonzza a tőkét, de a Dél-Alföld e téren is hátrányban volt más régiókkal szemben. Az itteni ipar fejlettsége, a kiváló kooperációs lehetőségek sem ösztönözték a tőkeáramlást. A fogadókészség, az alkalmazkodó készségünk és az innovációs tevékenységünk is elmaradt a legjobbakétól. Szellemi tőke, szakképzettség, szaktudás, tudományos műhelyek, K+F tevékenység, egészséges, kreatív foglalkoztatottak vannak a régióban, annak elsősorban a városaiban, különösen Szegeden. Ez azonban napjaink gazdasági fejlődésének igényeitől – elsősorban struktúrájában – nagyon eltér. Pl. a Szegedi Tudományegyetemen folyó képzések (vegyész, biológus, orvos, gyógyszerész, informatikus, geográfus, menedzser, logisztikus stb.) olyan innovációs potenciált adnak a régióknak, amely sokáig nem hatott elég ösztönzőként a külföldi működő tőke idevonzásához. Ezen kívül régióinkban nem volt nagy kínálat a rugalmas szakképzésből kikerülő, konvertálható tudással rendelkező, versenyképes munkaerőből.

Nézzük most már a gazdaság struktúrájából adódó hátrányokat. Elsőként negatívumként kell megemlíteni azt, hogy a dél-alföldi régióban a mezőgazdaság sze-

repe az országos átlagnál nagyobb, a tercier ágazatoké pedig az országos átlagnál kisebb.

Az iparosodottság foka is alacsonyabb a fejlettebb régiókénál. A baj azonban leginkább az, hogy az ipar belső struktúrája sem kedvező. Ezen azt értjük, hogy a dinamikusan fejlődő, húzó ágazatok szerepe kisebb, és a gazdasági fejlődésben kisebb szerepet játszó, stagnáló, visszaeső, nehézségekkel küzdő ágazatoké pedig nagyobb. Iparunk mai struktúráját nem az új ipari beruházások formálták, hanem a leépülések, felszámolások alakították azt. A gépipar leginnovatívabb ágazatai szinte alig vannak képviselve a térségben, a sok kvalifikált munkaerőt foglalkoztató, versenyképes, világélvonalban lévő vegyipari termékeket előállító korszerű vegyipar csak éppen kialakulóban van (sokan a Biopolis projekt sikerében reménykedünk), a korszerű fémfeldolgozás részaránya itt a legalacsonyabb, ugyanakkor az élelmiszer- és élvezeti cikkeket, illetve a textil- és bőripari termékeket előállító ágazatok szerepe ebben a régióban igen magas. A mélyponttól azonban ezek az ágazatok (ha erőfeszítéseiket esetenként siker is koronázza) kellő szakértelem és odafigyelés ellenére tökehiány és egyéb (az ágazatokban rejlő) sajátosságok miatt nem képesek kilendíteni a Dél-Alföld térségeit. A külkereskedelem liberalizációja is érzékenyen érintette a Dél-Alföldön kitüntetett jelentőségű élelmiszeripart.

A régió feldolgozóiparának a rendszerváltozás előtt megszokott piacának beszűkülése is hátrányos volt a térségre.

A műszaki-technikai színvonal (a technikai rés terén történő lemaradás) helyzeti hátrányt jelentett a rendszerváltozáskor. Ahogy erősödtek a piaci viszonyok, úgy egyre rosszabbak lettek relative a dél-alföldi térségek lehetőségei.

Ezért most, az EU-ba történő csatlakozást követően a térség jövője szempontjából a szelektív, és kontraszelektív fejlesztés, a struktúra racionalizálás kérdései különös hangsúlyt kapnak. Nem szabad, hogy ez a struktúra „rádermedjen” a régióra, mert akkor hosszú időre elássa magát és a későbbiekben még nehezebb lesz kilábalni ebből a veremből.

Mi lesz az előállított ipari termékek és szolgáltatások sorsa? Részben hazai (termelő és lakossági) fogyasztásra kerül, részben pedig exportáljuk. Tekintsük át, miként alakul a Dél-Alföld összes ipari értékesítéséből az export részaránya?

3. táblázat. Az ipari értékesítésből az export részaránya (%)

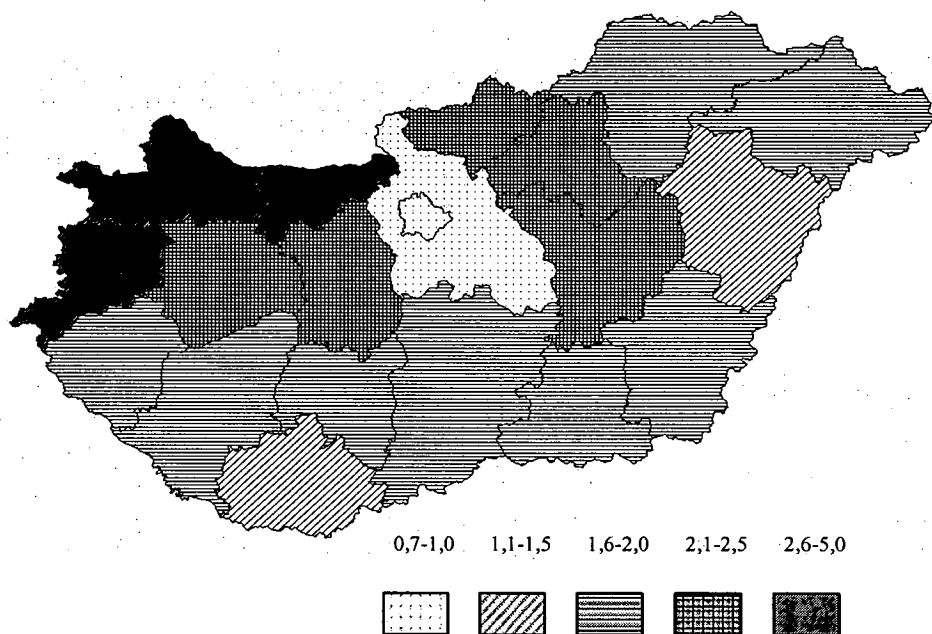
Területi egység	2002
Közép-Magyarország	43,0
Közép-Dunántúl	70,7
Nyugat-Dunántúl	74,6
Dél-Dunántúl	52,9
Észak-Magyarország	43,1
Észak-Alföld	43,4
Bács-Kiskun	44,5
Békés	35,7
Csongrád	30,4
Dél-Alföld	37,2
Összesen	55,1

Forrás: KSH

A 3. sz. táblázat adatai pregnánsan mutatják, hogy a Dél-Alföld a régiók közül az ipari értékesítésből legkisebb hányadot exportálja. A megyéink adatai is kedvezőtlenek, és meglepő, hogy Csongrád megye a Dél-Alföld megyéi közül a sereghajtó, de országosan is a rangsorban a 17. helyen áll. Ez a térség iparának alacsony fokú versenyképességére és egészségtelen struktúrájára utal.

Nem optimális a régiókban az ipar mikro szintű koncentrációja sem. Ismeretes, hogy a 250 főnél nagyobb létszámú ipari vállalatok jeleskednek az exportban, és az ilyen méretű ipari társas vállalkozások részaránya a Dél-Alföldön a régiók között a 6. (Csongrád megye iparvállalatai koncentrációját Vas, Győr-Moson-Sopron és Komárom-Esztergom megye mintegy kétszeresen felülmúlja) (3. sz. ábra).

3. ábra. Az 250 és az annál több fővel működő ipari társas vállalkozások részarányának területi alakulása %-ban (2002)

Forrás: KSH

Szerk.: Abonyiné P. J.

Egyébként a vállalati koncentráció mértéke a régió megyéi közül Csongrádban esett vissza leginkább.

Miként lehetne javítani a helyzeten?

A felsorolt negatívumok kiküszöbölése lenne a jövőben a teendő. Nagyon fontos a prioritások jó megválasztása.

Mindenekelőtt le kell szögezünk, hogy olyan kátyúban vagyunk, amelyből csak külső segítséggel tudunk kimászni.

Először is tőkére van szükségünk, amelyet nagyon ésszerűen kell „terelni”, felhasználni. Fontos a beruházások minősége, szerkezete, hatékonysága és a kistérségekkel, megyékkel, uniós régiókkal történő összehangolása.

Fel kell tárnunk adottságainkat, jó beruházási lehetőségeinket. Propagálnunk kell ipari parkjaink szabad kapacitásait, egyéb kihasználatlan tartalékainkat. Ajánlatokat kell készítenünk a hasznosítási lehetőségekre.

Javítanunk kell a vállalkozásbarát környezet kialakítását. Fejlesztienünk kell az infrastruktúrát, javítanunk kell a munkahelyteremtő képességünkön. Vonzóbbá kell tennünk a beruházások számára régiónkat. Meg kell gyorsítani a logisztikai rendszerünk kiépítését, erősíteniünk kell a logisztika terén központi szerepünket. A közlekedési ágak versenye helyett egymással harmonikusan illeszkedő, összehangolt ellátó rendszert kell kiépítenünk.

Ki kell törnünk az Európai Unión belüli periférikus helyzetünkben, hogy földrajzi fekvésünk ne „determinálja” gazdaságunk periférikusságát is. Fokozottan kapcsolódjunk be a nemzetközi gazdasági vérkeringésbe.

Törekedjünk húzó ágazatok kialakítására (gépipar, szellemi tőket igénylő vegyipar). Keressünk tőkeerős partnereket az innovatív vállalkozásainkhoz. Fokozzuk kockázatvállalási készségünket! Tudatosítsuk a vállalkozók körében azt, hogy a Dél-Alföldön élők életkörülményei jobbak, mint azt gazdaság teljesítményét tükröző GDP mutatja.

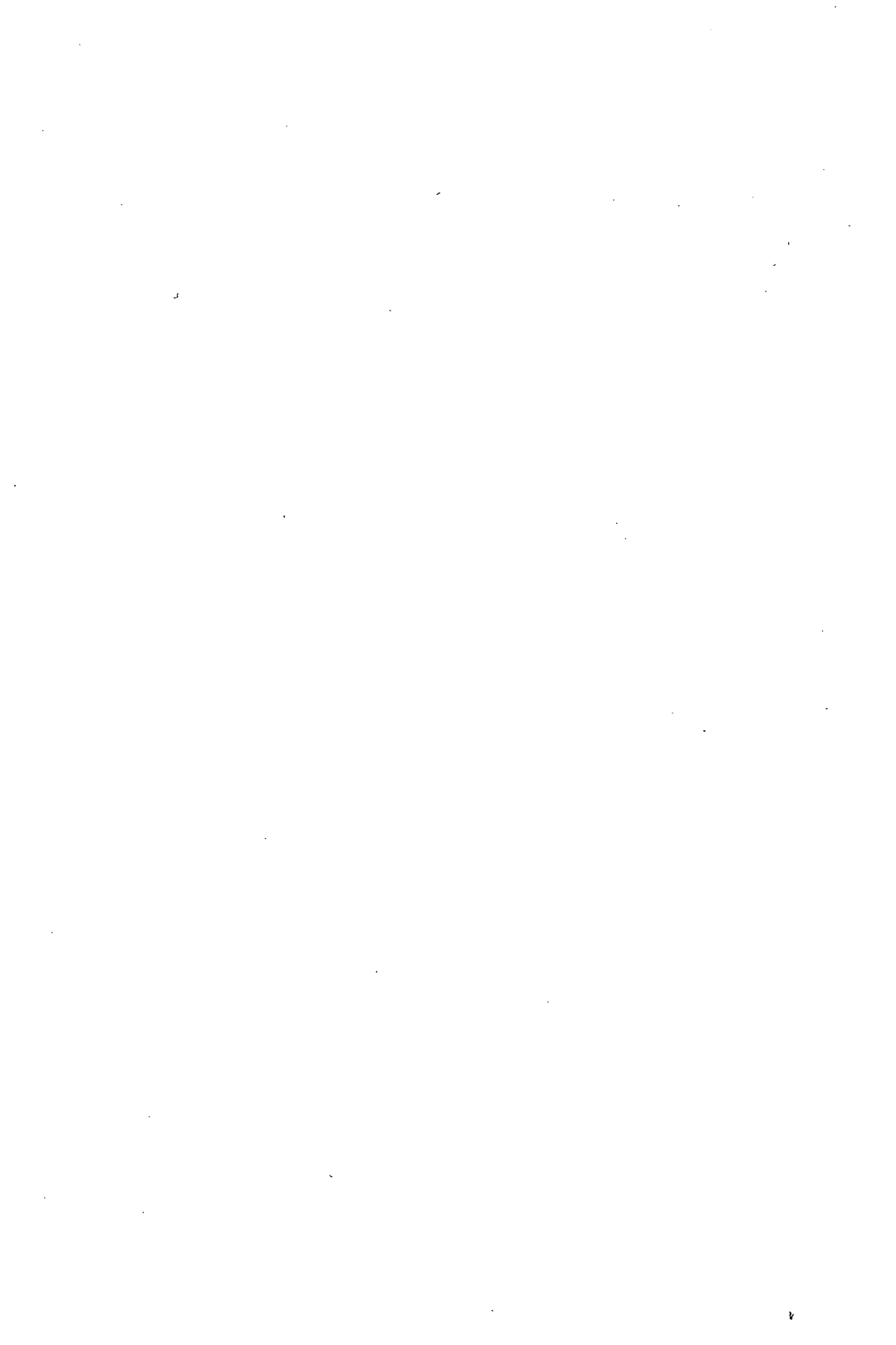
Ismerjük fel, hogy a Dél-Alföld tudáskészlete nincs összhangban az igényekkel és ebben az összetételben nem felel meg a kívánalmaknak. Képezzünk a kor igényeinek megfelelő korszerű tudású, konvertálható ismeretekkel rendelkező szakembereket. Állítsuk vissza a jól képzett szakmunka rangját, a szakmunkások becsületét. Használjuk ki a szakmunkásképzés terén szerzett elméleti és gyakorlati ismereteinket, a szakoktatók tudását, és a képző helyek kapacitását. Koncentráljuk erőforrásainkat, és közös pályázatokkal éljünk a pályázat nyújtotta források lehetőségeivel.

Vonjunk be fejlesztéseinkbe különböző forrásokat és menedzseljük jobban (a régiót szélesebb körben tegyük ismertté) a térségben lévő kihasználatlan lehetőségeket. Koncentráljunk a kistérségi interregionális gazdasági kapcsolatrendszerek fejlesztésére.

Irodalom

- Abonyi Gyuláné–Krajkó Gyula–Móricz Ferenc* (1976): Az ipar területi specializációjának mérése. Statisztikai Szemle 10. pp. 1003–1013.
- Abonyiné Palotás Jolán* (1984): Az élelmiszeripari telepek irányításának területi rendszere. Statisztikai Szemle, február, pp. 173–181.

- Abonyi Gyuláné–Krajkó Gyula* (1995): Fejezetek Magyarország gazdaságföldrajzának tanulmányozásához. JATEPress 170. p.
- Abonyiné Palotás Jolán* (1999): A külföldi működő tőke a Dél-Alföldön. Társadalomföldrajzi vizsgálatok két évezred találkozásánál. JATE Gazdasági Földrajzi Tanszék, pp. 125–137.
- Abonyiné Palotás Jolán* (2000): A Dél-Alföld infrastruktúrájának fejlettsége és szerepe a területi fejlődésben. JATE Gazdasági Földrajzi Tanszék, Szeged. Pp. 201–216.
- Abonyiné Palotás Jolán* (2003): Infrastruktúra. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 174. p.
- Bartke István* (1977): A területi hatékonyság fokozásának feladatai. Területi Statisztika. 5. 585. p.
- Enyedi György (Szerk.)* (1993): Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 385. p.
- Enyedi György* (1996): Regionális folyamatok Magyarországon az átmeneti időszakban. Budapest, p. 138. ISBN 963 076 6
- Magyar Statisztikai Évkönyvek és Zsebkönyvek.
- Magyarország 1990–2001 (2002): KSH, 184. p.
- Megyei Statisztikai Évkönyvek
- Mészáros Rezső* (2000): A társadalomföldrajz gondolatvilága. SZTE, Gazdaság és Társadalomföldrajz Tanszék, 164. p.
- Moholi Károly–Abonyiné Palotás Jolán* (1979): Strukturális változások és a társadalmi-gazdasági fejlődés kapcsolatai. (A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, Szeged, pp. 99–110.
- Nyitrai Ferencné* (1999): Gazdaság és Társadalom kölcsönhatásban a kilencvenes években. Nemzetközi összehasonlítás. KSH. Budapest, 101. p.
- Rechnitzer János* (1993): Szétszakadás, vagy felzárkózás. MTA RKK Győr, 204. p.
- Századok Statisztikája (2001): KSH, Budapest, 246. p.
- Területi Statisztikai Évkönyvek.

Egy válságkommunikációs modell a helymarketingben

GARAMHEGYI ÁBEL*

Bevezetés – a válságkommunikáció jelentősége

A helymarketing az utóbbi évtizedben a területek, régiók vagy települések egyik sikeres, és széles körben alkalmazott területfejlesztési eszközévé vált. Az üzleti marketingből átvett módszereket ma már több helyen is tudományos igénnyel és alapossággal adoptálták erre az egyedi terméktípusra, és látványos eredményeket értek el velük. Ezzel a tendenciával együtt természetesen megfigyelhető, hogy az egyes területfejlesztési szervezetek (elsősorban önkormányzatok) egyre nagyobb összegeket költenek ezen eszközrendszer alkalmazására akár közpénzből, akár magántőke bevonásával is. Ezeket a ráfordításokat hatékonysági szempontból szükséges folyamatosan értékelni – különösen élesen teszi ezt a magánszektor, hiszen üzleti eredményeik javulását várják a terület egészének sikerességét javítani kívánó marketing eszközök alkalmazásától.

Azonban a helytermék nagy komplexitása, az egyes területek másolhatatlan egyedi jellege nem csak előnyt jelent, de komoly veszélyeket is hordoz a megcélzott hatékonyságra. A helyek hasonlatosak egy nagy értékű márkázott termékhez – hiszen egyedi tulajdonságaikat nevük „hordozza” – és mégsem különböztethetők meg élesen befoglaló környezetüktől, a földrajzi tér és a társadalom struktúrájában fölöttük állóktól – azaz a „márkacsáládtól”. Ezzel egy időben pedig jelentős piaci versenyben vannak társaikkal. A „márka”, a helységnév image-e, megítélése rendkívüli fontosságúvá vált a sikeres és hatékony marketing munka szempontjából.

Erre az image-re jelentenek nagy veszélyt a válsághelyzetek, krízishelyzetek vagy katasztrófák. Ezek a szituációk veszélyeztetik a ráfordítások hatékonyságát, hiszen hosszabb (elhúzódó válságok) vagy rendkívül rövid (katasztrófák, krízishelyzetek) idő alatt lerombolják a fogyasztóban kialakult pozitív képet, negatív image alakul ki, a ráfordítások hatása nem érvényesül. E helyzetekre való felkészülés, ezek kezelése tehát legalább olyan fontos, mint a tervszerű és hosszú távú marketing helymarketing tevékenység.

A válsághelyzetek okait vagy a területen belül illetve annak befolyási övezetében, vagy a területen kívül jelentkező folyamatoknak a területre gyakorolt hatásában kell keresnünk. Az elkülönítés azért lényeges, mivel második esetben a hely reprezentánsai mentesülnek a „felelősség” nyomása alól, csak a negatív, ún. árnyékhatásokat kellene elkerülniük, míg az első esetben a felelősség is terhet jelenthet a marketing számára. Mindkét esetben közös azonban, hogy a „vevő” elégedetlen, márkaelhagyóvá válhat, sőt szélsőséges esetben fogyasztási szokásai is maradandóan nem kívánt irányba alakulnak át. A téma azért is érdekes, mivel a helymarketing szolgáltatási oldalról való megközelítése nyilvánvalóvá tette, hogy a „megtartott” fogyasztó jövedelmezőbb az újnál, az elvesztett fogyasztó esetünkben tehát kétszeres veszteség.

A krízishelyzetek felmerülése, bár gyakran rajtunk kívül álló okokra vezethető

* egyetemi docens

viszsa, megjelenésük elkerülhetetlen. Tehát azért, hogy jól felépített és finanszírozott erőfeszítéseink eredményeit ne tegye tönkre egy ilyen helyzet, fel kell készülni a hatékony ellenlépések megtételére, illetve a válságkommunikációra.

Jelen írásomban elsősorban a válságkezelés egy elemével, a válságkommunikációval foglalkozom. Fontos kiemelni, hogy a kommunikáció csak egy része a válságjelenségek kezelésének, nem helyettesítheti a teljes válságkezelő programot. Erre vonatkozóan tesztek utalásokat, azonban a teljes válságmenedzsment területfejlesztésre adaptált rendszerének kimunkálására ilyen terjedelemben és felkészültséggel még kísérletet sem teszek. Ugyanakkor, mivel a média szerepe felerősödött és természetes érdeklődése elsősorban a negatív hírek irányába mozdult el, szemben a nehezen megszerezhető pozitív figyelemmel, a kommunikáció a válságkezelésnek egy kiemelt területe, amely gyakran alapjaiban határozza meg a teljes válságkezelő programot.

A válságkommunikáció irodalma elsősorban vállalatok, gazdálkodó szervezetek eseteit dolgozza fel, és mutat be eszközöket. Jelen dolgozatban a területi marketingben is alkalmazható, alkalmazandó eszközöket tekintem át és értékelem. Céлом, hogy olyan lehetőségek álljanak a marketing munkát végzők rendelkezésére, amelyekkel a szükségképen bekövetkező válságok esetén „megmenthetők” a hosszú évek alatt elért eredmények, a szükségszerű veszteségek minimalizálhatók, miáltal a hatékonyság jelentős mértékben növekedhet.

Válsághelyzetek

A válsághelyzetek egységes megítélésének és osztályozásának – mint minden szakterület kialakulásakor – akadályá egyenlőre az egységes definíciók hiánya. A válság elnevezéshez, bár a közmegítélés – „házi”, rögtönzött egyetemi, közvéleménykutatásunk szerint 20 : 1 arányban – inkább negatív kimenetet társítunk, ez mégsem ilyen egyértelmű a téma irodalmában. A Nagy PR Könyv vonatkozó fejezetének definíciói szerint „A válság: az egyén, egy csoport vagy a társadalom életében megnyilvánuló súlyos zavar, nehéz helyzet, amelynek kimenetele jó is, rossz is lehet.” (*Szeles szerk., 2002*). Mindazonáltal némi ellentmondást érzünk fenti munka „válsághelyzet” definíciójával, ahol a pozitív kimenetel mintha eltűnni látszana: „Olyan szituáció, ahol és amikor a válság negatív kimenetelének, a veszély energiái érvényre jutásának, illetve a katasztrófa bekövetkezésének az átlagosnál nagyobb a valószínűsége.” (*Szeles szerk., 2002*). Válság tehát lehet pozitív, míg válsághelyzet inkább negatív kimenetelű? A szándék persze érthető, az irodalmi megközelítés „átmentése” a cél, hiszen a válság szó eredeti görög jelentése az orvostudomány területéről származik és a betegség lefolyásának az a szakasza kapott ilyen elnevezést, ahol eldőlt a páciens élve marad-e vagy elveszítjük. Mint ilyen, természetesen a pozitív lefolyás is szerepel, mára azonban ez a köznyelvi és gazdasági nyelvhasználatban eltűnni látszik, lexikonjaink is a negatív előjelű verziót tartalmazzák, a régi – kétségkívül teljesebb – értelmezés megtartása nem célszerű. Természetesen idő, hatókör, súlyosság, ill. következmények dimenziójában értékelve több megnevezés is meghonosodott, hiszen használunk probléma, pangás, csapás vagy katasztrófa kifejezéseket is (*Sík, 1995*). Egyvalami azonban közös: potenciálisan vagy már bekövetkezetten negatív jelenségekről beszélünk.

A helymarketingben a válságok kialakulása és felismerése, mint azt már a beve-

zetőben említettem, a válságmenedzsment feladata, külön vizsgálódás tárgya kell, hogy legyen. Feltételezésem szerint, a térségi válságok három területről merítik tünet-együtteseiket. A hipotézis alapjául szolgál, hogy a helymarketing a fogalmi körét alkotó három tématerület törvényszerűségei szerint működik, tehát a válságok törvényszerűségei is innen eredeztethetők (*Garamhegyi, 2000*). A térségi marketinget alkotó három fő szakterület, a szolgáltatásmarketing, a non-profit marketing és a geográfia válságelemei a következőkben kerültek meghatározásra:

A szolgáltatásmarketing alapvető válságtünete az elégedetlen fogyasztó. Az irodalomban ezt a panaszszituációként leírt helyzetet tekintik a legalapvetőbb válsághelyzetnek, ennek folyományaként állnak elő a hosszabb távú és/vagy nagyobb jelentőségű válságok, krízisek (*Veres, 1998*).

A non-profit szervezetek elsődleges válságtünetként a csökkenő „eredményességet” tekintik, azaz ha a szervezet nem, vagy csak korlátozott mértékben képes ellátni a célul kitűzött feladatot. (Az eset nem megfeleltethető a for-profit szektor csökkenő profitrátájának, hiszen ez lehet tervezett, más területekre átcsoportosított „sikeresség”). A non-profit csökkenő eredményessége megjelenhet támogatói oldalon éppen úgy, mint a tevékenységi oldalon. Elmaradhatnak a szponzorok, vagy csökkenhet a kiszolgált, támogatott, elért társadalmi rétegek, csoportok száma, nagysága (*Shapiro, 1990*). E területen a felderítés bír a legnagyobb jelentőséggel, hiszen a hazai, gyakran tisztázatlan célrendszerű non-profit szervezetek működésében az eredményesség romlása – viszonyítási alap híján – nehezen észlelhető.

A geográfia a válság fogalmával érthetően csak nagy hatás amplitúdón foglalkozik: a katasztrófa és annak kezelése vagy elkerülése áll a vizsgálatok középpontjában. E hatások egyike sem tervezhető, ugyanakkor előrejelzésükre a pontosság meghatározott keretei között van lehetőség.

Válság a helymarketingben

A korábban vázolt jelenségek segítségével megtalálhatóak a helymarketing válságjelenségei, azok, amelyekre kommunikációs válaszokat kell biztosítsunk. Az elégedetlen fogyasztó, a csökkenő eredményesség vagy a térségi katasztrófa mindannyian ugyanabba a térmarketing vetületbe szorítják a válsághelyzetet: elmaradnak a fogyasztóink. Ennek az „elmaradásnak” térbeli vetülete, ha nem jön el vagy nem képviselteti magát adott térbeli egységen, míg támogatásbeli vetülete, ha „nincs velünk”, céljainkkal, törekvéseinkkel nem azonosul (*Garamhegyi, 2002*).

A térbeli vetületre a visszaeső turizmus, a pangó befektetések vagy a negatív vándorlási különbözet jelenti a szimptómákat. A támogatási vetület a szavazók számának visszaesését, elismertségünk hanyatlását vagy image-romlást takar.

Mivel e válságok okai és eredménye rendkívül heterogén, kommunikációs stratégiájuk sem lehet egységes. Ugyanakkor a piacbefolyásolási technikák jól elkülöníthetőek a térbeli és a támogatási dimenziók mentén. A helymarketingben tehát e felosztást véljük a hagyományos válságkommunikációban nem megjelenő, esetünkben azonban egyik legmarkánsabb összetevőnek.

Kommunikációban markánsan megkülönböztethető esetek ugyanakkor azok, ahol az illető szereplő:

a) „tehet a dologról”, tehát a közvélemény szemében vétkes a válság kialakulásában vagy kezelése során követett el hibát, vagy

b) nem tehet a dologról, sőt szenvedő alanya a kialakult szituációnak, illetve nem tehet róla, de közvetítőként jön számításba, azaz ő a rossz hír hozója (*Szeles, 2001*).

A területi válsághelyzet kommunikációjában ez a második, hagyományos szervezeti kommunikációtól eltérő vonás.

Megjegyzésként annyi kívánczik ide, hogy a válságot kiváltó ok, a gyújtópont, azaz az ún. trigger meghatározása a közvélemény számára esetünkben még fontosabb, a számunkra kedvező asszociációk kialakítására nagyobb ugyan a mozgástér, ám ezáltal a tévesztés lehetősége és következményei is nagyobbak. A helymarketingben ugyanis sokkal nagyobb számú aktor, ill. érdekcsoport jeleníthető meg válságesemény kapcsán. A közelmúltban lejátszódott események egyszerű példájával szemléltetve, a törökbálinti petárdaüzem tragédiája során a kiváltó ok és felelősség kérdése egyszerű, és jól behatárolható mozgástere a vállalaton belül keresendő, a katasztrófavédelmi szervezetek a kárelhárítás során pozitív érdemeket szereztek, a térségre negatív image nem vetül. Ezzel szinte egyidőben Esztergom város ivóvíz szennyezésének hatásai bizonyos érdekcsoportokon negatívan árnyékolták a képviselőtestület, a polgármester, az ÁNTSZ és a szennyezést valójában kiváltó gazdálkodó szervezet megítélését is. A tudatos válságkommunikáció mindkét esetben elmaradt.

A válságkommunikáció egy modellje a térségi marketingben

A válság- és krízishelyzetek tipizálását, időbeli lefutását több szerző is elvégezte már. Ezen elméleteket nem kívánom értékelni, részben mert több, egymással olykor párhuzamos, mégis különböző rendszert építettek fel, részint pedig szinte mindegyikből hiányzik a térségi, vagy regionális megközelítés. (Ez akkor érthető meg igazán, ha tudjuk, hogy ezek a kutatások vállalati, szervezeti válságokra kerestek megoldásokat, a tér, mint dimenzió nem befolyásolta az eredményességet.) Álljon itt egy rövid felsorolás a publikált – és írásomban később fogalmaiban hivatkozott – rendszerekből. *Gonzalez, Herres és Pratt* 1995-ben adott használható lépéssort a válságok szakaszairól és az egyes időegységek feladatairól. *Fink* (1986) és *Roselieb* (1999) az egyes válságfázisokat írták le, nevezték el. Később e fázisokhoz kapcsolódtak a stratégiai menedzsment, a kockázatmenedzsment illetve a kommunikáció feladatleírásai és modellalkotásai is. Kommunikációs modellként *Coombs* (1999) készített viszonylag átfogó rendszert, amelyre a számtalan más elmélet felfűzhető, ugyanakkor gyakorlati alkalmazhatósága szempontjából leghasznosabbnak *Benoit* retorikai stratégiái bizonyultak. Ez a rendszer adaptálható leginkább térségi válságok kommunikációs eseteire is, tehát ezt tartom részletes elemzésre érdemesnek. Itt különíthetők el élesen a „felelős” és a „véetlen” szituációk, amelyek a térségi kommunikációban alapvető jelentőségűek, ugyanakkor a hatások elkerülése szempontjából nem szabad alapvetésként megjelenjenek. (A turisták szempontjából lényegtelen kérdés, hogy egy területen a helyi hatóságok vétkesek-e egy ellátási zavar kialakulásában, nyilvánosságra kerülése esetén más célpontot választanak. Ugyanakkor a vétlen hatóságoktól inkább elfogadják valós ténynek a zavar megszüntetésének bejelentését, míg a felelős hatóságtól egy ilyen bejelentésnek nem adnak hitelt, utazásaikat nem változtatják vissza az eredeti desztinációra.)

Táblázat segítségével tekintsük át a Benoit stratégiákat területi egységekre adaptálva, illetve, hogy az érintettség szempontjából melyek a felelős (F) és a vétlen (V) alapesetek. A táblázat szerkesztésekor az eredeti vállalati szituációra alkalmazott retorikai stratégiákat oly módon alakítottam át, hogy azok a hazai – elsősorban települési önkormányzatok által meghatározott – területi marketing szervezetekre legyenek relevánsak. Feltételezésem szerint tehát egypólusú, illetve több szereplős, de egy központ által dominált felelős szervezetek alakítják a helymarketinget, mint az a magyarországi gyakorlatra egyértelműen jellemző, akár települések, akár nagyobb területi egységek esetében is. A magánkezdeményezések és a központi igazgatás egyenrangú partnersége nem jellemző hazánkban, ugyanakkor az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában igen, amit ott a modell átalakítását tette szükségessé.

1. táblázat

Stratégia	Kommunikáció a helymarketingben	Érintettség
Tagadás		
Egyszerű tagadás	Nem történt semmi, nincsenek válságjelek.	V
Más hibáztatása	Más hibázott, itt nincsenek hatások, rémhírkeltés.	V
Kitérés a felelősség alól		
Provokáció	Más viselkedése váltotta ki a negatív válaszreakciókat, hatásokat. Elháríthatók a hatások.	V
Sebezhetőség	Az információk hiánya és az események feletti kontroll hiánya okozta a negatív hatásokat. Részben elháríthatók a hatások.	V/F
Baleset	Szerencsétlenség történt, a hatások elhárítására minden erőfeszítést megteszünk.	V
Jó szándék	A területi szereplők jót akartak, de az rosszul sült el, rosszra fordult. Okultunk belőle.	F
Az esemény jelentőségének csökkentése		
Támogatás	A hely jó tulajdonságainak hangsúlyozása, a negatív hatások „felülértékelése”, kompenzálása.	F
Minimalizálás	Az esemény és hatásai elhanyagolhatóak, nem bírnak túlzott jelentőséggel.	F
Differenciálás	Az esemény csak egyes csoportok számára nagyon negatív, mások (a többség) számára nem az.	F
Transzcendencia	A területi szereplők általánosan pozitív kontextusba helyezik a helyi negatív hatásokat, korábbi pozitívumokra hivatkoznak	F
Ellentámadás		
Korrigáló cselekvés	A területi szereplők megpróbálják megingatni a támadó hitelességét.	F/V
Hiba kijavítása	A területi szereplők bemutatják a tervet a hatások megszüntetésére, eredmények felmutatására.	V
Megalázkodás		
Megalázkodás	A területi szereplők elismerik a hibát és bocsánatot kérnek, ígéretet tesznek, hogy minden erejükből kárpótolják valamennyi érintettet.	F

Szerk: Garamhegyi – Benoit nyomán

Vizsgáljuk meg részletesen az egyes stratégiákat.

A tagadási stratégiák esetén is feltételezünk bizonyos válságjeleket. Ezek hiányában a stratégia alkalmazása ugyanis elsősorban megbízható hírforrások felmutatására szorítkozik. Közeli, információgazdag területek esetén a „szájreklám” elég-séges lehet, ugyanakkor a tudatos információáramlás szervezése itt sem nélkülözhe-tő. A válságtünetek megléte esetén azonban a tagadási módozatok olyan esetekben alkalmazhatók, amikor az illető területi egység kellően nagy távolságban van a cél-csoportoktól, az információáramlás korlátozott, illetve a válságjelek erősítik a fo-gyasztók korábbi preferenciáit. Egzotikus úticélok (pl.: Nepál 2001-ben, India 1998-ban) esetén az ellátási, közlekedési zavarok könnyedén voltak tagadhatóak a helyi hatóságok részéről, hiszen az eredeti, zavarok előtti színvonal is lényegesen alatta maradt a látogatók hazai körülményeinek, felkészültek a „gyenge” színvonalra, a totális káoszt már-már normális működésnek feltételezték. Más esetekben a mód-szer nem hatásos, mivel az információk mára rendkívül gyorsan és pontosan terjed-nek az Interneten, a kommunikátor a tagadással hitelét vesztheti, üzenetei hosszú távra értéktelenednek el. Jó példa erre a Budapesten külföldi állampolgárságú letelepedőket ért negatív hatásokat tagadó közigazgatási hivatali álláspont 2002-ig, amelynek következtében az illetékes irodák ezzel kapcsolatos állásfoglalásainak a sajtó a mai napig nem ad hitelt.

A felelősség alóli kitérés stratégiai igen összetettek. A provokációs retorika a térségi szemléletben nem túl gyakori, hiszen mint írtam, a fogyasztót elsősorban a hatások érdeklik. E retorikai elemet helymarketingben a más hibáztatásának oka-ként, a rémhírkeltés motivációjaként szokás felvonultatni, olyan esetekben, amikor a válság-támadás utáni első, hirtelen lépések nem voltak átgondoltak, a támadó ál-láspontját látszottak erősíteni. Példaként említhetők egyes ellátási zavarok, sztrájk-kok hírei, amelyekre a helyi hatóságok elsőre beismerően reagáltak, később azon-ban – lévén szó egyenlőre csak fenyegetésről – a tagadást választották. (Olasz „vas-utassztrájk” 2001 szeptemberében. A retorika hatásosnak bizonyult, a szakszerveze-tek megosztottsága következtében jelentős forgalomkorlátozás nem volt.)

A sebezhetőség és a jó szándék stratégiai elsősorban a közvélemény számára tar-tósan pozitív megítélésű események kapcsán jöhet szóba. Ekkor ugyanis a fenyege-tett értékek védelmében a kommunikáló területi marketing szervezet kihasználhatja elkötelezettségéből, javító szándékainak közzétételéből eredő előnyöket. Jól pél-dázza ezt a Sziget Fesztivál területi kampányainak változása. A kezdeti időszakban a befogadó budapesti kerület egyértelműen elutasító volt, válságjelenségeire (zsú-foltság, zaj, nem kívánt célcsoportok megjelenése) provokációs retorikával vála-szolt a helyi lakosok védelmében. E retorika akkor változott jó szándékúra, amikor az esemény már nem egy „helyi buli”, hanem „Közép-Európa legnagyobb ifjúsági fesztiválja” pozicionálással került a köztudatba. Ezáltal a válságjelek, mint egy ne-mes cél apró megvalósítási hibái kerültek kommunikálásra, lényegesen jobb haté-konysági mutatókkal.

A baleset, mint retorikai stratégia nem túl gyakori, az önkormányzati irányítású ha-zai helymarketing ritkán követ el nyilvánvalóan kimutatható, válságjeleket eredménye-ző hibát. Ezek a jelenségek általában valamely más szervezeten marginalizálódnak.

Az esemény jelentőségét csökkentő stratégiák alkalmazása széles körben elter-jedt. A négy alapeset mindegyikére könnyű szerrel találunk példákat. Ezúttal inkább

egy gyakori hibát emelnék ki: a hibás piacszegmentációt. Nem egyértelmű ugyanis, hogy mely érdekcsoportokra korlátozható a negatív kimenetel a differenciálás esetén, illetve, hogy milyen transzcendens értékek mentén nyerhető pozitív visszacsatolás a közvéleménytől. Említhetem az emlékezetes szeptember 11-i merényletek utáni fenyegetettség érzést, amely a turizmus világméretű visszaesését okozta, ugyanakkor a kutatások nem tudták behatárolni, hogy mely társadalmi rétegek körében jelentkezett leginkább az okként kimutatható veszélyérzet. Hazai kutatási eredményekből Jankó Attila szociológus segítségével publikáltunk olyan szegmentációs rendszert, amely 11 társadalmi változó alapján képes volt behatárolni veszélyeztetettség érzés szempontjából elkülönülő egyes társadalmi csoportokat, és az erre alapozott kampány visszaállítani az eredeti utazási intenzitást a megfelelően kiválasztott üzenetekkel.

2. táblázat. A terrortámadás óta nagyobb veszélyben érzi-e magát?

	Egyáltalán nem	Valamelyest igen	Határozottan igen
Elutasító	65,7%	25,0%	9,3%
Tartózkodó	64,3%	28,8%	6,9%
Toleráns	73,1%	22,7%	4,2%
Befogadó	79,2%	18,0%	2,7%
Átlag	69,3%	24,5%	6,2%

Szerk.: Jankó A. – Garamhegyi Á

Chi-S 0.001

(A szeptember 11-i terrortámadás után 90 nappal készített 1200 fős véletlenszerűen kiválasztott szegedi mintán készült felmérés adatai. A lekérdezést az SZTE BTK Szociológia Tanszéke végezte.)

Az ellentámadási stratégiák alkalmazása általában offenzív viselkedést feltételez a szereplőkről. Ennek pozitív, ún. „előre menekülő” retorikája a hiba kijavítása, míg keményebb, inkább negatív módozata a korrigáló cselekvés. Alkalmazására bőséges példákkal szolgálhat a budapesti II-es metró felújításának kérdése, ahol is maga a negatív hatás a retorikában már eszközzé vált, nem ennek csökkentése, sokkal inkább vita másik szereplőjének státusa, hitelessége vált az érvelés központjává. A stratégia képes a valós hatások csökkentésére, ugyanakkor korrigáló cselekvés esetén tudatosan kell számolnunk mindkét (esetleg több) vitabéli szereplő imageének erodálódásával.

A megalázkodás stratégiájára hazai példát nem találtam, holott a nemzetközi gyakorlat számtalan kiváló esetet mutat be. Ekkor ugyanis, a közvélemény nyomása hihetetlen gyorsasággal enyhül, a „fekvő ellenfélbe nem rúgunk” hatás olyan erős tud lenni, hogy könnyen – gyakran tudatosan alkalmazott túlkompenzációval – támogatásba fordulhat át. Hasonló történt például Líbia esetén, ahol a látogatók száma ugrásszerűen nő a 80-as évek terrorcselekményeiért közzétett bocsánatkérés óta.

Összefoglalás

Áttekintve a vázolt modellt megállapítható, hogy a helymarketingben időszakosan vagy esetenként megjelenő válsághelyzetek kommunikációja alapvető panelekre építhető fel. E panelek tudatos alkalmazása az akut krízisidőszak időhiányos szituációiban növelik a döntési hatékonyságot, ugyanakkor lehetőséget adnak a posztkrízis fázisban a finomítások végrehajtására. A hatékony válságkommunikációt nem folytató térségek kríziseiből hasznot húzhatnak a környező területek. Szeged konferenciaturizmusa sokat nyert a délszláv válság eszkalálódásával, a posztkrízis fázisban kifejtett aktív kommunikációjával (Boros, 2002). A válságmenedzsment nyertesei tehát azok lesznek, akik az ismétlődő, ciklikus válságok leküzdésében tervezett és kipróbált kommunikációs stratégiákhoz nyúlnak, amiben a már alkalmazott módszerek modellrendszerei felbecsülhetetlen segítséget jelentenek. Ahogyan a helymarketing kezdeti időszakában nyúltunk az üzleti marketing eszközeihez és fokozatosan alakítottuk azokat a helytermék egyediségeihez, úgy kell most az üzleti és szervezeti válságmenedzsment adaptálását elvégezni a térbeli, területi válságok által támasztott követelményekhez.

Irodalom

- Boros Lajos: Válságok a turizmusban in Geográfus Doktoranduszok VII. Országos Konferenciája, Tanulmánykötet, Budapest 2002.
- Benoit, W. L.: Image Repair Discourse and Crisis Communication In Public Relation Review 23(2), 1997.
- Coobs, W. T.: Ongoing crisis communication: Planning, managing, and responding Sage Publications, Thousand Oaks, Cal. (USA), 1999.
- Fink, S.: Crisis Management New York, 1986.
- Garamhegyi Ábel: Településmarketing, mint a településfejlesztés eszköze PhD dolgozat, Szeged, 2000.
- Garamhegyi Ábel: Válságkommunikációs jellegzetességek a helymarketingben MMSZ Marketing Oktatók Klubja Konferenciája Tanulmánykötet, Szeged, 2002.
- Gonzalez-Herrero, a., How to manage a crisis before – or whenever – it hits.
- Pratt C. B.: in Public Relation Quarterly (1995 Spring), 1995.
- Roselieb, F.: Frühwarnsysteme in der Unternehmenskommunikation, Manuskripte aus den Instituten für Betriebswirtschaftslehre der Universität Kiel, Nummer 512, Kiel, 1999.
- Shapiro, P. Benson: Marketing for Non-Profit Organisation in The Non-Profit Organisation, Wadsworth, Belmont Cal. (USA), 1990
- Sík Endre: Itt a válság, itt van újra, s mély, mint mindig énnekem..., in Mozgó Világ, 1995/4.
- Szeles Péter: A rossz hír kommunikációja in CEO Magazin, 2001/6.
- Szeles Péter szerk.: Nagy PR Könyv – 27. fejezet, Management Kiadó, Budapest, 2002.
- Veres Zoltán: Szolgáltatásmarketing Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1998.

A lakóhelyi szuburbanizáció terének lehatárolása a vidéki Magyarországon

BAJMÓCY PÉTER*

E tanulmány célja a hazai vidéki lakóhelyi szuburbanizáció terének lehatárolása. A későbbiekben a vidéki kifejezést a „nem Budapest környéki” értelemben használjuk. A lehatárolás statisztikai adatok és empirikus felmérések alapján történt. Felfogásunk szerint a szuburbanizáció a városi népesség és tevékenységek dekoncentrációja, amely átfogó részét képezi az urbanizációs folyamatnak. Dekoncentráció abban az értelemben, hogy a népesség, a termelő és nem termelő tevékenységek egy része, a tőke, a beruházások a városi központok helyett inkább a környéki településekre koncentrálódnak. Ugyanakkor dekoncentráció abban az értelemben is, hogy a népesség és/vagy tevékenységeinek egy része ténylegesen ki is települ a városból annak közvetlen környékére (Tímár J., 1999 alapján módosítva). Ez a folyamat csak a városi téren belül tekinthető decentralizációnak, egy nagyobb régió, vagy az egész ország vonatkozásában az urbanizációhoz hasonlóan továbbra is centralizációról, koncentrációról beszélhetünk.

A városkörnyéki migráció statisztikai elemzése

A szuburbanizáció statisztikai elemzése mindennek előtt két tényezőre, a települések népességszám változására (tényleges szaporodás) és ezen belül kiemelttem a vándorlási egyenlegre koncentrálok. E fejezet kizárólag a lakóhelyi szuburbanizációval foglalkozik, a más jellegű (ipari, kereskedelmi, rekreációs stb.) szuburbanizációs folyamatokra most nem térünk ki. A települések népességszám-változása döntő jelentőségű a szuburbanizáció megítélése szempontjából, hiszen kivétel nélkül minden definíció egy a városból a környékére irányuló népességmozgást vesz alapul, sőt egyes meghatározások kifejezetten csak a népességszám-változás alapján határozzák meg a szuburbanizációt. A népességszám-változás ugyanakkor csak abban az esetben lehet elégséges a szuburbanizáció meghatározásához (még a Van den Berg-i logika szerint is, *Van den Berg, L. et al.*, 1982), ha a természetes szaporodás nulla körüli. Magyarországon az 1990-es évtizedre ez a megállapítás korántsem igaz, az ország településeinek jelentős részében nem elhanyagolható mértékű természetes fogyást regisztrálhattunk, míg néhány községben pedig épp a nagymértékű természetes szaporodás határozta meg a demográfiai folyamatokat. Így önmagában a népességszám változás (de mint ahogy később látjuk, a vándorlási egyenleg sem) nem elegendő a szuburbanizáció által érintett területek lehatárolásához.

A szuburbanizáció vizsgálatához legkézenfekvőbb megoldásnak a települések népességszám-változása tűnt. Az 1. ábrára pillantva látszik, hogy az ország legnagyobb vidéki városai (Debrecen, Szeged, Pécs, Miskolc, Győr, Székesfehérvár) körül mintegy tucatnyi, de más városok (Szombathely, Zalaegerszeg, Kaposvár, Sopron, Dunaújváros, Kecskemét, Nyíregyháza, Eger) körül is néhány dinamikus

* egyetemi adjunktus

növekedő település található. A legnagyobb dinamikus zóna természetesen Budapest környékén helyezkedik el, több mint 100 települést magába foglalva. Ugyan e területek jelentik a legnagyobb, összefüggő dinamikus „foltokat”, ám számtalan növekvő népességű település található a nagyvárosoktól távol, elsősorban az ország periférikus, aprófalvas vidékein (Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye keleti, Baranya megye déli részén). Az is látszik, hogy a legnagyobb városok zöme (Budapest, Debrecen, Miskolc, Pécs stb.) népességfogyással rendelkezik, ami szintén a szuburbanizációs folyamatokra enged következtetni.

1. ábra. Népességszám-változás 1995-2000, évente ezrelékben

Forrás: KSH

Az arányaiban leggyorsabban növekvő települések között is meghatározó csoportot alkotnak a nagyvárosokhoz közeli települések (16 az első 25-ből) (*Bajmócy P.*, 1999a, *Bajmócy P.*, 1999b), s közülük valamivel több, mint felük nem Budapest-környéki. Ugyanakkor az is kiderült, hogy más típusú települések is kerültek az első 25 közé, mindenekelőtt apró – legtöbbször 100 fő alatti – falvak, elsősorban az ország falusi turizmus által leginkább érintett térségeiben (Balaton-felvidék, Őrség, Hetés), de idegenforgalmi jellegű (Zalakaros), illetve zömmel romák által lakott települések (Uszka, Csenyété) és városok (Veresegyház) is. A 25 leggyorsabban növekvő település közül csak Csenyété esetében okozza a növekedést elsősorban a természetes szaporodás, de az első százban is csak további két ilyen település van (Szendrőlád, Gilvánfa) (*Bajmócy P.*, 2000a), a többinél a növekedés oka a bevándorlás. Ugyanakkor az is kiderült, hogy a felsorolt, legnagyobb lélekszámú, gyorsan növekvő települések szinte mind Budapest környéiek.

Ha a települések népességszám-változását nem arányában, hanem abszolút számban vizsgáljuk a városkörnyéki települések előnye még nyilvánvalóbb. A városkörnyéki

dinamikus foltok jórészt megmaradtak, a perifériák növekvő népességű aprófalvai viszont kedvezőtlenebb csoportokba kerültek. A leggyorsabban növekedő kategória csak néhány dinamikus várossal (Sopron, Kőszeg, Fertőd, Paks) egészült ki. E vonatkozásban abszolút a budapesti agglomeráció fölénye. A településsor a következőképpen kezdődik. Érd, Veresgyház, Budaörs, Szigetszentmiklós, Szentendre, Gyál, Szigethalom, Gödöllő, de az első tízben tíz, az első huszonötben 23, az első 50-ben 42 Pest megyei település található.

Az első húsz népességét abszolút számban leggyorsabban növelő vidéki település között 12 bizonyult tisztán városkörnyéki típusnak, háromnál a turizmus dominál, három pedig vegyes típus, Kőszegnél az idegenforgalom és a városi funkciók keverednek, Nyíradonynál a természetes szaporodás és a bevándorlás, Ercsinél pedig a forgalmi helyzet, a természetes szaporodás és a Budapestről való kiköltözés. Ugyanakkor az előző felsorolásnál jelen lévő kis népességű törpefalvak és roma többségű települések természetesen itt már nem jutottak akkora szerephez.

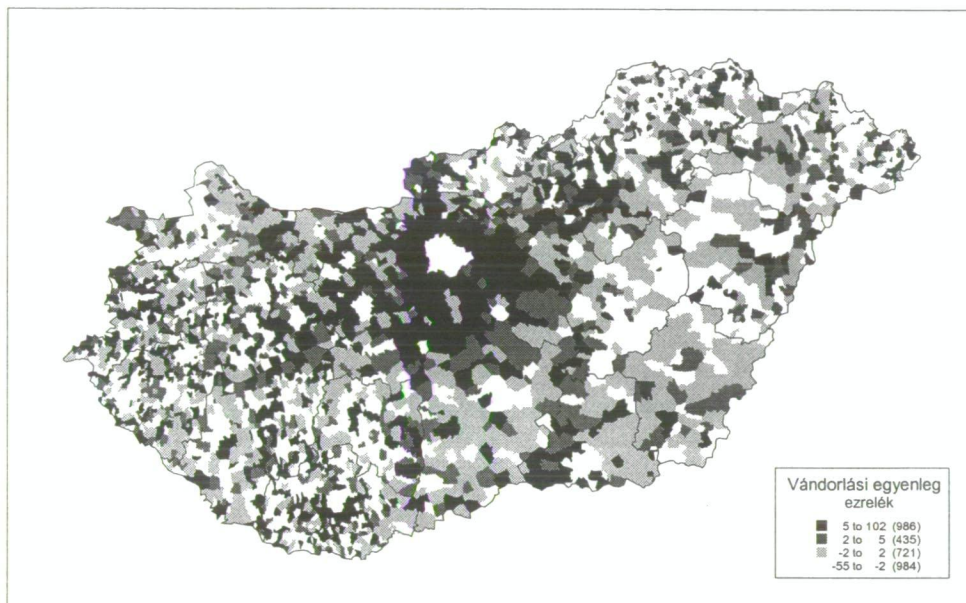
A szuburbanizációra jellemző, hogy a városból való kiköltözések gyakran nem a közigazgatásilag önálló településeket célozzák meg, hanem a városok, avagy a városkörnyéki községek egyéb belterületeire vagy külterületeire költöznek. A „város-határon belüli szuburbanizációról” (Kovács Z., 1999, Timár J., 1993) a vizsgálat jelenlegi fázisában elegendő mélységű adatokkal nem rendelkezünk, így az önálló településekre alkalmazott teljes körű statisztikai elemzés ezekre nem lehetséges, s hely hiányában sincs most erre lehetőségünk kitérni.

A tényleges szaporodásnál – elvileg – tisztább képet kaphatunk a szuburbanizációról, ha a települések vándorlási egyenlegét vesszük górcső alá. A kép azonban legalább annyira vegyes, mint a tényleges szaporodás esetében. Itt is megfigyelhetők a nagyvárosok környéki dinamikus zónák, ám emellett szinte az ország minden területén feltűnnek jelentős bevándorlással rendelkező települések (3. ábra). Nem sokat segít a szuburbanizáció által érintett települések pontos lehatárolásában az sem, ha számba vesszük az arányaiban legmagasabb vándorlási egyenleggel rendelkező települést.

A legnagyobb vándorlási egyenleggel rendelkező 25 település között hasonló arányban szerepelnek nagyváros környéki települések (11), törpefalvak, ahol néhány család beköltözése is extrém vándorlási nyereséget eredményezhet (6), és szociális otthonnal (öregokothona) rendelkező, viszonylag kis népességű falvak, ahol az igen magas vándorlási nyereség ugyancsak kiemelkedő halálozási rátával párosul (8). A városkörnyéki települések között csaknem fele-fele arányban szerepelnek a Budapest környékiek és a vidékiek. Ha a vándorlási egyenlegeket nem a lakosság-számhoz viszonyítjuk, hanem abszolút számban adjuk meg, hasonló eredményeket kapunk, mint a tényleges szaporodás esetében.

Az eddigiekből következik, hogy ha azokat a településeket szeretnénk kiszűrni, amelyek népességnövekedést érnek el, mégpedig a vándorlásuk alapján, a két mutatót (tényleges szaporodás és vándorlási egyenleg) kombináltan kell vizsgálni. Ugyanis ebben az esetben nem csak a szuburbanizáció létének eldöntése a cél – ez elvileg megtehető csak a népességszám-változás (Van den Berg et al., 1985), vagy csak a vándorlási egyenleg (Daróczi E., 1999) vizsgálatával, de a kettővel együtt is (Timár J., 1994) – hanem a szuburbanizáció által érintett települések lehatárolása. E kombinációval a népességszám-változás és a vándorlási egyenleg zavaró hatásai (pl. szociális otthonnal, vagy roma többséggel rendelkező települések) kiszűrhetők.

2. ábra. Vándorlási egyenleg 1995–2000, évente, ezrelékben

Forrás: KSH

Valamivel közelebb kerülünk tehát a megoldáshoz egy egyszerű településtípusizálás segítségével. Az ország településeit öt csoportra osztottuk az 1995–2000 közötti népességszám-változásuk és vándorlási egyenlegük szerint. Az elhatárolt típusok a következők:

- 1. típus: növekvő népességű települések, ahol a növekedés oka elsősorban a vándorlási nyereség,
- 2. típus: növekvő népességű települések, ahol a növekedés oka elsősorban a természetes szaporodás,
- 3. típus: fogyó népességű települések, ahol a fogyás oka elsősorban a vándorlási veszteség,
- 4. típus: fogyó népességű települések, ahol a fogyás oka elsősorban a természetes fogyás,
- 5. típus: stagnáló népességű települések, ahol a népességszám-változás 1995–2000 között nem haladta meg a ± 10 főt.

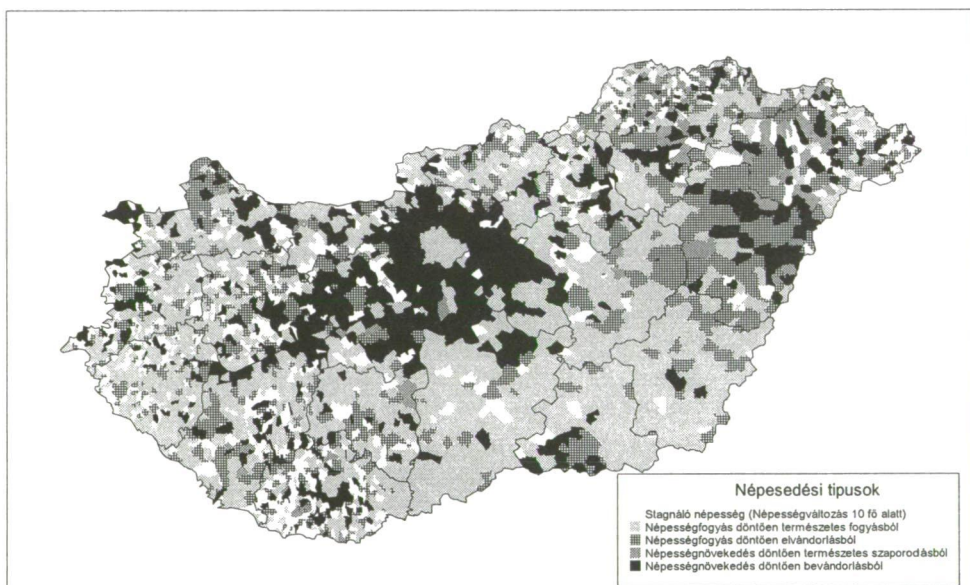
E tipizálással azok a „zavaró” településtípusok (aprófalvak, roma többségű települések, szociális otthonnal rendelkező települések), amelyek a vándorlási vagy a tényleges szaporodási adatsoroknál megjelentek, nagyrészt kiszűrhetők. Ugyanakkor azok a települések, amelyek elsősorban bevándorlásból növelik népességüket, korántsem szűkíthetők le a városkörnyékiekre.

E településtípusok igen egyenetlenül helyezkednek el az ország területén. A szuburbanizáció által érintett községek túlnyomó többsége az 1. típusba tartozik (3. ábra), bár kivételes esetben a 2. és a 4. típusban is lehetnek hasonló települések, hiszen mindkét esetben előfordulhat számottevő kifelé áramlás a városból a környékre, csak annál a község természetes szaporodása (2. típus), vagy a természetes fo-

gyása (4. típus) nagyobb. A gazdaságilag prosperáló, illetve a szuburbanizáció által leginkább érintett Pest és Fejér megyék települései között az 1. típus dominál.

Azok a települések, amelyek népessége elsősorban a bevándorlásból növekedett, legnagyobbbrészt a nagyvárosok környékén fekszenek. Ugyanakkor a Balaton és a Velencei-tó környékén, más idegenforgalmi jellegű településeknél, térségeknél (gyógyfürdők, középhegységek) is megtalálhatóak, illetve Északkelet-Magyarország számtalan periférikus települése is ebbe a kategóriába tartozik. Az azonban elég világosan látszik a 3. ábráról, hogy melyek azok a városai az országnak, ahol elképzelhetőek szuburbanizációs folyamatok. E városok köre egyértelműen bővebb az ország nagyvárosainál, ide tartozik az ország összes megyei jogú városa Salgótarján kivételével, de ezen kívül Mosonmagyaróvár, Ajka, Pápa, Várpalota, Esztergom, Baja, Gyöngyös és Tiszaújváros is. Természetesen ez még nem jelenti azt, hogy mindezek a városok körül jellemző a szuburbanizáció, mint ahogy azt sem, hogy minden városkörnyéki vándorlásból növekvő település a szuburbanizáció miatt nő, csak annyit jelent, hogy e településeket, e városkörnyékeket érdemes alaposabban megvizsgálni. A statisztikai adatforrások semmilyen kombinációja nem alkalmas önmagában a szuburbanizáció kiszűrésére, hiszen a vándorlások irányáról településsoros adatbázissal nem rendelkezünk. Így szükségesnek bizonyult az empirikus felmérés is, mely során a helyszínen gyűjtöttünk információkat.

3. ábra. Településtípusok a népességszám-változás és a vándorlási egyenleg alapján, 1995-2000

Forrás: KSH alapján saját számítás

A szuburbanizáció megítélése az önkormányzatok szemszögéből

A szuburbanizáció egyik legfontosabb szereplője a helyi önkormányzatok, hiszen ők is biztosíthatják a kiköltözésekhez a területet, meghatározva ezzel a szuburbanizáció sebességét. Így e fejezetben az ország vidéki nagyvárosainak környékén fekvő települések önkormányzatainak véleményét foglaljuk össze a szuburbanizációval kapcsolatban. Az előzetes vizsgálatok során 345 városkörnyéki település került kiválasztásra vándorlási egyenlegük és fekvésük alapján, melyek önkormányzatához 2001 tavaszán kérdőívet juttattunk el (a Budapest környéki települések nem kerültek a kutatásba). A 345 település közé bekerült néhány olyan község is, amelyek ugyan vándorlási egyenlegük alapján nem tűntek szuburbanizációs célterületnek, de mivel a környező települések mindegyike a vizsgálatba került, így – a területi folytonosság elvét is megőrizve – ezeknek is küldtünk kérdőívet. A cél egyébként is az volt, hogy a települési önkormányzatok lehetséges legszélesebb köréhez juttassuk el a kérdőívet, ne mi döntsük el előre, hogy hol jellemzőek szuburbanizációs folyamatok, ezzel kapcsolatos jelenségek, e kérdés eldöntését a nagy helyismerettel rendelkező önkormányzatokra bíztuk. Ugyanakkor kimaradtak a vizsgálatból a nagyvárosokhoz tartozó nem önálló települések, egyéb belterületek, stb., melyek szintén jelentős területei lehetnek a szuburbanizációnak (Tímár J., 1994, Becsei J., 1999).

A kiválasztott 345 település az ország 36 közép- és nagyvárosának környékén található, közöttük az összes megyei jogú város, de néhány olyan középváros környékéről is kerültek be települések (pl. Ajka, Mosonmagyaróvár, Mohács, Baja, Tiszaújváros, Kazincbarcika stb.), ahol a statisztikai adatok alapján teljes bizonyossággal nem lehetett kizárni a szuburbanizáció létét. A legtöbb kérdőívet Győr (31), Pécs (28), Kaposvár (27), Miskolc (24), Székesfehérvár (23), Szombathely (22) környékére küldünk ki. Az önkormányzatok a kérdőívek kereken kétharmadát (230 darab) küldték vissza. A kérdőíveket az önkormányzatoknak címeztük, a válaszokat polgármesterek, jegyzők, illetve különböző előadók töltötték ki. A válaszok tehát egy-egy, a település problémáit jól ismerő ember véleményét fejezik ki, ám az ezekből számított adatok ezzel együtt is csak tájékoztató jellegűek.

A vizsgált 345 településen 1995-ben 490 ezer, 2000-ben 508 ezer ember élt, miközben mintegy 9000 fővel csökkent a települések népessége a természetes fogyás miatt, addig ez idő alatt csaknem 27 000 fős vándorlási nyereséget könyvelhettek el. E települések népességszáma a több mint 10 000 fős Hajdúsámsontól az alig 50 fős Somogy megyei Patcáig terjed. A vizsgált városi központok köre, melyek körül e települések találhatók talán meglepő lehet, de ismét hangsúlyozzuk, minél bővebbre akartuk vonni a kezdeti kört, hogy azután az önkormányzatok „húzzák ki” a nem oda illőket.

A vizsgált települések (ettől kezdve azt a 230-at értjük ezen, ahonnan visszaérkezett a kérdőív) 16%-ából jellemző ma is a tendenciaszerű elköltözés valamely másik, konkrét településre, 72%-ából nem (a többi esetben nem volt értékelhető válasz erre a kérdésre). Számottevő regionális eltérés ez esetben nem volt tapasztalható. Azokból a településekből, ahonnan jellemző az elköltözés, szinte kizárólagosan a közeli városba költöznek az emberek, néhány esetben fordult csak elő, hogy a közeli város más, kisebb városokkal is osztozik. A tendenciaszerű beköl-

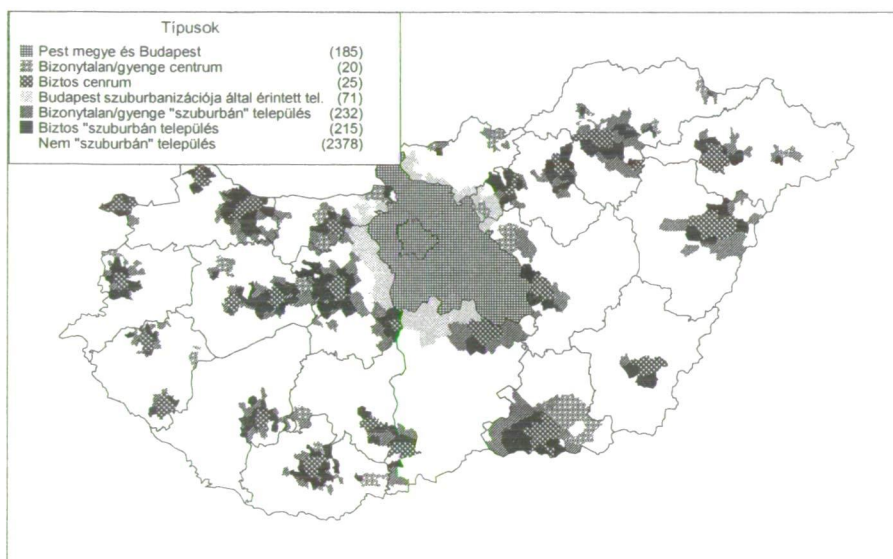
tözés ugyanakkor azok közül a települések közül, ahol érdemben válaszoltak a kérdésre (94%), 57%-nál volt jellemző. E tekintetben azonban jelentős regionális különbségek mutatkoznak, a Dél-Alföldön 80, a Közép-Dunántúlon 68, ugyanakkor az Észak-Alföldön 47, a Dél-Dunántúlon a települések 42%-a szerint van jelentős beköltözés a településre. A beköltözés forrásterületének az esetek elsőprő többségében (90% felett) a közeli nagyvárost is megjelölték (legtöbbször csak azt), emellett megjelent néhány közeli egyéb város, valamint néhány esetben a közeli (de a várostól távolabbi falvak), valamint a nyugati határszél közelében Ausztria, Németország is. Végül konkrétan rákérdezve, hogy jellemző-e a beköltözés a közeli nagyvárosból a vizsgált települések esetében már 69%-nál volt igenlő a válasz. (Azaz néhányan, akiknek spontán módon „nem jutott eszébe” a közeli nagyváros, a konkrét rákérdezés esetében jelezték, hogy költöznek ki onnan a településükbe). A válaszok regionális eloszlása meglepően kis szórást mutat e kérdésben. E települések jelenthetik a lakóhelyi szuburbanizáció célterületeit. Az adatokkal természetesen óvatosan kell bánni, ezért is mondható, hogy jelentős eltérés nem mutatható ki a régiók között.

A szuburbanizáció terének lehatárolása statisztikai adatok és önkormányzati kérdőívek alapján

Az önkormányzati kérdőívek eredményei és a statisztikai adatok alapján lehetővé vált a szuburbanizáció által érintett települések eddigieknél jóval pontosabb lehatárolása, ám az is kiderült, hogy egzakt, ilyen típusú lehatárolás valószínűleg nem készíthető. A lehatárolásnál (4. ábra) elsősorban a települések tényleges szaporodását, vándorlási egyenlegét, (a komplex mutatónál használt adatokat) és fekvésüket vettük figyelembe a statisztikai adatok közül. Emellett az önkormányzati kérdőívek két kérdése volt segítségünkre. Egyrészt az önkormányzatok értékelték a saját településüket aszerint, hogy költöznek-e ki oda a szomszédos nagyvárosból, másrészt arra is rákérdeztünk, hogy az önkormányzatok tudnak-e még ilyen jellegű településeket a környéken. Bár ez utóbbi kérdésre relatíve kevesen válaszoltak, így is több mint két tucat olyan települést is megemlítettek, ahonnan nem jött vissza kérdőív, így amelyekről pontos információval nem rendelkezünk. Emellett 15 településrészt is felsoroltak spontán módon, ahová szintén tart a kiköltözés, ezzel is alátámasztva a városhatáron belüli szuburbanizáció fontosságát.

A kapott adatok alapján a településeket hét típusba lehetett sorolni. Mivel a vidéki szuburbanizációval foglalkoztunk, így a Pest megyei településeket és Budapestet nem vettük figyelembe. A községek négy, a közép- és nagyvárosok két típusba kerültek. Biztos „szuburbán” településnek neveztük azokat, ahol az önkormányzatok véleménye és a statisztikai adatok egybehangzóan bizonyítják a szuburbanizáció létét. 215 ilyen települést sikerült meghatározni az ország 33 városa körül, a legtöbbit Pécs (24), Győr (21), Székesfehérvár (18), Szombathely (16), Miskolc (15), valamint Kaposvár, Szeged és Veszprém (13–13) körül. A vidéki települések mintegy 7%-a tartozik e körbe.

4. ábra. A szuburbanizáció alapján meghatározott településtípusok Magyarországon

Forrás: KSH és saját kérdőíves felmérés

Bizonytalan/gyenge „szuburbán” típusba soroltuk azt a 232 települést, ahol a két fő információforrás (statisztika és önkormányzatok) közül csak az egyik igazolta bizonyosan a szuburbanizáció létét. Ez jelenthetett minimális mértékű népességnövekedést önkormányzati megerősítéssel, vagy azt, hogy az egyértelmű demográfiai folyamatok ellenére az önkormányzatok nem jelezték a szuburbanizációt (elsősorban az adathiány miatt). E települések elsősorban szintén a nagyvárosok környékén, de az előző típusnál kissé távolabb helyezkednek el, de néhány olyan középváros körül is megtalálhatóak, ahol „biztos szuburbán” típus nem fordult elő (Salgótarján, Dombóvár, Hódmezővásárhely).

Végül kiemeltük azokat a településeket, amelyek szintén magas vándorlási pozitívummal rendelkeznek, s az okok is hasonlóak, ám nem egy-egy vidéki város, hanem Pest megye közelében helyezkednek el. E községek a Budapest környéki dinamikus zóna külső részét alkotják, s megtalálhatóak minden Pest megyével szomszédos megyében, de különösen Komárom-Esztergom délkeleti, Fejér keleti, Bács-Kiskun északnyugati területein, valamint Hatvan környékén.

Azokat a településeket, ahol sem a statisztikai adatok, sem pedig az önkormányzati kérdőívek eredményei nem igazolták a szuburbanizáció létét, egy nagy csoportba osztottuk be, ahová az összes település 76%-a tartozik. Természetesen azok a települések is ide tartoztak, amelyek tényleges szaporodása vagy vándorlási pozitívuma jelentős, de ez nincs összefüggésben a szuburbanizációval (turizmus, romák, öregek otthona, főút melletti helyzet stb.).

A szuburbanizációs folyamatokban részt vevő városokat is két csoportra osztottuk, biztos és bizonytalan/gyenge szuburbanizációs centrumokra. Abban az esetben

soroltunk egy központot a biztos centrumok közé, ha legalább két „biztos szubúrbán” település található a szomszédságában. Így összesen 25 „biztos centrum” adódott, ide tartozik az összes megyei jogú város Salgótarján és Hódmezővásárhely kivételével, valamint Mosonmagyaróvár, Ajka, Baja, Tiszaújváros és Gyöngyös. A bizonytalan centrumok száma húsznak adódott, közöttük számos olyan található, amely egy nagyobb város közelében helyezkedik el, így itt az egyes városok szuburbanizációs folyamatai pontosan nem határolhatók el egymástól. A legtöbb ilyen helyzet a budapesti agglomeráció peremén (Hatvan, Jászberény, Esztergom), valamint a klasszikus településegységekénél (*Kőszegfalvy Gy.*, 1985, *Tóth J.*, 1985) van (Tatabánya–Tata–Oroszlány, Veszprém–Várpalota–Székesfehérvár, Szombathely–Kőszeg, Pécs–Komló, Kaposvár–Dombóvár, Miskolc–Szerencs–Kazincbarcika). Ugyancsak bizonytalan a Balaton környéke is, ezt a legtipikusabb eset, Keszthely ábrázolásával jeleztem, mely környékén számos dinamikus település található, ám a növekedés forrásai megosztottak (idegenforgalom és kiköltözés). Mivel ilyen jellegű tipizálásra csak a közigazgatásilag önálló települések esetében volt lehetőség, elképzelhető, hogy néhány, közigazgatásilag nem önálló biztos, vagy bizonytalan szuburbán település befolyásolná a központi városok besorolását is (pl. Pápa–Borsosgyőr, Sárvár–Rábasömjén és Hegyközség, Tapolca–Diszel).

Irodalom

- Bajmócy P.* (1999a): A kistérségek népességváltozási tendenciái Magyarországon. In.: Társadalomföldrajzi vizsgálatok két évezred találkozásánál, Szeged, pp. 57–77.
- Bajmócy P.* (1999b): A kistérségek népességváltozási tendenciái Magyarországon. In: Határok és régiók. Szeged, pp. 367–371.
- Bajmócy P.* (2000a): A természetes szaporodás területi különbségei Magyarországon az elmúlt három évtizedben. In: Geográfus doktoranduszok III. országos konferenciája kötet. pp. 222–230, DE TTK, Debrecen.
- Becsei J.* (1999): Nagyvárosi fejlődés és falusi átalakulás. JATE Gazdasági Földrajzi Tan-szék, Szeged.
- Daróczy E.* (1999): Ki a fővárosból – változások Budapest és az ország vándorforgalmában. In: Barta Gy.–Beluszky P. (szerk.): Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban. Budapest, Regionális Kutatási Alapítvány. pp. 69–90.
- Kovács Z.* (1999): Alföldi nagyvárosok társadalmi szerkezetének vizsgálata. In: Alföldi Tanulmányok 1998–1999. Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba, 1999. pp. 52–72.
- Kőszegfalvi Gy.* (1985): A magyarországi településrendszer strukturális változása. In: Rechnitzer J. (szerk.): Vonzáskörzetek – agglomerációk II. Akadémiai Kiadó Budapest, p. 31–54.
- Timár J.* (1993). Az alföldi szuburbanizáció néhány sajátossága. Alföldi Tanulmányok pp. 217–232.
- Timár J.* (1994): A szuburbanizáció néhány elméleti kérdése és alföldi vonásai. Kandidátusi értekezés, Békéscsaba.
- Timár J.* (1999): Elméleti kérdések a szuburbanizációról. In: Földrajzi Értesítő 1–2, pp. 7–31.
- Tóth J.* (1985): A településegységek kutatásának problematikája a közép-békési térség példáján. In: Rechnitzer J. (szerk.): Vonzáskörzetek – agglomerációk II. Akadémiai Kiadó Budapest, p. 69–100.
- Van den Berg, L. et al.* (1982): Urban Europe: A Study of Growth and Decline, Oxford, Pergamon.

Demográfiai helyzetkép Magyarországon (Új demográfiai vonások Magyarország területén)

SZÓNOKY ANCSIN GABRIELLA*

Előzmények

A demográfia tudomány történetének kezdetei a 17. századra tehetőek, John Graunt volt annak a szellemi áramlatnak a megalapítója, amelyből táplálkozva később a demográfia önálló tudománnyá fejlődött. Demográfiai tudományos alaptételek már az ókor nagy kultúráiban is születtek. Így a görög városállamok nagy polihisztor tudósai (Platon, Arisztotelész) a fenntartható fejlődés érdekében tudományos alapon nyugvó ideális családmódelleket készítettek az elöljáróságok számára. A Római Birodalom népességgpolitikája a hadrafogható férfiak és az adóbevallók számára fókuszált, hirdetve a népességnövekedést. Kínában Konfuciusz és iskolája több ezer éve a népesség száma és a megművelhető földterület közötti „ideális arány” szükségességét tartotta fontosnak. A középkorban Velence arisztokratikus köztársaság kereskedelmi nagyhatalommá vált, e pozíció eléréséhez és megőrzéséhez nagymértékben hozzájárultak azok a kereskedelmi partnerekről összegyűjtött demográfiai adatok, amelyeket Boteró a 16. században statisztikai gyűjteménybe rendezett. Ez volt Európa első tudományos statisztikai kiadványa, mégis a demográfia a tudományok rendszerében önálló helyet a 19. században nyer el. Nevét Guillard francia tudóstól kapta, aki az 1860-ban kiadott könyve címének a demográfia szót választotta.

Európa országaiban az 1740-es években terjedt el a népszámlálás. Ezt a politikai érdeklődést a társadalom demográfiai helyzete iránt nem csupán a hadrafogható férfiak és az adózó lakosság száma iránti érdeklődés, hanem a különböző járványok sokasodása tette szükségessé. A járványügy kapcsán előtérbe került a közegészségügyi hivatalok kialakítása is. A demográfiai gondolkodás kezdetben a vidéki és a városi népesség közti különbség vizsgálata volt, azaz az iparosodás és a városiasodás kérdésköre került homlokterbe. A 19. században a demográfiai kutatásban a népességfejlődés kétféle típusú értelmezési vonulata alakult ki.

Az egyik megalkotója a népesedés egyik legnagyobb gondolkodója Malthus volt, aki a „túlnépesedési hajlandóság elméletével” gazdagította a demográfia tudományát. Ő a gyors népességfejlődés fő problémáit a népességszámban és a demográfiai magatartásban látta. Malthus az a nagy gondolkodó, aki megalkotta a népesedés dinamikájának egyik alaphipotézisét, ami a népesedés és a gazdasági növekedés közötti összefüggésen alapszik. Hatalmas kutatómunkával támasztotta alá elméletét, nem véletlen, hogy még ma is a demográfia és a rokontudományok nagy művelői között oly sok követője akad (neomaltusianizmus).

A másik fő vonulatban a megbomlott népesedési egyensúlyt a mikro- vagy makroszintű munkaerőigény és a vagyonáramlás (*John C. Caldwell és munkatársai*) elméletével magyarázzák a túlzott népességnövekedés és a termékenység alakulását. E fő kutatási vonal tanaival előbbre vitte a tudományos gondolkodást, de elfo-

* egyetemi adjunktus

gadható magyarázatot mégse tudott adni arra a kérdésre, hogy miért kezdett csökkeni a születések száma.

A 20. század legsikeresebb demográfiai tétele a demográfiai átmenet elmélete. E teória nem csak a demográfiai tudás társadalmában, hanem a társadalomtudományok minden területén sőt a társadalmi köztudat és a politika széles skáláján hasonlóan, mint a malthusi elmélet ismertté vált. Ezt a nagyszerű tételt Notestein először 1945-ben az ENSZ Élelmezésügyi Konferenciáján (FAO) mutatta be előadásában. Notestein a Princetoni Egyetem professzoraként 1930 óta foglalkozott a népességfejlődés kérdésével és tudós csapatával a gazdasági fejlődés és a népesség növekedés közti összefüggést vizsgálta. Több évtizedes kutatómunka után született meg ez a mindenki számára érthető és zseniálisan egyszerű ugyanakkor hatalmas magvú elmélet. A demográfiai átmenet elmélet nagyszerűsége abban is megmutatkozik, hogy Notestein és iskolája rávilágítottak arra, miszerint a Föld minden országának népességfejlődése a demográfiai átmenetet végigjárja, tehát nincs kivétel. Ami azt is jelenti, hogy kikerülhetetlen egyirányú népességfejlődés van a világon, és ez a termékenységsökkenés irányába hat. Tehát úgy is fogalmazhatunk, hogy a demográfiai átmenet elmélete globális szintre emelte a malthusianus vitákban megalkotott ellenségképet. Notestein Malthus könyvének 1960-as kiadásában írott előszavának egy mondata a következő:

„(A technológiailag alulfejlett nemzetek) ezen népességei meglehetősen lassan növekedtek a 19. század kezdetétől, és nagyon gyakran a tömeges betegség, írástudatlanság és szegénység képét mutatják, amely oly ismerős volt Malthus számára”.

Notestein elméletében tágabb értelemben a modernizáció fejlődését hirdeti, miszerint a szegényebb országok előbb utóbb követni fogják a fejlett, szerencsés nyugati országokat. Malthus számára ez a fajta változás nem volt fontos a népességfejlődés elméletének vonatkozásában.

Különösen a geodemográfusok kutatásaiban lényeges az az összefüggés, mely a különböző tér (ország, régió, kistérség és település) és a népességfejlődés között fellelhető a demográfiai átmenet során. Az egyes téregységeket vizsgálva nem mindenütt ugyanúgy zajlott le a demográfiai átmenet, és ez teszi izgalmassá e kérdést. Így például Angliában voltak olyan régiók (családrekonstrukciós vizsgálat alapján) ahol előbb kezdett csökkeni a születések száma és később követte azt a halálozások számának csökkenése. Ugyanez játszódott le Franciaországban. Hasonlóan megkérdőjelezhető a homogén európai preindusztriális rezsím hipotézise Nyugat Európában (Melegh A., 2000), ugyanis Észak- és Dél Franciaországban és Németországban igen eltérő volt a 18. és 19. században a népességfejlődés, mivel lassú népességnövekedés és korai születéskorlátozás mutatható ki főleg Franciaországban. Andorka Rudolf ormánsági és sárközi kutatásaiban mutatott rá arra, hogy ezekben a régiókban már a 18. század végén születéskorlátozás volt (Andorka, 1987). Mindezek a kérdőjelek arra késztették a 60-as években a Princeton Egyetem kutatóit (European Fertility Project), hogy széles körű adatbázissal regionális bontásban kísérletet tegyenek a regionális különbségek magyarázatára. A hatalmas számítógépes adatbázis feldolgozása után, arra a meglepő eredményre jutottak, hogy sem az iparosodás, sem a városiasodás szintje nem magyarázza meg a termékenység csökkenésének folyamatát. Ez a kérdés még ma is magyarázatra szorul.

Kelet-Közép-Európába, így hazánkba is a 19. század végén gyűrűzött be a kapitalista ipari fejlődés, amit követett a 20. század elején a demográfiai népességnövekedés. Míg a nyugati társadalmakban a demográfiai átmenet 200, 300 év alatt zaj-

lott le, ugyanez a folyamat Kelet-Közép-Európában bár később kezdődött és rövidebb ideig, megközelítőleg 100 évig tartott. Napjainkban Afrika országai a demográfiai átmenet első és második szakaszát élik, ami arra utal, hogy a jövőben a népességrobbanás legkritikusabb zónája Afrika lesz.

„A második demográfiai átmenet egyfajta ellentéte az elsőnek – legalábbis ami a termékenységet illeti, írja Habcsek László (2001), aki a népességreprodukciós vizsgálata kapcsán fogalmazza meg a második demográfiai átmenet elméletét. Napjainkban a világ demográfus társadalma számára ez a kérdéskör nyújtja a legizgalmasabb feladatot. A nagy érdeklődést igazolja a nemzetközi demográfiai konferenciák témája, mely egyre többször a második demográfiai átmenet. Felmerül a kérdés, mikor kezdődött a második demográfiai átmenet? Nyugat Európában a II. világháború után ért véget az első demográfiai átmenet, Kelet-Közép-Európában több évtizeddel később, így Magyarországon az 1980-as évek elejére tehető.

Amíg az első demográfiai átmenetet két faktor (születés, halálozás) mozgatta a második demográfiai átmenetet 3 faktor (születés, halálozás, vándorlás) inspirálja és a vándorlás szerepe szinte minden téregységben jelentős. Az első és második demográfiai átmenet főbb sajátosságait és különbségeit mutatja az *1. ábra*. Ez a séma a főbb összefüggéseket, a népességfejlődést meghatározó tényezőket foglalja össze. Kétségtelen, hogy az egyes régiók kis dologban eltérő fejlődést járnak be, de a fő vonalak hasonlóan az első demográfiai átmenethez megegyeznek. Napjainkban a második demográfiai átmenet kezdeti szakaszában vannak a fejlett országok, és a jövőben várható az átmenet kiteljesedése. Azok a ma még ismeretlen faktorok, melyek hatni fognak a népesség változására teljes mértékben ma még nem prognosztizálhatók.

A második demográfiai átmenet Magyarországon

A második demográfiai átmenet kezdetén négy alapfolyamat már észlelhető:

1. Nagyon alacsony gyerekszám,
2. Egyre növekvő élettartam – a népesség öregedése fokozódik,
3. Intenzív bevándorlás jellemző,
4. A népesség száma stagnál vagy csökken.

Az alacsony gyermekszám a fejlett országokban az egyszerű reprodukciós szint alatti termékenységet mutatja az 1,5 körüli átlagos érték. Hazánkban ez a szám 1,31 volt 2002-ben.

A közegészségügy fejlődése idézte elő a fejlett nyugati világban az elmúlt évtizedekben a halandósági korszakváltást. A születéskor várható élettartam 70 évről 80–85 évre változott és az előrejelzések szerint 2100-ra akár 100 év is lehet. Hazánkban még mindig csak 72 év ez az érték. A rendszerváltás idején a posztoszocialista országokban a halálozási arányszám megnőtt, sőt e vonatkozásban a legveszélyeztetettebb korosztály a 40–50 évesek csoportja. A halálozás vonatkozásában nagy különbség van Kelet- és Nyugat-Európa között. Az alacsony gyermekszám és a folyamatosan emelkedő élettartam a nyugati országokban a „második öregedési hullámot” indította el (Habcsek L., 2002). Magyarország még az első öregedési hullám korát éli és területileg igen változatos képet mutat (2. és 3. ábra). Három öregedési tér különíthető el:

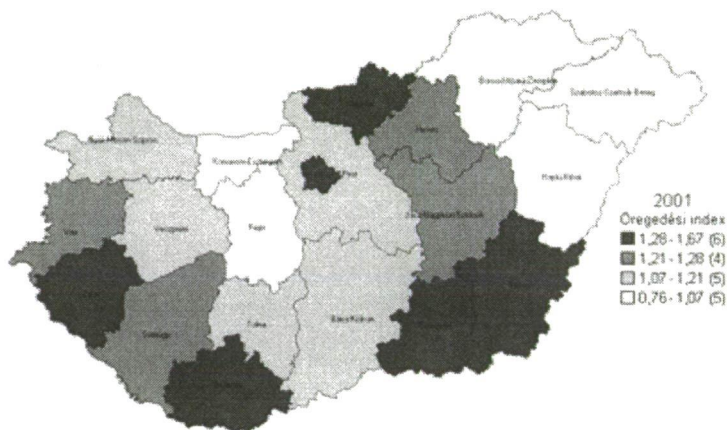
1. ábra. Az első és második demográfiai átmenet értelmezési kerete

ELSŐ DEMOGRÁFIAI ÁTMENET			MÁSODIK DEMOGRÁFIAI ÁTMENET		
KEZDET	ÁTMENET (népesség változása)	BEFEJEZÉS	KEZDET	ÁTMENET (népesség változása)	JELEN ÁLLAPOT
magas születés	népesség gyors növekedése	alacsony születés	népesség stagnál vagy csökken	alacsony születés	
magas halálozás		alacsony halálozás		alacsony vagy növekvő halálozás	
fiatal korszerkezet		idős korszerkezet		öregedő népesség	
férfi többlet		nő többlet		a nők aránya tovább nő	
többgenerációs családmodell		nullgenerációs családmodell (együttélés)		nullgenerációs családmodell együttélés szingli jelenség	
iskolázatlan népesség	rövid távú népességpolitika	középiskolás népesség	hosszú távú népességpolitika	egyetemi népesség	
agrárnépesség		ipari népesség		szolgáltató népesség	
kezdődő urbanizáció		fejlett urbanizáció (agglomeráció)		város-vidék közti népességgkülönbség csökken (internet, távmunka, távoktatás stb.)	
mozgató faktorok: születés halálozás lokális folyamat regionális folyamat			mozgató faktorok: vándorlás születés halálozás lokális folyamat regionális folyamat globális folyamat		

Forrás: Saját szerkesztés

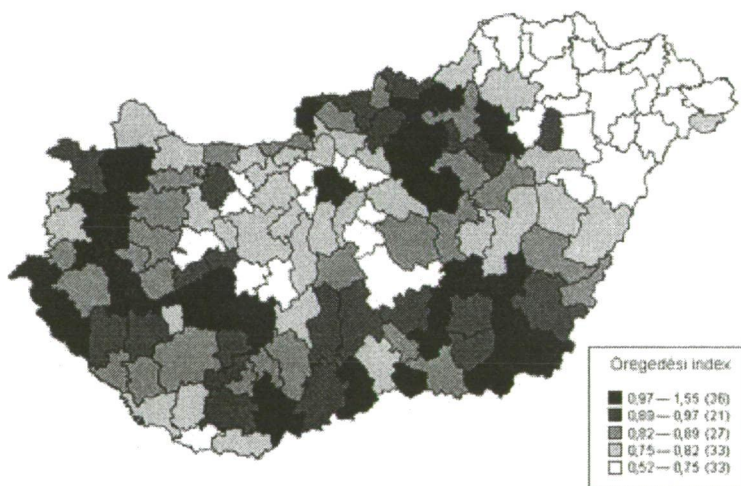
1. Fiatalos korúnak tekinthető megyék a Közép- és Északnyugat-Magyarország fejlett térségében találhatók, ahol a bevándorlás idézte elő ezt az állapotot.
2. Kelet- és Északkelet-Magyarország területén a ma még mindig magas születések száma eredményezi a fiatalos népességet.
3. Az előbbi két tér között fekvő idős népességű terület, ahol az öregedés Békés és Csongrád megyében a legdinamikusabb, aminek a magas halálozási értékek az okozói.

2. ábra. Az öregedés mértéke Magyarország megyéiben
Öregedési index = $60-X/0-14$ évesek aránya

Forrás: Saját szerkesztés

3. ábra. Öregedési index a kistérségekben, 2001

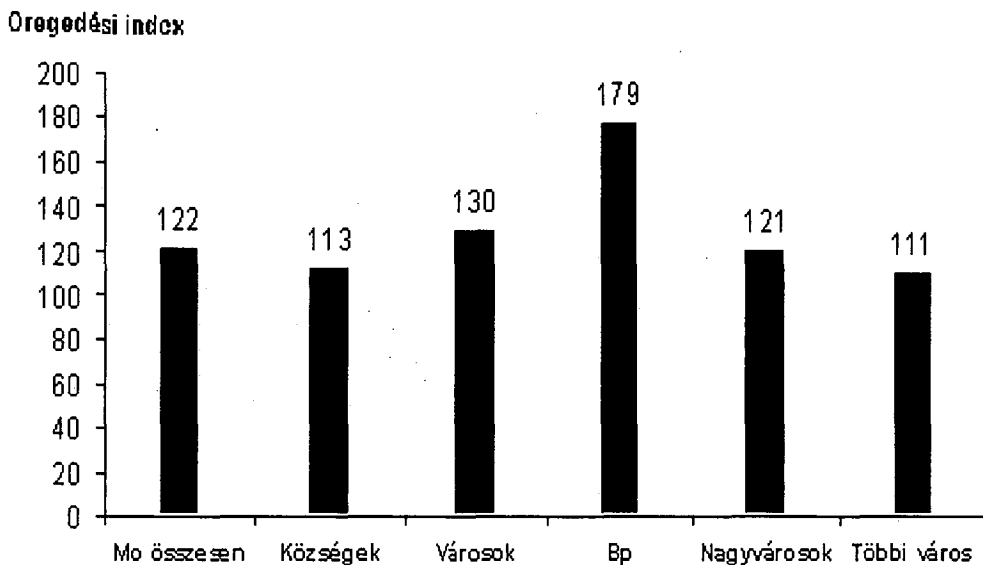

Forrás: <http://ezustkor.eszcsn.hu>

A kistérségi vizsgálatok arra mutatnak rá, hogy az előregedett megyékben még fiatalos terek is találhatóak (3. ábra). Mindez arra inti a kutatókat, hogy a pontos eredmény érdekében a kistérségi vizsgálatokra is szükség van.

A népesség öregedésének mértékét a településtípusok szerint vizsgálva könnyen belátható, hogy a nagyvárosok népessége a többi településhez viszonyítva előregedett és a többi város és a községek között minimális az eltérés (4. ábra).

4. ábra. Az öregedés mértéke településtípusok szerint, 2001

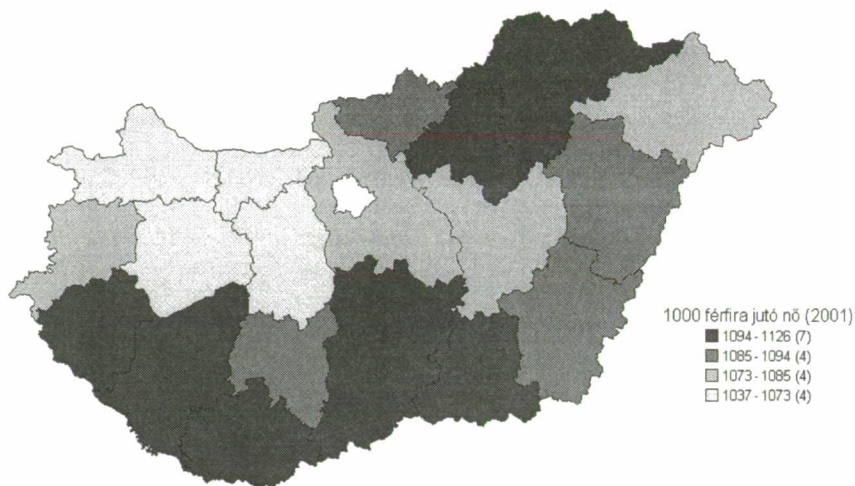
Forrás: saját szerkesztés

A népesség előregedése a nemek arányában is torzítást eredményezett, amely sok esetben veszélyeztetheti a térség egészséges gazdasági fejlődését (5. ábra).

A második demográfiai átmenetben fő szerepet a bevándorlás képezi, hisz az alacsony születés miatt a népesség belső szerkezeti egyensúlya megbomlik és ekkor már az egyensúly helyreállításán csak a bevándorlás segíthet. Ezt igazolják az elmúlt évtizedekben lejátszódott Nyugat Európába történő bevándorlások sora is. Magyarországra is az elmúlt évtizedben kb. 200 000 fő bevándorló, betelepülő érkezett, akik pótolják a népesség természetes veszteségét.

Az átmenet negyedik fő jellemzője a népesség stagnálása vagy csökkenése. Hazánkban 1981 óta folyamatosan csökken a népesség száma. A demográfusok arra intenek, hogy minél hosszabb ideig tart a népességfogyás, annál nehezebb lesz a folyamatot megfordítani. E vonatkozásban a népességgazdaság szerepe felértékelődik, ugyanis megfelelő családpolitikával egyszerre lehet növelni az élettartamot és stabilizálni a gyermekszámot. E téren a politikusok felelőssége nagyobb, mint valaha volt. Megfelelő családbarát és gyermekbarát társadalmi környezet megteremtésével, a jövedelmek és adók elfogadhatóvá tételével biztos eredményt lehet elérni.

5. ábra. A nemek aránya Magyarországon, 2001

Forrás: Saját szerkesztés

Irodalom

- Ancsin Gabriella* (2002): A demográfiai átmenet elmélete. In: Tóth J. szerk.: Általános társadalomföldrajz I. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 267–274. o.
- Andorka Rudolf* (1987): Gyermekszám a fejlett országokban. Budapest: Gondolat.
- Daróczi Etelka–Spéder Zsolt* (2002): A korfa tetején – Az idősök helyzete Magyarországon (In.: Tóth Pál P.–Valkovics E.: Népesedési helyzetünk) Központi Statisztikai Hivatal Népeség Kutató Intézet Budapest.
- Hablicsek László* (2000): Népesedési tendenciák a világban és Magyarországon. Élet és Tudomány 2000. 13. sz.
- Hablicsek László* (2001): A népességreprodukció alakulása a 20–21. században. Központi Statisztikai Hivatal Népeség Kutató Intézet Kutatási Jelentések 68. Budapest. 41–57. pp.
- Hablicsek László* (2002): A népesség öregedése – A holland–magyar összehasonlító vizsgálat margójára. www.ksh.hu
- Klonkai László* (2000): Demográfiai helyzetkép a Dél-Dunántúlon. vitalitas.hu
- Lukács Éva–Illés Sándor* (2004): Paradigmaváltás a vándorlási politikákban – EU esettanulmány. Munkaülés a Demográfiáról Szegeden.
- L. Rédei Mária* (2001): Demográfia ELTE Eötvös Kiadó Budapest. 191 o.
- Malthus, T. R.* (1902): Tanulmány a népesedés törvényéről. Politzer Zsigmond és Fia kiadása Budapest p. 623.
- Melegh Attila* (2000): Kiskunhalas népesedéstörténete a 17. század végétől a 20. század elejéig. Központi Statisztikai Hivatal Népeség Kutató Intézet Kutatási Jelentések. 65. Budapest.
- Nagy Imre* (2002): A határon átnyúló környezeti problémák és az együttműködés lehetőségei a magyar–jugoszláv határ régióban. In.: Szónokyné Ancsin Gabriella szerk.: Határok és az Európai Unió Szeged. Pp. 337–342.

- Szónoky Ancsin G.* (1997): Migrációs célállomás. Külföldi bevándorlók Szegeden. Duna–Tisza–Maros Eurorégió. Eurotrió 12. pp. 34–35.
- Szónoky Miklósné* (2003): Gondolatok Csongrád megye falusias településeinek népességszám változásáról [In.: Kovács Teréz (szerk.): VI. Falukonferencia. Az EU csatlakozás előtt Pécs 2003. MTA RKK Magyar Regionális Tudományi Társaság. 513 p.] pp. 349–357.
- Tóth J.* (2002): A népesség számának alakulása. In.: Tóth József szerk.: Általános társadalomföldrajz I. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 280–289.o.
- Valkovics E.* (1982): A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségéről. KSH NKI Kutatási Jelentései, 1982/5.
- Valkovics Emil* (2001): Demográfia 1. Osiris tankönyvek. Budapest. p. 415.

A településmarketing elhanyagolt küldetése

BOROS LAJOS*

Bevezetés

A régió- és városmarketing az 1970-es évektől került előtérbe Nyugat-Európában és Észak-Amerikában. A helymarketing feladata a térség, a település versenyképességének, komparatív előnyeinek, vonzerejének feltárása, realizálásának segítése, kommunikálása a sokoldalú fejlesztési, gazdasági, életmódbeli célok elérése érdekében (Piskóti et al., 1997). Az önkormányzatoknak a marketingtevékenységük során törekedniük kell arra, hogy

- támogassák a településen már jelenlévő vállalkozások továbbfejlődését, segítsék a kisvállalkozások beindulását, és új vállalatokat vonzzanak a településre;
- biztosítsák az odalátogató turisták igényeinek kielégítését, és azt, hogy a település még több vállalkozót vonzzon;
- vonzzanak olyan lakossági csoportokat, amelyek odatelepülése előnyös a település számára, és növeli a lakosság elégedettségét.

Összegezve: növeljék a lakosok életszínvonalát, és olyan környezetet teremtsenek, ahol valóban otthon érzik magukat. A város a gazdasági folyamatok aktív szereplőjeként képes azokat befolyásolni, hogy megvalósítható legyen a hosszú távú és stabil jövedelemszerzés (Enyedi, 1996; Garamhegyi, 1999.).

Úgy tűnik, hogy az említett célok nem egyformán kedvesek a helymarketing művelőinek: a helyi lakosság nagyon gyakran csak közvetve szerepel a munkáikban, mintegy biztosra véve, hogy más célcsoportokra koncentrálva az elért eredmények majd az ő érdekeiket szolgálják. Nos, az összefüggés nem tűnik ilyen egyértelműnek.

A településmarketing feltételrendszere

A marketing működéséhez általános esetben két dolog szükséges: cserefolyamatok és versenyszituáció. E két körülmény nélkül a marketing nem rendelkezik valós feladatokkal. Csere nélkül a szereplők nem gazdálkodnak javaikkal. A csere lényege – mely által mindkét fél hasznosabb javakhoz jut, mint amelyekről lemondott – az, amely lehetővé teszi, hogy az adottságok különbözősége tudatosan legyen kiegyenlíthető az egyes szereplők között (Kotler, 1992). Enélkül tudatos marketingre nincs szükség. Hasonlóan fontos, hogy a cserefolyamatok több lehetőséget kínáljanak az egyes szereplőknek, és azok versenyezzenek a legelőnyösebb lehetőség kiaknázásáért. Ennek hiányában nincs szükség a leghasznosabb lehetőség megteremtését, felkínálását és népszerűsítését célzó erőfeszítésekre, azaz a marketingre. A verseny típusai a következők lehetnek:

* egyetemi tanársegéd

a) *Verseny a lakosokért*

A települések működésük, fennállásuk alapvető célját az ott élő lakosság élet és munkakörülményeinek biztosításában látják. A kormányzati támogatások, a helyi adóbevételek és más lakosságarányos támogatások jelentik a pénzügyi motivációt, míg a megelégedettség érzése, a növekvő támogatottság képzete, mely a lélekszám növekedéséhez társítható, jelentik a politikai motivációt a lakosság számának növelésére. A minőségi mutatók alapján (korösszetétel, végzettség, képzettség, vagyoni helyzet stb.) minden település számára cél a lakosság mennyiségi növelése vagy minőségi fejlesztése. Így tehát településeink számára fontos a jelenlegi lakosság megtartása és a bevándorlás – a minőségében preferált rétegek bevándorlásának – növelése.

b) *Verseny a befektetőkért*

A városok működése ma egyre inkább a magánjavak és a közjavak együttes hatásának eredménye. Egy-egy település sikeressége elválaszthatatlan a településen működő gazdálkodó egységek sikerességétől. A hatások széles skálán mérhetőek: a munkahelyek teremtése közvetlenül hozzájárul a lakosok megélhetéséhez és ezáltal elégedettségéhez, míg közvetett hatásként említhető, ha a vállalat hírneve emeli a település hírnevét. Mindezek ismeretében a települések fokozott erőfeszítéseket tesznek, hogy a magántőkét az adott település „falai közé csábítsák”. Különösen igaz ez a külföldi tőkét felvonultató vállalkozásokra. Mivel a működő tőke korlátozott mértékben áll rendelkezésre és szigorú kritériumok szerint válogat, a települések versenyre e területen is szükséges.

c) *Verseny a forrásokért*

Az állami költségvetés forrásai csak részben jelennek meg alanyi jogú vagy lélekszám szerinti támogatásként. A források jelentős része pályázati ill. céltámogatási rendszerben kerül kiosztásra. Itt a versenyhelyzetet maga az elosztási rendszer jelenti. A pályázatok mindig lényegesen felülmúlják a kiosztható összegeket, illetve bizonyos feltételek teljesüléséhez kötik a sikert. Az első esetben a települési verseny nyilvánvaló, a másodikban pedig oly módon ismerhető fel, hogy a települések a feltételek megteremtésében, a források befogadásának lehetőségeiben versenyeznek.

d) *Turisztikai verseny*

A települések számára turisták csoportjának megszerzése jelenti a következő versenyt. A látogatók másutt megtermelt pénzeszközöket költenek el a területen, és ezáltal hasznot jelentenek a település magángazdálkodóinak és részben ezek által részben pedig közvetlenül a településnek. Mindezeket túl az elégedetten távozó látogatók más területekre, pl. a befektetőkre is pozitív hatással vannak. Mivel az utazási célok kiválasztásakor az egyes turisták több célpontot is mérlegelnek, településeink igyekeznek igényeiket a maguk javára befolyásolni. Versenyük így tehát elengedhetetlen (*Garamhegyi, 2000*).

A vásárlási folyamatban meghatározó az egyes helyekről a potenciális fogyasztók által alkotott kép, imázs. Nincs ez másként akkor sem, ha régiókról, településekről van szó. A települések valós helyzete mellett kialakul azok pszichés megítélése is. Mindig létrejönnek alul-, illetve felülértékelt területek, így a mentális megítélés nagy mértékben serkentheti, vagy gátolhatja a fejlődést. A helyek megítélésében

pedig egyre fontosabbak a „puha tényezők” melyeket kvantitatív módszerekkel szinte lehetetlen vizsgálni. (Pl. környezet milyensége, kulturális kínálat, szabadidős programok stb.) Az egyén sohasem a külső világ valós fizikai megjelenése által tájékozódik, hanem a benne élő szubjektív kép alapján. A város elemeit jelentéssel felruházva, azt egyedivé téve „újrateremtjük” magunkban azt. Azaz: az emberi viselkedés számára nincs objektív város. Egy település, régió imázsa akkor jó, ha a gazdaság és a lakosság a többi településsel szemben kiemelten előnyben részesíti. Különösen igaz ez a modern gazdasági ágak esetében, illetve a társadalmilag jobb helyzetben lévő rétegek esetében. (Az imázs fontosságát az is mutatja, hogy a multinacionális vállalatok közötti felmérés eredménye szerint a döntésükben az egyik legfontosabb tényező az, hogy az adott település imázsa illő legyen az adott céghez. – Piskóti et al., 1999)

A településmarketing számára a következő célcsoportok által alkotott imázs fontos:

- a) Belső lakossági célcsoport – a településen élők.
- b) Külső lakossági célcsoport – a településen kívül élők. Potenciális turisták, beköltözők.
- c) Belső gazdasági célcsoport – a helyi vállalkozók.
- d) Külső gazdasági célcsoport – a településen kívüli vállalkozók, akiket oda akarunk vonzani (Garamhegyi, 2000).

Szegmentálás, célpiac kiválasztása

A piacon általában nem lehetséges egyszerre meghódítani minden részpiacot. A fogyasztók nagy száma, tulajdonságaik, vásárlási igényeik különbözőek. Ezért célszerű a piac egy-egy részére, szegmensére koncentrálni. Egy szegmensben belül a vevők valamilyen, a vásárlás szempontjából lényeges szempontból homogének. A szegmentálás történhet földrajzi, demográfiai, magatartásbeli, pszichográfiai alapon. A szegmentálás során feltárulnak a település előtt álló lehetőségek. Ez alapján a település kiválaszthatja a számára legmegfelelőbb célpiacot, vagy célpiacokat. A kiválasztott szegmensek határozzák meg az alkalmazandó stratégiát (Kotler, 1991; Garamhegyi, 2000).

Ezzel kapcsolatban felmerül egy fontos probléma; hogy az egyes szegmensek között nem megfelelő az egyensúly; azaz a helyi, lakossági csoport nem kap megfelelő fontosságot. Az elmúlt időszakban több olyan megnyilatkozással találkozhatunk, amely a településmarketinget egyfajta reklámnak tekinti, amelynek kizárólag a befektetőkkel és a turistákkal kell foglalkoznia.

A város sikere

Mint azt korábban említettük, a településmarketing feladata javítani a város versenyképességét, sikerességét. Azaz a város sikere jelzi a településmarketing sikerét.

A sikerességnek két erősen különböző értelmezése nehezíti a „küldetés” beteljesítését. Az első felfogás egyik „kívülről befelé” haladva a társadalmi-gazdasági környezetben való érvényesülést, a versenyképességet vizsgálja. A második meg-

közelítés alapján a sikeresség kérdése a fenntarthatóság, a helyi társadalom viszonyaiban, működésében vizsgálható (Feinstein, 1999). Ha a második értelmezésből kiindulva a „társadalmi igazságosság” megjelenését vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a városversenyben jól szereplő települések komoly problémákkal küzdenek például az esélyegyenlőség érvényesülését, vagy a szegregációt tekintve. Azaz a város gazdasági teljesítményének javulása nem eredményezi egyértelműen a társadalmi különbségek csökkenését – sőt, nem ritkán éppen ellenkezőleg történik mindez. A növekedésből általában csak a településen élő egyes társadalmi csoportoknak származik előnye, míg a leszakadók helyzete nem javul, a tapasztalatok szerint még nő is a hátrányuk. A fenntartható városi fejlődés fontos feltétele a társadalmi konfliktusok megoldása, minimalizálása, hogy ne legyenek a növekedésből „kifelejtett” csoportok.

Vizsgáljuk tehát a városversenyt szociális szempontból. Milyen jelenségek, problémák „árnyékolják be” a települések gazdasági sikerét? Melyek azok a városok, amelyek nem csak gazdasági, hanem társadalmi értelemben is sikeresnek tekinthetők? Azaz melyek azok a feladatok, amelyekkel a településmarketingnek foglalkoznia kell?

Különösen aktuálisak ezek a kérdések azért, mert a helyi társadalmakon belül mélyreható változások mentek végbe az elmúlt évtizedben. Több korábbi sikerességi vizsgálatban (így pl. Lengyel I., 2000) felbukkan az életminőség javítása, mint a sikeresség célrendszerének csúcsa. Ezekben a vizsgálatokban azonban mintegy magától értetődőnek veszik azt, hogy ha a gazdaság fejlődik, akkor az életminőség is javul, és a társadalmi problémák is enyhülnek. A valóság azonban csak kis mértékben támasztja alá ezt a következtetést.

Sikeresség alulnézetből?

Egy az Egyesült Államokban készített vizsgálat arra a kérdésre kereste a választ, melyek azok a városok, amelyek sikeresnek bizonyultak. Ezt egyrészt kemény mutatók alapján (munkanélküliség, szegények aránya, egy háztartásra jutó jövedelem, népességváltozás stb.) vizsgálták, másrészt felméréseket, elitinterjúkat végeztek. A „kemény” és „puha” módszerek alapján született eredmények nem egy esetben eltértek. A statisztikák alapján sikeresnek ítélt városokat gyakran sikertelennek ítélték, és ugyanez megtörtént fordítva is (Hall, 1998). Mivel alapvető igazság a helyi-marketingben, hogy a vásárló döntés az objektív tények alapján alkotott kép, az imázs alapján születik, nyilvánvaló, hogy a regionális fejlesztés során ismernünk kell, és figyelembe kell vennünk az imázs elemeket. A vizsgálatból arra is következtethetünk, hogy nem mindenkihez jutottak el a sikeresség eredményei, esetleg ha el is jutottak, ők nem értékelték sikemek azokat. A magyarországi tapasztalatok is arra utalnak, hogy a várossikerben fontos faktor a gazdaság, de nem kizárólagos jellegű (Timár, J.–Velkey G., 2003). Egy korábbi vizsgálat eredményeiben (Balogh A.–Boros L., 2003) a népszerű költözési célpontok között szerepeltek gazdaságilag hanyatló térségek is, amelyek a vonzó természeti adottságok, a kedvezőnek vélt életkörülmények miatt szerepelhettek ilyen jól.

Mi a sikeresség? – tehetjük fel a kérdést. Vajon meghatározható-e egy komplex mutatórendszer, amely megmutatja nekünk, melyik település a sikeres?

Problémák a városon belül – A szegregáció

A településen belüli társadalmi különbségek mindig is léteztek, és több kutató is foglalkozott velük – elsősorban szociológusok. A rendszerváltás óta eltelt időszakban e jelenségek egyre élesebbek. Ennek egyik megjelenési formája a leromlott városrészek gettósodása.

Más oldalról ellenben jelen van a másik véglet is: az „elit”, a gazdagok elkülönülése lakóparkokban, jól őrzött negyedekben. E folyamat legalább olyan nagy problémát jelent, mint az előző. Elsősorban külföldi példákból ismerhetjük, de hazánkban is egyre inkább jelenlévő folyamatról van szó. Egyes külföldi elit városrészek (pl. Grand Central Partnership, New York) hirdetéseinél külön ki is emelik, hogy a terület „biztonságos és tiszta”. Tiszta az oda nem illő elemektől (Katz C., 2001).

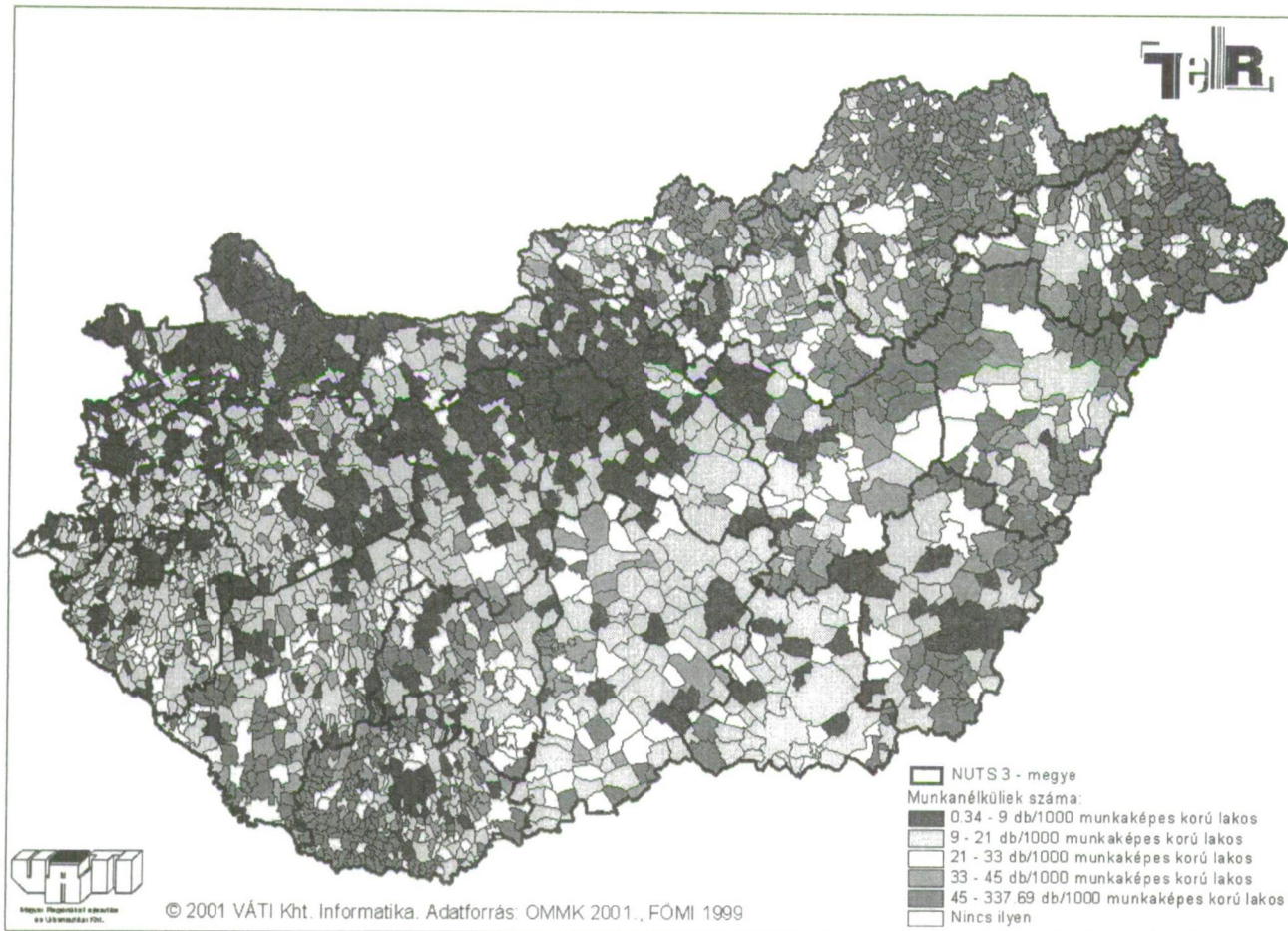
A helyi társadalmak szétaprózódása növeli a konfliktusok esélyét, és végső soron gátolja a fejlődést. Ennek következtében a szegregáció vizsgálata az elkövetkező évek egyik legfontosabb feladata a társadalomföldrajz, városföldrajz számára. Ismert az a tény, hogy a rosszabb szociális helyzet nagyban meghatározza a jövőt: a szegénység, elmaradott környezetből érkezők iskolai végzettsége alacsonyabb, ezáltal egyféle „kasztosodás” veszélyével állunk szemben. Márpedig a helyi társadalom sokszínűsége segít abban, hogy minél többféle tevékenységben részt tudjon venni az adott közösség. Egy működő helyi közösség szerveződésében a részvétel, a kooperáció és az integráció azok a dimenziók, amelyek a legmagasabb szintet képviselik. A szegregáció esetén azonban a nyertesekre és vesztesekre oszló helyi társadalom számos problémával kénytelen szembenézni (Böhm A., 2002).

A tartós munkanélküliség, szegénység

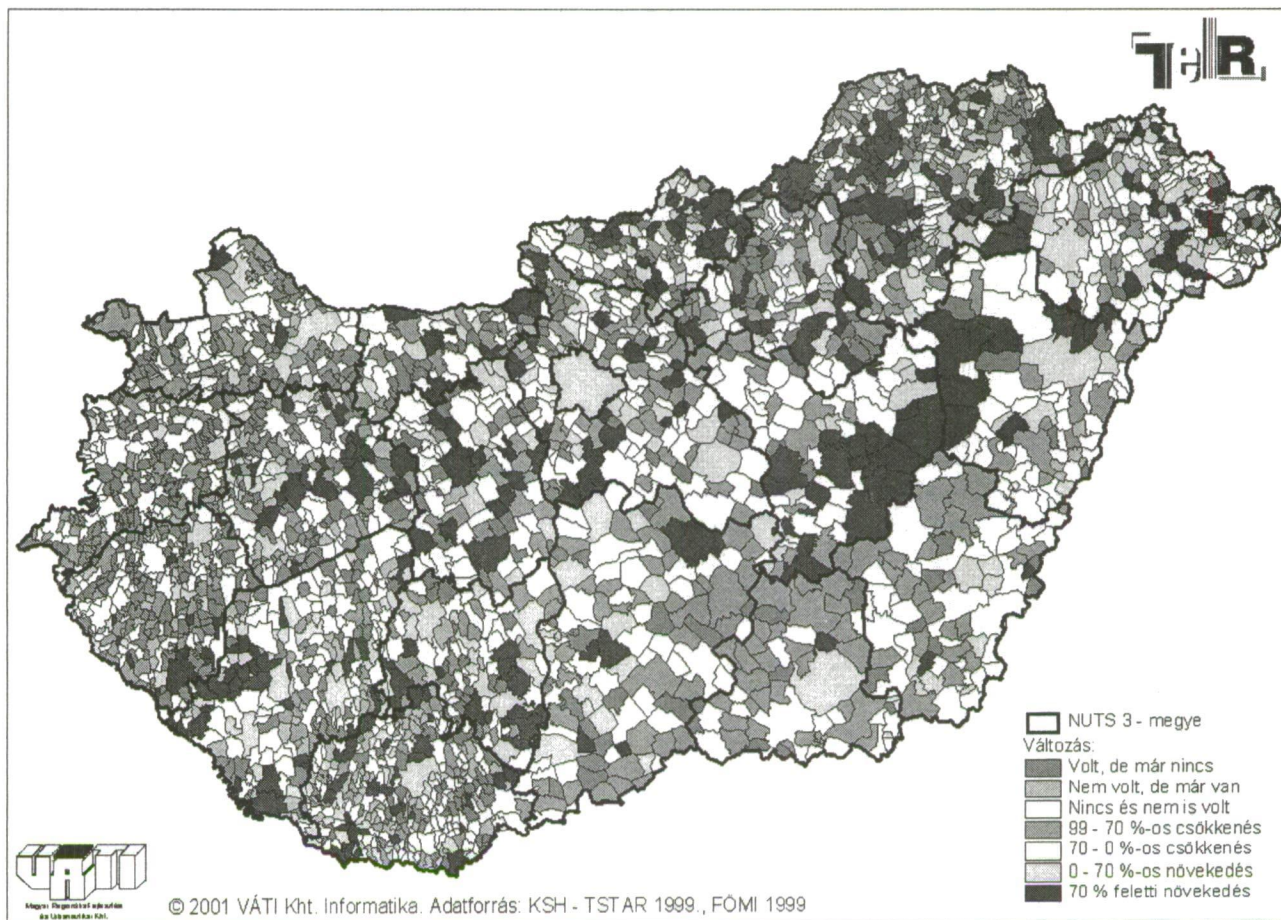
Az elmúlt másfél évtizedben gyorsan nőtt a legszegényebbek és a leggazdagabbak közötti vagyon és jövedelembéli különbség. Ha települési szinten vizsgáljuk a szegénységhez kapcsolódó mutatókat, látható, hogy szép számmal akadnak olyan települések, amelyek „gazdag” régiókban találhatók, mégis rengeteg ott élő szociális segélyre, problémát jelent számukra a tartós munkanélküliség (1. ábra), csökkent, vagy stagnált a jövedelmük (3. ábra).

Szinte alig akad olyan, egyébként sikeresnek mondható település, ahol az 1990-es években nőtt volna az egy főre jutó bevallott jövedelem (2. ábra). Ugyanakkor a rendszeres szociális segélyben részesítettek száma a még a sikeres településeken is nőtt. Ennek oka lehet például a „menekülő szuburbanizáció”. Ez alatt azt értem, mikor főképp a főváros környékén sorra jelennek meg azok a kiköltözők, akik szociális okokból változtattak lakóhelyet: eladták az addigi lakásukat és újat vásároltak olcsóbban, a különbözetet pedig felélték. Ezzel magyarázható, hogy több ilyen település található Budapest környékén.

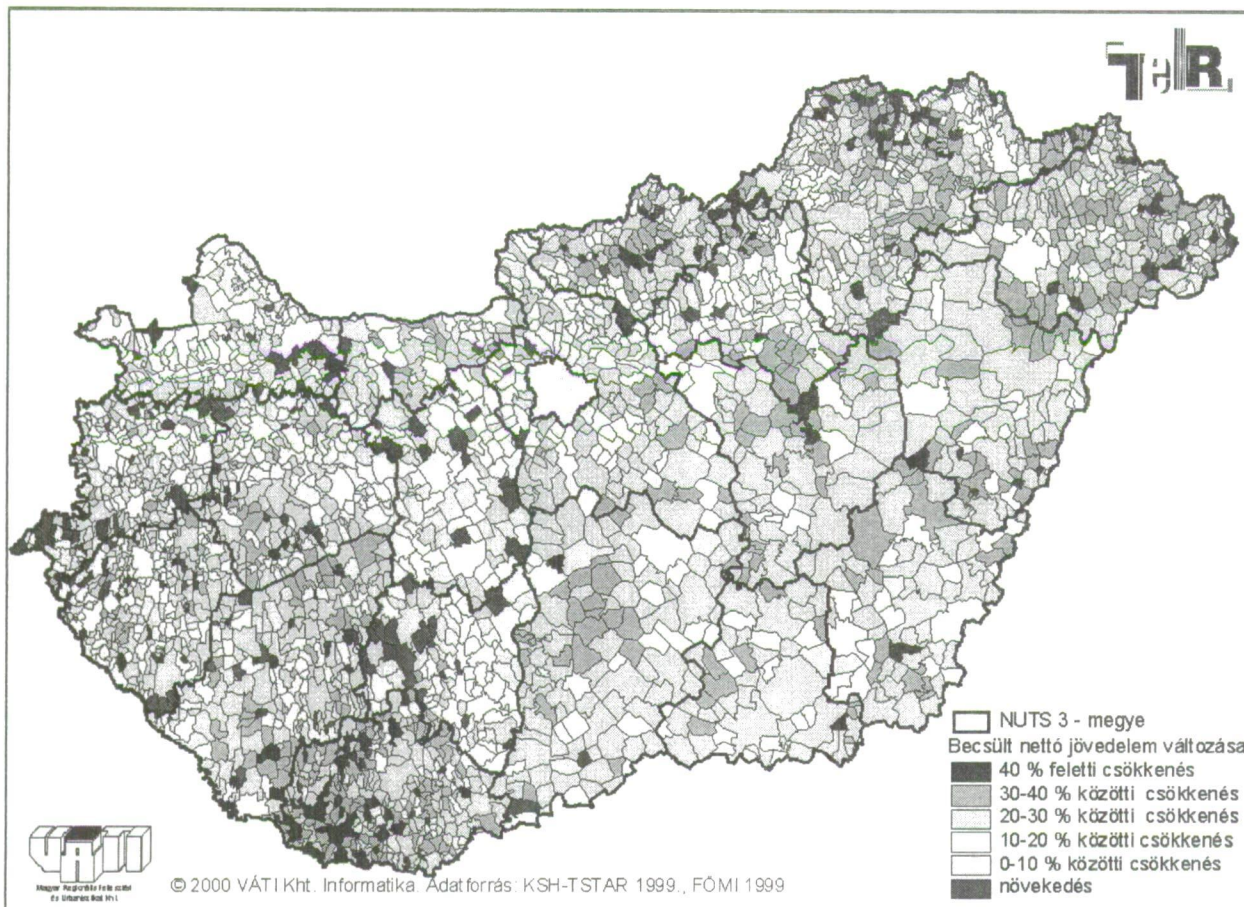
1. ábra. Ezer munkaképes korú lakosra jutó egy éven túl regisztrált munkanélküliek száma
2001. első negyedév (Forrás: VÁTI, KSH – www.vati.hu)

2. ábra. Száz lakosra jutó önkormányzatok által rendszeresen szociális segélyben részesítettek számának százalékos változása 1990 és 1999 között (Forrás: VÁTI, KSH – www.vati.hu)

3. ábra. Egy lakosra jutó becsült nettó jövedelem százalékos változása 1990 és 1998 között
(változatlan áron) (Forrás: VÁTI, KSH – www.vati.hu)

A következtetés persze nem az, hogy ezek a települések valójában nem értek el semmit. Sokkal inkább arról van szó, hogy a sikerek korlátozottak, egyes társadalmi csoportok profitálnak belőle, esetleg a siker annyit jelent, hogy kisebb mértékű a visszaesés. A városverseny vizsgálatainál az egyes városokat kimondatlanul is afféle növekedési pólusokként értelmezik. Ami néhány értelemben minden bizonnyal helytálló értelmezés is, elég, ha az ott koncentrálódó gazdasági potenciált, vagy népességet tekintjük. Mindenesetre a jövedelmi és munkanélküliségi adatok azt mutatják, hogy a sikeres városok környezete nem, vagy csak kis mértékben tudott elmozdulni a rendszerváltás idejének pozíciójából.

Összegzés

Az elmúlt időszak fejlődése nem volt ellentmondások nélküli. A jövedelmi különbségek óriási mértékben nőttek, és az esetleg korábban is meglévő, de lappangó folyamatok felerősödtek. A legkomolyabb problémákkal Budapestnek, és környékének kell megküzdenie, hiszen egyetlen településen belül itt találhatók a legnagyobb jövedelmi, társadalmi, kulturális különbségek.

A társadalmi helyzet, az iskolázottság meghatározza a szavazási hajlandóságot, a társadalmi aktivitást. Amennyiben a legrosszabb helyzetben lévők nem aktívak, a döntéshozóknak kevesebb motivációjuk van figyelembe venniük őket – legalábbis az általában érvényesülő gazdasági racionalitás alapján ez mondható el. Hiszen a kérdés sokszor a következő egy-egy döntés születésekor: kinek az érdeke? Miért éri meg támogatni a legszegényebbeket? Miért éri meg „befektetni” bizonyos társadalmi osztályokba?

Több, a társadalomföldrajzot érintő kérdés is felmerül a fentiek alapján:

Helyes-e az a regionális politika, amely mindenáron a befektetéseket és a növekedést helyezi előtérbe?

Mit lehet tenni a szegregációs folyamatok megállítására, esetleg visszafordítására?

Mit tehetünk a regionális esélyegyenlőség javításáért?

Van-e esély arra, hogy a növekedés és a társadalmi igazságosság, esélyegyenlőség összekapcsolódjon?

A városverseny vesztesei nem egyes települések, hanem azok a társadalmi csoportok, akik nem részesülnek a sikerekből – legyen az a siker a gazdasági szerkezetváltás, a gazdasági fejlődés, növekvő települési bevételek. Ők azok, akinek a helyzete nem javul a gazdasági fejlődés eredményeképpen. Tágabb értelemben természetesen a társadalom, vagy a rendszerváltás veszteseiről van szó. Az ő helyzetük javítása a településmarketing feladata – amelyet úgy tűnik, hogy mostanában kissé háttérbe szorítanak az ezzel foglalkozó szakemberek. Az szerencsére mára már evidencia, hogy a helymarketing nem csak a reklámtevékenységre korlátozódik. A következő lépésnek annak a felismerésnek kell lennie, hogy a helyi lakosság nem hagyható ki, nem szorítható háttérbe a célcsoportok kialakításánál.

- Asworth, G –Voogd, H.* (1996): A város értékesítése. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Balogh A.–Boros L.* (2002): Egyetemi hallgatók regionális identitása, és térségi kötődése. III. Politikai Földrajzi Konferencia, Pécs.
- Böhm A.* (2002): Helyi társadalom, önkormányzatok, településfejlesztés. Agroinform Kiadó, Budapest.
- Katz, C.* (2001): Hiding the target. In: Minca, C.: Postmodern geography. Theory and praxis. Blackwell Publishers, Oxford.
- Egyedi Gy.* (1995): Városverseny, várospolitiká, városmarketing. Tér és Társadalom 1–2.
- Enyedi Gy.* (1996): Regionális folyamatok Magyarországon. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- Fainstein S.* (1999): The changing world economy and the urban restructuring. In: Fainstein S.–Campbell. S (eds.): Readings in urban theory. Blackwell Publishers, Oxford. pp. 170–186.
- Garamhegyi Á.* (1999): Település marketing In: Ashworth, Gregory – Bora Gyula (szerk.) A térbeli elrendezés és a vállalat. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságföldrajz Tanszék, Budapest pp. 398–419.
- Garamhegyi Á.* (2000): A településmarketing, mint a településfejlesztés eszköze. PhD értekezés. Szeged.
- Hall, T.* (1998): Urban geography. Routledge, London, p. 179.
- Kotler, P.* (1991): Marketing management – 4. változatlan kiadás. Műszaki kiadó, Budapest.
- Kozma G.* (1995): A városmarketing, mint a helyi gazdaságfejlesztés egyik eszköze. In: Tér és társadalom 1999/1–2. pp. 37–54.
- Lengyel I.* (2000): A regionális versenyképesség tényezői, különös tekintettel a Dél-Alföldre. In: Farkas B.–Lengyel I. (szerk.): Versenyképesség – regionális versenyképesség. JATEPress Szeged. pp. 39–57.
- Piskóti I.–Dankó L.–Schumpler H.–Büdy L.* (1997): Régió és településmarketing. Miskolc.
- Rechnitzer J.* (1998): Területi stratégiák. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Timár J.–Velkey G.* (szerk.) (2003): Várossiker alföldi nézőpontból. MTA RKK ATI, Budapest–Békéscsaba.

A városi turizmusfejlesztés és -tervezés kérdései a szegedi turisztikai koncepció készítésének kapcsán

JURAY TÜNDE*

Bevezetés

A rendszerváltozást követően, az 1990-es évektől új szakasz kezdődött a magyarországi turizmusban. A piacgazdaság kihívásai egyre nagyobb mértékben megkívánták, hogy az idegenforgalmi fejlesztések meghatározott irányvonalak mentén, fejlesztési koncepciók alapján történjenek. A turizmuspolitikának és turizmustervezésnek az országoson kívül azonban csak bizonyos területi szintek esetében voltak hagyományai, amely területi egységek – üdülőkörzetek, kiemelt üdülőkörzetek, megyék – az új, regionális területfejlesztési és idegenforgalmi beosztással, turisztikai tekintetben új helyzettel kellett, hogy szembe nézzenek. E megváltozott feltételek között keresik a sikeres turizmusfejlesztés lehetőségeit a magyar nagyvárosok, amelyek többségében a turizmust stratégiai területként kezelik, de csupán az utóbbi 6 évben jutottak el ezek a nagyságrendű települések a fejlesztésnek abba a stádiumába, amikor saját – rendszerint középtávú –, települési szintű turizmusfejlesztési tervek kidolgozására is sor került közülük néhányban. A hazai tapasztalatok szűkössége miatt jellemző, hogy a városi turizmuskonceptiók készítői külföldi mintákat vesznek alapul, azonban ez az eljárás mindig kellő körültekintést kíván, hiszen még hasonló nagyságrendű és adottságokkal bíró városok esetében sem biztos, hogy azok a fejlesztések és megvalósítási eljárások, amelyek az egyik esetben sikeresnek bizonyultak a turizmus területén, a másik településen is egy az egyben adaptálhatók.

E tanulmány a dél-alföldi régió nagyvárosának, Szegednek közelmúltban elkészült turizmusfejlesztési koncepciójához kapcsolódóan kívánja áttekinteni a városi turizmustervezés aktuális kérdéseit, esetenként dilemmáit.

Turizmuspolitikai változások Magyarországon a rendszerváltozást követően

A turizmuspolitika feladata, hogy világosan megfogalmazza adott területi egységre vonatkoztatva mindazokat a célkitűzéseket és feladatokat, amelyek biztosítják az ágazat fejlődését olyan módon, hogy közben annak pozitív hatásai nem kizárólag a gazdaság, hanem a társadalom, a kultúra, a természeti környezet területén is megmutatkoznak.

Magyarországon a politikai rendszerváltozást követően – a 90-es évek során – gyökeres változások zajlottak le a turisztikai kereslet és kínálat oldalán. Időbe telt, míg a szocialista védett turisztikai piac kiheverte ezt a traumát, és kezdte megtalálni a fejlődés új irányvonalait. Hamar világossá vált, hogy az átmeneti időszak spontán fejlődését sürgősen tudatos fejlesztésnek kell felváltania ahhoz, hogy valóban, nem-

* egyetemi tanársegéd

zetközileg is versenyképes turisztikai termékekkel jelenhessen meg Magyarország. A természeti, társadalmi, gazdasági, politikai, technikai, kulturális környezetet is figyelembe vevő, átfogó, országos turizmuspolitika kidolgozása még mindig várat magára – hiszen a turizmustörvény évek óta terítéken van, de még mindig nem született meg a jóváhagyott változat, a Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégián pedig éppen most dolgoznak –, azonban a tudatosságot mutatja, hogy 2000-ben elkészültek Magyarország turisztikai régióinak turizmusfejlesztési koncepciói, valamint, hogy a Széchenyi terv turizmusfejlesztési programjának javasolt gazdaságélénkítő pályázati programja több évig biztosított forrásokat a magánvállalkozások különféle turisztikai fejlesztéseihez. A legújabb országos szintű dokumentum az Európai Unióhoz csatlakozást előkészítő Nemzeti Fejlesztési Terv, amelynek a Regionális Operatív Programja foglalkozik a turizmusfejlesztés alapvető nemzeti feladataival. Az utóbbihoz kapcsolódó pályázatok már az Európai Unióval közös finanszírozásúak.

A turizmusnak szánt jelentős szerepet mutatja az is, hogy a magyarországi turisztikai intézményrendszer relatíve jól kiépült. Magyarországon több mint 140 irodából álló turista információs irodahálózat (Tourinform franchise) működik, ahol hozzáférhetők az országos, regionális és helyi turisztikai kiadványok, információk egyaránt. Ehhez kapcsolódik a – Tourinformhoz hasonlóan – szintén a Magyar Turizmus Rt. felügyelete alatt álló kiterjedt külképviseleti rendszer a világ számos országában. Problémát jelent azonban, hogy az egyes területi szintekhez kapcsolódó szervezetek tevékenysége közötti koordináció nem teljes mértékben megoldott.

A turizmustervezés legnagyobb hiányosságait még mindig a települési szint mutatja, hiszen a települések többségének külön dokumentuma nem foglalkozik a turizmusfejlesztéssel. Így került a középpontba a városok turizmusfejlesztési koncepciójának kérdése az utóbbi években, hiszen a helyi politika is felismerte a tudatos – a regionális, országos, valamint európai uniós elképzelésekkel is harmonizáló – turizmusfejlesztés fontosságát és szükségességét.

Azok a magyar városok, ahol ennek fontosságára már korábban figyeltek, napjainkban aktualizálják 5–6 éve készült turisztikai koncepcióikat.

Sajnos példánk, Szeged esetében még csak most készült el az első változat, amely igazi hiánypótló dokumentum, és remélhetően hosszú időn keresztül „iránytű” lesz majd a város turizmusának fejlesztését, fejlődését illetően.

A városok lehetőségei és feladatai a turizmusfejlesztésben

A turizmusfejlesztést alapvetően meghatározza Magyarországon egy ellentét, amely a megyei és települési szint között feszül, mert míg a megyei önkormányzatok kötelező feladatai között szerepel a turizmusfejlesztés (pl.: vonzerőleltár és koncepció készítése), de ehhez külön költségvetési forrással nem rendelkeznek, addig a települési önkormányzatoknak tekintélyes bevétele származik a turizmusból, az idegenforgalmi adóbevételek – mint speciális helyi adók – révén, amit ráadásul még állami támogatás is kiegészít. (Az idegenforgalmi adó minden forintja után két forintos állami támogatást kapnak a települési önkormányzatok, így keletkezik a fejlesztésekre fordítható idegenforgalmi alap.)

Azonban a jogszabályok a települési önkormányzatok számára még azt sem te-

szik kötelezővé, hogy az így befolyt összegeket turisztikai fejlesztésekre fordítsák. Az tehát, hogy egy magyar város foglalkozik-e turizmusfejlesztési kérdésekkel vagy sem, kizárólag saját belátásán múlik, hiszen – ha nem is mindig kellő nagyságrendben –, de a szükséges büdzsével rendelkezik e feladatokhoz.

A politikai környezet változása lehetővé tette és kiélezte a városok versenyét mind belföldi, mind nemzetközi viszonylatban. A várospolitikai fő feladata tehát, hogy az így kialakult versengésben a város minél sikeresebb legyen (*Enyedi Gy.*), és ennek egyik hatékony eszköze lehet a – városmarketinggel, tudatos gazdasági szerkezetátalakítással karöltve – a turizmus. A magyarországi nagyvárosok a turizmust mára fontos gazdaságélénkítő, a városi fejlődést dinamizáló tényezőként tartják számon, amely pozitív hatást gyakorol a helyi társadalomra is, javítva az életkörülményeket a munkahelyteremtés, jövedelemtermelés és a városi környezet gondozottabbá tétele által.

A fentiekből is kitűnik, hogy a turizmust, hasonlóan az európai uniós szemlélethez, Magyarországon is mint terület- és településfejlesztési eszközt tekintik. A turizmus legfontosabb településfejlesztő hatásait foglalja össze az alábbi táblázat.

1. táblázat. A turizmus településfejlesztő hatásai

A TURIZMUS
meghatározó munkahelyteremtő és jövedelemtermelő (egyén, helyi vállalkozások, önkormányzat szintjén)
vállalkozásélénkítő
tőkebefektetést motiváló tényező lehet
infrastruktúra-fejlesztést ösztönző
fontos arculatközvetítő és arculatalakító tényező
nemzetközi településhálózathoz kapcsolódást tesz lehetővé
alapvetően meghatározhatja a településversenyben betöltött pozíciót

Ahhoz azonban, hogy egy város turizmusa valóban húzóágazattá válhasson, bizonyos alapvető fejlesztéseket és tevékenységeket a helyi önkormányzatnak kell felvállalnia. Ezek a részben tőkeigényes, részben koordinációs feladatok a következők:

- (alap)infrastruktúra-fejlesztés,
- turisztikai infrastruktúra-fejlesztés,
- befektetés-ösztönzés, forrásfeltárás: aktív pályázati részvétel,
- turisztikai termékfejlesztés,
- turizmusmarketing,
- vállalkozásösztönzés (helyi adók, pályázati támogatások),
- programkoordináció,
- önkormányzati humán erőforrás turisztikai képzése,
- lakossági és szakmai fórumok biztosítása (eszmecsere, kapcsolattartás),
- monitoring: turisztikai adatbázis létrehozása.

Turizmustervezés Szegeden: a város turizmusfejlesztési koncepciója

Szeged turizmusa most került abba a szakaszába, amikor abban az esetben tud látványos eredményeket produkálni, ha a már beindult fejlesztések tudatos keretek között, koordináltan zajlanak. Habár a városban vannak hagyományai az 1930-as évekig visszanyúlóan a turizmuspolitikának, látszólag sokáig szunnyadó potenciált jelentett kellő támogatottság híján az ágazat.

A rendszerváltozást követően a város gazdasági szerkezetének átalakulása ismét ráirányította a figyelmet a tercier szféra – és azon belül is a turizmus – fejlesztésének fontosságára. Ennek eredménye, hogy 1998-tól Szeged rendszeres kiállító a budapesti „UTAZÁS” Turisztikai Kiállításon, éves rendezvénynaptár jelenik meg, és saját információs kiadványsorozattal is rendelkezik. Az önkormányzat 2000-ben turisztikai Kht.-t alapított, melynek fenntartásában megnyílt a város turisztikai információs irodája. A felsorolt eredmények ösztönözték arra a városvezetést, hogy Szeged turizmusfejlesztését koncepcionális formába öntve is megfogalmaztassa.

Általános irányelvek a koncepció készítésekor

Egy turizmuskoncepció kettős felhasználói kör – az illetékes városi önkormányzat (közigazgatás) és a turizmusban érdekelt helyi szereplők (vállalkozások, kulturális intézmények, lakosság) – számára készül, így mindkét csoport számára világosan kell megfogalmaznia a turizmusfejlesztés céljait, feladatait. Félreértésekre adhat okot a turisztikai koncepció fogalmának téves vagy hiányos értelmezése mindkét említett csoport részéről, továbbá problémát jelenthet, hogy a városi turizmus gyakorlati megvalósítói, a vállalkozások elsősorban praktikus megközelítést várnak egy elméleti műtől.

A szegedi turizmuskoncepció készítésekor igyekeztünk tekintettel lenni ezekre a szempontokra, így alapelve volt a tanulmánynak a gyakorlat-orientáltság és a felhasználhatóság.

A koncepció 6 éves időtartamra végez konkrét programozást, figyelembe véve, hogy nagyjából ilyen időtartam után kell felülvizsgálni és aktualizálni a turisztikai terveket – amint azt több hasonló nagyságrendű magyar város példája is mutatja –, hiszen a gazdasági, társadalmi, politikai környezet változásaira érzékenyen reagáló turizmus folyamatai ennél hosszabb időre biztonsággal nem prognosztizálhatók.

További szempontok voltak a tanulmány készítésekor a következők:

- illeszkedés a már meglévő turizmusfejlesztési és területfejlesztési dokumentumokhoz,
- kistérségi, regionális és interregionális együttműködések feltárása,
- EU-kompatibilitás,
- társadalmasítás (folyamatos beszámolók, párbeszéd fórumok formájában, a vélemények integrálása),
- testvérvárosi tapasztalatok felhasználása,
- nemzetközi kitekintés (más hasonló nagyságú, illetve adottságú városok turizmusfejlesztési terveinek áttekintése),
- integrálható legyen a város átfogó fejlesztési tervébe.

A geográfiai szemléletű turizmusfejlesztés megjelenése a koncepcióban

A turizmus földrajzi tekintetben speciális térhasználatot is jelent, ami egyaránt megmutatkozik a turisták városok közötti és városon belüli mobilitásában is. A turisták mozgásai alapján, és a kínálatbővítés alapelvét követve, célszerű volt számba venni a város és térségének turisztikai kapcsolatrendszerét Szeged esetében. Ilyen szignifikáns és tradicionális turisztikai térkapcsolatot jelent a Szeged–Ópusztaszer közötti útvonal, amely mindkét érintett település számára kölcsönösen hasznos együttműködésre nyújt lehetőséget. Az Ópusztaszer közigazgatási területéhez tartozó Nemzeti Történeti Emlékpark a Feszty-körkép egyedülálló látványosságával kiemelt belföldi és nemzetközi attrakciónak számít, azonban a kiszolgáló turisztikai háttérinfrastruktúrával (különböző kategóriájú szálláshelykínálattal) nem rendelkezik a település, így azt Szeged biztosítja számára, miközben az Emlékparkba tett kirándulás gazdagítja a szegedi programkínálatot, a turisták hosszabb tartózkodását eredményezve a városban. Ebben az esetben tehát racionális, ha a turisták kedvelt térpályája mentén történnek további fejlesztések – például Ópusztaszer megközelíthetősége tekintetében – a későbbiek során, tovább erősítve az említett szimbiózist.

A fentihez hasonló speciális, a város kistérségi határain is túlnyúló együttműködést jelent a turizmus területén a Szeged–Mártély, Szeged–Csongrád, Szeged–Makó és Hódmezővásárhely kapcsolat, valamint a Fehér-tó páratlan madárvilágának köszönhető ökoturisztikai túraútvonal.

A városi turizmusföldrajz kutatásai is bizonyítják (*Michalkó G.*), hogy az adott településen belül sem egyenletesen oszlanak meg a turisták által preferáltan látogatott helyek – hiszen a vendégforgalom szinte kizárólag a belvárosi területekre koncentrálódik –, így a fejlesztési javaslatok elkészítése során kiemelt figyelmet fordítottunk a jelenleg alacsonyabb ismertségi szintje miatt periférikus, de értékes vonzerőkkel rendelkező városrészek illetve környező települések bekapcsolására is Szeged turisztikai áramlataiba. Ezt a vonzerő-menedzsment és a látogatók áramlási pályáinak tudatos befolyásolása útján próbáljuk meg elérni, ezért projektként a tanulmányban javasoljuk néhány városon belüli tematikus útvonal kidolgozását (mint például „Szeged palotái”), amelyek, miközben bemutatják a város rejtett értékeit, ápolják a kulturális-szellemi örökséget, kiegyensúlyozottabb turisztikai térszerkezet kialakulását téve lehetővé.

Szeged esetében a turisztikai térkapcsolatok továbbfejlesztése nem korlátozódhat a településközi és városrészek közötti együttműködések kialakítására, ugyanis pillanatnyilag a város szerényebb nemzetközi látogatottsági adatai mögött egy fontos – szintén a térrel kapcsolatos – tényező húzódik meg: a város neve és földrajzi helyzete nem él a külföldi köztudatban, annak ellenére sem, hogy a város által előállított hungarikumok (Pick szalámi, paprika) a világ minden táján kedvelt fogyasztási cikkek. Fontos és sürgős feladata tehát a városi turizmusmarketingnek, hogy felhelyezze Szegedet a turisták mentális térképére, tudatosítva bennük a város vonzerői mellett annak földrajzi pozícióját is.

Szeged turisztikai koncepciójának fejezetei és azok rövid tartalmi összefoglalója

A város turisztikai koncepciója a következő fő fejezetekből épül fel: Helyzetelemzés, Célkitűzések, Stratégia, Termékfejlesztés, Marketing, Cselekvési terv, Monitoring, Projektjavaslatok.

Terjedelmi okokból a következőkben csak a turisztikai fejlesztések és fejlődés szempontjából leginkább meghatározó fejezetek alap gondolatait ismertetjük részletekben.

A turizmus jelenlegi helyzete a városban (helyzetelemzés)

Szeged, ez a 160 000 lakosú város a dél-alföldi régió gazdasági és kulturális központját képezi. Határmenti fekvéséből adódóan jelentős tranzitforgalom halad át rajta, turisztikai szempontból ez azonban nem jelent számottevő bevételt pillanatnyilag.

A fejezet a statisztikákon kívül a koncepcióhoz készült elsődleges kutatás eredményeire is épít. A kérdőívezés során közel 500 turista, 150 turisztikai vállalkozás és turizmusban érdekelt intézmény, valamint 200 helyi lakos megkérdezése történt meg. (A felmérés véletlenszerű megkérdezéssel történt, így nem reprezentatív, a főszezonban a városban tartózkodó turisták vélekedését mutatja. Sajnos a határidő nem tette lehetővé egy kontroll-megkérdezés lebonyolítását az elő- vagy utószezon alatt.)

A tanulmány e fejezete a nemzetközi és magyar turisztikai tendenciák szegedi vetületeit is vizsgálja, továbbá részletes elemzést ad a város turisztikai fogadóképessége (kínálat), és a látogatottság (kereslet) tekintetében. Olyan témákat is elemmez, mint a turisztikai intézménystruktúra vagy a szakoktatás.

Rövid összegzésként elmondható, hogy Szeged kínálata összességében jónak ítéltető (szállás, programok mennyisége, minősége), gyenge pontjai közé tartozik azonban a megközelíthetőség (autópálya, repülőtér hiánya), vagy a parkolórendszer, a turizmus erős szezonaritása és a rövid átlagos tartózkodási idő (1,9 éj).

Az elemzés ismeretében tény, hogy kreatívabb és korszerűbb termékfejlesztésre, hatékonyabb marketingre van ahhoz szükség, hogy több turista érkezzon a városba. A város turisztikai adottságainak nagy része még csupán lehetőség, de rövid időn belül erősítheti Szeged pozícióit a belföldi és hazai piacokon. A helyzetelemzés megállapításait SWOT-analízis formájában összegzi áttekinthető formában a koncepció, úgy, hogy egyúttal már a válaszokat is keresi a gyengeségek megoldására, a lehetőségek kihasználására.

Fejlesztési célkitűzések

A koncepció feladatát betöltve hosszútávra általánosabb, rövid és középtávra konkrét célokat fogalmazott meg Szeged turizmusfejlesztési feladatainak tekintetében, figyelembe véve, hogy melyek a legégetőbb, és rövidebb időtartam alatt is reálisan kivitelezhető feladatok.

A rövidtávú célok (1–6 év) olyan sürgősen megvalósítandó és realizálható fel-

adatokat foglalnak magukba, amelyek a tudatos turizmustervezés és -fejlesztés első lépését jelentik, s amelyek elengedhetetlenek az ágazat sikeres funkcionálásának biztosításához:

1. A turisztikai koncepcióban meghatározott prioritás szerinti koordinált, tudatos termékfejlesztés megvalósítása, ehhez kapcsolódóan hatékony, szegmens-specifikus marketingtevékenység folytatása.

2. Szeged „felvitele” a potenciális turisták turisztikai mentális térképére.

3. Hatékonyan és koordináltan működő helyi intézményrendszer kialakítása.

Középtávon (6–10 év) az alábbi célok realizálása javasolt:

1. Tudatos, a városmarketing célkitűzéseivel harmonizáló turisztikai arculatépítés.

2. A városba érkező turisták számának tartós növelése átlagos tartózkodási idejük meghosszabbítása mellett.

Míg hosszú távon azokat a célokat fogalmaztuk meg, amelyek a jelen koncepció tervezési időkeretein (6 éven) jóval túlmutatóan kell, hogy irányadóak legyenek a fejlesztésekben Szeged város turisztikai versenyképességének stabilizálása és megőrzése érdekében. Ezen célok a következők:

1. A város fenntartható turizmusfejlődésének biztosítása a veszélyeztető, de befolyásolható tényezők tudatos minimalizálásával.

2. Szeged turisztikai termékeinek pozicionálása és versenyképességének biztosítása az Európai Unión belül.

3. A lakosság életminőségének javítása a turisztikai szektor által.

A fent megfogalmazott célkitűzések elsődlegesen az átgondolt, korszerű termékpolitika, valamint a hozzákapcsolódó intenzív marketingtevékenység révén valósulhatnak meg, így e két témával a koncepció külön fejezetében, kiemelten foglalkoztunk. A geográfiai szemlélet főként a termékfejlesztésnél érvényesülhet, ezért e fejezet tartalmát a következőkben részletesebben is bemutatjuk.

Turisztikai termékek és termékfejlesztési lehetőségek Szegeden

A termékfejlesztéshez fontos reálisan értékelni Szeged turizmusfejlesztési lehetőségeit: a város vonzerőire soha nem épül majd tömegturizmus, azonban meg lehet találni azokat a célcsoportokat, amelyek a város méreteihez képest optimális turistalétszámot és költségi szintet (bevétele) jelentenek majd.

Tény, hogy a város számtalan vonzerő adottságát még nem, vagy csak részben hasznosítja turisztikai szempontból. Ezen attrakciók közé tartozik például Szeged nagyjainak szellemi öröksége (pl.: Szent-Györgyi Albert hagyatéka), a Tisza folyó, a speciális helyi produktumok (hungarikumok), termálvíz-adottságok, az egyházi központ szerepkör, a gasztronómia, vagy a város térségének természeti adottságai.

Általános szempontok voltak a turisztikai termékfejlesztés javaslatainak kidolgozása során:

- kínálat szűk keresztmetszetének felszámolása, kínálatbővítés,
- a tradicionális, jól bevált termékek továbbfejlesztése,
- új, egyedi, piacképes termékek létrehozása,
- a termékfejlesztés kapcsolódása az országos, regionális, megyei, kistérségi célkitűzésekhez,

- nemzetközi keresleti és kínálati tendenciák figyelembe vétele,
- új, korcsoportok szerinti piaci szegmensek megcélzása (ifjúsági, senior),
- turisták természetes mozgáspályáinak figyelembe vétele,
- komplex programcsomagok kialakítása,
- garantált programok újraindítása,
- előnyt élveznek azok a turisztikai termékcsoporthoz, amelyek alkalmasak a szezonális mérséklésre, valamint hosszabb átlagos tartózkodási idővel, magasabb átlagos költségi mutatókkal jellemezhetők,
- a turizmus városrészek közötti egyenletesebbé tétele (látogató- és vonzerő-menedzsmenttel),
- tranzitforgalom kiszolgálása, megállítása,
- szociálturisztikai ajánlatok kidolgozása (Nemzeti Üdülési Csekk széleskörű elfogadása),
- a Tisza folyó – mint meghatározó arculati tényező – turisztikai célú hasznosítása.

A termékfejlesztés fejezet metodológiailag úgy épül fel, hogy sorba veszi a város vonzerőadottságainak figyelembe vételével a fejlesztendő termékeket a következő szempontok szerinti csoportosításban

- Motiváció szerinti terméktípusok: kulturális turizmus, MICE turizmus, egészségturizmus, aktív turizmus, bevásárlóturizmus,
- Speciális (korosztályhoz kötődő), célcsoport szerinti termékek: ifjúsági turizmus, senior turizmus, családi üdülés,
- Szeged és kistérségének, valamint térségének a város kínálatát bővítő turisztikai termékei: ökoturizmus, falusi turizmus, lovas turizmus, horgász, vadász turizmus; egyéb, a város térségében, vagy kevésbé ismert részein lévő vonzerőkre épülő turizmus.

A Helyzetelemzés tényei alapján az alábbi – motiváció szerinti – termékcsoporthoz szerepelnek fejlesztési prioritásként a koncepcióban:

- Kulturális turizmus: tekintve, hogy a város híres a Szabadtéri Játékok előadásairól és rendkívül gazdag kulturális programkínálatáról, gasztronómiájáról,
- (Hivatás-) MICE turizmus: a Szegedi Tudományegyetem, a városban működő kutatóközpontokra alapozva, valamint a vásárvárosi hagyományokra építve,
- Egészségturizmus: a magyar és nemzetközi fogyasztói trendeket követve, a város termálvízkészleteire alapozva.

Turizmusmarketing

Nem szokványos, a téma jelentősége azonban indokoltá tette, hogy már a koncepció keretei között önálló fejezet foglalkozzon a turisztikai marketingtevékenység jelenével és jövőbeli feladataival.

A várospolitikai nagy dilemmája, hogy valójában a turizmusmarketing a városmarketing része-e, vagy annak legfontosabb eleme. Ha része, akkor hogyan kapjon helyet a városmarketingben, ha pedig külön kezeljük, akkor helyettesítheti-e az intenzív turizmusmarketing a városmarketinget. Szeged esetében pillanatnyilag az utóbbi jellemző, vagyis a turizmusmarketing felvállalja a másik feladatkört is, így

még fontosabb szerep jut e tevékenységnek, ami azonban nem jelent magasabb költségvetési keretet.

A turizmusmarketing területén szép eredményeket ért el a város, amióta ismét működik a szegedi Tourinform iroda (2000), azonban a marketingtevékenység hatékonysága tudatossággal tovább fokozható. A koncepció sarkalatos marketingfeladatként említi az arculatépítés kérdését, valamint a város turisztikai információihoz való hozzáférhetőség javítását az Interneten keresztül. A város turizmusa számára nemzetközi kitörési pontot jelenthetne az országos vonzással bíró Szegedi Szabadtéri Játékok marketing-költségvetésének megemlése is, amely színvonalas produkciók esetén, egyedi helyszíne révén igazi különlegesség. Szintén sokkal nagyobb figyelmet kellene fordítani Szeged – mint egyetemváros és kutatóközpont – konferenciaturizmus helyszíneinek reklámozására. Nemcsak a turisták előzetes információszerzését, hanem a már Szegeden tartózkodók könnyebb eligazodását is segíteni kell, amelynek előfeltétele az információs táblarendszer továbbfejlesztése. A fejezet érdekes részét képezi a versenytársелеmzés is, amely Szegedet turisztikai vetélytársaival (pl. Debrecennel) hasonlítja össze.

Monitoring

A magyar turizmusfejlesztés egyik problematikus területe a monitoring, hiszen az idegenforgalomra vonatkozó statisztikai adatok gyűjtése nem volt konzekvens az utóbbi évtizedekben, a települési szintű adatsorok pedig nem kellően részletesek a valódi helyzetkép feltárásához. A szegedi turisztikai koncepcióba ezért külön javaslat készült egy városi monitoring rendszer kidolgozására annak érdekében, hogy kellő visszacsatolás legyen a helyi turizmusban lezajló változásokról, a fejlesztések hatékonyságáról. A szegedi turizmus teljesítményét jelző kvantitatív alap mutatók ugyan szerepelnek a Központi Statisztikai Hivatal adattárában, azonban a kínálat és kereslet pontosabb ismeretéhez, illetve a nem számszerűsíthető adatok méréséhez szükség lenne további rendszeres kutatások elvégzésére, majd az eredmények internetes megjelenítésére, hogy a létrejövő városi turisztikai adatbázis hozzáférhető legyen mind az önkormányzat illetékesei, mind pedig a helyi szakemberek számára.

Projektjavaslatok

A szegedi turisztikai koncepció e fejezetébe – egyfajta „ötletbörzeként” – olyan gondolatébresztő, innovatív projektek leírása került, amelyek egy részének megvalósítása nem igényel jelentősebb forrást, sokkal inkább kreativitást és a helyi turizmus szakma szereplőinek együttműködését. A projektek másik része pedig arra ösztönöz, hogy a város több figyelmet fordítson a befektetők felkutatására, törekedjen működő tőke bevonására a turizmus területén. Kialakításukkor figyelembe vettük, hogy azok kapcsolódjanak a jellegzetes helyi turisztikai vonzerőkhöz, de ugyanakkor megkülönböztető, egyedi jellegűek is legyenek, pótolva a hiányosságokat, színesítve a kínálatot, továbbá, hogy az EU által is preferált témakörökhöz kapcsolódjanak a forrásszerzés reményében.

Összegzés

Összefoglalva a magyar városi turizmusfejlesztés helyzetét elmondható, hogy általában megkésettség jellemzi a települési szint turisztikai fejlesztéseit, holott a belső és külső tényezők figyelembevételével történő, tudatos, integrált turizmuspolitika a magyar városok számára is új perspektívákat nyithat meg a nemzetközi városhálózathoz kapcsolódás terén, alapvetően meghatározva ezáltal a települések versenyképességét. Szeged példája is jól mutatja, hogy a magyar nagyvárosok felismerték a turizmus jelentőségét a városfejlődés szempontjából, azonban a változások – még a már elkészült tervdokumentumok, tanulmányok ellenére is – több esetben csupán spontán fejlődést jelentenek, a fejlesztések pedig erősen determináltak a politikai döntések által. A városi turizmusfejlesztés összességében – az útkeresés ellenére – mégis új szakaszába lépett Magyarországon, és így Szeged városában is. Amennyiben a pénzügyi problémák nem kerekednek felül, a kitűzött feladatok megvalósításával Szeged is bekapcsolódhat a nemzetközi turizmus vérkeringésébe, élvezve a turizmus multiplikátor hatásából fakadó előnyöket.

Irodalom

- Enyedi György* (1996): Regionális folyamatok Magyarországon. Budapest, 61. p.
Juray Tünde–Dedák Angéla–EUROTERV 2002 BT. (2003): Szeged Megyei Jogú Város Idegenforgalmi Konceptiója 2003–2009 (www.szegedvaros.hu/letoltesek).
Juray Tünde (2001): Szeged város turizmusa, avagy vissza a jövőbe. Szeged.
Michalkó Gábor (1999): A városi turizmus elmélete és gyakorlata. Budapest. pp. 85–87.
Puczkó László–Rátz Tamara (2000): Az attrakciótól az élményig. Budapest, pp. 234–244.

A vállalkozások és a szakképzés Csongrád megyében

KOVÁCS CSABA*

Bevezető

Csongrád megye társas- és egyéni vállalkozásainak körében végzett kérdőíves felmérés a vállalkozások helyzetéről, munkaerőigényéről, szakképzéssel kapcsolatos elvárásairól 2004 tavaszán készült, kérdezőbiztosok segítségével. A társas vállalkozások kiválasztása a KSH céginformációs adattára (Cég-Kód-Tár) segítségével történt.

A megkérdezett vállalkozások megoszlása nem követi az összesen belüli arányokat, ugyanis az volt a célunk, hogy a nagy foglalkoztatók hangsúlyosabban szerepeljenek a felmérésben. A 200 főnél nagyobb létszámú vállalkozások esetében megkerestük az összes céget, de több mint felük – különböző okokra hivatkozva – elzárkózott a felmérés elől. Az összesítésben látszik, hogy ezek a vállalkozások foglalkoztatják a megkérdezettek munkaerejének több mint négyötödét (1. táblázat).

1. táblázat. A Csongrád megyei vállalkozások és a megkérdezett vállalkozások megoszlása létszám kategória szerint

Létszám kategória	Vállalkozások száma	Részesedés az összesből (%)	Megkérdezett vállalkozások száma	Részesedés a megkérdezett összesből (%)	Összes foglalkoztatott a megkérdezett vállalkozásoknál	Részesedés az összesből (%)
1–9 fő	7945	88,0	72	55,4	250	1,4
10–49 fő	889	9,9	24	18,5	515	3,0
50–199 fő	152	1,7	19	14,6	2 079	11,9
200 fő felett	40	0,4	15	11,5	14 584	83,7
Összesen	9026	100,0	130	100,0	17 428	100,0

Forrás: KSH Cég-Kód-Tár és saját felmérés

A kérdőívet kitöltő vállalkozások főbb jellemzői

A vállalkozások megoszlását gazdálkodási forma alapján a 2. táblázat mutatja. Az átlagos létszám az egyéni vállalkozások esetében 3 fő, ami fokozatosan nő a részvénytársaságok több mint ezer fős értékéig. Az egyéb kategóriát néhány szövetkezet és közhasznú társaság képviseli. A foglalkoztatottak 93 százaléka teljes munkaidős, és a cégek kétharmada nem is alkalmaz részmunkaidős munkaerőt.

* egyetemi tanársegéd

2. táblázat. A megkérdezett vállalkozások gazdálkodási forma szerint

	Egyéni vállalkozás	Bt.	Kft.	Rt.	Egyéb	Összesen
Vállalkozások száma	24	19	68	12	7	130
Összes foglalkoztatott	80	211	3890	12 682	565	17 428
Átlagos létszám	3	11	57	1 057	81	134

Fő tevékenységi köre szerint a legtöbb megkérdezett vállalkozás a kereskedelem-ben tevékenykedik, őket a közösségi, személyi szolgáltatás területén működők követik, majd az építőipar, mezőgazdaság, élelmiszer, dohány és italgyártás a sorrend.

Telephelyek számát tekintve mindössze négy nagy cég van, amely tíznél több helyen tevékenykedik, a vállalkozások negyedének a székhelyén kívül nincs más telephelye, közel felének pedig egy van.

A 2003-as év gazdasági eredményét a válaszadók egyharmada ugyanolyannak vélte, mint a korábbi évit, a gyengébbnek és a jobbnak érzékelők között nem volt lényeges különbség. Gazdálkodási forma szerint érzékelhető némi különbség, az egyéni vállalkozások inkább gyengébbnek érezték a 2003-as évet, míg a kft.-k és részvénytársaságok esetében a jobbnak érzékelők vannak enyhe többségben. Az utóbbi évek nyereségességét a kérdezettek kétötöde változónak ítélte, de összességében nyereségesnek, több mint negyedük tartósan nyereségesnek, és kevesebb mint 20 százalék vélte veszteségesnek.

A vállalkozások életében rendkívül fontos, hogy milyen tényezők akadályozzák, nehezítik a működését. A válaszadók a következőkben látják a legjelentősebb akadályokat:

- az adók (társasági adó, magas szintje,
- a bürokrácia,
- a helyi adók magas szintje.

Ez a triumvirátus magasan kiemelkedik a mezőnyből, mindegyikre gátló tényezőként válaszolt a kérdezettek 70–80 százaléka, tekintet nélkül a méretére, gazdálkodási formájára.

A következő kategóriába tartozik:

- pénzügyi problémák,
- elégtelen belföldi kereslet.

A válaszadók megközelítőleg fele-fele arányban vélték úgy, hogy nehezíti a működésüket, illetve hogy nem.

Az importverseny, a külföldi kereslet elégtelensége, a beszerzési feltételek rosszabbodása, a saját kapacitások szűkössége és a szakképzett munkaerő hiánya mindössze a vállalkozások 20–30 százalékának jelent problémát. A szakképzett munkaerő esetében észrevehető különbség van, ugyanis a nagyobb cégek, részvénytársaságok az átlagnál nagyobb mértékben érzékelik ezt a problémát, ami figyelembe véve, hogy milyen sok embernek adnak munkát, növeli a probléma fontosságát.

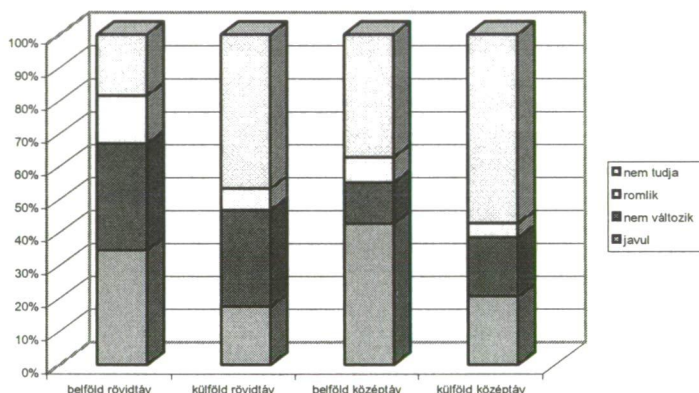
A vállalkozások jövője

A megkérdezettek véleménye jól mutatja, hogy időben és térben távolodva nő a bizonytalanság. Belföldi viszonylatban, rövidtávon egyharmad-egyharmad arányban vélik úgy, hogy javul illetve nem változik a helyzetük, míg a maradék egyharmad szerint romlik a helyzetük, illetve bizonytalanok a jövőt illetően. Középtávon már több mint kétötödük vár javulást belföldön, de a bizonytalanok aránya is megduplázódik, és csak kevesen vélik úgy, hogy romlik, vagy nem változik a helyzetük. A kevésbé ismert külföldi terepen már sokkal bizonytalanabbak a cégek és középtávon több mint fele nem tudja, hogyan alakul majd a jövője (1. ábra).

A válaszolók harmada biztosan, negyede valószínűleg bővíti vállalkozását a jövőben, kevesebben vannak azok, akik nem terveznek bővítést. Ezen a téren a részvénytársaságok óvatosabban nyilatkoztak, bővítési szándékuk átlag alatt marad.

A legjellemzőbb bővítési szándék a gépek, berendezések korszerűsítése, új gépek beszerzése, ezt követi az épületbővítés, majd az új épület építése. Új telephely létrehozását – településen belül vagy más településen – a bővíteni szándékozók 15–20 százaléka tervezi.

1. ábra. A megkérdezettek véleménye szerint a vállalkozásuk helyzetének alakulása rövidtávon (1–2 év) és középtávon (3–5 év) belföldön és külföldön

A bővíteni szándékozók több mint felénél létszámnövekedéssel is jár a bővítés, negyedénél nem változik a létszám, a többiek bizonytalanok és csak kevesen válszolták azt, hogy létszámcsökkenést eredményez a fejlesztés. Visszafejlesztési szándékról a kérdezettek kevesebb mint 5 százaléka számolt be.

Humán erőforrás-gazdálkodás

A felmérés legfontosabb része a vállalkozások humán erőforrás gazdálkodására vonatkozott, milyen módon oldják meg, kiket alkalmaznak. A munkaerő utánpótlása jelentős feladat a cégek életében, ennek nehézségeiről megoszlanak a vélemények, a nagy többség azonban sem túl könnyűnek, sem túl megoldhatatlannak nem tartja a

feladatot. A településhierarchia magasabb szintjén álló településeken némiképp könnyebb ez a feladat, mint a kisebb településeken.

Arra a kérdésre, hogy a vállalkozás igényeinek megfelel-e a dolgozóinak képzettsége, többnyire elégedett válaszokat adtak a kérdezettek. Leginkább az érettségizett, technikus végzettségűekkel voltak elégedettek, és hasonló a helyzet a felsőfokú végzettségűek esetében is. A szakmunkás végzettségűek esetében már nagyobb az elégedetlenek tábora, és a betanított munkások és segédmunkások esetében tovább nő az elégedetlenség.

A vállalkozások igényeinek megfelelő munkaerő-kínálat esetében kiemelkedik a szakképzés kérdésének fontossága. A különböző végzettségű dolgozók közül az érettségizettekkel, technikus végzettségűekkel kapcsolatban a legkedvezőbb a helyzet, ugyanis a vállalkozások többsége megfelelőnek véli a kínálatot, a legnagyobb foglalkoztatók, részvénytársaságok pedig több mint 80 százalékban megfelelőnek ítélik ezt a szegmenst. A felsőfokú végzettségűek esetében már megbomlik az egyensúly, a résztvevők kevesebb mint fele véli megfelelőnek a helyzetet, a többiek egyenlő arányban túlkínálatra, illetve hiányra panaszkodnak. A hiányra panaszkodók közül kiemelendők az egészségügyben, szociális ellátásban tevékenykedő cégek, a túlkínálatot jelzők között pedig a könnyű- és élelmiszeripari cégek vannak markánsabban jelen. Legkarakteresebb vélemény a szakmunkások kínálatát illetően alakult ki. Nagyon kevesen – kevesebb mint 10 százalék – jelezték, hogy túlkínálat van, a fennmaradó rész egyenlő arányban jelezte megfelelőnek, illetve elégtelennek a kínálatot. Külön kiemelendő, hogy a nagy foglalkoztatók közül egyetlen egy sem jelezte, hogy túlkínálat lenne szakmunkásokból a munkaerő-piacon. Betanított munkások és segédmunkások esetében a többség megfelelőnek véli a piacot, a túlkínálatot jelzők aránya a kétszerese a hiányra panaszkodókénak.

A fizikai foglalkozásúak esetében gyakori, hogy az eredeti tudásuk nem elégséges, továbbfejlesztésére, aktualizálására van szükség. Az alapszakmában való jártasság mellett a munkáltatók a fizikai dolgozók egyes rétegeitől – gép- és berendezéskezelők, javító, szerelő, karbantartó munkások – több szakmában való jártasságot is elvárnak.

Az alapszakmát kiegészítő ismeretek megszerzését főleg a szellemi foglalkozásúaktól várják el. Az egyetemet és főiskolát végzetteknel gyakran hiányolják az informatikai ismereteket, a megfelelő nyelvtudást, a nem kielégítő együttműködési, kommunikációs készséget.

A munkaerő felvétel. A munkáltatók az új, vagy megüresedett munkahelyek túlnyomó részét négyféle módon töltik be: hirdetés útján, a munkaügyi kirendeltségek közvetítésével, személyes ajánlás alapján, illetve előléptetéssel. A munkaügyi kirendeltségek közvetítésével felvettek nagy aránya a fizikai dolgozók között alapvetően a támogatott munkahelyekkel függ össze (amely elsősorban a fizikai dolgozókat érinti). Ezek mellett az oktatási intézményekből közvetlenül kilépő pályakezdők felvétele és a munkaerő-piaci képzésből, átképzésből felvettek aránya néhány százalék. A vállalkozás saját képzéséből felvettek aránya jelentéktelen, a munkaerő kölcsönzés alig bír jelentőséggel. A fejevadász cégek tevékenysége valójában csak felső vezetők közvetítésére jellemző.

Fontos tényező, hogy melyek a munkaerő alkalmazásának jellemző nehézségei. A felsőfokú és középfokú végzettséggel betölthető munkakörök negyedénél, a fizikai munkakörök ötödénél az jelenti a gondot, hogy a felvételre jelentkező nem rendelkezik megfelelő gyakorlattal. Ez azonban többet jelent, mint a szűk értelemben vett begyakorlottság hiánya. A munkáltatók az álláskeresők szakmai felkészültségével elé-

gedetlenek, és az adott munkakör betöltéséhez szükséges megfelelő korszerű ismereteket hiányolják. Az alapszakma ismeretén túl különböző kiegészítő ismereteket is elvárnak a munkáltatók a felvételre jelentkezőktől, a munkáltató által kívánt kiegészítő ismeretekkel azonban nem rendelkezik a jelentkezők egytizede. További gondot jelent, hogy az álláskereső egyhatoda nem elégedett a munkáltató által felkínált kéréssel. Ez az elégedetlenség általában az iskolai végzettség arányában növekszik.

A vállalkozások véleménye a szakképzésről

A szakképzés struktúrájára és minőségére vonatkozó kérdések esetében a vállalkozások többsége megfelelőnek vélte mind a szerkezetet mind a minőséget, de csak nagyon kevesen gondolták úgy, hogy teljes mértékben megfelelnek a piaci elvárásoknak. A kérdezettek egyötöde úgy vélte, hogy nem felel meg a mai követelmények sem a képzés szerkezete, sem a minősége, egytizede pedig teljesen rossznak ítélte az egész rendszert. Az iskolarendszeren kívüli szakképzést jóval kevesebben ismerik, ebben az esetben a válaszolók egyharmada nem nyilvánított véleményt.

Az egyik legfontosabb kérdés volt, hogy milyen változtatásokat látna szükségesnek a vállalkozás a szakképzés területén. Meglepetés nem történt, a munkáltatók elsőprő többsége a gyakorlatot vélte a legfontosabbnak, ennek növelését, javítását szeretnék. Sokan említették még a használható nyelvtudást és a számítógépes ismereteket. Ezekon kívül még a következő vélemények hangzottak el a kérdéssel kapcsolatban:

- főként azokat a szakmákat oktassák, amelyek hasznosíthatók az életben és ne gimnáziumi anyagot,
- használható ismereteket közvetítsenek,
- gyakorlatiasabb és életszerűbb képzés legyen,
- az igényelt szakmákat kellene tanítani, nagyobb fegyelem szükséges,
- flexibilitás,
- több odafigyelés a tanulókra,
- szigorúbb munkafegyelem,
- alapismereteket és szakmát kellene oktatni,
- a szükséges létszámot kellene képezni egyes szakterületeken,
- szélesebb körű gyakorlati ismeret az elméleti oktatás túlsúlya nagy a képzésben,
- minőség javítása,
- szakmai rész szélesebb körben való tanítása,
- kevesebb humán ismeret,
- aktuális technológiák és anyagok ismerete,
- életszerű gyakorlat, életszerű tantárgyak,
- húsiipari szakmunkások moduláris szakképzése,
- elméleti fejlesztés,
- hiányszakmák (öntő, mintakészítő, esztergályos) képzése,
- szakmunkásképzés idejét újra 2 évről 3 évre kellene módosítani,
- modulrendszerű szakképzés, egymásra épülő szakmák,
- továbbképzési lehetőségek nagyobb számban kellenének,
- túlsúfolt a program, kevesebbet, de jól tanítani,
- felületes oktatás, az apró részletek ismeretének hiánya,

- problémamegoldó képesség fejlesztése,
- megfelelő technikai háttér megteremtése,
- közgazdasági ismeretek jobb elsajátítása,
- hatékonyság növelése.

A felsőfokú szakképzéssel szemben megjelenő elvárások közül hangsúlyos elemként jelenik meg a használható nyelvtudás és a számítógépes ismeret, de olyan módon, hogy ezek a szakmai ismeret mellé legyenek rendelve ne fölé, illetve ne teljesen függetlenül attól. Megjelenik a felsőfokú műszaki szakképzés igénye, amit hiányolnak a régióból. Túl soknak tartják a különböző általános jellegű menedzserek képzését, és többen hiányolják a megfelelő munkafegyelmet.

A vállalkozások által megjelölt szakmák, ismeretek, amiket igényelnének:

- uniós dolgokkal kapcsolatos ismeretek (pályázatokhoz stb.),
- rendszergazda és rendszerkarbantartó képzés,
- kisállat-kereskedő,
- hagyományos nyomdai szakmai végzettség,
- épületlakatos szakmunkásképzés,
- bio-élelmiszer termelő, feldolgozó,
- növényvédelmi képzések,
- találmány- és termékmenedzser,
- statisztikus,
- autószerelő,
- csontozó szakmunkás,
- raktározási és anyaggazdálkodási képzés,
- betonelem-gyártó,
- öntő, mintakészítő, esztergályos szakmák képzése,
- gépkezelés oktatásával foglalkozó szakmák,
- műszaki szakemberek képzése,
- lakatos, villanyszerelő, bádogos,
- kereskedelmi mérnök,
- cipőgyártó,
- cipőfelsőrész-készítő,
- takarítóknak valamilyen képzés, hogy a tisztasággal, higiéniával kapcsolatban legyenek fogalmaik.

Egyes vélemények szerint nem hiányoznak a szakmák, csak a gyerekek nem jelentkeznék rájuk, illetve ha elvégzik, nem helyezkednek el a szakmában.

Irodalom

A Magyar Kereskedelmi és Iparkamara jelentése a szakképzés helyzetéről és fejlesztésének feladatairól az elmúlt év gyakorlati képzőhely ellenőrzésének tükrében (Magyar Kereskedelmi és Iparkamara (2003 Szeged).

Területi Statisztikai Évkönyv 2002.

Területi Statisztikai Évkönyv 2003.

2001-es népszámlálás.

Magyarország régiói KSH 2003.

Cég-Kód-Tár.

Az egészségügyi ellátás néhány földrajzi problémája a Dél-Alföldön

PÁL VIKTOR*

A hazai egészségügyi rendszer állapota, problémái, átalakítása (reformja) az 1990-es évek elejétől vitatéma mind a nagyközönség körében, mind a tudomány művelői körében, s ebből adódóan a média is nagy szenzitivitást mutat az egészségügyben zajló napi történések iránt. Az egészségügy reformját nagyjából a rendszer finanszírozási problémái, kisebb részt a népesség, 1990-es években is tovább romló egészségi állapota kényszerítette ki (Enyedi Gy.–Tamási P., 1997; Orosz É., 2001; Csáky A.–Fejér L.–Misz I.–Kis Gy.–Kovács J.–Urbán L., 2001; Kulcsár K.–Bayer J., szerk. 2003). Természetesen az egészségügy folyamatait is a népesség, illetve a társadalom és a gazdaság reálfolyamatai alakítják. Mivel ezek térben is differenciáltan jelennek meg, maga az egészségügyi rendszer is területileg meghatározott. Ez a területiség tetten érhető az egészségügyi ellátottság területi különbségeiben, az intézmények vonzásviszonyaiban, az egészségüghöz kapcsolódó térbeli mozgásfolyamatokban, s még sorolhatnánk (Orosz É., 1993). Ebből adódóan az egyes régiók (akár adminisztratív statisztikai területi egységek, akár a társadalmi-területi munkamegosztás képződményei) is rendelkeznek területi sajátosságokkal, melyeket mind az egészségpolitikának, mind a területfejlesztésnek célszerű szem előtt tartania. [Az 1990-es évek végén olyan elképzelések is napvilágot láttak, hogy az egész reformfolyamat regionális dimenziókban valósulhat meg eredményesen. Ehhez kapcsolódóan a Dél-Alföld megyéi között szoros regionális kooperáció alakult ki, melyhez szervesen kötődött Jász-Nagykun-Szolnok megye is: létrejött a Dél-Alföldi Regionális-fejlesztési Konzorcium. Az egészségpolitika változásával a konzorcium eredeti céljai nem valósulhattak meg. (Egészségügyi szolgáltatások modernizációs programja a dél-alföldi régióban. DAREK, Szeged 1998. 17–50. pp.)]

Rövid elemzésünkben választ keresünk arra, hogy a Dél-Alföld egészségügyi ellátottságának mutatói és az egészségügyi intézmények teljesítményének indikátorai milyen mértékben térnek el az országos állapotoktól, milyen belső területi különbségek mutathatók ki az egészségügyben, ezek az anomáliák milyen időbeli előzmények eredményei, s végül melyek azok a területi különbségek, amelyek a legnagyobb társadalmi problémákat idézik elő.

Az egészségügy fejlettségének jellemzése elsősorban ellátottsági és teljesítménymutatók segítségével történik, így a Dél-Alföld egészségügyi pozíciójának és belső területi szerkezetének elemzése is ez alapján lehetséges. Mivel az egészségügy hierarchikusan szerveződött rendszer, az elemzés során is célszerű e hierarchia követése. Így elsőként az egészségügyi alapellátás, majd az egészségügyi közép- és felsőfokú szakellátás folyamatait tekintjük át.

* egyetemi tanársegéd

Az egészségügyi alapellátás jellemzői

Az alapellátás magában foglalja a háziorvosi, a házi gyermekorvosi szolgálatot, a gyógyszerellátást, továbbá a körzeti védőnői szolgálatot. A háziorvosi praxisnagyság tekintetében a régió helyzete átlagos, de ezt elsősorban Csongrád megye kedvezőbb helyzete idézi elő. Bács-Kiskun megyében a kívánatosnál nagyobbak a háziorvosi praxisok. A százezer lakosra jutó házi gyermekorvosok számában is a középmezőnyben helyezkedik el a régió (*1. táblázat*). Legkisebb az átlagos praxisnagyság a mórhalomi kistérség településein, legnagyobb a kiskunfélegyházi kistérségben. Bács-Kiskun megye további négy kistérségében (kunszentmiklósi, kalocsai, bajai, kecskeméti) jut több lakos az orvosokra, mint az országban, három kistérségben (bácsalmási, jánosalmi, kiskunmajsai) az országos és régiós átlag körüli. Ezzel szemben Csongrád megyében mindössze két kistérség (makói, szentesi) van a kedvezőtlenebb kategóriában. Békés arányaiban hasonló Bács-Kiskun megyéhez (Egészségügyi Statisztikai Évkönyv 2002, KSH Budapest, 2004). Ebből adódóan az egyik legfőbb probléma, hogy a háziorvosi praxisok azokon a területeken a legnagyobb népességszámúak, ahol a legtöbb külterületi népesség él.

A praxisok száma folyamatosan nőtt, azonban ez nem járt együtt a hatékonyság növekedésével. A bővülés erőteljesebb volt Bács-Kiskun megyében, s a tradicionálisan is jól ellátott Csongrád megyében kisebb (Egészségügyi szolgáltatások modernizációs programja a Dél-Alföldi Régióban. DAREK Szeged, 1998. 38.p.).

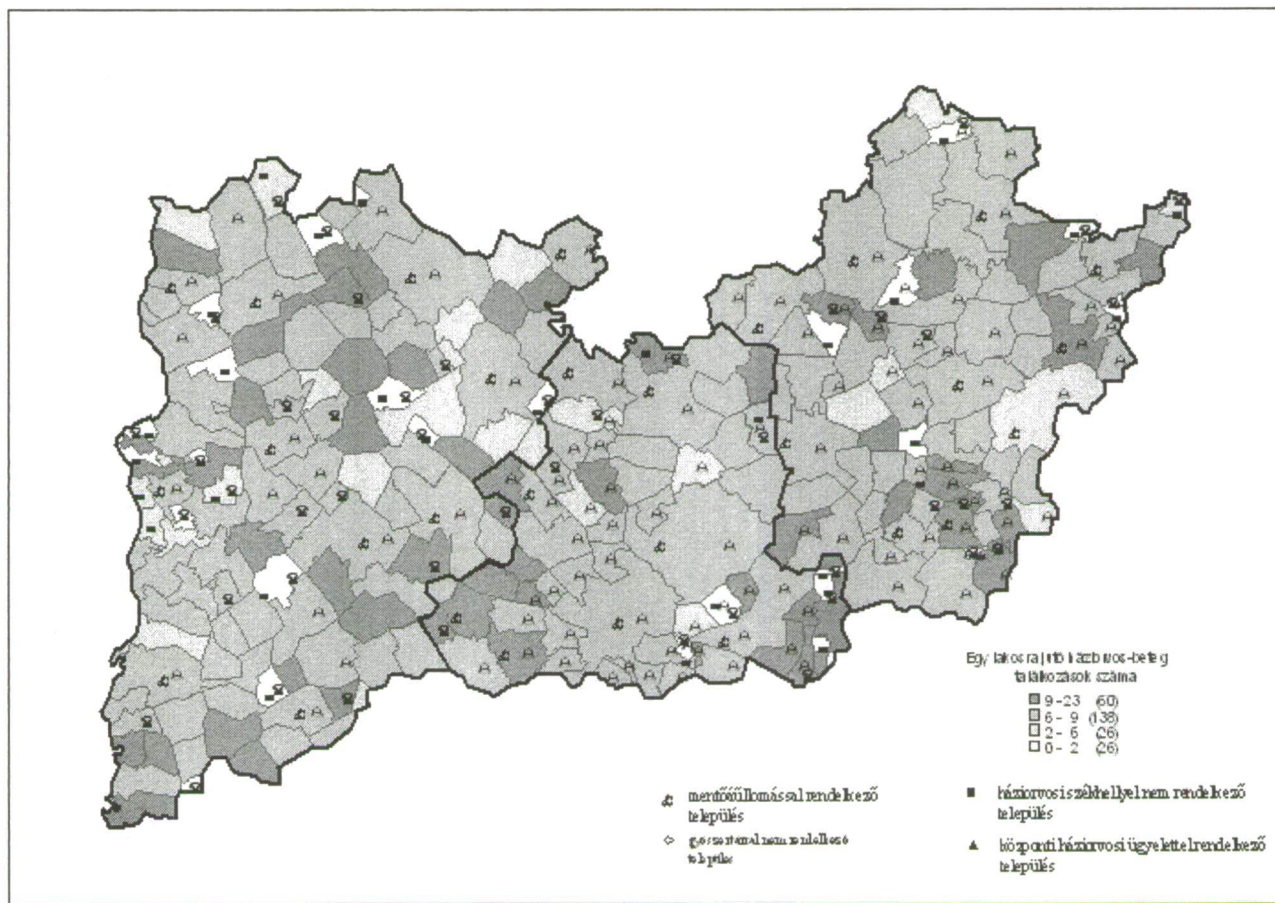
Elvileg minden település lakója hozzáfér a háziorvosi alapellátáshoz – hiszen az egészségügyi alapellátás biztosítása önkormányzati feladat, s szűk azoknak a településeknek a köre is, ahol nem helyben található a háziorvos. (E települések mindegyike értelemszerűen falu.) A legtöbb ilyen település Bács-Kiskun megyében található, és itt van a legtöbb olyan is, ahol a faluban nincs orvosi rendelő sem, s e falvak lakói csak más településen tudják igénybe venni az alapellátást. Csongrád megyében – noha csak öt kisebb településen nincs helyi háziorvosi ellátás – a máshonnan ellátott települések területileg a makói kistérségben koncentrálódnak (*1. ábra*).

Az egy háziorvosra jutó betegforgalom a Dél-Alföldön kissé meghaladja az országos szintet, csak Csongrád megyében kisebb mértékű az egy lakosra jutó háziorvos-beteg találkozások száma (*1. táblázat*). Bács-Kiskun megyében, a makói kistérségben és Dél-Békésben koncentrálódnak a legnagyobb arányú háziorvosi betegforgalommal rendelkező települések (*1. ábra*).

Nagy probléma, hogy a régióban a járóbeteg-szakrendelési beutalások aránya az összes betegforgalomból folyamatosan emelkedik. A magas beutalási arány különösen Békés megyében jelent gondot. A fekvőbeteg-gyógyintézetbe történő beutalások aránya a második legmagasabb az országban, amit Békés, de különösen Bács-Kiskun megye idéz elő (*1. táblázat*).

A gyógyszerertári ellátottság mindhárom megyében kedvezőbb, mint az átlag, a gyógyszerertárak száma különösen Bács-Kiskun és Békés megyében intenzívebben növekedett. A privatizált gyógyszerertárak gyakran működtetnek fiókgyógyszerertárakat olyan településeken is, ahol azelőtt nem volt megoldott helyben a gyógyszerellátás. A gyógyszerertárral egyáltalán nem rendelkező települések nagyobb része Bács-Kiskun megyében helyezkedik el (*1. ábra*).

1. ábra. Az egészségügyi alapellátás és sürgősségi ellátás térszerkezete a Dél-Alföldön 2002-ben

Forrás: KSH alapján számított saját számítás. – Szerk.: Pál V. 2004.

Az egészségügyi alapellátás településenként – több tényezőt figyelembe véve (házi orvos, házi gyermekorvos, védőnő, gyógyszerár) – a legkedvezőbb Csongrád megyében, a legtöbb egészségügyi alapellátási hiánnyal küzdő település számát tekintve Bács-Kiskun, arányait tekintve Békés megyében található.

Az egészségügyi szakellátás jellemzői

Az egészségügyi középfokú szakellátás a járóbeteg-szakellátást, azaz a fogorvosi, a rendelőintézeti és a gondozóintézeti ellátást foglalja magában.

Az egy fogorvosra jutó lakosok száma közepes, de a megyék szintjén differenciált: a legjobb a mutató Békésben, csak ezt követi Csongrád, míg a legkedvezőtlenebb a helyzet Bács-Kiskun megyében.

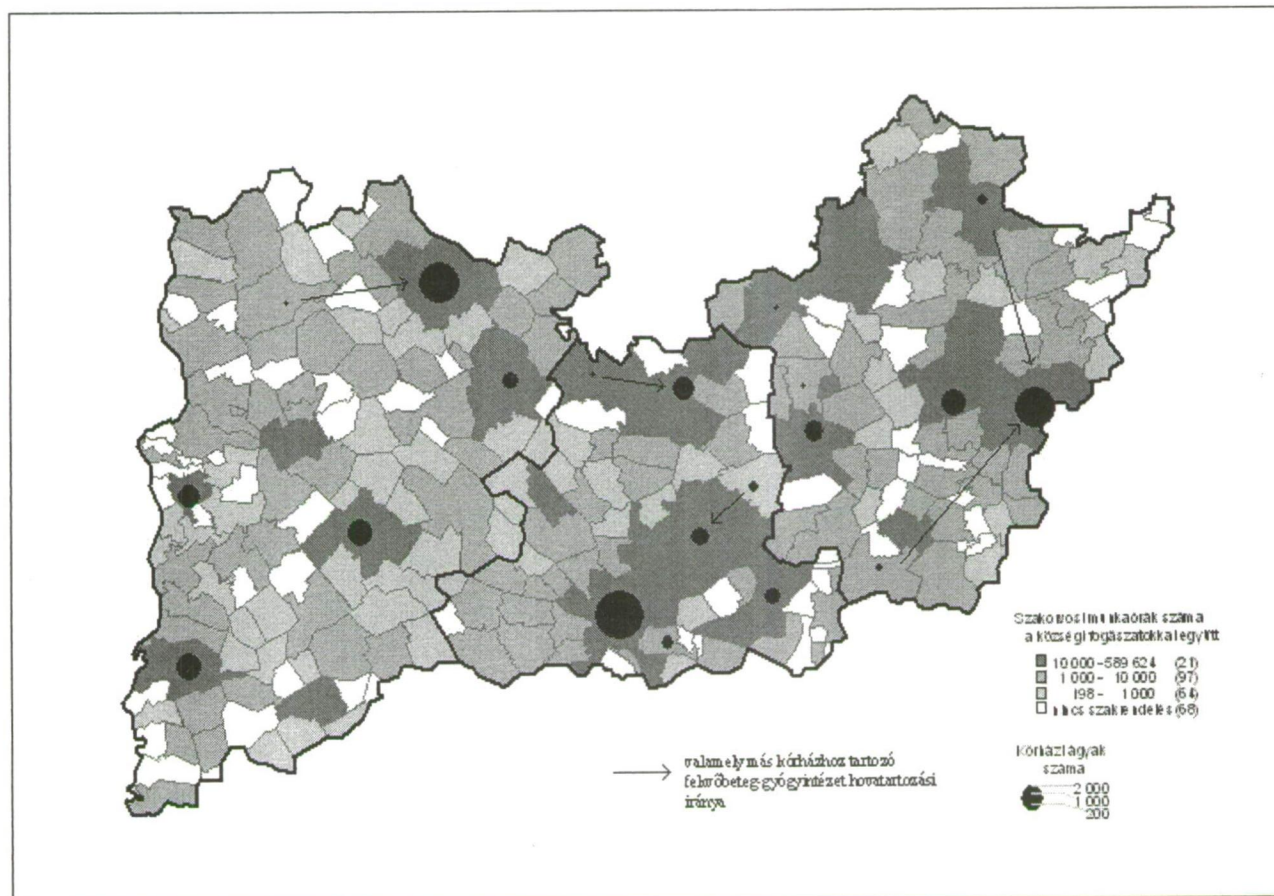
A régió nagy járóbeteg-szakellátási kapacitásával az elsők között foglal helyet az országban. Különösen kiemelkedik Csongrád megye: mind az ezer lakosra jutó rendelőintézeti munkaórák, mind a gyógykezelési esetek számában közel kétszerese a többi megyének. Mindkét mutatónál Bács-Kiskun megye helyzete a legkedvezőtlenebb. A hatékonyságot kifejező egy gyógykezelési esetre jutó idő Békésben a legrovidebb, Csongrádban átlagos, Bács-Kiskunban a leghosszabb (1. táblázat).

A járóbeteg szakellátás területileg nagyon centralizált, mivel a rendelőintézetek a nagyobb városokhoz kötődnek. Szegeden található az ország egyik legnagyobb rendelőintézete (Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzat Szakorvosi Ellátás és Háziorvosi Szolgálat), amely nem kórházzal együtt, hanem önállóan működik. Ezen kívül Kecskeméten, Gyulán és Békéscsabán van nagyobb járóbeteg-szakellátási kapacitás. A kórházak szakambulanciái kiegészítik a rendelőintézeti ellátást, s különösen Szeged esetén emelik a kapacitásokat. A falvak egy részét – különösen Bács-Kiskun megyében – a mozgó szakorvosi szolgálatok látják el heti vagy havi egyszeri gyakorisággal, de a délföldi relációban kisebb települések egy részén nem lehet helyben szakorvoshoz jutni, ami az idősebb, immobilabb korosztály számára jelent problémát (2. ábra).

A szakorvosi munkaórák és a betegforgalom folyamatosan és intenzíven növekszik, melyet nem kísér az egészségi állapot javulása (1. táblázat).

Néhány kiemelt betegségcsoportot a gondozóintézeti hálózat kezel, ami a városokhoz köthető, hiszen azokban a városokban, ahol nem működik gondozóintézet, a gondozók alá tartozó szakrendelések végeznek nem teljes körű gondozást. A tüdőbeteg-gondozó intézetek tízezer lakosra vetített betegforgalma átlag alatti, csökkenő tendenciát mutatott 1996-ig, azóta valamelyest emelkedik. Az onkológiai gondozás az országénál jóval intenzívebb, amit a régióban a daganatos megbetegedések gyakorisága indukál. A legtöbb gondozott mind abszolút értékben, mind arányosan Csongrád megyében él, ugyanakkor Békés megye rátája átlag alatti. A bőr- és nemibeteg gondozó intézetek betegforgalma az országban is és a régióban is visszaesett, a Dél-Alföld körülbelül annyi a betegforgalom aránya, mint az országban. A pszichiátriai gondozók tízezer lakosra számított forgalma erőteljes emelkedése ellenére sem tér el jelentős mértékben az ország átlagától, csupán Csongrád megyében magasabb a betegforgalom. Az addiktológia gondozók betegforgalma is visszaesett, az alkoholistáknak csak kis részét gondozza. (Ez természetesen nem tekinthető területi specialitásnak, mivel az alkoholbetegség egyik lényege, hogy a betegnek nincs betegségbelátása, s így az esetek döntő többségében nem fordul orvoshoz.)

2. ábra. Az Egészségügyi szakellátás néhány mutatója a Dél-Alföld településein

Forrás: KSH – Szerk.: Pál V. 2004.

1. táblázat. A Dél-Alföld és megyéinek fontosabb egészségügyi mutatói országos és regionális összehasonlításban

Terület	1 000 lakosra jutó mentőfeladat (2002)																		
	Pszichiátriai gondozó forgalma 10 000 lakosra (2002)																		
	Tüdőbeteg gondozó forgalma 10 000 lakosra (2002)																		
10 000 lakosra jutó dolgozó orvosok száma (2002)	Kórházi halálozás % (2002)																		
	Átlagos ápolási idő (nap) 2002																		
	A kórházi ágyak kihasználtsága % (2002)																		
Egy kórházi ágyra jutó elbocsátott betegek száma (2002)	Egy rendelői ágyra jutó működő kórházi ágyak száma																		
	Egy rendelői ágyra jutó működő kórházi ágyak száma																		
	Egy rendelői ágyra jutó működő kórházi ágyak száma																		
Egy lakosra jutó egészségügyi szakkellátásban (2002)	Egy lakosra jutó egészségügyi szakkellátásban (2002)																		
	Egy lakosra jutó egészségügyi szakkellátásban (2002)																		
	Egy lakosra jutó egészségügyi szakkellátásban (2002)																		
Egy egészségügyi szakkellátásban (2002)	Egy egészségügyi szakkellátásban (2002)																		
	Egy egészségügyi szakkellátásban (2002)																		
	Egy egészségügyi szakkellátásban (2002)																		
100 000 lakosra jutó háziorvosok száma (2002)	Háziorvosok beutalások aránya fekvőbeteg-egységintézetbe a háziorvosi összes betegforgalomból (2002)																		
	Háziorvosi beutalások aránya járóbeteg-szakrendelőre a háziorvosi összes betegforgalomból (2002)																		
	Háziorvosi beutalások aránya járóbeteg-szakrendelőre a háziorvosi összes betegforgalomból (2002)																		
Egy lakosra jutó orvosok száma (2002)	Egy lakosra jutó orvosok száma (2002)																		
	Egy lakosra jutó orvosok száma (2002)																		
	Egy lakosra jutó orvosok száma (2002)																		
10 000 lakosra jutó dolgozó orvosok száma (2002)	10 000 lakosra jutó dolgozó orvosok száma (2002)																		
	10 000 lakosra jutó dolgozó orvosok száma (2002)																		
	10 000 lakosra jutó dolgozó orvosok száma (2002)																		
Terület	Közép-Magyarország																		
	Közép-Magyarország																		
	Közép-Magyarország																		
Terület	Közép-Dunántúl																		
	Közép-Dunántúl																		
	Közép-Dunántúl																		
Terület	Nyugat-Dunántúl																		
	Nyugat-Dunántúl																		
	Nyugat-Dunántúl																		
Terület	Dél-Dunántúl																		
	Dél-Dunántúl																		
	Dél-Dunántúl																		
Terület	Észak-Magyarország																		
	Észak-Magyarország																		
	Észak-Magyarország																		
Terület	Észak-Alföld																		
	Észak-Alföld																		
	Észak-Alföld																		
Terület	Dél-Alföld																		
	Dél-Alföld																		
	Dél-Alföld																		
Terület	Bács-Kiskun megye																		
	Bács-Kiskun megye																		
	Bács-Kiskun megye																		
Terület	Békés megye																		
	Békés megye																		
	Békés megye																		
Terület	Csongrád megye																		
	Csongrád megye																		
	Csongrád megye																		
Terület	Magyarország																		
	Magyarország																		
	Magyarország																		

Forrás: Egészségügyi Statisztikai Évkönyv 2002, Területi Statisztikai Évkönyv 2002 alapján saját számítás

A felsőfokú egészségügyi szakellátás a fekvőbeteg-szakellátás keretében valósul meg. A szocialista rendszer kórház-centrikus egészségügyi felfogásának köszönhetően a fekvőbeteg-gyógyintézeti kapacitások lényegesen meghaladják a szükségleteket: mind az országban, mind a régióban sok extrakapacitás épült ki. Mivel az utóbbi évtizedekben az erőforrások allokációja egyfajta alkufolyamat eredménye volt, a jó alkupozációban lévő területek több erőforrást kaptak. Így a kórházhálózat kapacitásai nagy regionális különbségeket mutatnak még napjainkban is (Orosz É., 1993; Kulcsár K.–Bayer J., szerk. 2003).

A kórházi ágyak abszolút és tízezer lakosra jutó száma Magyarországon, és a régióban 1990-ig emelkedett, majd folyamatosan csökkent, különösen az 1996-ot követő ágyszám-leépítések következtében. A régió kórházi ágyszáma összességében az 1980-as szintre zuhant, de nemzetközi összehasonlításban az ágyszám még mindig magas. A legtöbb kórházi ágy 1990-ben Csongrád megyében volt, de a régióból ezt a megyét érintette legjobban az ágyszám-leépítés is, így ma a legtöbb kórházi ágy Bács-Kiskun megyében található, bár aránya még mindig Csongrád megyében a legmagasabb a régión belül (1. táblázat). Az erodálódás nagy része a krónikus ágyak csökkenéséből származik, noha éppen az aktív-krónikus ágyszám arány javítása lett volna az eddigi reformok célja.

A száz kórházi ágyra jutó orvosok száma viszont nem csökkent a régióban. A régió egésze az ország átlagának megfelel, lényegesen kiemelkedik azonban Csongrád megye. Ugyanez a folyamat mondható el a tízezer lakosra jutó elbocsátott betegek számáról is. Az ágykihasználtság sem tér el az országos átlagtól, csupán Csongrád megye mutatója jobb. A 78%-os ágykihasználtság azonban a szabad kapacitásokra is utal. Az átlagos ápolási idő folyamatosan csökken, jelenleg a régió a kedvezőbbek közé tartozik. A Dél-Alföldön belül is csak a Békés megyei kórházak átlagos ápolási ideje hosszabb valamivel, de az eltérés nem kiugró. A kórházi halálzási arány is hasonlóan alacsony, itt viszont Békés megye mondhat magának kedvezőbb értéket a régión belül (1. táblázat).

A régióban 19 önálló fekvőbeteg-gyógyintézet működik: Szegeden, Kecskeméten, Gyulán, Békéscsabán, Orosházán, Szarvason, Szentesen, Hódmezővásárhelyen, Makón, Deszken, Kiskunfélegyházán, Kiskunhalason, Kalocsán és Baján, melyek kihelyezett osztályokkal is rendelkeznek (Szabadszállás, Csongrád, Székkutas, Mezőhegyes). Nincs kórház Bács-Kiskun megye déli és északnyugati, Békés megye északi részén, míg Csongrád megyében magas a kórházzal rendelkező települések aránya. A sürgősségi ellátás paraméterei átlagosak, kiemelkedik viszont Csongrád megye helyzete (2. ábra).

Összességében elmondható, hogy a Dél-Alföld egészségügyi rendszere a középmezőnyben helyezkedik el az országos átlag körüli értékkel, azonban szélsőségek Bács-Kiskun kedvezőtlen és Csongrád megye igen kedvező mutatói. Az egészségügyi szempontból rosszabb ellátottsági mutatókkal rendelkező települések és térségek más fejlettségi mutatók alapján is az elmaradottak közé tartoznak.

Az egészségügyi ellátás statisztikailag kimutatható mennyiségi, ellátottsági differenciáitól lényegesebbek az e mögött húzódó problémák: a Dél-Alföld külterületi népességének esélyegyenlőtlensége, a speciálisan dél-alföldi egészségi problémák (pl. az öngyilkosság magas aránya), hiányos prevenciója és az egészségügyi intézmények átlagostól összességében elmaradó hatékonysági mutatói. Szükséges azon-

ban azt is szem előtt tartani, hogy az országos átlag körüli értékek abszolút értelemben nem tekinthetők kedvezőknek, hiszen a magyar egészségügy ellátottsági és teljesítménymutatóinak nagyobb része nemzetközi összehasonlításban kedvezőtlen.

Irodalom

- Bács-Kiskun megye statisztikai évkönyve 2002. KSH Bács-Kiskun Megyei Igazgatósága, Kecskemét, 2004.
- Békés megye statisztikai évkönyve 2002. KSH Békés Megyei Igazgatósága, Békéscsaba 2004.
- Csáky A.–Fejér L.–Misz I.–Kis Gy.–Kovács J.–Urbán L. 2001: Egészségügyünk az ezredfordulón. In. Egészségügy Magyarországon. MTA, Budapest pp. 15–45.
- Csongrád megye statisztikai évkönyve 2002. KSH Csongrád Megyei Igazgatósága, Szeged 2004
- Donkáné Verebes É. 1998: Egészségügyi helyzetkép négy alföldi megyében. – Területi Statisztika 5. szám 419–450. pp.
- Egészségügyi Statisztikai Évkönyv 2002. KSH, Budapest 2004.
- Egészségügyi szolgáltatások modernizációs programja a Dél-alföldi régióban. DAREK, Szeged 1998. 17–50. pp.
- Enyedi Gy.–Tamási P. 1997: Az egészség értéke. – Info Társadalomtudomány 40. szám 5–9. pp.
- Kulcsár K.–Bayer J. szerk. 2003: Társadalom, politika, jogrend. Magyar tudománytár 4. MTA Társadalomkutató Központ – Kossuth Kiadó, Budapest pp. 191–211.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 2002. KSH, Budapest 2004.
- Orosz É. 1993: A magyar egészségügy területi egyenlőtlenségei. In.: Társadalmi és területi egyenlőtlenségek Magyarországon. szerk.: Enyedi Gy., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Orosz É. 2001: Félúton vagy tévúton? Egészségügyünk félmúltja és az egészségpolitika alternatívái. Budapest.
- Területi Statisztikai Évkönyv 2002. KSH, Budapest 2004.

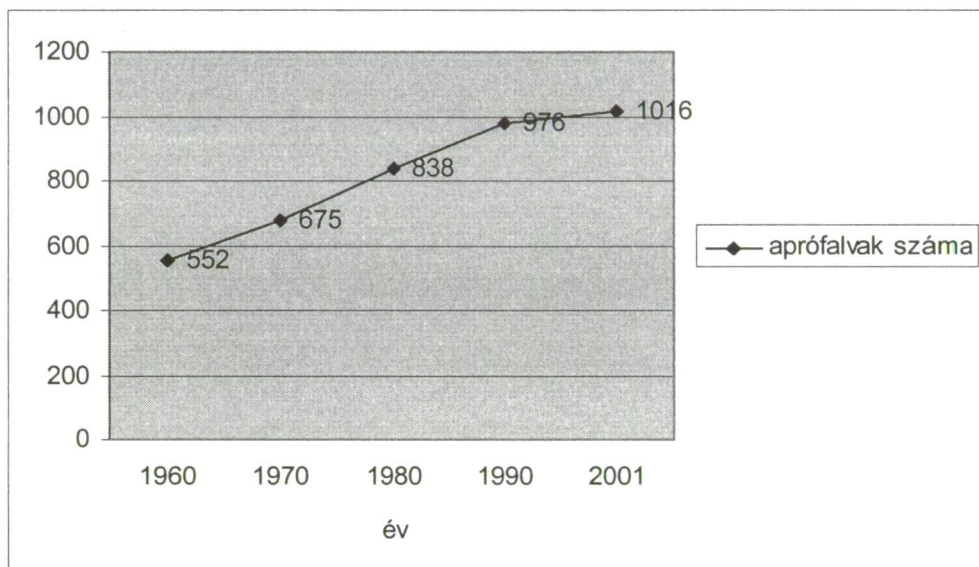
Az aprófalvasodás idő- és térbeli sajátosságai Magyarországon

BALOGH ANDRÁS*

Az aprófalvasodás időbeli változásai

Az aprófalvasodás lassan fél évszázadot felölelő folyamata jól ismert problémája a hazai településhálózatnak és társadalomnak. Probléma, hiszen szinte kizárólag negatív tendenciák jellemzik, melyek legszembetűnőbb vonásai az aprófalvak számának folyamatos emelkedése mellett (1. ábra) az előregerdő korstruktúra és a negatív vándorlási egyenleg.

1. ábra. Az aprófalvak számának alakulása (1960 – 2001)

Forrás: KSH

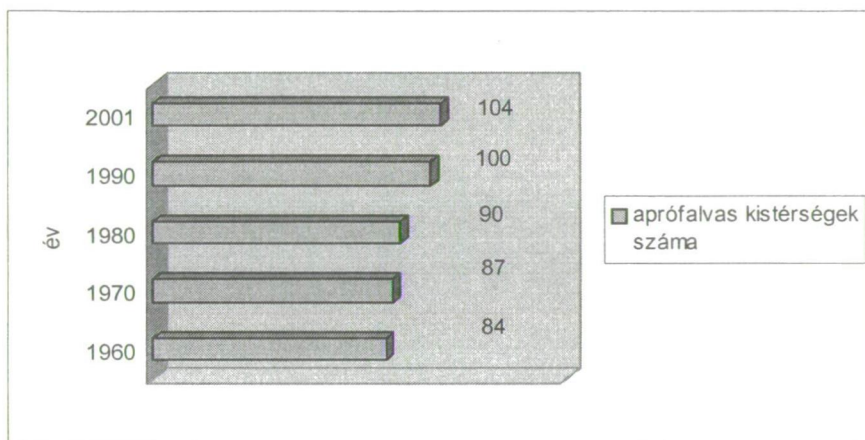
A hazai szakirodalomban legtöbbször alkalmazott beosztás alapján (Enyedi Gy., 1980, Beluszky P., 1988, Sikos T. T., 1990) az 500 főnél nem népesebb községeket tekintjük aprófalvaknak. Magyarországon a 2001-es népszámlálás eredményeinek tanúsága szerint 1016 aprófalva található, amely a hazai településállomány 32,4%-a. Azaz lényegében minden harmadik településen 500 főnél kevesebben élnek. Ugyanakkor az ország lakosságának mindössze 2,7%-a, alig több mint 278 000 ember él ezekben a kisfalvakban. Az aprófalvak számának legdinamikusabb emelkedésére a '70-es években került sor. Ekkor a két népszámlálási időpont között 163-mal emelkedett a

* PhD hallgató, főiskolai tanársegéd (JGYTFK)

számuk. A folyamat azóta is töretlen az 500–1000 lakosú községek népességfogyása következtében (Enyedi Gy., 1985).

A folyamatot szintén jól érzékelteti, ha a jelenleg érvényben lévő KSH kistérségi beosztást alapul véve nézzük meg az aprófalvak arányának változását 1960-tól 2001-ig (2. ábra).

2. ábra. Az aprófalvas kistérségek számának változása (1960–2001)

Amíg 1960-ban a jelenlegi kistérségek közül még csak 84-ben (56%) találkozhattunk 500 főnél kisebb lélekszámú kisközségekkel, addig ez a szám 2001-re már 104-re emelkedett, ami a 150 kistérség közel 70%-a. Itt a legnagyobb különbség – szemben az aprófalvak számának változásával – nem a '70-es években, hanem 1980 és 1990 között mutatható ki. Ebben az évtizedben 10 új kistérségben „születtek” aprófalvak. Mivel a mennyiségi változást nem követte számottevő térbeli szétszóródás, megállapíthatjuk, hogy az aprófalvak számának növekedési súlypontja a már aprófalvas térségekre esik, és nem annyira új területek bekapcsolódásáról van szó (lásd később).

A mai aprófalvak jelentős részében a múlt század vége vagy a XX. század eleje óta fogy a népesség. A tőkés árutermelő mezőgazdaság kibontakozása már hátrányos helyzetbe hozta az itteni gazdálkodást (Enyedi Gy., 1985). Az aprófalvak elkülönülése az átlagos magyar falutól 50 éve is kézenfekvő volt. Erdei Ferenc Magyar Falu című munkájában külön csoportba sorolta ezeket.

A korstruktúra és a társadalmi szerkezet torzulása mellett szintén nehezítette az aprófalvak helyzetét a településpolitika. Az 1920-as évek közepétől igen erőteljes törekvések voltak a központi hatalom részéről arra, hogy a 300 főnél kisebb községi alakulatok száma csökkenjen. Ennek következtében a II. világháború végéig több mint 200 községegyesítési akcióra került sor, miközben csak tizedannyi új község alakult.

A szocializmus idején „szocialista faluhálózatot” terveztek, amelyben a kisfalvaknak nem volt helyük. A kisfalvak helyzetéről két fő nézet formálódott ki:

1. Kolta János, Baranya megye településpolitikájának megalapozója az '50-es években úgy vélte, hogy a „... a kis, szinte kizárólag mezőgazdasági lakosságú te-

lepülések a felszabadulás után megindult gyors fejlődéssel lépést tartani nem tudnak, az ipari üzemek telepítését, mezőgazdasági nagyüzemek kialakítását nehezítik, ezért a népgazdaság és az itt élő lakosság életszínvonalának emelése érdekében feltétlenül szükséges a településsűrűség felszámolása”.

2. A településpolitikával kapcsolatba kerülő, de azzal nem hivatásszerűen foglalkozók álláspontja, akik a társadalmi igazságszágra hivatkozva álltak az aprófalvak pártjára, s tették a kialakult helyzetért felelőssé a településhálózat-fejlesztési politikát (OTK). Pl. Gyűrűfű elnéptelenedését a nemzet tragédiájának minősítették. Sokszor azonban felszínes, naiv tanácsokat adtak.

Az általános felfogás tehát az volt, hogy az ezer lakoson aluli falvak a szocialista társadalomban még átmeneti időre is életképtelenek, az ezer–ezerötszáz lakosú falvakat minimális közintézményekkel bíró, de a villanyvilágítástól eltekintve nem közművesített, átmeneti falutípusként kezelték a településtervezők, s a 3000 fős falvakat tekintették a legkisebb méretű szocialista falutípusnak. Az aprófalvas megyék által készített tervek pedig tételesen tartalmazták a megszüntetendő településeket, felszámolásuknak javasolt időpontját, településpolitikájuk alapvető céljának jelölve meg az apró- és kisfalvak ezredfordulóra befejeződő felszámolását (*Beluszky P.*, 1985).

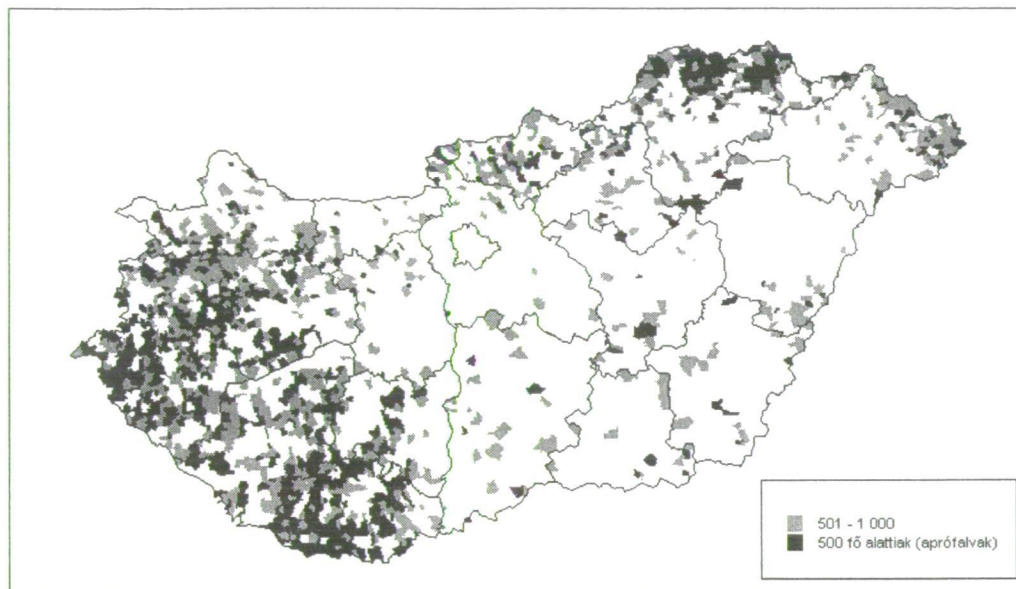
A rendszerváltozással összefüggésbe hozható problémák közül kétségkívül kiemelt figyelmet érdemel a munkanélküliség. Általánosságban elmondható, hogy a falvakban nagyobb a munkanélküliség, mint a városokban. Ez kitűnik többek között abból is, hogy a '90-es évek közepén a falvakban élt az aktív keresők 35–36%-a, a munkanélkülieknek viszont 48%-a (*Tolnai Gy.–Dövényi Z.*, 1995). A falvak valamennyi kategóriájában meghaladja a munkanélküliek részesedése az aktív keresőké, de ez a különbség főleg az aprófalvaknál jelent igen súlyos gondot. Ismert, hogy az egyes területek tartós munkanélkülisége leginkább azzal oldódik meg, hogy a népesség elvándorol. Ez tovább fokozza az aprófalvak amúgy is számottevő és tartós negatív vándorlási egyenlegét.

Az aprófalvasodás térbeli változásai

Bár az aprófalvas településkategória igen jelentős létszámú, térbeli eloszlása meglehetősen egyenlőtlen (3. ábra).

Az ábrán az aprófalvak mellett az 1000 és 500 fő közötti lélekszámú községek megyék szerinti megoszlását is tanulmányozhatjuk. Szembetűnő, hogy az aprófalvak és az 1000 főnél kisebb kisfalvak térbeli eloszlása szoros párhuzamot mutat. Azaz az aprófalvak elsősorban azokban a megyékben fordulnak elő nagy számban, ahol amúgy is jelentős a kis népességgel rendelkező települések aránya. Ez egyben előrevetíti az aprófalvasodás további színtereit, másrészt igazolja, hogy az aprófalvak számának növekedése az 500 és 1000 fő közötti falvak népességvesztésére vezethető vissza. Az aprófalvak elsősorban a nyugat- és dél-dunántúli, valamint az észak-magyarországi megyékben alkotnak összefüggő aprófalvas térségeket. Legmagasabb a számuk Baranya (200), Zala (154), Borsod-Abaúj-Zemplén (135), Vas (129), Veszprém és Somogy (104–104) megyékben.

3. ábra. Az 1000 főnél kisebb lélekszámú települések Magyarországon 2001-ben

Forrás: Szerző saját szerkesztése

Hasonló a helyzet, ha a kistérségek szintjén vizsgálódunk. Csatári Bálint szerint akkor nevezhetünk egy kistérséget aprófalvasnak, ha átlagos településsűrűsége meghaladja a 4 település/100 km²-t (Csatári B., 2000). Magyarországon 63 olyan kistérség létezik, amely e kategorizálás alapján aprófalvasnak tekinthető, s ezek az 500 főnél kisebb lélekszámú falvaknak 87%-át foglalják magukban. Viszont e kistérségek településeinek csak 47%-a 500 főnél kisebb lélekszámú (Bajmócy P.–Balogh A., 2002). Különleges esetekben találhatunk olyan területeket, amelyek egyrészt aprófalvasnak minősültek, ám egyetlen aprófalunak tekintett község sem tartozik hozzájuk (Pilisvörösvári, Szentendrei, Váci és Baktalórántházi). Ezért inkább azt néztem meg, hogy az egyes kistérségeken belül milyen arányban szerepelnek aprófalvak, és ezek sorrendjét néztem. Az 1. táblázat az 50% feletti részaránnyal rendelkező kistérségeket tünteti fel.

Az első 10 helyezett kistérség közül 5 baranyai, 3 vasi, 1 zalai és 1 Veszprém megyei. A 29, településállományán belül legnagyobb arányban aprófalvas kistérség az összes aprófalunak 60,2%-át tömörítik (616)! A legtöbb aprófaluuval rendelkező kistérség egyébként a lista 16. helyén álló zalaegerszegi.

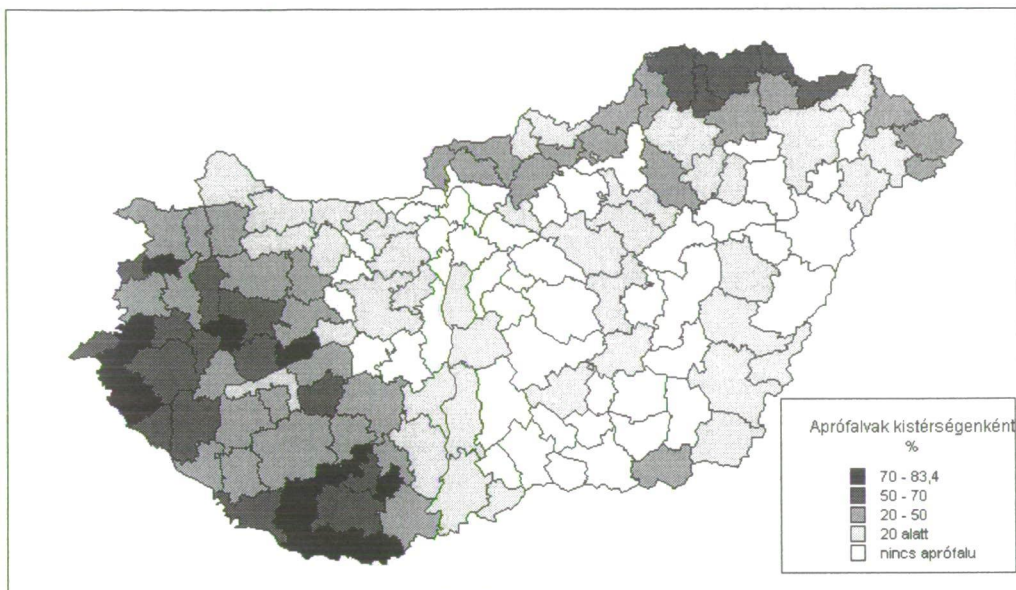
1. táblázat. A legaprófalvasabb kistérségek 2001

Kistérség	települések száma	aprófalvak száma	%
1. Sellyei	30	25	83,3
2. Óriszentpéteri	22	18	81,8
3. Lenti	51	41	80,4
4. Kőrmendi	25	20	80,0
5. Pécsváradi	13	10	76,9
6. Siklósi	50	38	76,0
7. Sásdi	27	20	74,1
8. Szigetvári	46	34	73,9
9. Sümegi	21	15	71,4
10. Csepregi	17	12	70,6
11. Balatonfüredi	20	14	70,0
12. Szentgotthárdi	15	10	66,7
13. Encsi	55	36	65,5
14. Edelényi	46	29	63,0
15. Zalaszentgróti	24	15	62,5
16. Zalaegerszegi	79	49	62,0
17. Celldömölki	28	17	60,7
18. Kőszegi	15	9	60,0
19. Tabi	25	15	60,0
20. Pécsi	69	41	59,4
21. Vasvári	23	13	56,5
22. Ajkai	39	22	56,4
23. Tapolcai	33	18	54,5
24. Szikszói	24	13	54,2
25. Barcsi	26	14	53,8
26. Letenyei	28	15	53,6
27. Sátoraljaújhelyi	36	19	52,8
28. Komlói	19	10	52,6
29. Nagykanizsai	48	24	50,0

Forrás: KSH, 2001

A 4. ábrán az aprófalval rendelkező kistérségek térbeli eloszlását tanulmányozhatjuk:

4. ábra. Aprófalvas kistérségeink 2001

Forrás: szerző saját szerkesztése

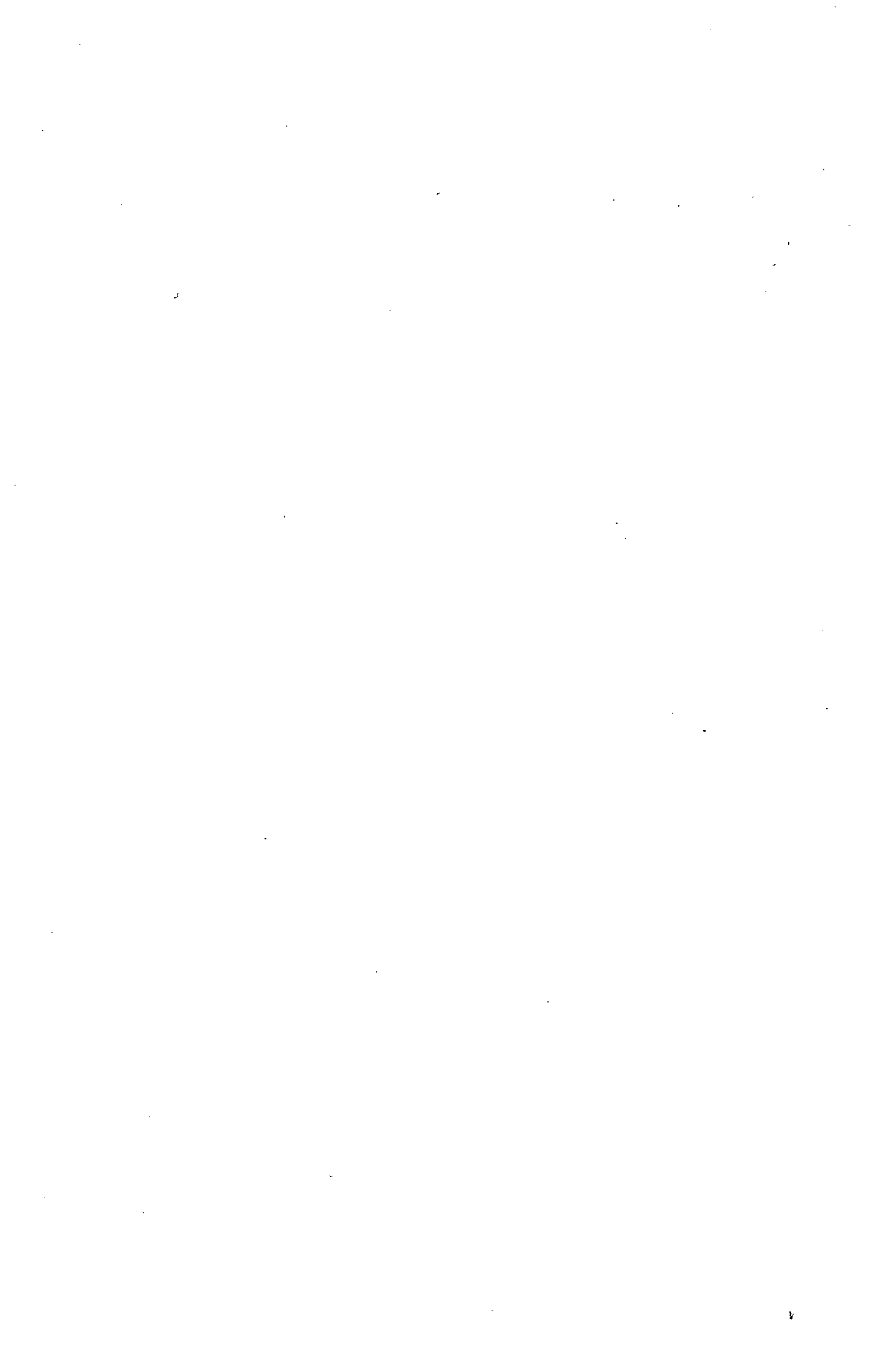
A csornai és a mohácsi kistérség által alkotott tengelytől nyugatra –a fonyódi kivételével- az aprófalvak aránya az egyes kistérségeken településállományán belül mindenütt 20% fölött van, és ebben a zónában helyezkedik el valamennyi, 70% feletti aránnyal rendelkező kistérség. A Dél-Alföldön a 20%-os küszöböt egyedül a makói kistérség éri el: 4 településén élnek 500 főnél kevesebben.

Összegzés

Magyarországon az aprófalvasodás lassan fél évszázadot felölelő, a településhálózat egészét alapjaiban meghatározó folyamat. Az aprófalvak számának emelkedése várható a jövőben is, mivel sok, 1000 főnél kevesebb lakosú község kerül át népességvesztése miatt a kategóriába. Napjainkban ugyan az elvándorlás az aprófalvakból jelentősen mérséklődött – sőt, az aprófalvak 47%-ának 1995–2000 között már pozitív volt a vándorlási egyenlege –, a vándorlási nyereség azonban igen szelektív. Elsősorban a Nyugat-Dunántúlra, a nagyvárosok környékére és kiemelkedően kedvező idegenforgalmi lehetőségekkel rendelkező aprófalvakra jellemző (*Bajmócy P.–Balogh A.*, 2002). Helyi munkalehetőségek hiányában népességmegtartó képességükön elsősorban közlekedési kapcsolataik, életminőségi mutatóik javításával lehetne segíteni. Ebben természetesen nagy szerepe lehet az adott kistérségi központ közelségének, gazdasági fejlettségének is.

Irodalom

- Bajmócy Péter–Balogh András* (2002): Aprófalvas településállományunk differenciálódási folyamatai. In: Földrajzi Értesítő LI. évf. 3–4. füzet, p. 385–405.
- Beluszky Pál* (1988): A kislefakról – településtudományi megközelítésben. In: Aprófalvak közlélete és ifjúsága. Szerk: Sükösd Ferenc, Pécs, p. 72–91.
- Csatári Bálint* (2000): A vidéki sokszínűség és a magyar területfejlesztési kistérségek. In: Integrált vidékfejlesztés, V. Falukonferencia, MTA RKK Pécs, p. 441–449.
- Enyedi György* (1980): Falvaink sorsa. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Enyedi György* (1985): Az aprófalvak szerepe a társadalmi munkamegosztásban. In: Aprófalvak közlélete és ifjúsága. Szerk: Sükösd Ferenc, Pécs, p. 72–91.
- Tolnai György–Dövényi Zoltán* (1995): A falusi munkanélküliség néhány területi és strukturális jellemvonása Magyarországon. In: Kovács Teréz szerk. A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. III. Falukonferencia. MTA RKK Pécs, p. 449–455.

Ipari park hálózat, mint sajátos magyar infrastrukturális rendszer

FOLBERTH PÉTER*

„A Francia Kormány Tervbizottsága (le commissariat General du Plan) 1983-as gazdasági jelentésének alábbi megállapítása: „Tegnap az alapvető fizikai infrastrukturális felszereltség: kikötők, utak, repülőterek, elektronikus hálózat, telekommunikáció, ipari zónák. A hangsúlyos tényezőket, amelyek meghatározzák a jövőt, ma így nevezzük népesség, képzettség, foglalkoztatási szerkezet általános alakulása, regionális vállalatok dinamizmusa, kutatóintézetek, egyetemek jelenléte. Még alapvetőbb az integrálódási képesség a tényleges piacokba.” [Rakusz Lajos (2000) Egy nonprofit szervezet Magyarországon (1994–1999), Ipari Parkok Egyesülete]. Magyarországon a fizikai feltételek megteremtése van még előtérben, de már dolgozni kell azon, hogy a jövőt az innováció és integrálódási képesség jegyében alapozzuk meg.

„Az infrastruktúra azon hálózatok, objektumok, létesítmények, berendezések, ismeretek, intézmények rendszere, valamint ezek tevékenysége és az általuk nyújtott szolgáltatások, amelyek a gazdaság működéséhez, valamint növekedéséhez és versenyképességéhez, a lakosság életviteléhez, életminőségéhez nélkülözhetetlenek, illetve szükségesegek.” (Abonyiné Palotás Jolán (2003): Infrastruktúra. Dialóg Campus Kiadó).

Mind a termelői, mind a szociális infrastrukturális alrendszer szétbontható anyagi és nem anyagi szolgáltatást nyújtókra.

A publikáció egy sajátos, elsősorban termelői, kategóriába tartozó, de szociális alrendszerhez is kapcsolódó infrastrukturális elem magyarországi jelentőségét taglalja.

Létezik egy szervezeti struktúra, amely a versenyképesség követelményét mindenki számára megragadhatóvá teszi, amely a legkülönbözőbb érdekek (munkahelyteremtés, modernizáció, felzárkózás, térségfejlesztés, partnerkapcsolatok, gazdaságfejlesztés, termelés, stb.) mentén teremt nemcsak kapcsolatot, de szinergiát is. Ez az ipari park intézménye.

Az ipari park Magyarországon egy jól szervezett hálózat eleme, amely mind-egyikében anyagi és nem anyagi, műszaki és szolgáltatói infrastruktúrát koncentrálnak elsősorban gazdaságot kiszolgáló objektumként is értelmezhető.

Az ipari park önmagában nem él meg. Azok mindig is szervesen épülnek, kapcsolódnak, függenek a befogadó településtől, térségtől, attól a lokalitástól, ahová tartoznak, amiből működési tereit nyerik. Tehát szoros és kölcsönös a kapcsolat a termelői és szociális infrastrukturális elemek felé. A park telepítésével együtt jár számos szolgáltatás aktivizálódása, vagy éppen megjelenése a térségben. Ezek a szolgáltatások aztán maguk is működési tereket, szellemi erőforrásokat, lokális, regionális és interregionális kapcsolatokat keresnek, így szinergiákat indíthatnak el, azaz élénkíthetik a gazdasági és térségi környezetet. Ezért az ipari parkot, mint

* PhD hallgató

elsősorban gazdaságfejlesztő infrastruktúrális eszközt nem választhatjuk el a szociális elemektől, működését és hatékonyságát nagyban befolyásolják az oktatási, humánerőforrás szolgáltatások, települési kommunális szolgáltatások színvonala. Nagyon szoros a kapcsolat az adott település fejlettsége, gazdasági potenciálja, a munkaerő képzettsége, vagy éppen elérhetősége és az adott ipari park sikere (betelepültség, foglalkoztatottak száma, a termelés jellege, a betelepült cégek innovációs aktivitása stb.) között. A gazdasági szereplők döntéseikben egyre többször veszik figyelembe a települési, térségi összefüggéseket. Egyre gyakrabban számolnak azzal, hogy a működés feltételei között határozottan jelen vannak olyan lokális tényezők, mint:

- az iskolázottság,
- a munkaerő minősége,
- a képzési lehetőségek,
- a szolgáltatási kínálat elemei,
- a fogyasztás szélesedő dimenziója, vagy éppen
- a lokális szereplőkkel való kommunikáció, illetve
- az elérhetőség, de
- az életminőség (lakásállomány, környezet állapota, arculat stb.) is.

Az ipari park, mint fogalom, már a XX. század első évtizedében megjelent. Angliában és az Amerikai Egyesült Államokban ingatlanügyletek eredményeként jöttek létre. Az akkori jellemző alaphelyzet a következő volt:

- olcsón lehetett hozzájutni olyan földterületekhez, amelyek agrárhasznosításra kevésbé, ipari hasznosításra viszont alkalmassá tehetők voltak;
- az olcsó földterületeket ellátva az ipari termeléshez szükséges infrastruktúrával azok értéke nagyságrendileg megnőtt, így értékesítésük jelentős profitot eredményezett.

Ezek az ingatlanügyletek a hetvenes évektől – a fentebb már jelzett okokkal összefüggésben – mind több országban iparpolitikai jelentőségűekké váltak.

A fejlett országokban a hetvenes (több országban a nyolcvanas) években a gazdaság egy központból kiinduló – döntően ágazati jellegű – növekedése fokozatosan elvesztette működőképességét, s a „posztfordista” fejlődés követelményeinek, jellemzőinek előtérbe állítása napi feladattá tette a helyi fejlesztést. Ez a kibontakozó új tendencia például Franciaországban a hetvenes évektől jelent meg a gondolkodásban, s vált később a gyakorlatban is elfogadottá. A folyamat 1982-re jutott el odáig, hogy politikai döntéssel – a magyar területfejlesztési törvénynek (1996) megfelelő decentralizációs törvény révén a jogi, intézményi keretek meghatározásával – a paradigmaváltás, a fordulat a francia gazdaságban kiteljesedhetett, s az új értékrend a gyakorlatban megszilárdulhatott.

Mit is jelent az ipari park. Azt tudni kell, hogy nincs két egyforma Ipari Park. Minden országban más a gazdasági szerkezet, térszerkezet, illetve nem egyforma gazdaságfejlődési utakat jártak be. Így az ipari parkok létrehozásánál más és más célok fogalmazódtak meg, ami természetesen a parkok funkciójának különbözőségeiben mutatkozott meg.

1. Egy területileg behatárolt ingatlanon infrastruktúrával és szolgáltatásokkal kedvező feltételeket – megvehető, lízingelhető vagy bérelhető telkeket, épületeket – biztosítanak a betelepülő vállalkozásoknak.

2. A betelepülő vállalkozások jellegét tekintve elsősorban korszerű termelő és/vagy szolgáltatótevékenységet folytató, nagyobb létszámú munkaerőt foglalkoztató kis- és középvállalkozásokat támogatnak.

3. A hazai és külföldi tőke bevonásával döntően olyan innovációt valósítanak meg, amely elősegíti az ipari struktúra átalakítását korszerű termékek gyártásával, korszerű technológiák és szervezési módszerek alkalmazásával, a környezet károsítása nélkül.

4. Előnyben részesítik az exportorientált termelést növelő késztermékgyártó és beszállító vállalkozásokat.

5. Segítik a hazai szellemi tőke (találmányok, K+F eredmények) bevonását, az ipari és egyetemi kutatóhelyek bekapcsolódását.

Magyarországon az általában vett elvárás az ipari parkok iránt a következő: Az Ipari Park olyan telepszerűen létesített ipari és szolgáltató létesítmények együttese, amely főként kis- és középvállalkozások számára a kor színvonalán képes biztosítani a korszerű gyártmányok előállításához, a modern technológiák alkalmazásához nélkülözhetetlen feltételeket.

Magyarországon a termelői infrastruktúra fejlődés és az ipari fejlődés szemszögéből az utólagos típusba tartozik, amely a nemzetgazdaságok számára a legrosszabb eset. A gazdaság fejlődését fékezi, új ágazatok megjelenését akadályozhatja.

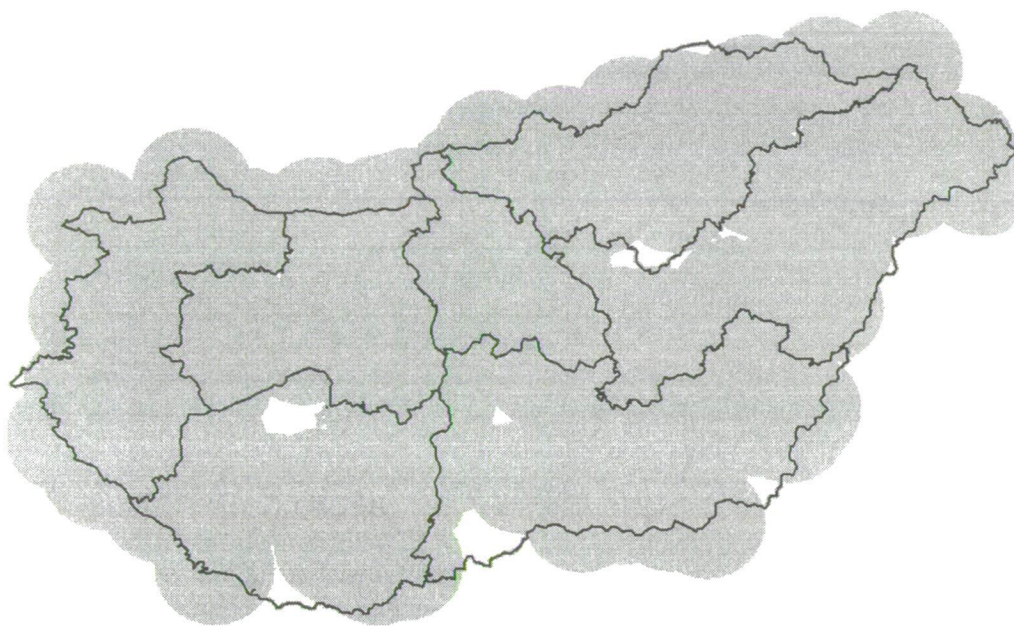
Magyarországi sajátosság, hogy ha az ipari park hálózat fejlődését kiragadjuk és összevetjük a gazdaság fejlődésével, akkor egyértelműen utólagos kategóriába sorolhatjuk. Jelen időszakban Magyarországon 165 ipari park működik (2004 május) (Forrás: Ipari Parkok Egyesülete), amelyek köré harminc km-es sugarú köröket téve, teljesen lefedik az egész országot – az ipari park átlagos működési és hatósugara kb. harminc km. A megelőző típust is bizonyítja, hogy az ipari parkoknak még jelentős szabad kapacitásai vannak, szolgáltatásai nincsenek teljes mértékben kihasználva. (45%-os átlagos kihasználtság van a szabad és már használatban lévő ipari park területek alapján.) (Forrás: Gazdasági és Közlekedési Minisztérium)

Az infrastruktúra komplexitását is bizonyítja, hogy a magyar iparfejlesztésre máig nem jelentett teljes megoldást az ipari park hálózat. A hozzá fűzött eredményeket az ipari park intézménye nem volt képes teljesíteni. Az ipar dinamizálásának még sok egyéb infrastrukturális (műszaki és szolgáltatási) feltétele létezik, amelyek együttes létrejöttével már biztosított lenne a stabil fejlődés.

Az ipari parkokat területi rendszerben szemlélve, egy ipari parktól elindulva a teljes regionális és országos hálózatiig, akkor az alrendszer elemtől eljutunk a regionális, interregionális jelentőségű rendszerekig. Tehát ha ipari park intézményt hálózatban értelmezzük, akkor területi hatóköre és kapcsolatrendszere miatt nemzetközi területi infrastrukturális rendszerként foghatjuk fel.

Európai keretek között is megfigyelhető egyfajta működő tőkeáramlás, innováció áramlás. Magyarország ezeken a fő áramlási útvonalakon fekszik. Így Magyarországra a befogadó országon kívül, a közvetítő ország szerepe is hárul. Ebben az ipari park intézményrendszernek rendkívül nagy a jelentősége. A cél minden országban ugyanaz: megőrizni és növelni a versenyképességet, egyúttal folyamatosan megújítva a gazdaságot, ösztönözni az innovációt, és minél jobb feltételeket teremteni a fenntartható, folyamatos innovációnak. A hasonló adottságú és határmenti térségeknek egyetlen közös kiút lehetséges az együttműködés. A közös területfejlesztés és gazdaságfejlesztés hathatós eszközei lehetnek például az ipari park együttműködések.

1. ábra. Magyarország ipari park lefedettsége

Forrás: saját szerkesztés

Az ipari parkoknak, a közlekedéshez, mint az egyik legfontosabb infrastrukturális műszaki elemhez való viszonya egyértelműen függő. A parkoknál az elérhetőség, szállíthatóság, valamint az idő a telepítő tényező.

A távközlés és telekommunikáció Magyarországon mindenütt világszínvonalon elérhető, megléte alapvető ipari parkok esetében. Viszont generáló tényezőként is szerepet játszhat, ugyanis a kommunikációs szolgáltatók részéről a park koncentrált piacát kihasználva további szolgáltatások megjelenését eredményezheti.

Energiaszolgáltatás tekintetében az ipari park egy szolgáltatási koncentrációt jelent, amelyet a betelepült vállalatok igény szerint használhatnak.

Raktározási infrastruktúra egyértelműen megjelenik, alapvető elem az ipari parkok szolgáltatási palettáján.

Oktatás, kutatás, tervezés, K+F tevékenységet együttesen innovációs szolgáltatásként kezelve látszik, hogy az ipari parkoknak jelentős a szerepük. A legtöbb esetben még csak a mérnöki és a vállalkozási tanácsadást folytató cégek megjelenése, valamint a K+F tevékenységet is folytató vállalkozások betelepülése jelenti az innovációs intézményi keretek markánsabban reprezentált (kb. 20–30%-uk rendelkezik ilyen, jelenleg már működő intézményi formával) palettáját. Az ipari park intézménye jelentheti az összekötő hidat az oktatás és kutatás, valamint az azok eredményeit adaptáló gazdasági termelés között. Pl.: technológiai park, tudományos park, innovációs központ.

A pénzügyi infrastruktúra (pénzügyi szolgáltatók, hitelintézetek, biztosítók, tanácsadók stb.) elérhetőek az ipari park betelepülői számára, a településre ható generáló tényezőként is szerepet játszhat.

Kereskedelem terén rendkívül nagy fontossága van az ipari parkoknak, hiszen azon kívül, hogy léteznek külön kereskedelmi, logisztikai parkok (az összes ipari park 5%-a), az ipari export 40%-át (Forrás: Ipari Park Egyesület) az ipari parkok adják. Magyarország, mint tranzit ország esetén rendkívül nagy fontossága van, hogy az ipari parkok kereskedelmi és logisztikai szolgáltatásai széles körben elérhetőek legyenek az országba betelepülendő és az újonnan létrejövő vállalkozások számára.

Az ipari parkok intézménye Magyarországon a külföldi működőtőke vonzó és adszorpciós képességét szintén erősíti.

Az infrastruktúra fogalmát szinoním értelmezve a gazdasági termelés és a társadalom működésének előfeltétel rendszereként, az ipari park e fogalomhoz illeszkedését bizonyítja, hogy ma az ipari parkok adják az ipari termelés több, mint negyedét (Forrás: Ipari Park Egyesület). Az ipari parkokban folyó tevékenység termelékenysége kétszeresen haladja meg az ipari átlagot.

Irodalom

Abonyiné Palotás Jolán (2003): *Infrastruktúra*. Dialóg Campus Kiadó pp. 15–38.

Abonyiné Palotás Jolán (1981): *Az infrastruktúra szerepe a gazdasági fejlődésben*. Ipargazdaság.

Rakusz Lajos (2000): *Egy nonprofit szervezet Magyarországon 1994–1999*.

Ipari Parkok Egyesülete – tanulmány (1998) *Iparpolitika – regionális fejlesztés – ipari parkok*.

Átalakuló kismezővárosok az Alföldön

GULYÁS PÉTER*

Az Alföld településhálózatának gyors, szembetűnő átalakulását tapasztalhattuk a XX. század második felében. A települések fejlődésére ható tényezők megváltozása révén gyökeres transzformáción ment át az alföldi települések társadalma.

Jelen tanulmány arra keres választ, hogy ez az átalakulás hogyan játszódott le és milyen következményekkel járt az alföldi kismezővárosok (Erdei Ferenc a következő 33 települést sorolta a kismezővárosok csoportjába: Bácsalmás, Jánoshalma, Endrőd, Füzesgyarmat, Mezőberény, Szeghalom, Tótkomlós, Vésztő, Berettyóújfalu, Sarkad, Battonya, Balmazújváros, Hajdúdorog, Nádudvar, Püspökladány, Dévaványa, Jászapáti, Jászárokszállás, Jászládány, Kunhegyes, Kunszentmárton, Tiszaföldvár, Abony, Fülöpszállás, Kiskőrös, Kecel, Kiskunmajsa, Kunszentmiklós, Nagykáta, Lajosmizse, Szabadszállás, Nagykálló, Újfehértó. *Erdei F.*, 1974.) esetén?

Mielőtt megvizsgálánk ezt a népszámlálási adatok tükrében, érdemes visszatekinünk a II. világháborút megelőző, az Alföld fejlődését meghatározó történelmi korszakokra.

A kiegyezést követően a Monarchia védett piacai, a mezőgazdasági termékek iránti növekvő kereslet lehetőséget kínált az Alföld és a kismezővárosok fejlődésére. A terület eltartóképesége megnőtt, megindult a térség felzárkózása, és ez egészen az I. világháborúig az országos átlagot többszörösen meghaladó népességnövekedést eredményezett (*Dövényi Z.*, 1992.).

Az I. világháború és a trianoni békeszerződés azonban derékba törte ezt a folyamatot. A jelentős területveszteségek folytán az Alföld relatív súlya az új országhatárok között nagyobb lett, de társadalmi-gazdasági problémái is mindinkább felszínre kerültek (*Belényi Gy.*, 1996.). A mezőgazdasági termékek piacának beszűkülésével a térség eltartóképesége jelentősen csökkent, így a terület egy csapásra relatíve túlnépesedetté vált. A foglalkozási szerkezetben továbbra is domináns maradt a mezőgazdasági foglalkozásúak aránya, magas volt a szegények és a nincstelenek aránya. Mindezeket még súlyosbították a II. világháborús veszteségek.

A II. világháborút követő időszak társadalmi folyamatait a népszámlálási adatok segítségével mutatjuk be.

A népességszám változása

A kismezővárosok össznépessége a II. világháború után (1949-ben) érte el csúcspontját, a települések mintegy 2/3-a 1941-ben, illetve 1949-ben tudhatta magáénak a legmagasabb népességszámot. 1949 óta azonban folyamatos, a rendszerváltásig gyorsuló ütemű népességsökkenést tapasztalhattunk. (Összehasonlításképp: hazánk népességszáma csak 1981-től kezdve csökken.) 1990 után ugyan lassult népességfogyásának üteme, de a legutóbbi két népszámlálás (1990–2001) között is egy kis-

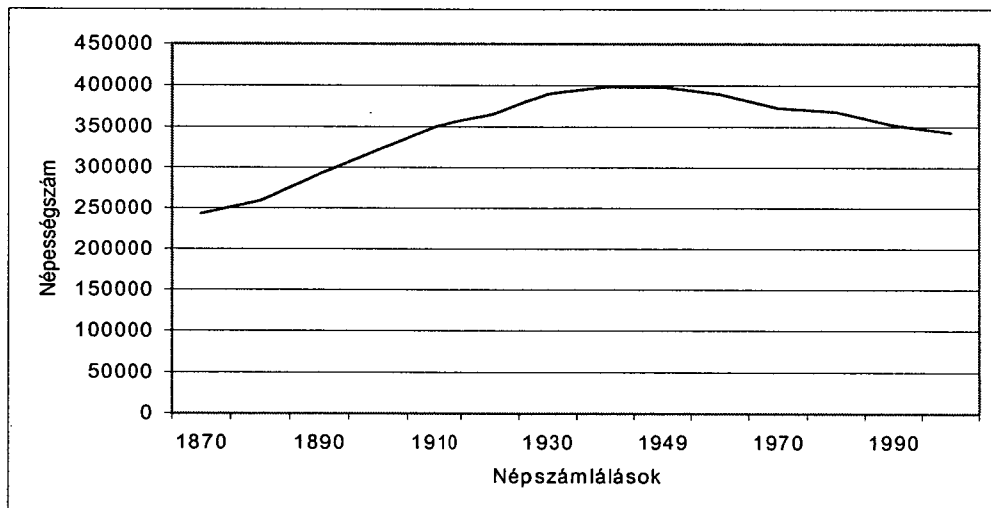
* PhD hallgató

városnyival, mintegy 10 ezer fővel csökkent a vizsgált településcsoport összlakossága, és napjainkra az 1910-es érték alá süllyedt.

A népességszám csökkenése több tényező együttes kedvezőtlen alakulása miatt következett be. Az 1960-as években még a kismezővárosok mintegy 3/4-ében pozitív volt a természetes szaporodás és a vándorlás. A '70-es években következett be igazán jelentős változás. Míg az alföldi természetes szaporodási és vándorlási mutatók összességében pozitívak voltak, addig vizsgált településeink esetén a pozitív természetes szaporodási értékkel rendelkezők száma a korábbi évtizedhez képest ugyan változatlan maradt, viszont vándorlási nyereséget csak a települések mintegy ötöde könyvelhetett el. A '80-as években tovább folytatódott a megelőző évtizedben elkezdődött népességvesztés: a települések mindössze negyedében regisztráltak pozitív természetes szaporodást, és kettő kivételével mindenütt negatív volt a vándorlási egyenleg. A rendszerváltás utáni évtizedben a természetes szaporodás öt település kivételével negatív volt, viszont több mint 70%-uk vándorlási nyereséget könyvelt el. Az elmúlt évtizedekben legsúlyosabb népességvesztéseget a periférikus fekvésű Battonya szenvedte el. Valamennyi vizsgált időpontban negatív természetes szaporodási és vándorlási mutatókkal rendelkezett, összességében 1941-től napjainkig mintegy 6400 fővel csökkent a népessége.

Korábban önálló települések összevonása révén nőtt ugrásszerűen Endrőd és Berettyóújfalu lakóinak száma. (Endrődöt Gyomával egyesítették, Berettyóújfaluhoz pedig Berettyószentmártont csatolták.)

1. ábra. A kismezővárosok népességszámának alakulása 1870–2001 között

Forrás: KSH, saját számítás

A népesség korcsoportok szerint

Hazánk társadalma II. világháború után egyértelműen elindult az előregedés útján. Az Alföld egészére nézve az öregségi index 2001-ig alacsonyabb volt az országos átlagnál. A legutóbbi népszámlálás adataiból kiszámítva ezt a mutatót, 1,04-es érték

adódott, vagyis az Alföld társadalma szenilis fázisba lépett. A kismezővárosoknál rendre az alföldi átlag körüli értéket kaptunk, kivéve a legutóbbi népszámlálást. Ekkor már az alföldi átlagnál is kedvezőtlenebb érték (1,1) adódik ezen településekre.

1 . táblázat. A kismezővárosok népessége korcsoportok szerint 1941–2001

	1941	1960	1970	1990	2001
0–14 éves	31%	27%	23%	22%	19%
15–39 éves	37%	34%	35%	34%	34%
40–59 éves	21%	24%	24%	25%	26%
60–x éves	11%	15%	18%	19%	21%
Öregségi index	0,35	0,54	0,78	0,88	1,1

Forrás: KSH, saját számítás

A 2001-es adatok alapján jelentős különbségek mutatkoznak településenként. A relative fiatalosabb korstruktúrával Hajdú-Bihar és a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, míg különösen kedvezőtlen korösszetétellel Bács-Kiskun és a Jász-Nagykun-Szolnok megye kismezővárosai bírnak. Az utóbbi csoporthoz csatlakozik Békés megyéből Battonya és Tótkomlós.

Minthogy az időskorúak aránya növekszik az össznépességen belül a következő években az össznépesség további fogyása prognosztizálható.

Tanyák – külterületi népesség

Erdei Ferenc a mezővárosok, kismezővárosok fontos ismérveként jelölte meg a kiterjedt tanyarendszert (Erdei F., 1974.). A történelmi léptékű folyamatok eredményeként azonban a XX. század második felében a tanyavilág fokozatos felszámolódása történt meg (Becsei J., 1977.). A kollektivizálás, a külterületi építési tilalom, a tanyaközségek szervezése egyaránt a tanyák és a tanyán élők számának csökkenéséhez vezettek.

Míg 1960-ban az Alföld népességének több mint 22%-a élt külterületeken, 2001-ben már csak 6%-a, ami az országos átlag duplája.

A többi alföldi településhez hasonlóan kismezővárosok is ezt az utat járták be. 1949 után a külterületi népesség rohamos csökkenéséről tanúskodnak a népszámlálási adatok. (Meg kell jegyezni, hogy az Alföld egészéhez képest a vizsgált településcsoport külterületi népességének aránya minden census idején mintegy 1,5–2 százalékponttal alacsonyabb volt.)

A külterületi népesség csökkenésének drasztikusságát legjobban talán az írja le, hogy a 2001-es adat az 1960-as értéknek csupán ötöde volt. A tanyán élők számának csökkenése a rendszerváltás utáni földtulajdon-változások hatására sem állt meg, bár üteme némileg mérséklődött.

2. táblázat. A külterületi népesség aránya a kismezővárosok népességéből

	1960	1970	1990	2001
Külterületi népesség	19,58%	14,4%	7,2%	4,4%

Forrás: KSH

Napjainkban két jól körülhatárolható csoport rajzolódik ki a kismezővárosok között.

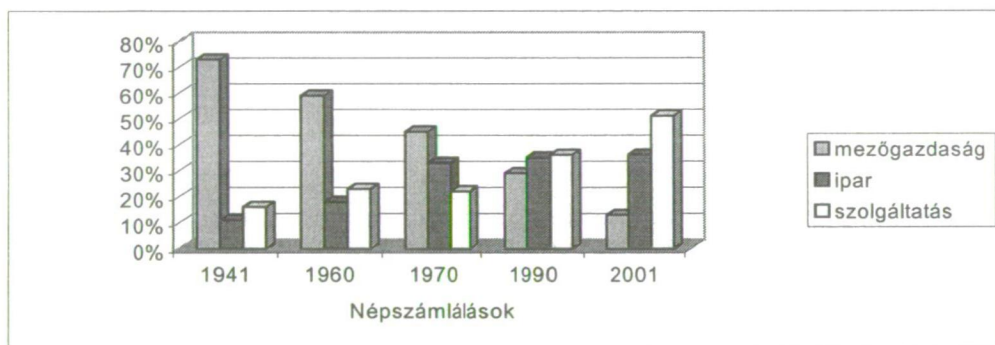
Az egyik a Duna–Tisza-közi Homokhátság települései, ahol magasan a vizsgált településcsoport átlaga feletti a tanyai lakosság aránya. Ennek okai történelmi gyökerek: itt virágzó kert- és gyümölcskultúra alakult ki, amely nem tette lehetővé a klasszikus nagyüzemi művelési formák elterjedését. Ezen területen a kollektivizálás is speciálisan zajlott: a földek egyéni használatát lehetővé tevő szakszövetkezetek alakultak.

A másik csoportot a Jász-Nagykun-Szolnok megyei kismezővárosok alkotják. Egyrészt azért, mert mindenütt átlag alatti a külterületen élők aránya, másrészt azért, mert nagyarányú és gyors volt a csökkenés (40 év alatt 85–99%-os). A magyarázatot erre leginkább az adhatja meg, hogy a megye mindig élen járt a kollektivizálásban és mezőgazdasági magántulajdon felszámolásában.

Foglalkozási szerkezet – gazdasági aktivitás

A magyar történelem során először az 1941-es népszámlálás idején csökkent 50% alá a mezőgazdaságból élők aránya (Belényi Gy., 1996.). Ehhez képest a kismezővárosok esetén tapasztalt 70% fölötti érték kiugróan magas, akkori erőteljes mezőgazdasági jellegükre utal.

2. ábra. A kismezővárosok lakosságának foglalkozási megoszlása

Forrás: KSH, saját számítás

A mezőgazdaságban foglalkoztatott aktív keresők aránya az Alföldön 1949–2001 között 60%-ról 10,1%-ra csökkent. A kismezővárosokban nem volt ilyen mérvű a csökkenés, hiszen keresők 13%-a 2001-ben is az agráriumban dolgozott. A mező-

gazdasági foglalkozásuk aránya az országos átlagot valamennyi népszámlálás idején meghaladta. 1941-ben mintegy másfélszerese, 1970-ben 1,7-szerese, 2001-ben pedig 2,3-szerese volt annak.

A legutóbbi népszámlálás adatai szerint a mezőgazdaság foglalkozási struktúrában betöltött szerepét illetően igen erőteljes különbségek tapasztalhatók a kismezővárosok között. Fele-fele arányban vannak az átlag alatti és az átlag feletti értékkel rendelkező települések. Kiemelendő, hogy egy kivételével valamennyi Bács-Kiskun megyei kismezőváros az utóbbi kategóriába tartozik, tehát itt továbbra is relatíve sokan élnek a mezőgazdaságból. A többi, az átlagot meghaladó értékkel rendelkező település a Jászágóban, a Hajdúságon és Dél-Békésben található.

Az Alföld iparosítása a 60-as években vett erőteljesebb lendületet (vidéki ipartelepítés). Ekkor települtek a nagy iparvállalatok fióküzemei az alföldi városokba. A kisebb-nagyobb bedolgozó üzemek a rendszerváltásig jelentős tömegeket foglalkoztattak, de a komolyabb fejlesztések elmaradásával nem tudtak gyökeret verni, és a '90-es évek elején egyik napról a másikra zárták be kapuikat súlyos válságba sodorva az érintett településeket.

Az Alföld ipari foglalkoztatottjainak száma 1980-ban érte el csúcspontját (36,7%), azóta csökkenő tendenciát mutat. Mint az adatokból kitűnik 1960–1970 között nőtt igazán jelentősen az ipari foglalkozásuk száma (lásd vidéki ipartelepítés). Figyelemre méltó, hogy a kismezővárosok foglalkozási struktúrájában az ipar részaránya 1990-ig lényegében az alföldi átlaggal megegyező volt, azóta viszont mind az országos mind az alföldi átlagot meghaladja. Az is mindenképpen érdekes tény, hogy az iparban dolgozók aránya gyakorlatilag azonos értéket mutat az 1990-es és a 2001-es népszámlálás adataiban. Mindezt annak figyelembe vételével kell értékelni, hogy a foglalkoztatottak száma is jelentősen csökkent, vagyis az ipari foglalkozásuk aránya ugyan változatlan maradt, de a vizsgált településcsoport esetén 10 év alatt több mint 10 ezer fővel csökkent a szekunder szektorban foglalkoztatottak száma.

A kismezővárosok több mint felében az átlag feletti volt az ipari foglalkozásuk aránya 2001-ben: a legmagasabb Jászárokszálláson, Füzesgyarmaton, Mezőberényben és Tiszaföldváron. Azt is látnunk kell azonban, hogy az említett településeken az ipari foglalkozásuk 40–50%-a ingázó, vagyis más településen dolgozik a szekunder ágazatban. Látható tehát, hogy a kismezővárosok gazdaságában az ipar sajnos nem annyira meghatározó, mint arra a lakosság foglalkozási adataiból következtethetnénk.

A tercier szektor a foglalkozási struktúrában betöltött mind jelentősebb szerepe is jól kirajzolódik. Számuk jelentős növekedése a (az alföldi tendenciával összhangban) a '80-as években indult meg, és a rendszerváltás idején vált ugrásszerűvé. Olyannyira jelentős növekedés játszódtott le 1990 után, hogy 2001-ben a foglalkoztatottak több mint fele ebben a szektorban dolgozott. A vizsgált 33 település harmadában volt az átlagnál magasabb a tercier foglalkozásuk aránya. Minden településen az aktív keresők több mint 1/3-a ebben az ágazatban dolgozott 2001-ben, sőt Berettyóújfaluban, Battonyán és Nagykállóban megközelítette ez az érték a kétharmadot. A tények valós értelmezése végett meg kell jegyeznünk, hogy ezen települések esetében jelentős volt azon ingázók száma, akik a tercier szektorban dolgoztak.

Érdekes eredményre jutunk, ha megvizsgáljuk a foglalkoztatottak és az inaktív keresők arányát különböző időpontokban. Az államszocialista rendszer egyik fő

célkitűzése a teljes foglalkoztatás megteremtése volt. A foglalkoztatottak számának növekedése az Alföld esetén csak 1960-ig tartott. Ekkortól kezdődően csökkenés indult meg, és napjainkra a foglalkoztatottak aránya 31%-ra esett vissza. E mutatót vizsgálva az Alföld egészére és a kismezővárosokra vonatkozó adatok nagyfokú egyezést mutatnak. A legalacsonyabb kismezővárosi értékek Vésztőn, Battonyán, Kunhegyesen, Újfehértón, Dévaványán adódtak a legutóbbi népszámlálás idején.

Leszögezhető az is, hogy az aktív keresők számának csökkenésével párhuzamosan az inaktív népesség aránya az utolsó bő 20 év alatt nőtt. Az Alföldön és kismezővárosokban még az országos átlagnál is 2 százalékponttal magasabb (34,5%) napjainkban az inaktívak aránya. (Az átlag feletti magas érték tapasztalható Tótkomlóson, Battonyán, Dévaványán, Jászárokszálláson, Jászládányban, Kunszentmártonban, Fülöpszálláson) Az inaktívak számának gyors növekedése egyrészt az előregedő korstruktúrából adódik, másrészt abból, hogy a rendszerváltás után munkanélkülivé váló rétegek nagy számban lettek korkedvezményes vagy rokkantnyugdíjasok, és ma az inaktívak táborába tartoznak.

Összefoglalás, konklúziók

- A kismezővárosok fejlődésére kedvező feltételeket kínáló dualizmus időszaka után a két világháború között a fejlődés megtorpanását tapasztalhattuk.
- Társadalmuk struktúrája jelentősen átalakult a II. világháborút követően:
- A vizsgált települések többségében tartós népességcsökkenés volt tapasztalható, össznépességük csökkent.
- Az országos szintet meghaladja a lakosság fokozatos előregedése.
- A külterületi népesség napjainkig tartó drasztikus csökkenését figyelhetjük meg.
- A népesség foglalkozási szerkezetében minden népszámláláskor az országos és az Alföldi átlagot meghaladó volt a mezőgazdaságban dolgozók aránya, mára azonban a települések elvesztették agrárius jellegüket, a foglalkozási struktúrában meghatározóvá vált a szolgáltatási szektor.

Irodalom

- Becsei, J.* (1977): Az agrárvárosok átalakulásának néhány jellegzetessége – in.: Alföldi tanulmányok 1977. pp. 96–116.
- Becsei, J.* (2002): A tanyarendszer jövőbeli alakulására ható tényezők – Magyar Tudomány 2002/9. szám.
- Belényi, Gy.* (1996): Az Alföldi városok és a településpolitika 1945–1963. 211 p.
- Beluszky, P.* (1999): Magyarország településföldrajza. Dialóg Campus. 584 p.
- Beluszky, P.* (2001): A Nagyalföld történeti földrajza. Dialóg Campus. 274 p.
- Dövényi, Z.* (1992): A kismezővárosok történeti útja – in.: Becsei, J.: Az alföldi tanyarendszer változásai és várható fejlődése MTA FKI pp. 28–61.
- Erdei, F.*: Magyar Város. Athenaeum. 1974. 255 p.

Terjeszkedő magyar multik

GYÖRBIRÓ-SZABÓ ANDRÁS*

Az utóbbi évek egyik leglátványosabb gazdasági eseményei közé tartozik a magyar nagyvállalatok külföldi expanziója, látványos növekedése. Pénzt nem áldozva, túllicitálva a konkurenciát sorra vásárolják fel a környező országok térségeiben lévő vállalatokat. Gyakran a jóval tőkeerősebb, nagyobb orosz és nyugat-európai cégekre ráigérve szerzik meg a privatizálandó vagy esetleg magánkézben lévő cégeket.

Miért pont most zajlanak ezek az események? A válasz egyszerű: A rendszerváltást követően a privatizáción és a vállalati modernizáción átesett hazai cégek tőzsdei bevezetését követően megerősödtek, nyereségessé váltak, likviditásuk megnőtt, „kinőtték a magyar piacot”.

Az úgynevezett „magyar multik” külföldi expanziójának három fő oka van.

- Ha továbbra is fenn szeretnék tartani növekedési dinamikájukat, ahhoz már a viszonylag telített hazai piacnál jóval nagyobb piacra van szükségük. Ehhez pedig át kell lépniük az ország határait.
- Hosszabb távú céljuk, hogy a közép-kelet-európai régióban meghatározott szerepkörre tegyenek szert és regionális multivá váljanak.
- Rohamosan kell növekedniük ahhoz, hogy kivédhessenek egy esetleges agresszív külföldi felvásárlási kísérletet nagy, tőkeerős, külföldi konkurens multinacionális vállalattal szemben. Ennek csak egy módja van: a gyors külföldi terjeszkedés. Így piaci kapitalizációjuk megnőne és nehezebb feladat elé állítaná a konkurens vállalatokat terveinek megvalósításában (Szabó, 2003).

A hazai nagyvállalataink gyorsan felismerték számukra az egyetlen kitörési lehetőséget és agresszív, gyors expanzióba kezdtek. Gyorsaságuknak köszönhetően helyzeti előnybe kerültek a tőkeerősebb nyugati és keleti cégekkel szemben, így kezdetben sikerült némi lépéselőnybe kerülniük. Felismerték a politikai és gazdasági lobbizás fontosságát, „kihasználták” a külpolitikai helyzet számukra kedvezőbb alakulását és komoly pozíciókat, hídfőállásokat sikerült szerezniük a környező országokban.

Hazánkban viszonylag korán lezajlott gazdasági szerkezetváltás és liberalizáció is nagy mértékben segítette a nagyvállalatainkat, hogy esélyesként vegyenek részt a később nyitó volt szocialista országok privatizációjában. A terjeszkedésben résztvevő cégek zömmel tőzsdei vállalatok: MOL RT., OTP RT., Richter Gedeon Rt., Matáv Rt., Egis Rt. Módszereiben, nagyságában, sikereiben és agresszivitásban kiemelkedik közülük az OTP és a MOL. A hasonlóság okai többek között az, hogy ők a legtőkeerősebbek és vezetésükben személyi átfedések vannak (Szabó, 2003).

Mára a kihelyezett magyar tőke nagysága meghaladja az 5 Mrd USD-t, amely a tőkeimportunk mintegy 20%-a és a volt KGST országok rangsorában Oroszország után a legnagyobb, megelőzve Lengyelországot és Csehországot.

A 90-es évek második felében elkezdődő külföldi „bevásárlások” mára egyre nehezebbek, hiszen a gyorsan reagáló magyar nagyvállalatok mellett megjelentek a

* PhD hallgató

tőkeerős nyugati és – a későn, de annál agresszívebben terjeszkedő – orosz vállalatok is. Így 2000-ben a szlovák Slovnaftért a MOL RT.-én kívül csak az osztrák OMV pályázott, addigra a román Petromért már nyolc nagyvállalat szállt harcba, keményen felszórólva az árát.

1. táblázat. A legnagyobb magyar tranzakciók millió USD-ban

Célvállalat	Ország	Összeg	Befektető	Év
Slovnaft	Szlovákia	600	MOL	2000–2004
INA	Horvátország	505	MOL	2003
DSK Bank	Bulgária	311	OTP	2003
Maktel	Macedónia	260	MATÁV	2001
Mol Romania	Románia	80	MOL	1998
ROBANK	Románia	48	OTP	2004
OTP Banka(IRB)	Szlovákia	38	OTP	2002
GZF Polfa	Lengyel.	30	Richter Gedeon	2002
Pösytén Fürdő	Szlovákia	29	Danubius	2002
Shell Romania	Románia	25	MOL	2004
Marienbad	Csehország	19	Danubius	2000
Romania SRL	Románia	18	Richter Gedeon	2000
Cesarom	Románia	12	TVK	1998

Forrás: Corvinus Rt.

A fenti táblázatból is látszik, hogy messze a MOL RT. és az OTP RT. jár az élen külföldi befektetések tekintetében.

A Magyar Olaj- és Gázipari Rt. Magyarország legnagyobb vállalata, 2004 első felének árbevétele 421 milliárd forint volt (2003-ban 1 504 038), mely évek óta dinamikusan növekszik. A társaság számos területen monopoljogokkal, illetve lehetőségekkel rendelkezik az energiaszektorban. Nettó eredménye 2004 első felében 74,8 milliárd Ft volt (2003-ban 104 616).

A társaság becsült piaci értéke az utóbbi hónapok tőzsdei szárnyalásának köszönhetően elérte a 4,5 milliárd dollárt. A petrokémiai nagyvállalat három kőolaj-finomítóval (Százhalombatta: 8 millió tonna/év, Tiszaújváros: 3 millió tonna/év, Zalaegerszeg: 0,5 millió tonna/év) és 355 benzinkúttal rendelkezik hazánkban. Ezzel egyeduralkodó a kőolajtermékek kis- és nagykereskedésben (a magyar piac 40%-át birtokolják) (Szabó, 2003).

A Mol Rt. célja, egy a Közép-Kelet-Európában létrejövő regionális nagyvállalattá alakulás, amely nagyságánál fogva ellen tud állni egy esetleges ellenséges felvásárlással szemben. Rövid távon cél az 5, hosszabb távon pedig a 10 milliárd dolláros piaci érték. Emiatt a cég a 90-es évek közepe óta elkezdte külföldi terjeszkedését.

A hazai nagyvállalatnak nagyon nehezek az esélyei, hiszen a térségben három azonos méretű cégnek is hasonló törekvései vannak (az osztrák OMV és a lengyel PKN Orlen), ráadásul több orosz és nyugati cég is szívesen terjeszkedne a térség-

ben. Hosszabb távon a három „helyi” multinak csak úgy van esélye, ha a közeljövőben összeolvadnak.

A társaságnak igen nehéz dolga van, hiszen Közép-Kelet-Európa jelenti a nyugati és a keleti világ üzleti szférájának pufferezőzónáját. A nyugati nagyvállalatok óvatoss, félénk, kivárá üzleti politikájukkal valószínűleg alul fognak maradni az olajszektorban igen erős orosz vállalatokkal szemben, akik nagy mennyiségű likvid tőkéjüket erre a térségre koncentrálják és nem ijednek meg az itteni viszonylag bizonytalanabb piaci körülményektől sem, ráadásul pénzt nem sajnálva a tendereken jóval a valósi piaci értékek fölé értékelik a privatizálandó vállalatokat.

Kelet-Közép-Európában az elmúlt időszakban a már említett három helyi olajvállalat aktívan részt vett a környező országok privatizációs tenderein és egymás orra elől – igen magas árakon – halászta el a vállalatokat. Szlovákiában és Horvátországban a MOL éppen az OMV, Romániában az OMV a MOL előtt lett befutó. Szerbiában a Lukoil a MOL-t, míg Csehországban a PKN Orlen nagyobb nyugat-európai riválisait utasította maga mögé. Lassan elfogynak a privatizálandó vállalatok, ami után várhatóan a gazdagabb és nagyobb multinacionális vállalatok várhatóan a három regionális multi felé fognak fordulni. Ezért várhatóan az OMV, a MOL és a PKN szorosabb együttműködési kezdeményezések előtt megpróbálnak egymással szemben jobb alkupozíciót kiharcolni méretükből adódóan. Fontos, hogy a közeljövőben melyikük tud némi előnyre szert tenni a másik két riválisával szemben. A Petrom privatizáció előtt a MOL látszott befutónak, most az OMV áll „a legjobban”. A PKN Orlen még egy igen komoly szerkezeti átalakulás és modernizáció előtt áll, amivel várhatóan lemarad a versengésben.

2. táblázat. A MOL, az OMV és a PKN Orlen benzinkutjainak száma (2004)

Ország	MOL Csoport	OMV	PKN ORLEN	Lehetséges célpont
Magyarország	355	168 + 3 (Petrom)	0	
Szlovákia	297	101	0	–
Ausztria	20	626	0	–
Románia	74	51 + 600 (Petrom)	0	173 Rompetrol (25% OMV)
Csehország	42	138	0	169 Unipetrol (63% PKN),
Bulgária	0	65	0	
Lengyelország	3	0	1400	140 Nafta Polska
Ukrajna	5	0	0	
Horvátország	1 + 398 (INA)	n.a.	0	–
Szlovénia	9 + 6 (INA)	n.a.	0	Petrol
Szerbia és Montenegró	0	n.a.	0	179 Beopetrol, 300 NIS
Bosznia Hercegovina	45 (INA)	0	0	Bosanski Brodi finomító (2 MT kapacitás)
Németország	0	247	500	
Összesen	1255	1756 + 690 Petrom	1900	

Forrás: MOL, OMV, PKN Orlen honlapja

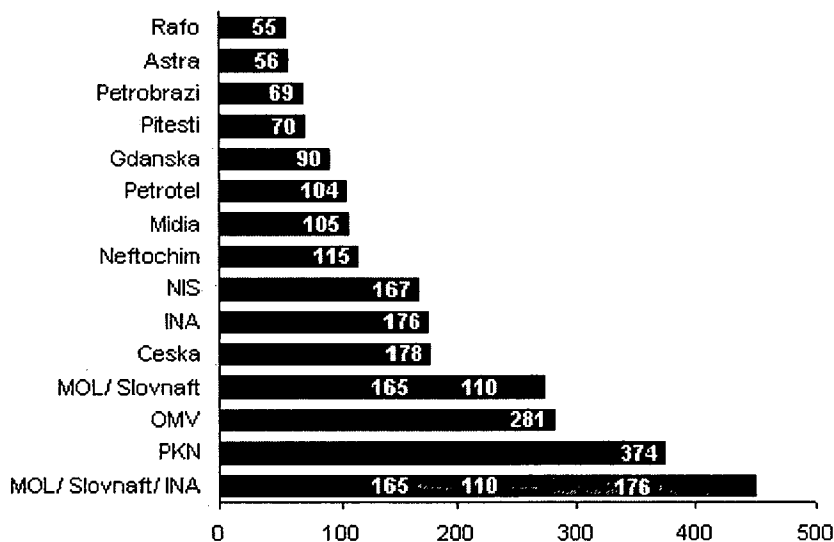
3. táblázat. A három olajcég néhány mutatója (2003)

Megnevezés	MOL Rt.	OMV	PKN Orlen
Forgalom (mrd euró)	6,16	7,64	5,5
Nyereség (millió euró)	418	393	224
Tőzsdei kapitalizáció (mrd euró)	4,5	4,62	3,5
Alkalmazottak száma	16 500	6000	15 133

Forrás: MOL, OMV, PKN Orlen honlapja

Az adatokból is jól látszódik, hogy a három cég között minimális a méretbeli különbség. Talán az OMV alkalmazottainak a száma jelzi, hogy az osztrák cég befejezte működési racionalizációját. Bár a román Petrom nagy falatnak tűnhet az OMV-nak, hiszen 57 ezer alkalmazottjának hosszabb távú leépítése elkerülhetetlen.

1. ábra. Finomító kapacitás (1000 hordó/nap)

Forrás: MOL Rt.

A kiskereskedelmi hálózatok és a finomítói kapacitások összehasonlításából látszik, hogy a MOL csoport utóbbiból igencsak jól áll, ezért is szerette volna megvásárolni a szerb Beopetrolt 179 benzinkútjával (finomítói kapacitással nem rendelkezik). Ellenben az OMV-nál épp fordított a helyzet, ezért is szeretne minél több finomítói kapacitáshoz jutni.

Hasonló terjeszkedési stratégiájuk mellett azért akad némi különbség. Az OMV a világ minden részén folytat kutatásokat szénhidrogénkészleteinek növelése céljából, a MOL pedig gyakorlatilag csak a volt Szovjetunió területén kutat, míg a PKN nem rendelkezik számottevő szénhidrogén készlettel.

A PKN kiskereskedelmi hálózatát inkább NY–K irányban folytatja, míg a MOL É–D-i irányban terjeszkedik.

A három társaság összeolvadását tekintve talán a MOL és a PKN járhat a legjobban, hiszen működési területeikkel éppen kiegészítik egymást, míg az OMV bekapcsolódásával várhatóan több benzinkútjuktól meg kellene szabadulniuk.

Regionális konszolidációs stratégia keretében a MOL csoport hosszabb távon kiskereskedelmi hálózatát és saját kőolajkészleteinek nagyságát szeretné növelni. Ennek keretében folytat Oroszországban és Kazahsztánban kutatásokat, valamint Szerbiában, Romániában, Csehországban és Lengyelországban tervezi kiskereskedelmi hálózatának bővítését.

Egy tanulmány szerint a MOL Rt. éri el a legnagyobb, egy hordóra vetített nettó nyereséget kőolaj-kitermelésben Európában, míg világösszesítésben a hetedik helyen áll. Az olajipari vállalatok kitermelési teljesítményét vizsgálva, a MOL átlagosan 9,04 dollár nettó nyereséget ér el egy hordónyi kitermelt kőolajon. Az európai átlag a nettó nyereség tekintetében 4,60 dollár, míg a világ olajcégeinek átlaga 4,63 dollár. Ugyanez az adat az OMV-nél 5,09 dollár. A fajlagos kutatási és feltérési költségekben Európában a második helyen áll a MOL míg a világ kőolajtermelői között a kilencedik helyet szerezte meg. Ez azt jelenti, hogy a hordónkénti költség a Molnál 2,5 dollárt tesz ki, míg a világon az átlag 5,82 dollár. Az OMV ebben a rangsorban a 69. helyen áll 7,14 dolláros költséggel. A kőolajkészleteket tekintve a világ vállalatainak rangsorában a MOL a 65. helyet foglalta el 2003-ban. Ez összesen 247 millió hordónyi készletet jelentett. Ugyanebben a rangsorban az OMV 56. helyen van 343 millió hordóval.

Az elkövetkező években kiderül, hogy sikerül-e a MOL-nak vezetői függetlenségét megőriznie, vagy eltűnik a világ gazdaság palettáján. Nehéz helyzetben van, hiszen bármikor ő maga is céltáblái lehetnek egy esetleges ellenséges felvásárlási kísérletnek. Ilyen kísérletek már történtek, elég csak az OMV a Molban szerzett közel 10 százalékos részvénytárcájára gondolni. Nemcsak a nyugati, fejlett országok multinacionális vállalataitól kell tartania, hanem az utóbbi években a régióban megjelenő tőkeerős és agresszíven terjeszkedő orosz vállalatoktól is. Ráadásul az orosz kormány felkarolta törekvéseiket és politikai lobbiba kezdett érdekeik támogatása végett. Így térségünk lassan a nyugati és a keleti vállalati versengés pufferezónájává válik. Nem szabad elfeledkeznünk a lassan megerősödő szomszédos nagyvállalatokról sem, akik hasonló stratégiát követve megjelentek a környező országokban (PKN Orlen, Petrom).

Látható, hogy a MOL helyzete egyre nehezebb, és a kiélezett „harc” megnehezíti dolgát a privatizációs tendereken. Ma már nem egy-két konkurencsallal kell megküzdeniük, hanem előfordul, hogy négy-öt vállalat is pályázik ugyanarra a helyi vállalatra. Nagyon kell vigyáznia, hiszen a kényszer hajtja őket előre, de vigyáznia kell arra is, nehogy túlságosan eladósodjanak, mert az működésüket veszélyeztetné.

Hogy a MOL-nak sikerül-e megőriznie függetlenségét és regionális multivá válik-e, arra az elkövetkező három-négy év ad majd választ. Bár tegyük hozzá, hogy a minenkori kormánynak igen nagy befolyása van az életére, hiszen az állami részvénytárcsallal eladásával befolyásolhatja helyzetét. Másik hazai multi esetében (Matáv) beiga-
zolódtott, hogy hátrányosan is érintheti a céget az, ha tekintettel kell lennie anyavál-

lalatának piaci stratégiájához. A MOL esetében már több orosz nagyvállalat jelezte érdeklődését az állami részvénycsomag iránt (Gazprom, Jukosz, Lukoil). Kérdéses, hogy megéri-e kiszállnia a kormánynak egy az ország számára stratégiai vállalatból és átadnia azt egy orosz multinak.

A privatizációs bevételek egyáltalán érnek-e annyit, amennyit majd esetleg a magyar gazdaság fog veszíteni azon, hogy a leendő tulajdonos a fejlesztést nem itt-hon fogja végrehajtani, vagy leépít egyes egységeket, vagy a profitot anyacégébe forgatja vissza.

Az EU tagsággal vállalataink lehetőségei megnőnek, hiszen tagállamként felértékelődnek, lehetőségeik kiszélesednek, megnyílik számukra egy hatalmas piac. Már több hazai vállalat hatalmas beruházásba kezdett, hogy majd EU tagként könnyebben tudja felvenni a versenyt a konkurenciával.

Mindenesetre a kormány gazdaságpolitikája meghatározó lesz a magyar nagyvállalataink jövője szempontjából. Idejük fogy, lépniük kell, ráadásul a még megmenthető vállalataink száma is egyre kevesebb, hiszen sorra vásárolják fel őket a külföldi befektetők (Zalakerámia, Borsodchem).

Irodalom

- Abonyiné Palotás Jolán* (1994): Külföldi működőtőke a világ gazdaságban, Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv 55. p
- Antalóczy Katalin–Mohácsi Kálmán–Voszka Éva* (1998. nov.): Sok kicsi sokra megy? A magyar tőkeexport jellemzőiről, *Külgazdaság* XLII. évf. 11. szám 22–40. p
- Szabó András* (1998): A magyar tőke kivitel alakulásának főbb jellemzői, 45 p. Kézirat, XXIV. OTDK előadás.
- Szabó András* (1999): A magyar tőke Romániában, Kézirat, XXV. OTDK előadás.
- Szabó András* (2001/5): Magyar befektetések Romániában, *A Földrajz Tanítása*, IX. évfolyam 12–16. p.
- Szabó András*: MOL Rt. esélyei, Földrajzi PhD konferencia Budapest, 2002. október, Konferenciakötet.
- Szabó András*: Magyar multik Európában, Határok és Régiók Konferencia, Szeged 2002. november, Konferenciakötet.
- Szabó András*: A magyar vállalatok helyzete, fejlődési lehetőségei a XXI. század küszöbén (2003. május).
- Szabó András* (2001): The Hungarian investment of capital in Romania, Konferenciakötet a „Határok és határon átnyúló kapcsolatok az átalakuló Közép-Európában”.
- Vissi Ferenc* (1994. 04.): A külföldi működőtőke-beruházások és a verseny, *Közgazdasági Szemle* XLI. évf. 349. p.
- Multinacionális cégek honlapjai.
- Napi gazdaság aktuális cikkei.

Innovációval a fenntartható fejlődésért (A környezet minőségi állapotának védelme és javítása a Dél-Alföldön)

GYURCSEK TAMÁS*

Fenntartható fejlődésen a fejlődésnek olyan változatát értjük, amely napjaink igényeit kielégítik, ennek ellenére nem fosztja meg a jövő generációit saját, jövőbeni szükségleteik kielégítésének lehetőségeitől. Ökológiai szempontból tartósan biztosítja az életminőség javítását, a természeti erőforrásokkal takarékoskodik és meggondoltan használja azt.

Társadalmi-gazdasági fejlődésünk, a GDP volumenének és fajlagos értékének emelésére irányuló törekvésünk azt célozza, hogy minél magasabb legyen az élet-színvonalunk, hogy a társadalmunk minél több egyedének megfelelő legyen a fogyasztási szintje, az életminősége. Ahhoz, hogy egészségesek legyünk, nagyon fontos – sok egyéb tényező mellett – környezetünk minőségi állapotát óvnunk, s ahol kell, a jelenlegi helyzeten javítani. A természeti környezetet az ember az ipari, a mezőgazdasági, valamint a szolgáltató tevékenysége során durván károsítja. A világ népességszámának dinamikus növekedése, valamint a növekvő igények kielégítése a mai technikák és technológiák alkalmazásával fokozott környezetterhelést jelent. Ez a környezetterhelés még olyan kis ország esetében, mint Magyarország is területenként nagyon differenciált. E differenciáltságban természeti, társadalmi-gazdasági tényezők egyaránt szerepet játszanak. Természeti tényezők közül kézenfekvő példa a rétegvíz „szennyezettsége”, (példánk esetében az arzén tartalma) gazdasági tényezők közül pl. az ipari tevékenység. Igaz, nem minden iparág (vagy szakágazat) egyformán környezetszennyező. Pl. a külszíni fejtés, a kőolaj- és a földgázkitermelés, a vegyipar számos ágazata, egyes építőanyag-ipari ágazatok, a villamos energia termelés, bizonyos élelmiszeripari üzemek általában jobban, míg pl. bizonyos könnyűipari szakágazatok (textilruházati ipar, faipar, stb.) szinte alig károsítják környezetünket.

Ha a Dél-Alföld iparosodottságát nézzük (az 1000 lakosra jutó iparban foglalkoztatottak számát), akkor azt mondhatjuk, hogy gyenge iparosodottsága miatt a környezetet kevésbé szennyezi az ágazat, mint a Közép- vagy a Nyugat-Dunántúlt. Ugyanis a Dél-Alföld iparosodottsága (91,1) olyan alacsony, hogy csak a Dél-Dunántúlnál alacsonyabb. A struktúrája sem kedvezőtlen a környezetvédelem szempontjából. Pl. a vegyipar és a gépipar részaránya alacsony, a villamosenergia ipar minimális, cementgyártás nincs stb.

A mezőgazdaság szerepe, jelentősége viszont messze meghaladja a többi régióét. Ezt mutatja az az adat is, miszerint a mezőgazdaságban termelt bruttó hozzáadott érték 22,7%-át a Dél-Alföld produkálja. Maga a mezőgazdaság is károsíthatja a környezetet pl. a műtrágya-felhasználással, a kemikáliák szakszerűtlen alkalmazásával, a mérgező vagy más szennyeződést tartalmazó öntözővízzel, vagy a vizek mezőgazdasági forrásból származó nitrátszennyezésével. Jóllehet a régió vizeinek

* PhD hallgató

nitrátszennyezettsége a rendszerváltozás óta csökkent, ami részben a korábbi állatállomány nagyságának visszaesésével, a szerves- és a műtrágya-felhasználás csökkenésével függ össze. A fentiek tehát azt tanúsítják, hogy a mezőgazdaság környezetkárosító hatásai a vizsgált régióban relatíve, más térségeknél erőteljesebben érvényesülnek. Ezért a régiófejlesztés főbb irányvonalait meghatározó stratégiai tervezés során kiemelt figyelmet kell fordítanunk környezeti értékeink védelmére, jelenlegi minőségi állapotának megőrzésére, illetve annak javítására. E kérdés az Európai Unió vonatkozó dokumentumaiban is megfelelő hangsúlyt kap.

1. táblázat. A Dél-Alföld relatív helyzete néhány környezet állapotát jelző infrastrukturális mutató alapján (1999)

Megnevezés	Mérték-szám	A régiók rangsorában
A szennyvízcsatorna-hálózatba bekapcsolt lakások aránya (%)	28,1	7.
A biológiailag, vagy III. tisztítási fokozattal tisztított szennyvíz mennyisége (millió m ³)	37,0	4.
A rendszeres hulladékgyűjtésbe bevont lakások aránya (%)	69,3	7.
A városok burkolt belterületi útjainak aránya (%)	69,7	6.
Az ivóvíz arzéntartalma régiós szinten		1.

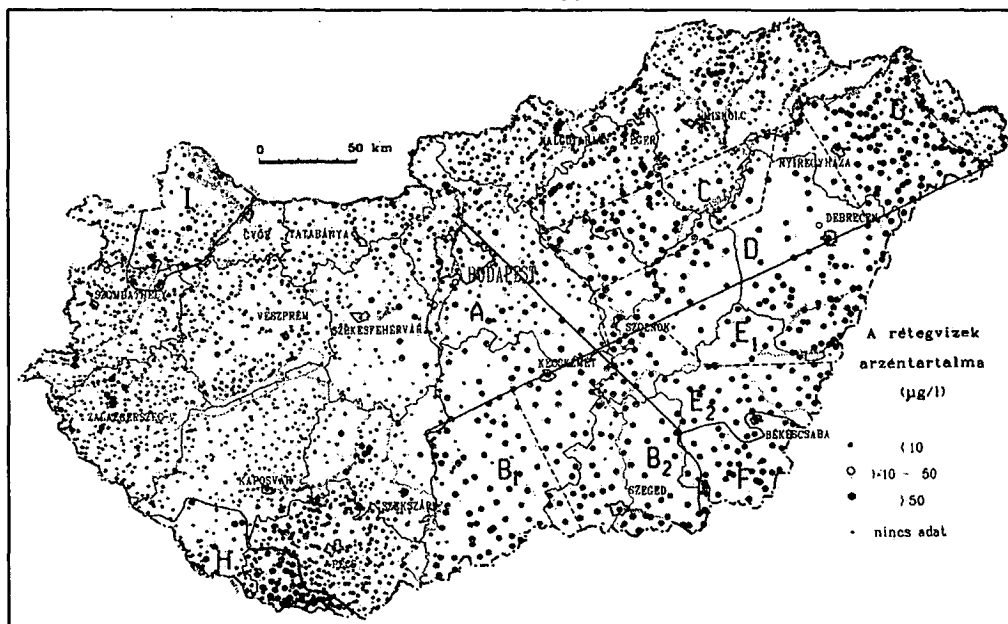
Forrás: A kommunális ellátás fontosabb adatai KSH, 1999

Az arzén olyan természetben előforduló elem, amely a gyógyászatban és a gazdaság egyes területein hasznosítható, ugyanakkor pl. a talajban, vagy ivóvízben nem kívánatos. Az arzén félfém típusú kémiai elem, amely bizonyos határérték felett az élő szervezeteket károsítja. Az arzén kőzetekben, talajban, vizekben egyaránt előfordulhat különböző koncentrációban. Hazánk egyes területein is magas a talajvíz és az ivóvízforrások arzéntartalma. Térségünk vonatkozásában a téma fontosságát szemlélteti „Az arzénes rétegvizek elterjedése a településeken mért maximum érték alapján” című kartodiagram.

A dél-alföldi régiót súlyosan érinti az „arzénelőfordulás” (2. sz. táblázat), amely indokolttá teszi, hogy erre az innovációs tevékenységünkre koncentráljunk.

A vezetékes ivóvíz 10 µg/l-nél nagyobb arzénkoncentrációja által érintett lakosság száma 1998-ban az egyes megyékben (Komárom, Nógrád, Veszprém megye és Budapest nem érintett).

1. ábra. Az arzén rétegvizek elterjedése a településeken mért maximum érték alapján (1996)

Forrás: Dr. Csalagovits I.–Horváth I. – Geokémiai Főosztály

2. táblázat. Az arzénkoncentráció által érintett lakosság száma 1998-ban

Megye	Érintett lakosok száma, ezer fő		
	arzén 10 – 30 µg/l	arzén 30 – 50 µg/l	arzén > 50 µg/l
Baranya	8	7	–
Bács-Kiskun	219	47	–
Békés	219	24	14
Borsod-Abaúj-Zemplén	32	7	–
Csongrád	164	10	4
Fejér	7	–	–
Győr-Moson-Sopron	9	–	1
Hajdú-Bihar	133	14	–
Heves	16	4	–
Jász-Nagykun-Szolnok	121	25	3
Pest	61	–	–
Somogy	21	–	–
Szabolcs-Szatmár-Bereg	80	–	–
Tolna	4	–	3
Vas	5	–	–
Zala	4	–	–
Együtt	1175	138	25
Összesen	1338		

Forrás: Pál Károlyné: Arzén a környezetben

A Dél-Alföldi Regionális Fejlesztési Tanács (DARFT) támogatásával és közreműködésével számos konkrét lépés történt ezen a területen az elmúlt évek során, és az elkövetkező évekre is további komoly eredmények elérését céloztunk meg. A regionális Kísérleti Phare program támogatásával felmértük a régió környezeti állapotát (1999), valamint néhány kísérleti megoldást is megvizsgáltunk a környezeti problémák orvoslására. Ezután indult el az ivóvíz minőségének javítását (elsősorban arzén-mentesítést) célzó nagyszabású program előkészítése a DARFT és az illetékes minisztérium támogatásával. Az elkészült megvalósíthatósági tanulmány a régió 66 településének dolgozott ki technológiai megoldást a vízminőség EU-szabvány szerinti feljavítására. Az előkészítő munka sikerét bizonyítja, hogy ezt a fejlesztést Brüsszelben befogadták az Európai Unió Kohéziós Alapja által 2004–2006 között támogatott projektek köze.

A dél-alföldi régióra vonatkozóan 2004 közepére elkészült a Regionális Innovációs Stratégia is, amelynek fontos elemét képezik azok a fejlesztések, amelyek mezőgazdasághoz és a környezet védelméhez kapcsolódnak. A Dél-Alföldi Regionális Fejlesztési Ügynökség vezetésével elkészült az innováció fejlesztésének határon átnyúló koncepciója is, romániai és vajdasági partnerek közreműködésével. Ebben a szakmai javaslatban szintén kiemelt szerepet kapott a környezet védelme, mint határon átnyúló együttműködésben megoldandó feladat. Ezen belül kiemelt figyelmet kapott a vízbázisok védelme, amely csak a határ mindkét oldalán összehangolva hajtható végre sikeresen. Ugyancsak nagy figyelmet kapott a megújuló energiák hasznosítása, amely a környezet állapotának megőrzését nem gátló gazdaságfejlesztéshez elengedhetetlenül szükséges.

A fentiek alapján formálódó együttműködési irányokban konkrét lépéseket tervezünk a közeljövőben. Magyar–román Phare CBC projektet készítettünk el, amely innovációs képzést tervez az önkormányzatok és gazdasági társaságok részére a fenti témakörökben. Ennek keretében bemutatjuk a legmodernebb víztisztítási eljárásokat elméletben és kísérleti üzemi körülmények között is, valamint a mezőgazdasági tevékenység során keletkező hulladékok energetikai célú hasznosításának lehetőségeit. Terveink szerint a képzések során megismert megoldások hozzásegítik az önkormányzatokat, hogy beruházásaik során a környezetvédelmi és hatékonysági szempontból egyaránt legelőnyösebb megoldást tudják választani, így a vállalkozások működéséhez (és a lakosság életviteléhez) európai színvonalú körülményeket teremtsenek. A mezőgazdasági vállalkozások számára pedig konkrét (gyakorlatban megvalósítható) megoldásokat tervezünk bemutatni, amelyek alkalmazásával működésük egyszerre válhat eredményesebbé és környezeti szempontból kedvezőbbé.

A képzési program során reményeink szerint kialakul jó szakmai együttműködési hálózat, amely alapot teremt arra, hogy a későbbiekben nagyszabású környezetvédelmi és energetikai fejlesztések indulhassanak el a határ mindkét oldalán magyar–szerb, magyar–román és román–szerb viszonylatban egyaránt. A Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal támogatásával a magyarországi régiókban regionális innovációs hálózatok kezdik meg működésüket 2004 végén, ezért az innováció-orientált együttműködések további fejlesztéséhez a szervezeti háttér is hamarosan kialakul.

A fenti regionális törekvéseink jól illeszkednek a Nemzeti Fejlesztési Tervben megfogalmazott célkitűzésekhez, mind a környezetterhelés csökkentése, mind a

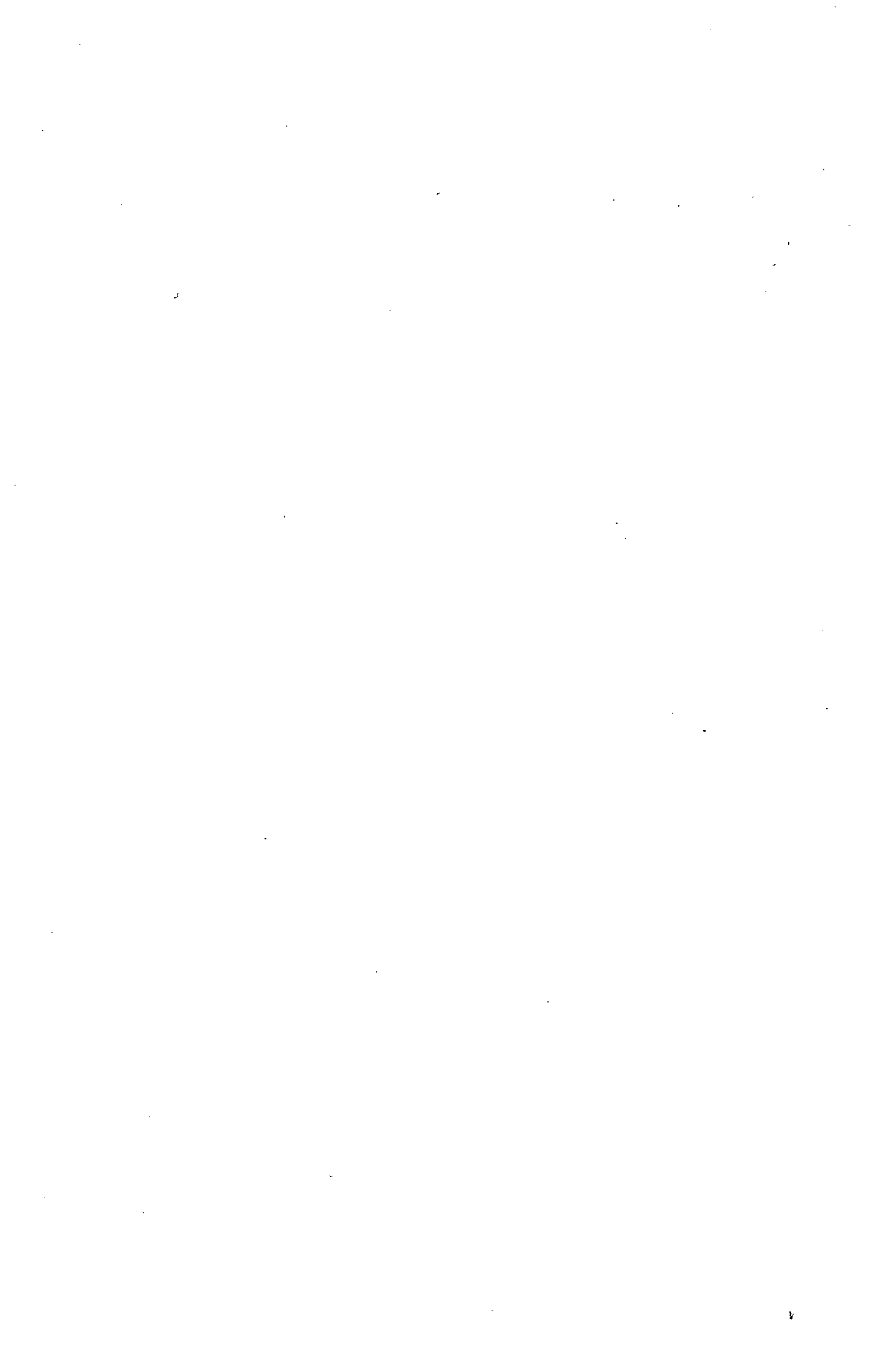
környezeti szempontok integrálása és érvényesítése az egyes ágazati politikában, illetve a kedvező természeti adottságok fenntartható használata vonatkozásában. Az innováció-orientált fejlesztések kiemelt prioritásként szerepelnek a dél-alföldi régió hosszú távú stratégiájában, ezért a 2007–2013 közötti időszakban is jelentős támogatások várhatóak ezen a területen.

Ezek az innovációs törekvések (újnak számító dolgoknak, termékeknek, szolgáltatásoknak, termelési eljárásoknak a helyi gyakorlatban való sikeres bevezetése és elfogadtatása) a Dél-Alföldön nagyon szükségeseek, hiszen az Európai Unióban a környezetvédelem terén tapasztalható legnagyobb lemaradásunk. A megoldandó kérdések egy része makró szinten, sőt az ország határán messze túllépve globálisan is jelentkezik, de sok – regionális szinten megoldandó – probléma mielőbbi orvoslása a mi feladatunk nem tagadva azt, hogy ez kistérségi, települési szintű komponensekből áll.

Végző soron a családnak (háztartásnak), illetve minden lakosnak vannak a környezet védelme érdekében kifejezhető teendői, amelyre a jövőben jobban kell koncentrálnunk.

Irodalom

- Abonyiné Palotás Jolán* (2002): Gondolatok a külföldi működőtőkének a magyar gazdaságra gyakorolt innovatív hatásáról. In: Abonyiné Palotás Jolán–Becsei József–Kovács Csaba: A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága. Szeged pp. 53–63.
- Baranyi Béla* (2002): Innovációs esélyek határmenti rurális térben a regionális tudomány szemszögéből. In: Innováció, a tudomány és a gyakorlat egysége az ezredforduló agráriumban. Agrárgazdaság. Szerk.: Jávör A.–Berde Cs. Debreceni Egyetem Mezőgazdasági Kara, Szent István Egyetem Mezőgazdaság- és Környezettudományi Kara. pp. 111–116.
- Csanády Mihály–Csalagovits Imre–Kárpáti Zoltán* (1996): Arzén jelenléte hazai ivóvizekben. Kézirat, Budapest, Környezetgazdálkodási Intézet.
- Pál Károlyné* (2002): Arzén a környezetben. ISBN 963420 7294
- Rechnitzer János* (1990): Az innováció terjedése – lehetőségei és feltételei. Területfejlesztés 2. pp. 22–33.
- Rechnitzer János* (1993): Innovációs pontok és zónák, változási viszonyok a térszerkezetben. In: Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon. Szerk.: Enyedi György, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. pp. 75–101.

Iskola a határon túl: ingázó francia diákok

JÓRI JOHANNA*

A francia–belga határ sokat változott az elmúlt évszázad folyamán. Elmúlt az az idő, amikor kutyákkal csempésztették be Franciaországba az olcsóbb belga dohányt. Manapság mindennemű cserekereskedelem előtt nyitva az út. Mióta az Európai Unió valóssággá vált, a vámhatárok – a szó szoros értelmében – nem léteznek többé. Helyébe kerültek viszont más határok, melyek csak nehezen fedhetők fel.

Az egymillió lakosú Lille városa ebbe a határövezetbe illeszkedik bele. Miután jelentős számú munkaerőt vonzott, a régió újabb horizontok felé fordul. A munkaerő-vándorlási mérleg erőteljesen csökkent, ezáltal a kulturális keveredés is leredukálódott. Maradnak a szórakozáshoz, a vásárláshoz és a határon túli beiskolázáshoz köthető áramlások.

A határ túloldalán eltöltött iskolaévek nem új keletűek, a szerzetesrendek Belgiumba meneküléséhez köthető a francia állam és egyház szétválása után, a 20. század elején. Ezen áramlások tehát Franciaországból Belgium felé történnek, ellenkező irányban igen ritka, csupán 300 belga állampolgárságú diák tanul a Nord-Pas-de-Calais-i régió egészében.

Mely tényezők igazolják 10 000 francia diák évekig tartó ingázását Belgiumba? Kik ezek az ingázók? Mennyiben járulnak hozzá egy specifikus, határmenti tér létrejöttéhez?

Határ – változóban

A diákok határon túlra történő ingázása csupán egyetlen francia határvidékre jellemző, mégpedig a francia–belga határ mentén (kivéve Flandriát).

Az utóbbi két évtizedben e tekintetben növekvő tendenciát figyelhetünk meg: a 2000. év küszöbén a Belgiumban tanuló francia diákok száma meghaladta a tízezret. A növekedés azonban csak egy irányban jellemző, belga diákokat elvétele találni francia iskolákban. Jellemzően francia diákok iratkoznak be nagy számban belga oktatási intézménybe.

A Lille-i régióban annak a hagyománya, hogy a diákokat a határ másik oldalán tanítatják, egészen a 20. század elejére nyúlik vissza. 1904-től kezdődően, a Combes-törvényt követően, amely kimondja az állam és az egyház szétválását, a szerzetesrendeknek tilos tanítaniuk Franciaország területén. Az egyházi tanító rendek ezért az egyetlen lehetséges helyen találhatnak menedékre, mégpedig Belgium területén, a francia határ közvetlen közelében.

Nyilvánvaló, hogy a külföldi országok frankofón régiói jöhettek számításba, és ezek közül Belgium volt a legideálisabb. A francia–belga határ mindig is átkelőhelynek számított, számos közlekedési útvonalával, hiszen jelentős természeti akadálya nincs a határátlépésnek. Röviden: minden lehetőség adott a határ átjárhatóságához.

* PhD hallgató

Ami a többi szomszédos országot illeti, vagy a nyelvi akadályok jelentenek nehézséget (Belgium flamand része, Németország), vagy az átjárhatóság nehezebben megoldható (Olaszország és Spanyolország példája). E két utóbbi országnál a természetföldrajzi akadályok, mégpedig a hegyláncok akadályozták elegendő átkelőhely kialakulását. Ebből adódóan a határ túloldalára ingázó diákok száma is elenyésző. Egyedül Svájc esete meglepő, hiszen a francia–svájci határ sok tekintetben igen nyitottnak mondható, az oktatás terén viszont igazi sorompóként viselkedik a két ország között. A szerzetesrendek itt is próbálkoztak áttelepüléssel és a francia diákok átcsábításával – vajmi kevés sikerrel annak ellenére, hogy nincsenek nyelvi akadályok. Vajon itt is a hegyláncok vagy az eltérő vallási hagyományok következménye ez? Mindenestre a francia oktatási rendszer erősen centralizált és hierarchizált mivolta nem könnyíti meg egyáltalán a határ átjárhatóságát az oktatás terén.

A francia–belga határ viszont elég nyitottnak bizonyult az iskolások cseréjéhez, ennek azonban egyéb, történelmi okai is vannak. A 19. században, a Lille-i régió textiliparának megszilárdulásával egyidejűleg megindult a határmenti flamand munkaerő áramlása Franciaország felé. Ezt hamarosan egy újabb áramlat követte, ezúttal a már említett diákoké, akik a Franciaországból elűzött szerzetesrendeket követték. A személyek áramlása tehát ellenkező irányban – Franciaországból Belgium felé – is létrejött.

A francia diákok ingázása Belgiumba egészen az 1970-es évekig fennmaradt: a gazdasági válság idején azonban egy belga törvény lát napvilágot, amely a túlzottan költségesnek ítélt francia ingázók számát hivatott lecsökkenteni. A törvény megtette hatását és egészen 1988-ig erőteljesen csökken a francia gyermekek száma Belgiumban. Ekkor viszont az Európai Unió megszünteti ezt a diszkriminatívnak ítélt törvényt, ezzel ismét szabad utat nyitva a francia ingázó diákok előtt. 1988 óta ezen diákok száma megduplázódott, jelenleg meghaladja a tízezret.

Belgium vonzásában

Miért vonzódnak a francia diákok még mindig annyira Belgiumhoz, hogy vállalják a (napi vagy heti) ingázás kényelmetlenségeit? Először is, a születési ráta Észak-Franciaországban magasabb, mint a szomszédos Belgiumban. A belga iskolák ezért minden évben valóságos reklámhadjáratot indítanak a határ mindkét oldalán, hogy minél több diákot tudjanak magukénak.

Ezen kívül – a belga közoktatási törvény sorozatos módosításai következtében – az oktatási kínálat számottevő: hatalmas választék tárul a diákok elé mind a magán, mind a közszférában. A francia diákok számára mindez plusz lehetőségeket jelent.

Ráadásul az egy osztályra jutó gyereklétszám sokkal alacsonyabb Belgiumban, mint Franciaországban, ezért sok szülő hatékonyabbnak ítéli a belga oktatást, főleg abban az esetben, ha a francia iskolákban sorozatos bukások érik gyermekét. A franciák tehát sikerebb iskolai teljesítmény reményében habozás nélkül vállalkoznak a határon túli ingázásra.

Mindehhez azonban hozzá tartozik az a tény, hogy a belga iskoláknak is érdekük fűződik ahhoz, hogy minél nagyobb számban legyenek náluk jelen a francia diákok.

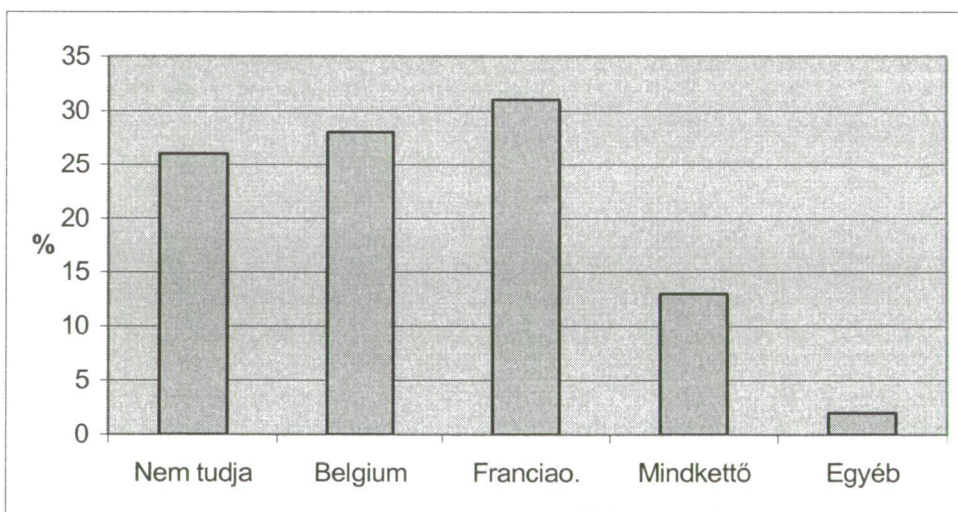
A belga gyermekek száma évről évre csökken. Amely iskolába sikerül francia gyerekeket toborozni, ott a pedagógusok munkahelye fennmaradhat, nem kell őket elbocsátaniuk. Bizonyos osztályokat sem kell megszüntetni a franciák jelenléte miatt, ezáltal megőrizhető a belga oktatás nagyobb választéka.

Kölcsönös függésről beszélhetünk tehát, de a helyzet igencsak ingatag. Ha állami szinten vizsgálódunk, szembetűnik mennyi plusz kiadást jelent a belga állam számára a francia gyerekek taníttatása. Bizonyos politikusok igen erősen tiltakoznak is ez ellen, de hiba lenne ezt a „kulturális határátkelési” tradíciót korlátozni. A személyek áramlásában, legyen szó munkaerőről vagy diákokról nem egy határ menti együttműködést kell-e látnunk, amely hol az egyik, hol a másik szomszédos országnak segít kompenzálni az átmeneti gazdasági hiányokat?

Identitás a határ mentén

A határ mindennapos átlépésével addig ismeretlen térséget fedeznek fel az ingázó francia diákok. Ennek következtében szemléletmódjuk nagy átalakuláson esik át, a határ túloldalán tapasztalt másságot pozitívan tudják értékelni. Igaz, hogy már önmagában a határon túli ingázás vállalása a másság elfogadását jelenti. Sőt, egy kicsit önmaguk is azonosulnak a mássággal. A hovatartozásukat illetően többen elbizonytalanodnak. Amint egy francia felmérésből kiderült (*Morel, S., 1996*), csaknem harmaduk nem tudja eldönteni hovatartozását, 13%-uk viszont mindkét országhoz tartozónak érzi magát. Mintha egy „nemzetiségi forradalmat” élnének át ezek a fiatalok: kétnemzetiségű tudatuk formálódik.

1. ábra. Belgiumba ingázó francia diákok hovatartozása

Forrás: *Morel, S., 1996.*

Tanúi lehetünk tehát egy speciális, határmenti népesség kialakulásának, amely új dimenziókat képes megnyitni e térségek és társadalmaik részére. Az élettéren való megosztás nagy jelentőségű az ingázó fiatalok számára, amelyben az iskola a kölcsönös megismerés olvasztótégelyének színterét képviseli, a kapcsolatok valóságos metamorfózisa jön létre falai között. Egy valódi határmenti tér formálódhat így e diákok által.

A diákok határon túli ingázása azon a határszakaszon alakul ki és marad fenn tartósan, ahol nyelvi azonosság biztosított a határ mindkét oldalán. Ezen kívül egyéb tényezők is elősegíthetik a mobilitás e formáját, mint például a kedvező természetföldrajzi környezet, fejlett közlekedési hálózat, határ-átjárhatóság és a tradíciók. Ezek hiányában csupán esetlegesen találkozhatunk a határ túloldalára ingázó tanulókkal.

Lehetséges és kívánatos-e fejleszteni az iskolai mobilitás e határon átnyúló formáját? A pontos válaszhoz mindenképp szükséges lenne ezt a problematikát többféle nézőpontból, a különböző érdekek és hierarchiák szempontjából megközelítenünk, kiindulva a gyermekektől és családjuktól, a települési és ország-érdekeken át eljutva egészen az uniós szintig. Sajnálatos lenne azonban az érintett országok számára, ha nem találnának mindenki számára megfelelő megoldást ebben a kérdésben, és nem bátorítanák ezeket a diákmozgásokat, amelyek azon túl, hogy újabb dinamizmust nyújtanak a határmenti térségeknek, még egy új, határmenti identitás kialakulásához is vezethetnek.

Irodalom

- Morel S.* (1996): *Scolarité transfrontalière en métropole lilloise – L'école et les discontinuités territoriales*, p. 42–59.
- Morel S.* (1998): *Une frontière ambivalente – Les dossiers de Profils*, n°49, p. 23–28.
- Renard J.-P.* (1993) *Le géographe et les frontières*, Paris, coll. *Les Rendez-vous d'Archimède*, L'Harmattan

Kistérség-fejlődési típusok, különös tekintettel a humán tényezőkre

CSATÁRI BÁLINT*–KANALAS IMRE**–TÓTH KRISZTINA**

Néhány bevezető gondolat

A rendszerváltás óta eltelt másfél évtized kistérségi szintre „bontható”, vagy e szinten értékelhető területi változásairól sokféle elemzés, értékelés, vélemény jelent már meg (*Nemes-Nagy J.*, 1998, *Csatári B.*, 2000, *G. Fekete É.*, 2001, *Pálné Kovács I.*, 2003.).

Ez a sajátos területi – az európai területi besorolások normái szerint lokális – NUTS IV. szint, amely sok vonatkozásban megegyezik a magyar igazgatás történetében igazán sohasem kiemelkedő szerepet játszó járássokéval, az önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény hatályba lépésével megszűnt városkörnyékek helyébe lépett. Magukat a – nem közigazgatási alapon nyugvó – kistérségeket, a kilencvenes évek kezdetén, jórészt statisztikai számbavételi egységként határozták meg a Központi Statisztikai Hivatalban (*Kovács T.*, 2002).

Az 1996-os területfejlesztésről és -rendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény „emelte”, – ismét meglehetősen sajátosan – egyféle „jogerőre” a kistérségeket, amikor a megalakuló megyei és regionális területfejlesztési tanácsokba a kistérségek, települések önkormányzati szervezetei, erről a statisztikai kistérségi „szintről” delegáltak szavazati jogú képviselőket.

Ez a területi szint különösen felértékelődött a területfejlesztési támogatások és a decentralizáció elveiről, a kedvezményezett területek besorolásának feltételrendszeréről szóló 30/1997. (IV. 18.) OGY-határozat hatálybalépését követően. Egyre fontosabbá vált a területi- és a helyi önkormányzatok számára is, hiszen újabb decentralizált pénzeszközök térségi felhasználását tette lehetővé. Közben, illetve ezzel párhuzamosan – s jórészt spontán módon – elsősorban a korábbi a közigazgatási és más területi szolgáltatások „szétesése” után kistérségi szervezetek és társulások sora alakult meg, nagyrészt együttműködési és forrásszerző céllal.

A kistérségek átgondolt fejlesztését, alulról történő építkezésüket számos dolog nehezítette az elmúlt tíz év során. Területi beosztásukat az 1994-es KSH lehatárolás óta – részben megyei kezdeményezésekre – már kétszer átalakították, megváltoztatták.

Jelentősen hátráltatja a hosszú távú, következetes tervezés lehetőségeinek érvényesítését az a gyakorlat, hogy általában évente határozták meg azokat a fejlesztési-pályázati célokat, lehetőségeket, amelyeket elsősorban a gazdasági-társadalmi szempontból tartósan elmaradott kistérségek vehettek igénybe. További problémát jelent, hogy csak nagyon „vontatottan” alakult ki a kistérségek érdemi működéséhez szükséges szervezeti rendszerük. Bár a különféle kistérségi társulások száma hazánkban meghaladta már a kétszázötvenet – így ma csaknem minden térségben van valamilyen társulási vagy fejlesztési szervezet – a szó valódi értelmében és tartalmában professzionálisnak tekinthető kistérség-fejlesztési intézményrendszer még napjainkra sem alakult ki e térségekben.

* egyetemi docens
** PhD hallgató

Ennek ellenére meggyőződésünk, hogy a kistérségek – mint területi egységek – a közeljövőben a jelenleginél lényegesen nagyobb szerepet fognak betölteni a terület- és vidékfejlesztésben. Ezért is egyre inkább igény lesz a kistérségi szintű területi folyamatok bemutatására, értékelésére és részletes elemzésére is.

Véleményünk szerint a magyarországi területi fejlődésben a beruházások, az innovációk, a szolgáltatások, az infrastruktúra és általában a gazdaság fejlődése, valamint a társadalmi interakciók, azok aktivitása sokkal inkább a városi központokhoz és vonzáskörzeteikhez, mint nagyobb térségi szintekhez (pl. megyék, régiók) köthetők. Ebből következően az egyes gazdasági, társadalmi és területi folyamatok, változások is jobban értékelhetők kistérségi szinten.

Jelen dolgozatunkban külön figyelmet fordítottunk arra, hogy megkülönböztetett módon értékeljük a területi tervezésben és a versenyképesség megőrzésében egyre nagyobb szerepet játszó humán tényezőket, valamint a tudásalapú fejlődés szempontjából fontos K+F és más innovatív tényezők területi megjelenését, terjedését, és a kistérségi fejlődésben játszott szerepüket, jelentőségüket.

A kutatás módszere

A különböző területi elemzésekben is mind nagyobb szerepet kapó humán tényezők és az innovációs környezet térségi feltárása érdekében egy módszertani kísérletet tettünk, melynek során több időpontra sokelemű tér(-idő) analízist, azaz faktoranalízist végeztünk el. Ez a társadalomtudományokban és a területi elemzésekben már több mint két évtizede alkalmazott módszer alkalmas arra, hogy a sokdimenziós és minden vonatkozásban nagyon összetett területi folyamatok különböző tényezői – egyes számított és a folyamatok követésére alkalmas indikátorok – között matematikai összefüggéseket keressen. Utána, ezek segítségével, meghatározza azokat az adatszoportokat, együttthatókat, amelynek az elemzésbe vont tényezői egymásra is hatva, és egymással szoros összefüggésben differenciáló, vagy éppen homogenizáló hatással vannak az általános területi folyamatokra.

E sokváltozós faktoranalízis lényege tehát a különböző kistérségi település- és térformáló folyamatokat jelző mutatók közötti összefüggések erősségének megállapítása, annak alapján is, hogy azok mennyire térnek el az átlagtól, mennyire erősen, vagy gyengén differenciálják együttesen a mutatók által mért/vagy mérhető területi változásokat.

A több mint háromezer magyar település elemi adataiból építettük fel azt a kistérségi adatbázist, amelynek segítségével két időpontra (1992, 2002) vonatkozóan vizsgálatuk meg kistérségek általános fejlettségét kifejező főfaktorokat, majd külön-külön is elemeztük azokat a tényezőket, amelyek a tudás és technológiai-transzfer, vagy az innovációs miliő területi jellemzőiben és a térségi folyamatok befolyásolásában szerepet játszhattak.

Fő elemzési célunk annak megállapítása volt, hogy az „általános – kistérségi szinten mért – területi fejlődés” és humán, illetve innovációs (K+F) tényezők által befolyásolt térségi változások hogyan függnek össze. Ezt úgy kívántuk elérni, hogy az induló és a záró elemzési időpontokra a két mutató csoportot „összevontuk”, s elvégeztünk két – úgynevezett komplex – faktoranalízist is.

Az általános faktoranalízis során 28 mutatót vettünk figyelembe (1. táblázat),

melyek között szerepeltek demográfiai adatok, a gazdasági aktivitás és a foglalkozási szerkezet mutatói, az infrastruktúra bizonyos adatai és a fejlődési dinamikát kifejező néhány más mutató is (pl. lakásépítés üteme, iskolai végzettség, stb.).

A humán és innovációs (K+F) analízisnél (2. táblázat) elsősorban az e szektorra jellemző és fellelhető 16 területi-települési mutatót, illetve azok kistérségi összesítéseit használtuk fel. Így, a vizsgálat során összesen – a 150 magyarországi kistérségre vonatkozóan – 6 korrelációs számítást és 6 faktoranalízist végeztünk el.

Az általános fejlettségi mutatók faktoranalízisének eredményei

A kistérségek általános fejlettségének e módon történő vizsgálata során megállapíthattuk, hogy a rendszerváltást követően a területi fejlődésben szélsőségesen nagy különbségek alakultak ki. A területi differenciálódást a kilencvenes évek elején leginkább a gazdasági lehetőségekben és teljesítményben megmutatkozó különbségek okozták. Ezt bizonyították a korrelációs számítások is, melyek jól mutatják, hogy a vizsgált térség- és adathalmazon belül a legtöbb erős összefüggést a gazdasági mutatók tekintetében figyelhettük meg. A jogi személyiségű gazdasági társaságok elterjedtsége és számának alakulása erős pozitív összefüggést mutatott a vállalkozás sűrűséggel, az infrastrukturális ellátottsággal, az elérhetőséggel, s már ekkor negatív kapcsolatban állt a munkanélküliséggel és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak magas arányával.

A gazdasági mutatókon kívül az átlagos iskolai végzettség adatai alapján is erősen – az előbbi mutatóhoz lényegében hasonló összefüggéseket mutatva – differenciálódtak a kistérségek.

Az első, az 1992-re elvégzett általános faktoranalízis fő faktorának tartalma lényegében összesíti, mintegy „egyesíti és magyarázza” az előbbi, a korrelációnál megállapított összefüggéseket. A 37,7%-os magyarázó erejű főfaktor első négy helyére az iskolai végzettség, a gazdasági szervezetek sűrűsége, a vándorlási egyenleg, és az elérhetőség került (3. táblázat).

Ha ezek a tényezők „társultak” egy adott térségben a viszonylag kedvező infrastrukturális ellátottsággal, akkor – mint a faktorpont értékeket bemutató ábra is illusztrálja – markánsan kirajzolódnak a kistérségi szinten mérhető „általános” fejlettségbeli területi különbségek. Már 1992-ben 89 olyan kistérség volt, ahol az előbbi mutatókkal meghatározott tartalmú főfaktor értékei a negatív tartományba estek. A rangsor elején erősen kiemelkedik az a 33 térség – főleg a megyeszékhelyeké és a budapesti agglomeráció kistérségei – ahol a kedvezőnek ítélt gazdasági-társadalmi folyamatok egyszerre, a leszakadókhoz képest erős területi differenciálódást is mutatva, a rendszerváltás után közvetlenül elkezdődtek.

A 2002-re elvégzett analízis korrelációs mátrixa alapvetően nem változott meg a kiinduló időszakhoz képest, bár az összefüggések erőssége általában csökkent. Ez azt is jelenti, hogy a kistérségek általános fejlettségében bekövetkezett változásokat kiváltó tényezők „együtthatása”, korábban éles differenciáló ereje némileg mérséklődött. Vagyis bizonyos tényezők (pl. a műszaki infrastruktúra: telefon, gázhálózat, csatornázás) lassú kiegyenlítődése a vizsgált időszak alatt már térben is értékelhetően elkezdődött, illetve végbement.

1. táblázat. Az általános fejlettség vizsgálatához használt mutatók listája

Rövidítések	Mutatók tartalma
3XSZOBAS	Az 1990 után épített lakások közül a 3-x szobások aránya
60IDOS	A 60 évnél idősebbek aránya a népességből
BOLTOK	A kiskereskedelmi boltok 1000 lakosra jutó száma
CSATORN	Az egy km vízvezetékre jutó csatornahálózat hossza, km
EGYVALL	Egyéni vállalkozók 1000 lakosra jutó száma
ELERHET	Komplex elérés minősítése
EPLAK	1990-2001 között épült lakások aránya
GAZDSZER	A jogi személyiségű gazdasági szervezetek 1000 lakosra jutó száma
IPAKTIV	Ipari keresők aránya
ISKVEG	Átlagos iskolai végzettség
MGAKTIV	Mezőgazdasági keresők aránya
MGVALL	Mezőgazdasági vállalkozók 1000 lakosra jutó száma
MNVALT	Munkanélküliek számának változása
MOZILAT	1 lakosra jutó mozilátogatások száma
MUNKAN	Munkanélküliek aránya a népességben
NEPSURUS	Népsűrűség fő/km ²
NEPVALT	Lakónépesség változása
OREGS	Öregségi index
SZGK	A személygépkocsik 1000 lakosra jutó száma
TARTOSMN	A 180 napon túli munkanélküliek aránya a regisztrált munkanélküliek %-ában
TELEFON	A telefon fővonalak 1000 lakosra jutó száma
TERCAKTIV	Tercier keresők aránya
VALLSUR	Vállalatsűrűség
VANDKUL	Vándorlási kül. évi átlaga
VAROSNEP	Városi népesség aránya
VENDEGEJ	A kereskedelmi szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák 1000 lakosra jutó száma
VEZGAZ	A vezetékes gázt fogyasztó háztartások aránya a lakásállomány %-ában
VIZHAL	Közüemi vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya, %

2. táblázat. A humán és innovációs mutatók listája

Mutató	Mutató tartalma
INFOER	Az 1000 lakosra jutó infoérzékeny vállalkozások száma
IKTSZEKT	A 10000 lakosra jutó IKT vállalkozások száma
K+FVALL	A 10000 lakosra jutó K+F vállalkozások száma
OKTVALL	A 10000 lakosra jutó oktatási vállalkozások száma
VALLSUR	Vállalatsűrűség
OLTFORM	Az 1000 lakosra jutó oltalmi formák száma
DOMAIN	A 10000 lakosra jutó domain szerverek száma
FELSOFOK	A felsőfokú végzettségűek aránya a megfelelő korúak százalékában
SZELLEMI	A szellemi foglalkozásúak aránya az aktív keresők százalékában
NAPPALIS	A nappali tagozatos hallgatók 1000 lakosra jutó száma
LEVELEZO	A levelező tagozatos hallgatók 1000 lakosra jutó száma
ISKVEG	Átlagos iskolai végzettség
TELEFON	A telefon fővonalak 1000 lakosra jutó száma
TERCAKTI	Tercier keresők aránya
KONYVTAR	Könyvtárba beiratkozottak 1000 lakosra jutó száma
MOZILAT	1 lakosra jutó mozilátogatások száma

3.táblázat. A faktoranalízisek főfaktor-pontjainak változása 1992–2002 között

Mutatók	Általános fejlettség főfaktora		
	1992	2002	változás
ISKVEG	0.920	0.913	
GAZDSZER	0.869	0.931	
VANDKUL	0.753	0.571	
ELERHET	0.732	0.617	
MGAKTIV	-0.713	-0.570	
VALLSUR	0.709	0.725	
TERCAKTIV	0.702	0.547	
SZGK	0.696	0.835	
CSATORN	0.679	0.558	
NEPSURUS	0.671	0.714	
EGYVALL	0.671	0.784	
MUNKAN	-0.670	-0.714	
MOZILAT	0.635	0.487	
NEPVALT	0.632	0.564	
EPLAK	0.631	0.665	
VAROSNEP	0.631	0.464	
TELEFON	0.613	0.730	
VIZHAL	0.609	0.374	
OREGS	0.290	-0.074	
VENDEGEJ	0.427	0.346	
60IDOS	-0.479	-0.294	
TARTOSMN	-0.580	-0.530	
IPAKTIV	0.248	-0.150	
BOLTOK	0.508	0.410	
MGVALL	0.080	-0.548	
VEZGAZ	0.521	0.567	
3XSZOBAS	-0.264	0.026	
MNVALT	-0.467	-0.607	
magyarázóerő	37.735	34.853	

Mutatók	Humán fejlettség főfaktora		
	1992	2002	változás
FELSOFOK	0.948	0.962	
ISKVEG	0.922	0.902	
INFOE	0.879	0.894	
DOMAIN	0.852	0.866	
SZELLEMI	0.821	0.878	
OLTFORM	0.815	0.741	
IKTSZEKT	0.785	0.904	
VALLSUR	0.776	0.785	
NAPPALIS	0.708	0.559	
OKTVALL	0.695	0.887	
TERCAKTI	0.666	0.618	
LEVELEZOS	0.666	0.532	
K+FVALL	0.595	0.841	
TELEFON	0.591	0.608	
MOZILAT	0.548	0.625	
KONYVTAR	-0.022	0.120	
magyarázóerő	54.234	58.041	

Mutatók	Komplex fejlettség főfaktora		
	1992	2002	változás
FELSOFOK	0.940	0.937	
ISKVEG	0.936	0.923	
INFOE	0.904	0.917	
GAZDSZER	0.890	0.963	
SZELLEMI	0.823	0.831	
DOMAIN	0.808	0.861	
OLTFORM	0.784	0.755	
VALLSUR	0.767	0.785	
IKTSZEKT	0.754	0.901	
VANDKUL	0.747	0.525	
ELERHET	0.737	0.626	
NEPSURUS	0.718	0.764	
MGAKTIV	-0.708	-0.560	
EPLAK	0.695	0.635	
TERCAKTIV	0.678	0.596	
CSATORN	0.648	0.505	
VAROSNEP	0.643	0.493	
NEPVALT	0.640	0.559	
SZGK	0.640	0.790	
NAPPALIS	0.628	0.445	
OKTVALL	0.621	0.830	
MUNKAN	-0.617	-0.628	
TELEFON	0.590	0.667	
LEVELEZOS	0.588	0.424	
MOZILAT	0.582	0.548	
K+FVALL	0.554	0.796	
VIZHAL	0.547	0.337	
VEZGAZ	0.544	0.551	
60IDOS	-0.497	-0.337	
MNVALT	-0.463	-0.533	
VENDEGEJ	0.307	0.255	
TARTOSMN	-0.477	-0.410	
EGYVALL	0.579	0.733	
BOLTOK	0.401	0.348	
OREGS	0.323	-0.011	
KONYVTAR	-0.035	0.093	
MGVALL	0.093	-0.564	
3XSZOBAS	-0.286	0.037	
IPAKTIV	0.263	-0.209	
magyarázóerő	40.573	40.012	

Forrás: KSH Népszámlálás 1990, 2001.

KSH TSTAR 1992, 2002.

Jelmagyarázat: A főfaktor pontértékének abszolút értékben történő növekedése

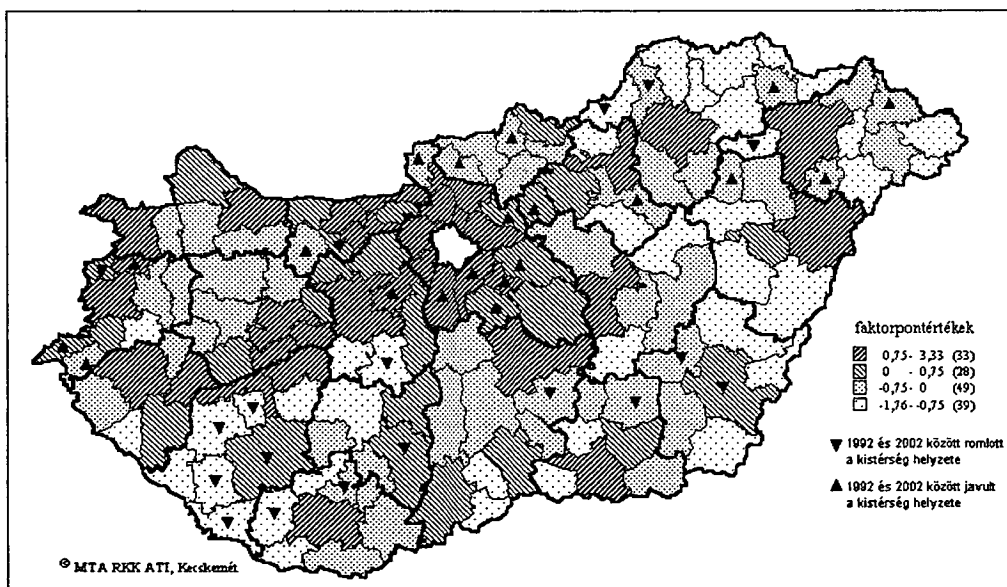
A főfaktor pontértékének abszolút értékben történő csökkenése

Az adatok alapján látható, hogy az 1992-ben mért iskolai végzettséggel szemben, a gazdasági szervezetek és a vállalkozások sűrűsége, az egyéni vállalkozások számának alakulása vette át a kistérségi szinten e módon mért területi folyamatok elsődleges „befolyásolását”. Vagyis a gazdaságban bekövetezett folyamatok megkülönböztető hatása erősödött elsősorban. Ez a piacgazdaságra való áttérés hatásainak eléggé egyértelmű bizonyítékát is jelentheti.

Ez az alapvetően fontos tény, a főfaktor adatainak elemzéséből is kiderül, amelynek magyarázó ereje szintén csökkent 1992–2002 között, amit úgy is értelmezhetünk, hogy a területi folyamatok „diffúzabbak” és, ha lehet, még összetettebbek lettek. Az infrastrukturális tényezők általános – fentebb már említett – térségi javulását nem követte szükségképpen a gazdaság vagy a vállalkozások fejlődése. Ugyanakkor a főfaktorban nőtt a területi differenciálódást egyértelműen meghatározó tényezők száma, s nem csak pozitív, hanem negatív irányban (és értelemben is, pl. munkanélküliség, tartós munkanélküliség, mezőgazdasági vállalkozások és az aktív keresők alacsony aránya).

Azaz e néhány felsorolt mutató egyre inkább leírja, összegzi a kistérségi szinten mérhető területi változások és differenciálódás lényegét. Jól mutatja ezt a folyamatot, s a változások területiségét, hogy miközben a pozitív és negatív faktorértékű térségek száma összességében nem változott, az Észak-Dunántúlon és Közpointi körzetben, illetve annak tágabb vonzáskörzetében tendenciózusan nőtt 1992–2002 között a magasabb, pozitív faktorértékű, – kedvezően változó, s egyre jobb minőségű adatokkal mérhető, azaz egyre kedvezőbb helyzetű – kiemelkedő gazdasági-társadalmi fejlettségű területek száma. Ezzel párhuzamosan pedig azt is megfigyelhetjük, hogy a dél-alföldi és déldunántúli területeken leginkább romló pozíciójú térségekkel találkozhatunk, amely az említett tényezőkön kívül kapcsolatba hozható az ország déli területeinek lényegesen kedvezőtlenebb elérhetőségi mutatóival is (1. ábra).

1. ábra. Az általános faktoranalízis főfaktorának pontértékei 2002-ben

A humán és innovatív tényezők vizsgálatának eredményei

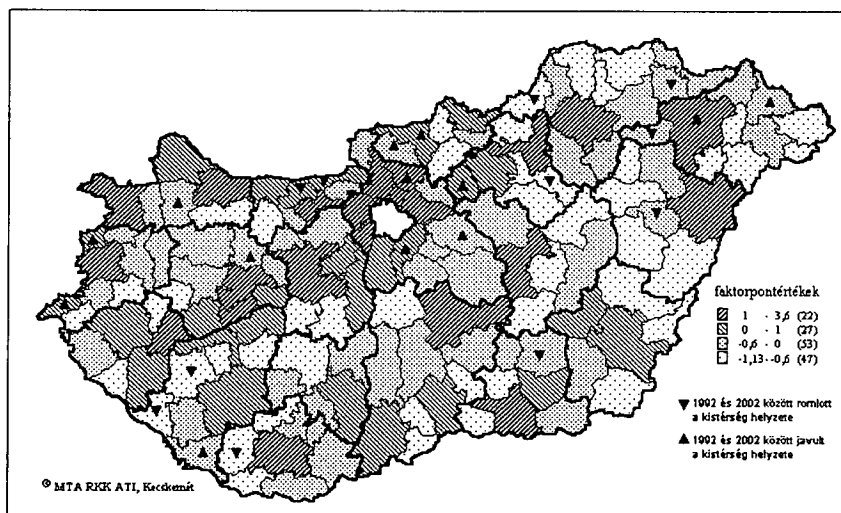
A humán tényezők kiemelt vizsgálatánál 16 lehetséges mutatót tudtunk figyelembe venni, illetve alkalmazni. Valójában ezek mutatók így együtt – miután közöttük a korreláció szükségképpen nagyon erős – csak fenntartásokkal alkalmasak faktorelemzésre. Az egyetlen jól „átlagoló mutató” „a könyvtári ellátottság”. A felsőoktatás adatai pedig, miután nincsenek minden térségben, természetesen erősen differenciálnak. Ebből is következik, hogy a korrelációs mátrixnál minden adat minden másikkal relatíve szoros összefüggést mutat. Így nem véletlen, hogy a faktorok együttes magyarázó ereje (81,2%, ezen belül a főfaktor: 54,2%) is sokkal nagyobb, mint az általános faktoranalíziséénél. Vagyis e mérőszámok, illetve adatok a humán szempontú kistérségi területi fejlettség igen nagy részét leírják, magyarázzák.

A főfaktorban már 1992-ben a felsőfokú végzettségűek aránya és az átlagos iskolai végzettség vezeti a tartalmat meghatározó sort, s a már említett könyvtári ellátottság kivételével minden mutató erős pozitív hatású.

A vizsgált évtized végére, 2002-re mindössze annyi „átrendeződés” következett be a hasonló mutatósorból képzett humán tényezők főfaktor-súlyait illetően, hogy egyértelműen „előretörtek” az info-kommunikációs mutatók és az oktatási vállalkozások adatai, azaz általában a K+F szektorhoz egyre szorosabban kapcsolódó tényezők. Sőt a faktortényezők együttes és már korábban is magas magyarázó ereje még tovább emelkedett. Ez két fontos dolgot jelez: a humán tényezők erőteljes kistérségi területi differenciáló ereje tovább erősödött, s a fentebb említett, a faktorstruktúrában megjelenő, s erősödő elemek csak tovább növelték az 1992-ben már elkezdődött humán tényezők alapján mért területi differenciálódást.

Ha e két humán faktoranalízis faktorpont értékei változásának a területi képét vizsgáljuk, akkor – bár az adatokban óriási számszerű változások következtek be – a területi struktúrájuk egészen minimálisan változott 10 év alatt (2. ábra).

2. ábra. A humán faktoranalízis főfaktorának pontértékei 2002-ben

A vizsgált humán tényezők annyira egyértelműen városi, sőt nagyvárosi jelenségeket írnak le, hogy a területi csoportok szinte nem is változtak. Csak Nyíregyháza és Vác térsége emelkedett 10 év alatt a legkedvezőbb csoportba.

Annai azonban mégis rögzíthető e két sajátos faktorvizsgálat alapján, hogy kistérségi szintre bontva igen éles határvonal húzható a nagyvárosok és a többi térség közé. Az általános faktoranalízis fejletlen térségeiben pedig szinte semmilyen – e módon mérhető – érdemi humán tényező-hatás nem mutatható ki.

Az összevont (komplex) faktoranalízisek eredményei

Látva a vizsgált humán tényezők fentebb említett igen erős területi differenciáló hatását, érdemesnek láttuk összevonni, azaz mintegy „összetolni” a két mutatórendszer, s két olyan további ún. „komplex faktoranalízist” is elvégezni, amely 1992-ben és 2002-ben is megvizsgálja, hogy hogyan hozható összefüggésbe az általános fejlettség a K+F szektor eddig külön-külön vizsgált tényezőivel.

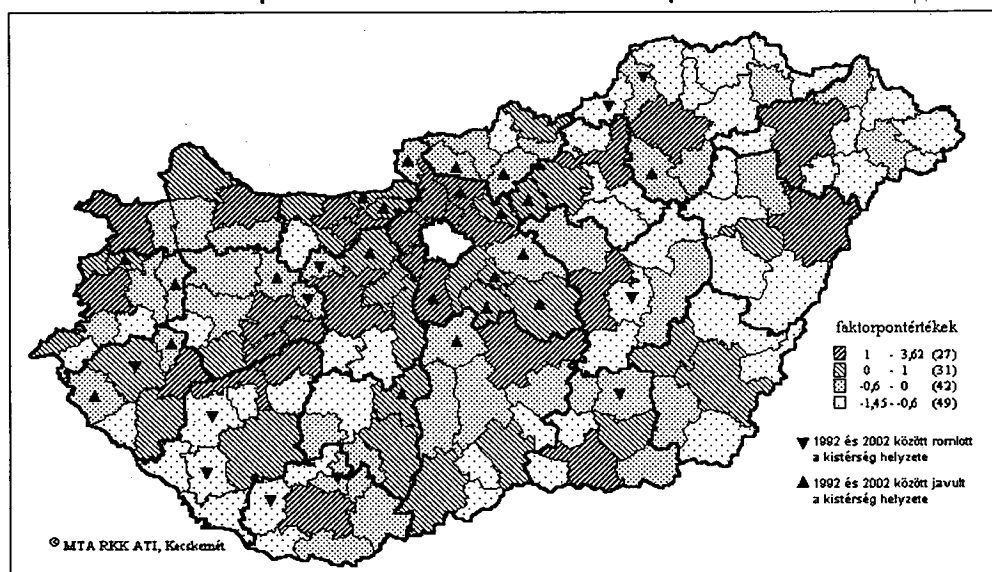
Az 1992-es és a 2002-es adatokra elvégzett ún. komplex faktoranalízisünk összesen 39 mutatót tartalmazott. Ha e komplex analízis számítási értékeit az általános faktoranalíziséhez hasonlítjuk igen érdekes, hogy már 1992-ben döntő differenciáló hatással jelentnek meg a korrelációs mátrixban a felsőfokú végzettségűek, az Internet terjedés (akkor még igen csekély) arányszámai, valamint az IKT szektor adatai. Ez mintegy azt is mutatja, hogy ezek már a vizsgált időszak kezdetén erősen differenciáltak a térségek „komplex” fejlettségbeli különbségeit, annak ellenére, hogy abszolút számadataik csak töredékeik voltak a jelenleginek.

A humán és innovációs tényezők erőteljes és a vizsgált időszakban növekedő befolyását az is mutatja, hogy az összevont, komplex faktoranalízis főfaktorpont értékei tekintetében szinte csak a nagyvárosok térségei emelkednek ki, s így kevesebb a valóban fejlett térség, mint az általános vizsgálatnál. Ugyanez a jelenség a másik oldalon is, tehát a leszakadó térségeknél is megfigyelhető 12-vel több már 1992-ben az igen kedvezőtlen komplex főfaktor pontértékű térségek száma. Mondhatnánk azt is, hogy a kistérségi szintre számított innovációs változásokban először mintegy „rejtve” (1992) majd egyre markánsabban veszik át a döntő szerepet a K+F szektorhoz tartozó tényezők. Különösen erőteljes a szerepük a nagyvárosi térségekben és a budapesti agglomerációban, s egészen minimális a kedvezőtlen elérhetőséggel rendelkező fejletlen kistérségekben. Nem található szinte egyetlen olyan térség sem, ahol a vizsgált humán tényezők nagymértékben eltérnének az általános fejlettséget kifejező analízis faktor pont értékeinél. Jól bizonyítja ezt az a táblázat, ahol a két analízis összes főfaktor pont értékét összehasonlíthatóvá tettük.

Természetesen találunk ugyan olyan térséget, ahol az általános és a humán mutatók összevonásával végzett komplex analízis más eredményt hozott, mint ahogy azt vártuk (pl. a gyenge humán tényezőt kompenzálja a magasabb általános fejlettség, pl. Komló, Gárdony), de összességében az elvégzett analízisek nagyjából hasonló területi pontértékeket produkáltak. Ez látszódott a komplex analízisben is, az egyre növekvő humán tényezők dominanciája mellett. Ez egyértelműen annak a bizonyítéka, hogy a kistérségi szinten mért általános fejlettség és a komplex fejlettség között talán az utóbbi ad realisabb képet, s e képben döntő szerep jut a mért humán vagy

K+F faktortényezőknek. Igen érdekes, hogy ez már akkor is igaz, amikor a K+F vizsgálatba vont mutatók értékei csak igen kicsik voltak (pl. Internet) (3. ábra).

3. ábra. A komplex faktoranalízis főfaktorának pontértékei 2002-ben

Ebből – a komplex, 39 mutatós analízis alapján – az a további összefüggés is levonható, hogy az általános térségi fejlettségbeli különbségeket kiegyenlítő fejlesztéseknek volt némi kistérségi szinten mérhető valódi kiegyenlítő hatása, de ezek szinte semmilyen hatással nem voltak a komplex – az a humán tényezőkkel is kibővített – fejlettségre. Jól látható továbbá, hogy a sokat hangoztatott és a területi egyenlőtlenségek gyors felszámolását „eredményező” info-kommunikációs fejlesztéseknek szinte semmilyen általános vagy komplex területi hatását nem lehet érzékelni. Sőt ezek a tényezők szinte csak az általános analízis fejlett térségeiben fejlődtek olyan ütemben, hogy az számottevően erősíthette pozíciójukat a komplex analízisben (lásd a hat analízis főfaktorának pontértékei táblázatot.)

Ha felsoroljuk, hogy melyek azok térségek, amelyekben a humán és a komplex analízis pozitív eredményei még növekedtek is (azaz az átlagot jelző egyenestől való távolságot felfelé nőtt), érdekes sort kapunk: Békéscsaba (+, humán javult, komplex csökkent), Szarvas (+ humán javult, komplex csökkent), Gárdony (+, mindkettő javult), Gyöngyös (+, mindkettő javult), Gödöllő (+, humán csökkent, komplex javult), Ráckeve, Szob, Budaörs, Dunakeszi, Gyál, (+, mindkettő javult), Nyíregyháza (+, mindkettő javult), Balatonfüred, Tapolca, Nagykanizsa, (+, mindkettő javult), akkor megállapíthatjuk, hogy az Alföldön csak Nyíregyháza és térsége ért el kiemelkedő eredményt. Általában pedig az igaz, hogy ezek azok a térségi központok, ahol komplex faktoranalízissel meghatározott fejlettségben a humán tényezők döntő szerepet játszottak, s a bekövetkezett változások is egyértelműen harmonikusabbak és pozitívak voltak a vizsgálat évtizedében mind humán, mind komplex értelemben. Ez a 15 térség mondhatni a legjobb – minden tekintetben, még akkor is, ha másoknak na-

gyobbak a faktor-pontértékei, vagy csak minimálisan csökkentek értékeik a pozitív tartományban. (Ez utóbbi természetesen nem visszaesést jelent esetükben sem, csupán azt, hogy már nem emelkednek ki annyira, mint 1992-ben.)

Az általános fejlettség és humán fejlettség faktorpontjainak összehasonlító elemzése

Végül érdekes volt megvizsgálni, hogy e két közelítés fentebb leírt vázlatos folyamatai, „eredményei” hogyan változtak „együtt” (4. ábra).

Ha koordináta-rendszerben ábrázoljuk a két vizsgálati időpont általános és humán faktoranalízisének faktorpontjait, akkor a vonalon elhelyezkedő térségek tekinthetők a legkiegyensúlyozottabbnak (egyébként akkor is, ha negatív értékűek). Ezekben a térségekben az általános fejlettség és humán fejlettség főfaktor-pontjai közel hasonló fejlettséget vagy fejletlenséget mutatnak. A vonal felettiek esetében – egyébként a kistérségi folyamatokat, változásokat a vártnál erősebben differenciáló – a humán fejlettség magasabb, mint az általános fejlettség, a vonal alattiaknál pedig az általános fejlettség faktorpont-értékei magasabbak, mint a humán tényezők.

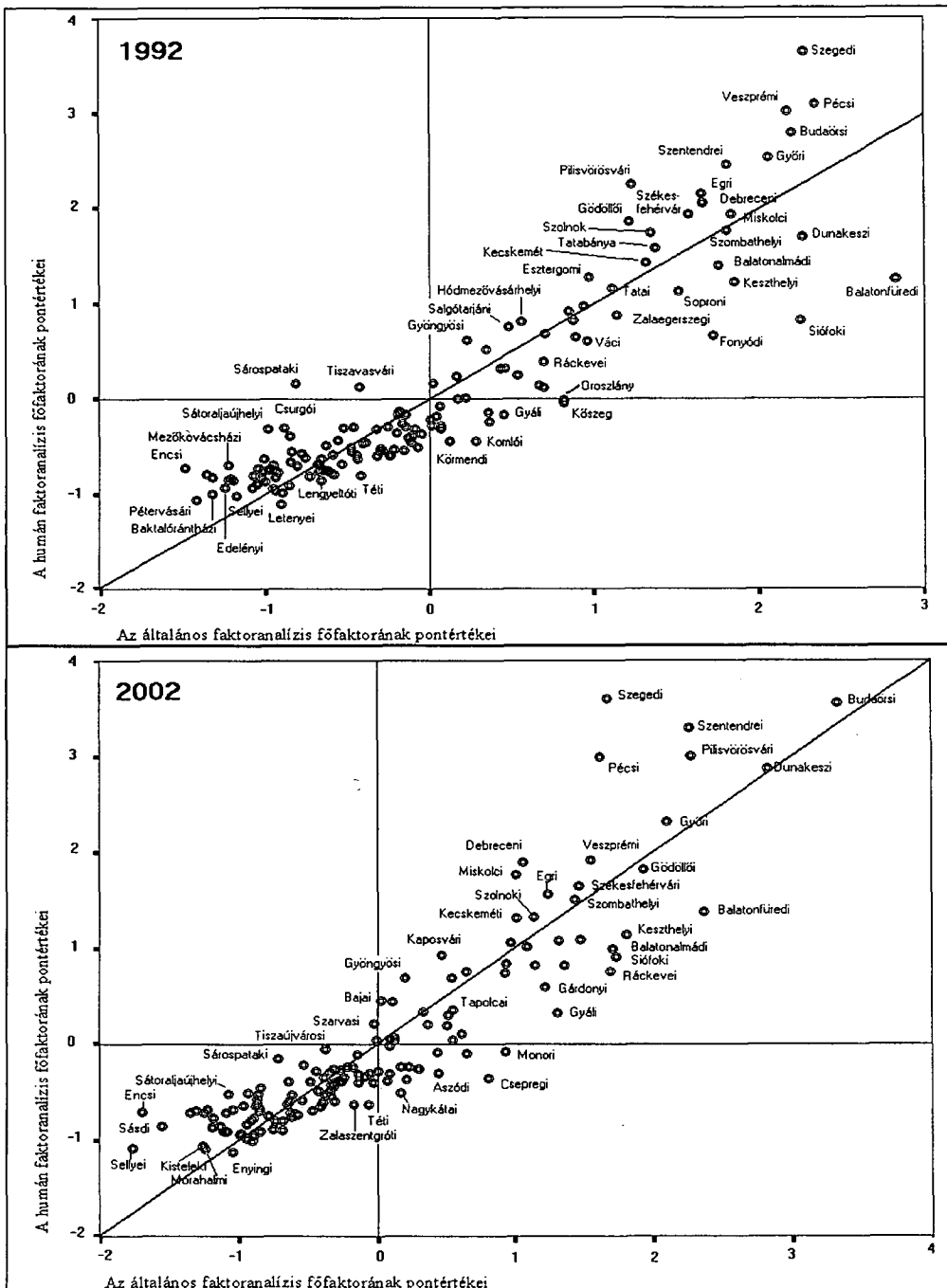
A vizsgált időszakban, mint a diagramon jól követhető, valamelyest csökkent a vonal feletti térségek száma, azaz összességében közelített egymáshoz a két tényezőcsoport hatásmechanizmusa. A nagy vidéki egyetemi központok térségeinek szélsőséges kiemelkedése (Szeged, Pécs) mellett a megyeszékhelyek és a budapesti agglomeráció budai oldali kistérségei azok, amelyek kifejezetten a humán tényezők egyre erőteljesebb szerepe alapján tovább javították pozícióikat, miközben általános fejlettségük dinamikája némileg elmaradt ettől.

Sajátosan elkülönülnek ezeken az ábrákon is az idegenforgalmi térségek csoportjai, ami részben speciális gazdasági ágazatuk, az idegenforgalom általános fejlettségüket is javító szerepének, részben a vidéki térségek átlagánál jóval kedvezőbb humán erőforrásaiknak köszönhető. A kisebb méretű periférikus és elmaradott kistérségek a negatív tartományokban szinte semmilyen érdemi elmozdulást nem mutattak fel a vizsgált évtizedben.

Összegzés

A magyarországi kistérségeknek több évre, és többféle megközelítésű faktoranalízissel – mint módszerrel – végzett az általános és a humán fejlettségükre vonatkozó vizsgálata és azok eredményeinek területi értékelése – s ez valószínűsíthetően mind a módszernek, mind a felhasználható adatok jellegének köszönhetően – nem hozott „átütő” eredményeket. Ennek oka lehet részben az, hogy a KSH TSTAR adatok egyre kevésbé alkalmasak – még ebben a komplex megközelítésben is – azoknak a bonyolult térbeli gazdasági-társadalmi folyamatoknak a leírására, amelyek ma térségeink átalakulását jellemzik. Másrészt oka lehet az is – s ez sem kevésbé fontos – hogy az 1990-es évek elején lejátszódott hatalmas és mindent átfogó változások óta lényegében csak igen kevés térségben és alig néhány ágazat területén következtek be olyan horderejű strukturális változások, amelyeket ez a komplex analízis ezekkel a mutatókkal jelezni tudott volna.

4. ábra. A kistérségek főfaktor pontértékei az általános és humán faktoranalízis alapján

Az biztos viszont, hogy a területi politika csak egészen minimális mértékben volt képes befolyásolni a változásokat.

Talán a legtöbb „jól leírható és megfogható” változást a területi elemzések mutatnak. Ezek közül kiemelhető a budapesti agglomeráció sokoldalúan fejlődő szuburbán zónáinak egyértelmű kiterjedése, a nagyvárosok „szigetszerű” kiemelkedése, az általánosan fejlett Észak- és Nyugat-dunántúli térségek számának erőteljes gyarapodása, a mezőgazdasági dominanciájú térségek egyértelmű „koncentrációja” a Dél-Alföldre, s az elmaradott térségek mély és tartós válsága a Dél-Dunántúlon és Észak-Kelet-Magyarországon.

A különböző vizsgált faktorstruktúrák „tartalmának” időbeli vizsgálatából csak nagyon „finom” átrendeződések állapíthatók meg. A különböző időpontokra meghatározott főfaktorok tartalmaiban – amelyek csak mérsékelten változtak – hol a humán, hol a gazdasági, hol az infrastrukturális tényezők változtatták pozícióikat. A 90-es évtized elején a humán tényezők és a gazdaság differenciálta leginkább a kistérségi változásokat. Az infrastruktúra erőteljes felzárkózása (pl. telefon, gázhálózat, csatornázottság) – az elérhetőséget kivéve – homogenizálta a térfolyamatokat. Majd 2002-re ismét a humán tényezők differenciáló hatása erősödött.

Fontos tény, hogy a komplex analízisben – részben természetesen a felhasznált adatok „nem teljes térségi lefedettségéből” is következően – a K+F elemek egyértelműen városi tényezőkként jelennek meg. Emiatt a komplexnek nevezett utolsó két analízis eredményei csak fenntartással kezelhetők. Az azonban biztosan állítható, hogy a humán és K+F tényezők jövőbeli területi differenciáló szerepe bizonyára nem csökken. Érdekes az is, hogy a vizsgálatba vont rendkívül nagy számbeli, illetve értékbeli változásokat mutató és nagyon különböző humán és K+F adatok, a kistérségi struktúrákat nem vagy szinte alig változtatták meg. Ellentétben például az infrastruktúra egyes elemeinek – már többször említett kiegyenlítő, homogenizáló – hatásaival szemben.

Nincs tehát szinte sehol – még közelítően sem – olyan harmonikus kistérségi fejlődés, ahol például az általános infrastrukturális felzárkózást követte volna a gazdaság és humán tényezők egyaránt kedvező változása. Vagy olyan, ahol a humán (és K+F) fejlődés – az infrastruktúra kedvező helyzete nyomán – erőteljes gazdasági élénkülést eredményezett volna. Ezek az esetenként igen erőteljesen és nyilvánvalóan érzékelhető, térben jól követhető kistérségi fejlődési diszharmoniók részben a komplex tervezés és területfejlesztés hiányosságait mutatják. Felvetik a városok, különösen a nagyvárosok vidékiekkel való érdemi együttműködésének súlyos elmentmondásait is. Így változást csak egy sokkal előrelátóbb és a mainál sokkal konzekvensebb olyan új szemléletű területi politika hozhat,

- ahol az ágazati politikák is pontosan meghatározzák a szükséges és a meghatározott tértípusok szerint igen stabilan megjeleníthető „akciótereiket”,
- amely esetében megköveteltetik a nagyobb szabású (infrastrukturális, gazdasági, valamint K+F és/vagy humán) fejlesztések egymásra hatásainak és várható hatásainak a kimunkálása,
- ahol a városok (különösen nagyvárosok) tudatosan vállalnak felelősséget területi (és regionális) szerepköreikért,
- ahol egyértelműen bekövetkezik egy ésszerű érdemi regionális decentralizáció, hogy a kistérségi fejlődés szereplői képesek legyenek maguk megvalósítani a mainál sokkal harmonikusabb területi fejlődésükhöz szükséges fejlesztési megoldásokat.

Irodalom

- Nemes Nagy József*: Vesztesek – nyertesek – stagnálók: A társadalmi – gazdasági változások regionális dimenziói. = Társadalmi Szemle, 53. 1998. 8–9.sz. pp. 5–18.
- Fekete Éva, G.*: Együtt! – de hogyan. Innovációk a kistérségi fejlesztésekben. Innovációk a kistérségi fejlesztésekben. Miskolc-Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, 2001. 194 p.
- Csatári Bálint*: Kísérlet a magyarországi kistérségek komplex fejlődési típusainak meghatározására. In: Alföld és a nagyvilág. Tanulmányok Tóth Józsefnek. Szerk.: DÖVÉNYI Zoltán. Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 2000. pp. 151–167.
- Kovács Tibor*: Prológ a statisztikai kistérségi területbeosztás felülvizsgálatához. = Területi Statisztika, 5. (42.) évf. 3. szám, 2002. pp. 203–209.
- Pálné Kovács Ilona*: A kistérségek a területi igazgatás komplex összefüggés-rendszerében. In: Kistérségi közigazgatás. (szakértői tanulmányok). Szerk.: Ágh A., Németh J. Budapest: Magyar Közigazgatási Intézet, 2003. pp. 131–146.

A szuburbanizáció néhány közlekedési vonatkozása

KESERŰ IMRE*

Az utóbbi évtized egyik legmarkánsabb átalakulási folyamata Budapest környékén az elővárosi gyűrű településeinek növekedése volt, miközben a főváros lakossága folyamatosan csökkent. A lakóhelyi, kereskedelmi, rekreációs és ipari szuburbanizáció átalakítja a térség társadalmi és gazdasági viszonyait. A szuburbanizáció közlekedési vonatkozásai szembeűnők, közismert hogy a leginkább szuburbanizálódó települések környékén a közúti torlódások mindennaposakká váltak. A Budapestről kiköltözők térpályái (munkahely, iskola, bevásárlás, szórakozás) gyökeresen és gyorsan megváltoznak, miközben a közlekedési infrastruktúra fejlesztése nem tart lépést a megváltozott utazási szokásokkal. Bár a problémák nálunk újkeletűek, nem ismeretlenek: az utóbbi évszázad sok bizonyítékot hozott elsősorban az USA-ban és Nyugat-Európában arra, hogy a szuburbanizáció milyen közlekedési, s közvetve környezeti problémák okozója lehet (lásd többek között: *Gutfreund O.*, 2004, *Jacobs, J.*, 1961, *Safdie M.*, 1997; *Jackson K. T.*, 1985.).

A szuburbanizáció és a közlekedés viszonyának vizsgálatakor két fontos kérdés merül fel. Először: A közlekedési hálózat mennyiségi és minőségi jellemzői befolyásolják-e a szuburbanizációt (annak kiterjedését, mértékét, irányát)? Másodszor: A szuburbanizáció hogyan hat a közlekedésre (forgalom, közlekedési módok közötti választás, utazási idők, közlekedési és környezeti problémák stb.).

A kérdéskör igen tág, számos aspektusa van, melynek földrajzi és nem csak közlekedésszervezési vagy mérnöki szemléletű vizsgálata érdekes összefüggésekre világíthat rá. A dolgozat egy nagyobb ívű kutatás része, melyben a Budapest környéki szuburbanizáció és a közlekedés kapcsolatát vizsgáljuk. Jelen tanulmányban a szuburbanizációval és a közlekedéssel is kapcsolatba hozható statisztikai adatokat vettük górcső alá, s vontunk le következtetéseket a szuburbanizáció közlekedési vonatkozásaival kapcsolatban. A vizsgálatokban feltártuk azokat a közlekedési problémákat, amelyek feltehetően magából a szuburbanizációból erednek, s akár a további szuburbanizáció gátjaivá is válhatnak. Terjedelmi korlátok miatt csak a közúti közlekedés két fontos jelzőszámát vizsgáltuk: a személygépkocsi ellátottságot és a közúti forgalmat. Meg kell említeni azonban, hogy a tömegközlekedési ellátottság és az elérhetőség is fontos jellemzők, ezek kapcsolata a szuburbanizációval nem elhanyagolható.

Mivel a szuburbanizáció nem egysíkúan, tehát tisztán csak lakóhelyi, vagy kereskedelmi szuburbanizációként jelenik meg, hatása a közlekedésre egy rendkívül bonyolult összefüggésrendszer alkot. Amellett, hogy a forgalmi adatok vizsgálatakor a szuburbanizáció hatásának kimutatása nagy nehézségekbe ütközik, az egyéb tranzit, regionális és helyi forgalom miatt, a lakóhelyi, kereskedelmi, ipari és rekreációs szuburbanizáció hatásai közötti különbségtétel még nehezebb. A vizsgálatban mégis csak a lakóhelyi szuburbanizációra koncentráltunk, mivel a problémák közül a legsúlyosabb az elővárosok és Budapest közötti hivatásforgalom kérdése: ezt mutatják a reggeli és késő délutáni forgalmi dugók a főváros és a környező térségek útjain.

* PhD hallgató

Közlekedés és szuburbanizáció

A hazai szakirodalomban a szuburbanizáció közlekedési vonatkozásairól csak kevés szó esik. A szuburbanizáció által kiváltott közlekedési problémák említés szintjén bukkannak fel több tanulmányban is (*Timár, 1994, Timár–Baukó, 1999, Bajmócy P., 1998, Dövényi Z.–Kovács Z., 1999, Hardi T., 2002*). Kifejezetten a szuburbanizáció közlekedési aspektusait Kiss J. (1999) vizsgálta az alföldi nagyvárosok környékén. A cikkek elsősorban a személygépkocsi-ellátottság növekedését, a zsúfolt-ság fokozódását, a városi bevezető utak menti területek rohamos fejlődését, a lakosságnövekedést csak késve követő infrastruktúrafejlesztéseket hangsúlyozzák. A szuburbanizáció és a közlekedés kapcsolatrendszeré mellett megjelenik a különféle térségi fejlesztési és rendezési tervekben is (többek között: Pest Megye Területrendezési Terve, A Budapesti Agglomeráció Területrendezési Terve, A Közép-Magyarországi Régió Közlekedésfejlesztésének Integrált Stratégiai Terve és Operatív Programja, Budapest Közlekedési Rendszerének Fejlesztési Terve stb.) Ezekben a munkákban a szuburbanizáció mint a közlekedési keresletet módosító tényező szerepel.

Elöljáróban meg kell jegyezni, hogy a szuburbanizáció közlekedési vonatkozásainak kimutatása rendkívül nehéz, az általam vizsgált mutatók és jellemzők regionális különbségeit a lakossági szuburbanizáció mellett sok más tényező (ipari, kereskedelmi, rekreációs szuburbanizáció, távolsági közlekedés átstrukturálódása, általános gazdasági fejlődés stb.) is befolyásolja.

Személygépkocsi-ellátottság

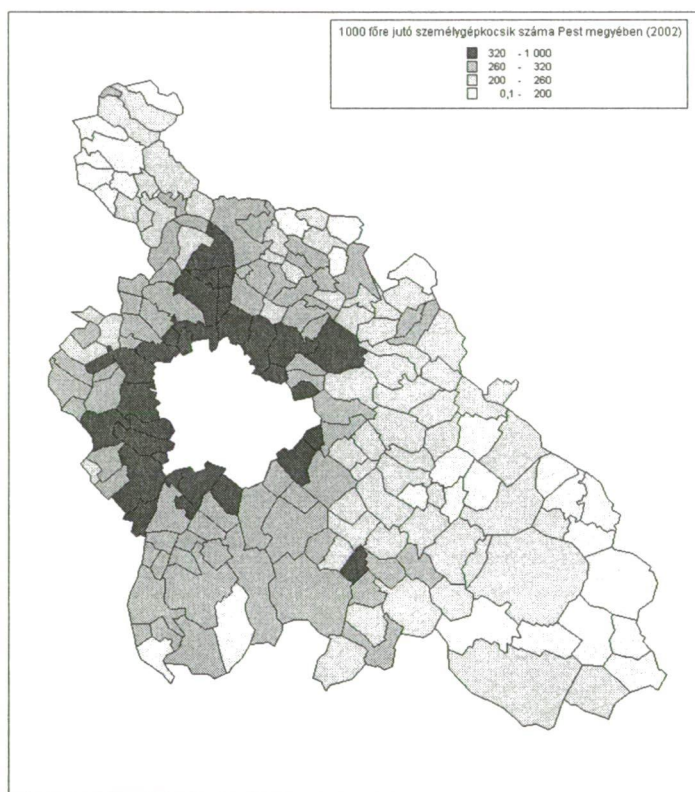
A tapasztalatok szerint az elővárosokba kiköltözők többsége legalább egy személygépkocsival rendelkezik, s azt rendszeresen használja is. Már *Dövényi Z. és Kovács Z. (1999)* 1997-es vizsgálataiból kiderült, hogy az általuk megkérdezettek körében a háztartások 53%-ának egy 31%-ának pedig kettő személygépkocsija volt, sőt voltak három, vagy négy gépkocsival rendelkező háztartások is. *Kok (1999)* szerint Varsóban a szuburbanizáció kiteljesedéséhez a személygépkocsi ellátottság növekedése és az utak fejlesztése is hozzájárult. Mindezek az adatok arra utalnak, hogy a szuburbanizációnak nem csak egyik fontos jelzőszáma a személygépkocsi-ellátottság, hanem igen fontos feltétele is. A szuburbanizációt a jövedelmek növekedése tette lehetővé, a nagyobb jövedelmek pedig magasabb személygépkocsi ellátottságra utalnak. A magasabb egy főre jutó jövedelemmel rendelkező településeken általában magasabb az egy főre jutó személygépkocsik száma is. Nem mutatható ki különbség azonban a jó és a kevésbé jó tömegközlekedési kapcsolattal rendelkező települések személygépkocsival való ellátottságában. A főváros körüli szuburbanizációs gyűrűben tömegközlekedési kapcsolatok minőségétől függetlenül (pl. jó elővárosi vasúti kapcsolat) magas a személygépkocsi ellátottság, s a fővárostól való távolság növekedésével csökken (*1. ábra*).

Pest megyében 1992 és 2002 között 70 százalékkal nőtt a személygépkocsik száma, míg országos viszonylatban a növekedés csupán 28 százalékos volt. A személygépkocsi-ellátottság területi különbségeit vizsgálva egyértelmű tendenciák fel-

ismerése azért is nehéz, mert a néhány száz lakosú kitelepüléseken, különösen, ha rossz a tömegközlekedés, az átlagosnál magasabb lehet a személygépkocsi-ellátottság, emellett Budapest mezőgazdasági ellátó övezetében hagyományosan magas a személygépkocsi-tulajdonosok aránya, mivel a budapesti piacokra ezzel szállítják árujukat az őstermelők.

Látszik, hogy a legjobban ellátott települések a fővárost közvetlenül körülölelő gyűrűben találhatók, de itt nem mutatkoznak azok a különbségek az egyes agglomerációs zónák között, mint a szuburbanizáció dinamikája esetében. A keleti szektorban található Vecsésen például hasonló a személygépkocsi ellátottság, mint a nyugati, dinamikus szuburbanizálódó szektorban. A Budapesttel határos településeken Pécel kivételével mindenütt meghaladja a 300-at az 1000 főre jutó személygépkocsik száma. A Budapesttől délre fekvő területeken a mezőgazdasági őstermelők magas száma emeli az ellátottságot. Kiemelkednek a Szentendrei-sziget közúton és főleg tömegközlekedéssel csak nehezen megközelíthető települései 330 körüli értékeikkel. Pest megye Budapesttől legtávolabbi településein a személygépkocsi tulajdonosok aránya is alacsony.

1. ábra. Az 1000 főre jutó személygépkocsik száma Pest megye településein 2002-ben

Adatok forrása: KSH

A személygépkocsi ellátottság növekedése önmagában nem probléma, hiszen egyúttal a lakosság anyagi viszonyainak javulását is mutatja. A gond inkább abból adódik, hogy magasabb személygépkocsi-ellátottság nagyobb forgalmat is jelent. A forgalomnövekedés ütemével viszont nem tartanak lépést az infrastruktúrafejlesztések.

Közüti forgalom

A szuburbanizáció egyik velejárója a közúti forgalom növekedése elsősorban előváros-központi város viszonylatban. A szuburbanizációból származó forgalomváltozás megállapítása rendkívül nehéz, hiszen azt a kiköltözésen kívül számos más tényező is befolyásolja: az előváros eredeti lakosságának személygépkocsi-használati gyakorisága is nőhet, a tömegközlekedési helyzet változása, a munkahelyek, kereskedelmi létesítmények átalakulása, a helyi ellátás színvonala, a távolsági közlekedés változása (Kiss J., 1999).

A vizsgálatba néhány olyan kiválasztott útvonalat vontunk be, amelyek szuburbanizációs góccokat kötnek össze Budapesttel, vagy a Budapest elérését lehetővé tevő egyéb úttal. Nem vettük figyelembe azokat az utakat, amelyek nemrégiben épült bevásárlóközpontokhoz vezetnek (pl. 11. sz. út), valamint az autópályákat sem vizsgáltam, mivel azok jelentős távolsági forgalmában nehezen lehetne kimutatni a szuburbanizáció indukálta forgalomnövekedést.

1. táblázat. Néhány Budapest környéki közút forgalomváltozása

Település	Út száma	Vizsgált időintervallum	Forgalom-növekedés (szgk., %)	Átlagos napi személygépkocsi-forgalom (jármű/nap) (2002*)
Pilisvörösvár–Budapest	10	1991–2002	84	11 959
Göd–Budapest	2	1990–2002	87	16 614
Maglód–Budapest	31	1990–2002	32	7 595
Nagykovácsi–Budapest	11 104	1990–2000	187	6 156
Veresegyház–M3	2 104	1990–2002	217	6 703
Veresegyház–Csomád–(Budapest)	2 102	1990–2000	84	5 511
Gyál–Budapest	4 601	1990–2000	68	6 345
Pilisszentkereszt–Pomáz	1 111	1990–1998	215	3 063
Halásztelek–Budapest (Csepel)	5 101	1992–2001	45	9 236
Budakeszi–Budapest	8 102	1990–2001	240	4 269
Pest megyei átlag		1995–2001	40	5 055**

Adatok forrása: Országos Közúti Forgalomszámlálás, ÁKMI Kht. 2002

* Illetve a vizsgált időintervallum utolsó évében;

** Teljes forgalom – Egységjármű/nap)

Az adatok nem mindenhol a várakozásoknak megfelelően alakultak, de a leginkább szuburbanizálódó településeket Budapesttel összekötő utak forgalomnövekedése jóval meghaladja a megyei átlagot. Különösen jól látszik a növekedés Pilis-szentkereszt, Veresegyház, Budakeszi és Nagykovácsi esetében. E két utóbbi esetben szinte biztosak lehetünk a lakóhelyi szuburbanizációs eredetű forgalomnövekedésben, mivel a vizsgált alsóbbrendű utak Budakeszi esetén csak elenyésző mértékben, Nagykovácsi esetében pedig egyáltalán nem bonyolítanak le átmenő távolsági forgalmat, s nincs a közelben nagy forgalmat vonzó kereskedelmi létesítmény. Több úton valószínűsíthetően azért nem tapasztalható kiugró forgalomnövekedés, mert a forgalom elérte az út kapacitásának végét, s a kiindulási forgalmi adat is igen magas volt (pl. 10. sz. főút). Az átlagos, vagy az alatti forgalomnövekedést mutató utak többségében a kevésbé szuburbanizálódó települések felé vezetnek (Maglód, Gyal, Halásztelek).

A forgalomnövekedés rontja a lakosság életkörülményeit: nő a légszennyezés, a zaj, a rezgés, a balesetveszély. Nem csak az átmenő forgalom, hanem a helyi eredetű forgalom is sok gondot okoz. Paradox módon éppen Pest megye településein a legalacsonyabb a belterületi burkolt utak aránya. A településeken belüli közlekedést megnehezítik a burkolatlan utak és a forgalmat is a kevés burkolt utcára koncentrálnak. A személygépkocsik növekvő száma miatt megnő a parkolóhelyek iránti igény. Összességében a növekvő közlekedési keresletet a kínálati oldal (infrastruktúra, forgalomszervezés) nem tudja kiszolgálni.

Összegzés

A szuburbanizáció közlekedési vonatkozásaira a személygépkocsi-ellátottság és a közúti forgalom vizsgálatával próbáltunk rávilágítani a Budapest környéki szuburbanizációs zóna vizsgálata során. A személygépkocsi-ellátottság értékei a keleti és déli agglomerációs szektorban lévő kevésbé szuburbán településeken is éppolyan magasak, mint a nyugati szektorban. A közúti forgalom növekedése sok tényezőre vezethető vissza, de néhány példa bizonyította, hogy a lakossági szuburbanizáció jelentős forgalomnövelő tényező, s a kevésbé szuburbán térségekben a forgalomnövekedés is kisebb. A szuburbanizáció számos közlekedési probléma okozója. Ezek közül a legfontosabb a forgalom növekedése, a torlódások és ebből következően a légszennyezés a zaj és a rezgés növekedése, a lakosság életkörülményeinek romlása.

A szuburbanizáció káros következményeinek kivédésére előremenekülő stratégiára lenne szükség, mind az infrastruktúrafejlesztés, mind pedig a közlekedésszervezés területén, emellett elengedhetetlen a Budapest környéki települések együttműködésének erősítése, s annak elismertetése, hogy nem egyes települések közlekedési problémáiról, hanem egy egész térség megoldandó gondjairól kell beszélni. Egyetlen kiútnak a tömegközlekedés fejlesztése tűnik. Tervek és koncepciók szép számban állnak rendelkezésre, a cselekvés azonban vontatottan és kampányszerűen halad. Jól példázza ezt a Budapesti Közlekedési Szövetség története, amelynek előkészítése már több mint tíz éve elkezdődött, de még az egységes jegy- és bérletrendszerig sem sikerült eljutni. Ahhoz pedig, hogy a tömegközlekedés versenyképes legyen az egyéni közlekedéssel szemben, integrációra és nem pedig az egyes

közlekedési ágak (vasút és autóbusz) versenyére van szükség. Sőt az egyéni közlekedés sem ellenségnek tekintendő, hanem a tömegközlekedéssel való összekapcsolással a megfelelő egyensúlyt kell megteremteni az egyéni és a tömegközlekedés között.

Az elővárosi közlekedés nem kezelhető önállóan, hiszen szoros szálakkal kapcsolódik a városi és a regionális közlekedési rendszerekhez. Ennek jó példája, hogy az autópályák budapesti bevezető szakaszainak forgalmát a fővárosi úthálózat nem tudja felvenni. Másik példa a vasúti közlekedés területéről: az elővárosi közlekedést is lebonyolító vasútvonalakon jelentős távolsági és teherforgalom is lebonyolódik, ami a kapacitásbővítés nélkül akadályozza az elővárosi ütemes menetrend bevezetését, a járatok számának növelését.

Azt hinné az ember, hogy a megkésett szuburbanizáció lehetőséget biztosít számunkra, hogy elkerüljük azokat a hibákat, amelyeket az USA és a nyugat-európai országok elkövettek az utóbbi évtizedekben, illetve hogy a kész megoldásokat és a legmodernebb technológiát vegyük át. Úgy tűnik azonban a pénzhiány és a rövid távú gondolkodás arra kárhoztat bennünket, hogy éljük át ugyanazokat a problémákat, mint a nyugati országok, s csak amikor már nagy a baj, kényszerűségből cselekedjünk.

Irodalom

- Bajmócy P.* (2003): Vidéki szuburbanizáció Magyarországon, PhD disszertáció – kézirat, Szeged.
- Dövényi Z.–Kovács Z.* (1999): A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén – In: Földrajzi Értesítő 1–2, 33–58.
- Gutfreund, O.* (2004): Twentieth Century Sprawl – Oxford University Press, New York.
- Hardi T.* (2002): Szuburbanizációs jelenségek Győr környékén – In: Tér és Társadalom 2002/3. pp. 57–83.
- Jackson, K. T.* (1985): Crabgrass Frontier, Oxford University Press, New York.
- Jacobs, J.* (1961): The Death and Life of Great American Cities, Random House, New York
- Kiss J.* (1999): A város-vidék peremzóna személyközlekedésének átalakulási folyamatai az Alföld négy megyeszékhelyén (1980–1998). In: Alföldi Tanulmányok 1998–1999. pp. 112–130.
- Kok H.* (1999): Migration from the city to the countryside in Hungary and Poland – In: Geo-Journal 49. pp. 53–62.
- Safdie, M.* (1997): The City after the Automobile, Stoddart Publishing, Toronto.
- Timár J.–Baukó T.* (1999): A „város-vidék peremzóna” néhány sajátossága és szerepe az alföldi városok átalakulásában – In: Alföldi Tanulmányok 1999, pp. 94–110.
- Timár J.* (1994): A szuburbanizáció néhány elméleti kérdése és alföldi vonásai – Kandidátusi Értekezés, Békéscsaba.

Kombinált vasúti–közúti személyszállítás Borsod-Abaúj-Zemplén megye egyes területein

KISS LÁSZLÓ*

A rendszerváltás során gyökeresen átalakultak a társadalmi térkapcsolatok. A lakosság mobilitása jelentős változásokon esett át, melynek elsősorban gazdasági-jövedelmi okai voltak. Az átalakuló közlekedési szokások hátrányosan érintették a tömegközlekedést, ezen belül is elsősorban a vasúti közlekedést. A vasút – részben rendszertulajdonságai, részben más okok miatt – nem tudott kellő mértékben alkalmazkodni a gyors társadalmi-gazdasági változásokhoz, így piacvesztése drasztikus volt a kilencvenes évek során (Erdősi, 1999).

A vasút és a volán vállalatok között az ország legnagyobb részén versenyhelyzet alakult ki, azaz párhuzamos útvonalakon kínálják szolgáltatásaikat a közlekedési vállalatok, ami kétségtelenül előnyös az utazóközönségnek, viszont gazdasági szempontból nem előnyös. A menetrendszerinti személyszállítás közszolgáltatás, melynek költségeit részben a megrendelő (Magyarországon az állam) állja, így az egyes társaságoknál a párhuzamos járatok miatti forgalomcsökkenésből származó bevételkiesést (veszteséget) az államnak kell kompenzálnia.

A tömegközlekedési rendszerek üzemeltetése, átalakításával párhuzamosan különböző elképzelések láttak és látnak napvilágot. A legtöbb problémát az alacsony kihasználtsággal üzemelő vasúti mellékvonalak és autóbuszvonalak jelentik. Az ellátási kötelezettség miatt a tömegközlekedési szolgáltatást a közlekedési társaságoknak a nyilvánvaló gazdaságtalanság ellenére is fenn kell tartani. A probléma megoldására számos elképzelés napvilágot látott, a vasútvonalak megszüntetésétől kezdve a MÁVAUT (vasúti autóbuszos közlekedés) újjáélesztésén át a falugondnoki hálózat tömegközlekedési funkciókkal történő ellátásáig.

Mindezek az elképzelések azonban figyelmen kívül hagyták, hogy a tömegközlekedési piac egyik legnagyobb problémája a párhuzamos járatokból és útvonalakból adódik. A közlekedési ágazatok egymást kiegészítő, „szerepmegosztó” együttműködését nem vizsgálják, mivel nem ellátórendszerekben, hanem piaci szereplőkben, vállalatokban gondolkoznak.

A korábban elterjedt ráhordó-elosztó kapcsolatok a vasúti és a közúti közlekedés között a legtöbb térségben erősen leépültek vagy megszűntek. Ez alól kivételnek számít Borsod-Abaúj-Zemplén megye, ahol ez a fajta kombinált személyszállítás napjainkig megmaradt a megye számos térségében (Kiss, 2003). Jelen munka keretein belül a Bodrog mentén és a Bódva-völgyben működő kombinált személyszállítási kapcsolatokkal foglalkozom.

* PhD hallgató

TÖMEGKÖZLEKEDÉSI ÚTVONALAK A VIZSGÁLT TERÜLETEN

Vasúti közlekedés

A Bodrog mentén egy vasútvonal fut. A Szerencs–Sátoraljaújhely fővonal egyvágányú, nem villamosított vasútvonal, az engedélyezett maximális sebesség 80 km/óra. A vonalon naponta 14 pár személyszállító vonat közlekedik, melyek a megyeszékhely (Miskolc), illetve Szerencs felé teremtenek kapcsolatot. A távolsági forgalmat, a fővárossal történő összeköttetést gyors- és Inter City vonatok biztosítják. A személyvonatok menetideje Szerencs és Sátoraljaújhely között 50 perc, Miskolc és Sátoraljaújhely között 1 óra 40 perc, a gyors- és IC-vonatok esetében ez 84–90 perc.

A Bódva-völgyben futó Miskolc–Sajóecseg–Edelény–Tornanádaska vasútvonal nem villamosított, egyvágányú mellékvonal. A vonalon engedélyezett sebesség Miskolc és Sajóecseg között 80 km/óra, Sajóecseg és Tornanádaska között 60 km/óra. A személyközlekedést naponta 6 pár személyvonat és két pár IP-vonat biztosítja. A személyvonatok 1 óra 30 perc, az IP vonatok 1 óra 12 perc alatt teszik meg a 60 km-es távolságot.

Autóbusz-közlekedés

A Bodrog mentén a közúthálózat gerincét a 37-es főút képezi. Az autóbuszjáratok nem a főútvonalon, hanem a vele párhuzamosan futó, a települések központjain áthaladó mellékutakon közlekednek. A területnek gyenge az autóbusz-összekötése a megyeszékhellyel, Sátoraljaújhelyre naponta csak egy autóbuszjárat közlekedik, az is kerülő útvonalon, Abaújszántó érintésével. Az autóbuszjáratok a Zempléni-hegység, a Hegyköz, illetve a Bodroghelyi településeire uralkodóan a Szerencs–Miskolc vasútvonal menti településekről, elsősorban Sárospatakról, valamint Sátoraljaújhelyről indulnak.

A Bódva-völgyben haladó 27-es főúton Miskolc és Edelény között sűrű az autóbusz-közlekedés, naponta 35 járatpár közlekedik. A megyeszékhelytől távolodva ritkulnak a járatok, munkanapokon Szendrőre 15, Bódvaszilásra 10, Tornanádaskára egy pár autóbuszjárat közlekedik. Az autóbuszjáratok részben a 27-es főúton, részben pedig a vele párhuzamos, a települések központjait is érintő mellékutakon haladnak. A Cserehát nyugati területén, illetve az Aggteleki-Karszton levő településekre a Miskolc–Tornanádaska vasútvonal mentén levő településekről indulnak járatok.

A vizsgálat során a terület településeit osztályoztam vasúti kapcsolatuk alapján. A csoportosítás szempontjai:

- Rendelkezik-e a település vasútállomással?
- A vasútállomásra van-e ráhordó autóbuszjárat?
- Van-e a vasúttal nem rendelkező településnek ráhordó autóbuszjárata?

Az osztályozás után csak azokkal a településekkel foglalkoztam, amelyekre valamelyik feltétel teljesült, így a közúti-vasúti kapcsolattal nem rendelkező települések nem képezték tárgyát további vizsgálatoknak (1. táblázat).

1. táblázat. A kombinált személyközlekedésben érintett települések típusa és összes népessége

Kategória	Szerencs–S.aljaújhely vasútvonal		Miskolc–Tornanádaska vasútvonal	
	A település száma	Népesség (fő)*	A település száma	Népesség (fő)*
Vasútállomással rendelkező település	8	38 934	11	25 331
Ebből: ráhordó autóbusz- kapcsolata van az állo- másnak	4	34 134	2	2 319
Ráhordó autóbusz-kapcsolata nincs az állomásnak	4	4 800	9	23 012
Vasútállomással nem, de rá- hordó autóbuszjárárral rendelkező település	48	37 646	15	6 407
Összesen	56	76 580	26	31 738

Forrás: KSH adatai alapján szerk. Kiss László

* Lakónépesség 2001-ben.

A Bódva-völgyi kapcsolatok

A Miskolc–Tornanádaska vasútvonalon 3 olyan állomás található, ahol autóbusz-csatlakozások vannak: Jósvalő-Aggtelek, Bódvaszilas és Szalonna. A három állomásból egy valójában „település nélküli”, ez Jósvalő-Aggtelek. Az állomás köz-igazgatásilag Szin község területén található, de a településtől 3 km-re, ezért az 1. táblázatban csak két olyan települést adtam meg, ahol biztosított az átszállás.

Bódvaszilas állomásra négy aprófaluból érkezik autóbusz, a négy település lakossága 2001-ben összesen 646 fő volt. Az állomás utasforgalmának 10–15 százalékát biztosítják a ráhordó járatok.

A Szalonnára érkező autóbuszok hat települést érintenek, ebből 3 aprófalú. Az állomás utasforgalmának 40%-a ráhordó járatok által érintett településekről származik. Ez az arány a nyári hónapokban nagyobb, mivel a Rakaca-víztározóhoz utazó turisták itt szállnak át a vonatokról az autóbuszokra. Ebben az időszakban a település állomásának az utasforgalma is nagyobb, duplája az év más időszakainak forgalmának.

2. táblázat. A kombinált személyközlekedésben érintett állomások felvevőkörzete a Bódva-völgyben

Állomás	A település száma	Népesség (fő)*
Bódvaszilas	4	646
Jósvalő-Aggtelek	5	2757
Szalonna	6	3004
Összesen	16	6407

Forrás: KSH adatai alapján szerk. Kiss László

* Lakónépesség 2001-ben.

Jósvafő-Aggtelek állomásra öt településről érkezik autóbusz, ebből kettő aprófalú. Az állomás forgalmának teljes egészét a ráhordó autóbusz-járatok adják, ennek értéke erősen változó, 2000 és 4000 fő között változik havonta, a turistaforgalom, elsősorban a diákcsoportok függvényében.

Meg kell még említeni Szendrőt, mely kistérségi központ. A városnak egy állomása és egy vasúti megállóhelye van, melyeket azonban csak néhány autóbuszjárat érint. Ezek a járatok Rudabánya–Kazincbarcika felől érkeznek és a Rudabányai-hegység településeiről biztosítanak kapcsolatot.

Ráhordó kapcsolatok a Szerencs–Sátoraljaújhely vasútvonal mentén

A vonalon négy állomáson van autóbusz-csatlakozás: Sárospatak, Sátoraljaújhely, Olaszliszka-Tolcsva és Erdőbénye.

Sárospatakot és Sátoraljaújhelyet együtt érdemes tárgyalni, mivel az autóbuszjáratok többsége mindkét várost érinti vagy a Bodroghöz településeire mindkét városból indul autóbusz. Sárospatak és Sátoraljaújhely nem csak közlekedési, hanem kereskedelmi, oktatási, közigazgatási központ is (Sátoraljaújhely egészségügyi is). Így az ideérkező autóbuszoknak nem a vasútra ráhordó szerepe a legfontosabb. Az autóbuszok a Bodroghöz és a Hegyköz településeiről érkeznek a két városba, összesen 39 településről. Az érintett településeken az autóbusz–vasút kapcsolat szerepének empirikus vizsgálatokkal történő felmérése a közeljövő feladata lesz.

Olaszliszka-Tolcsva állomás Vámosújfaluban található. Az állomásra hat településről érkezik autóbuszjárat (Tolcsva, Mogyoróska, Erdőhorváti, Háromhuta, Olaszliszka, Sáradsadány), a hatból három aprófalú. Az állomáson az utasforgalom 85%-át a csatlakozó autóbuszokkal érkező utasok adják. Az állomás utasforgalma havonta 10 000 utasfő körül mozog. Összehasonlításképpen az Alföldön az 5800 fő lakosságú Csorvás állomásának ekkora a forgalma.

3. táblázat. A kombinált személyközlekedésben érintett állomások felvevőközrte a Szerencs–Sátoraljaújhely vasútvonalon

Állomás	A település száma	Népesség (fő)*
Sárospatak és Sátoraljaújhely	39	30 839
Erdőbénye	3	1 605
Olaszliszka-Tolcsva	6	5 202
Összesen	48	37 646

Forrás: KSH adatai alapján szerk. Kiss László

* Lakónépesség 2001-ben.

Erdőbénye megállóhely Szegilongon található. Az autóbusz-járatok három településről (Erdőbénye, Sima, Baskó) érkeznek, ebből kettő aprófalú. A megállóhely utasforgalmáról nincsenek adatok.

A kombinált személyközlekedés eredményessége és lehetőségei

Az eddig elvégzett vizsgálatok azt mutatják, hogy a kombinált tömegközlekedés a tömegközlekedési ágak számára kifejezetten előnyös. A volánnak kevesebb eszközt kell felhasználnia az egyes települések kiszolgálásához, a vasút számára pedig jelentős forgalmat biztosítanak az egyes állomásokra érkező vagy onnan induló autóbuszok.

Ugyanakkor számos probléma is felvetődik: A volán autóbuszoknak jelentős holtidejük van az egyet csatlakozó államosokon (két vonat közötti idő), esetenként több, különböző irányból érkező vonatot is meg kell várniuk, ami esetenként 25–30 perces átszállási időt eredményez. Főleg az aprófalvakat felfűző buszjáratoknál probléma, hogy még a megfelelő csatlakozásokkal rendelkező autóbuszok is kihasználatlanul közlekednek.

A volán autóbusz-járatok és a vonatok közötti csatlakozások a vasútállomások dolgozói szerint az elmúlt években romlottak. A vonatok/autóbuszok esetenként csak néhány perccel mulasztanak csatlakozást, a késett járatokat nem minden esetben várja meg a csatlakozó eszköz. Ezért mindenképpen szükség lesz a menetrendek jobb összehangolására akkor, ha a jövőben is meg kívánják őrizni a kombinált közlekedés szerepét és jelentőségét az érintett térségben.

Mi lehet a szerepe a földrajzkutatásnak ebben a témában?

Meg kell vizsgálni a lakosság, az önkormányzatok és a közlekedési vállalatok hozzáállását a kombinált személyszállításhoz. Ezzel párhuzamosan ki kell terjeszteni a vizsgálatot más olyan térségekre, ahol vasúti-autóbusz kapcsolat van (pl. Szob térsége). A vizsgálatok tapasztalatai alapján lehet a későbbiekben terveket készíteni az ország más területeire, ahol ilyen jellegű tömegközlekedési kapcsolatok nincsenek.

A kombinált tömegközlekedési kapcsolatok fenntartására és fejlesztésére a hazai tömegközlekedés (elsősorban a vasúti személyszállítás) veszteségei miatt lesz szükség, ugyanis hosszabb távon nem lesz finanszírozható a párhuzamos járatok fenntartása. Különösen igaz ez az aprófalvas térségekre. Így a szükséges vizsgálatok után a jelen munkában tárgyalt terület tapasztalatai felhasználásával más aprófalvas térségekben is, mint pl. az Ormánság, lehetőség lesz hasonló, a közlekedési munkamegosztáson alapuló tömegközlekedés létrehozására.

A vasúti-közúti verseny helyett fokozatosan át kell majd állni a kölcsönös kiegészítő-ráhordó „szereposztásra”, amelyre hazánk Európai Unió csatlakozása, a majdan felálló régiók és regionális közlekedési vállalatok teremthetnek lehetőséget.

Irodalom

Erdősi Ferenc (1999): A vidék közlekedési ellátottságának problémái. A Falu XIV. évf. 3. szám, pp. 71–79.

Kiss László (2003): Kombinált vasúti-közúti személyszállítás a Hernád völgyében. In: (Kiss Mária–Gulyás László–Erdélyi Evelyn (szerk.): Európai kihívások 2., Szeged, pp. 326–330.

Népszámlálás 2001. Területi adatok 6. 6/5. Borsos-Abaúj-Zemplén megye II. kötet.

MÁV Hivatalos Menetrend.

MÁV forgalmi kimutatások.

Volán Hivatalom Menetrend.

<http://www.mav.hu>

<http://www.menetrendek.hu>

Gondolatok a falusi turizmusról

KISS TÜNDE*

Néhány szó a turizmus részterületekre osztásáról

A turizmus fejlődése időbeli szakaszokra bontható a szerint, hogy a turizmussal kapcsolatos vizsgálatok frontvonalába mikor mi tartozott. Az 1950-es, 1960-as években még a pozitív gazdasági hatásokra helyezték a hangsúlyt. Ezek a tömegturizmus évtizedei. A 1960-as években a turizmus alapdiszciplínájaként Magyarországon is a közgazdaságtant jelölték meg. Az évtized végétől, dominánsan a 1970-es években már szembeötlők a negatív hatások is (környezetszennyezés, szezonális foglalkoztatás, a helyi kultúrák tömegcikké válása stb.) és ezekkel szemben kialakul egyfajta társadalmi érzékenység. A 1980-as évektől hangsúlyt kapnak a különböző alternatív turizmusformák, ahol a cél az, hogy minél kisebb skálán jelenjenek meg a negatív tömeghatások. A 1980-as évek végétől egy kompromisszumos álláspont kezd kialakulni, mely szerint a tömegturizmus nem szüntethető meg, de az alternatív turizmusformákban rejlő lehetőségek kihasználása is szükséges. Az alternatív turizmus fogalma tehát a negatívumok és pozitívumok vizsgálata kapcsán jött létre és szorosan összefonódik a fenntarthatóság fogalmával is. A fenntartható turizmus a környezetre feltételezetten szinte kizárólag negatív hatást gyakoroló tömegturizmus ellentétéként és a vele szembeni optimális alternatívaként jelenik meg általában. Holott a fenntartható fejlődés megvalósíthatósága nem kizárt a tömegturizmusban sem. Nem egységes azonban a szakirodalom, sem az új irányzat elnevezésében, sem a mögöttes tartalomban: a „fenntartható turizmus”, „zöld turizmus”, „alternatív turizmus”, „ökoturizmus” stb. kifejezéseket hol felcserélhetően, hol egymás részhalmazaiként említik. Elképzelhető természetesen a tömeg- és az alternatív turizmus kettősségén kívüli turizmusfelosztás is, de az alternatív turizmuson belüli rendszertan is sokszínű. Magát a turizmus szót a legkülönbözőbb jelzőkkel ellátva, melyek utalnak a tartalomra, időről időre újabb és újabb és egyre speciálisabb jellegű, egyre szűkebb értelmű turizmusfajták bukkannak fel, melyek egymáshoz való viszonyai sokrétűek lehetnek. Használatos például egészség-, gyógy-, wellness-, gasztronómiai, vízi, vadász-, horgász-, extrém, sport-, konferencia-, zárandok-, de templom-, és mozgáskorlátozott turizmus is. A kategorizálás többféle szempontrendszer szerint elvégezhető, függően például attól, hogy gyakorlati vagy elméleti oldalról közelítjük meg a kérdést. A hangsúlyok különbözhetnek attól függően, hogy ki mely tudományterület művelője. Ebben rejlik a turizmus interdiszciplinalitása. A teljesség igénye nélkül, létezhet például motiváció szerinti csoportosítás, mely szerint megkülönböztetünk szabadidős és hivatásturizmust, melyeknek további alfajai is megállapíthatók. Vonzerők alapján beszélhetünk természeti és kulturális turizmusról, de pl. az örökségturizmusban ötvöződhet a kettő. Szempont lehet akár az igénybe vett közlekedési eszköz is, mely szerint definiálható pl. a kerékpáros turizmus. Ha a korcsoportokat tekintjük, akkor létezik ifjúsági és senior turizmus. Földrajzilag létezhet például városi és vidéki vagy falusi turizmus.

* PhD hallgató

Falusi turizmus Magyarországon – Előzmények, nemzetközi kitekintés

A falusi turizmusnak hazánkban a második világháborút megelőzően jelentős hagyományai voltak. Különösen a Balaton vidékén, a Mátra-Bükk környékén, ahol az 1930-as évek második felétől magánpanziók működtek. Ekkor az ország üdülési igényének egyharmadát a falusi szálláshelyek elégítették ki. A háborús időszak, s a vele járó gazdasági visszaesés mintegy két évtizedre teljesen megszüntette a falusi üdülés iránti igényt. A szakszervezeti és vállalati üdülőhálózat kialakulásával visszaesett a falusi üdülés jelentősége. A legnagyobb keresletnek örvendő idegenforgalmi körzeteken kívül számos településen megszűntek a szálláshelyek. Az 1970-es években ismét megmutatkozik némi érdeklődés a vidék irányában, ez a figyelem főként a városi értelmiség, művészek részéről mutatkozott meg, akik ún. másodlakásos formában saját maguknak falusi házakban pihenőhelyeket alakítottak ki. Az 1980-as évek végétől pedig egyre többen kezdték újra kiadni házaikat. 1989-ben megalakult a falusi turizmust szervezett keretek közé fogó Falusi és Tanyasi Vendégfogadók Országos Érdekképviselői Szövetsége, majd 1994-ben a Falusi Turizmus Országos Szövetsége (FTOSZ).

A FTOSZ képviseli Magyarországot az európai országok falusi turizmus szervezeteinek összefogására alakult, 21 tagországot tömörítő Eurogites nevű nemzetközi szervezetben. Nyugat-Európában két alapvető irány különböztethető meg a témában: Németország, Ausztria (Urlaub auf dem Bauernhof) és Nagy-Britannia (Holiday in farm) esete az agroturizmust példázza, ahol a vendégeket fogadó gazdáknak saját agrártermékeiket is fel kell tudni kínálni a szállásadás mellett, így kapcsolva össze a turizmust a mezőgazdasággal és növelve a mindkét ágazatból származó jövedelmeket. Ez a fajta turizmus fogadói oldalról az agrárnépességre épül. Franciaországban ezzel szemben a teljes vidéki népességre építenek és a vidéki turizmus elnevezést használják. Olaszországban pedig nemzeti szintű törvény szabályozza a mezőgazdasági tevékenységnek minősülő agro-, illetve az egyéb szereplők által végezhető vidéki, vagy falusi turizmust. Magyarországon bárki lehet falusi szállásadó, különösebb megkötések nélkül, tehát a teljes vidéki népességre építünk. Ami a terminológiát illeti, leggyakrabban a falusi turizmus kifejezés használatos, de többé-kevésbé párhuzamosan létezik vidéki, agro- és tanyasi turizmus is, sőt, esetenként az ökoturizmus is rokonértelmű kifejezésként használatos.

A falusi turizmus fogalmi kérdései és jogszabályi háttere

A falusi turizmus fogalmát többféleképpen definiálják. A legegyszerűbb definíció szerint falusi turizmus minden olyan, a turizmus kategóriájába tartozó szabadidő-eltöltés, melynek helyszíne a vidék (ha csak szálláslehetőséget vesz igénybe/ajánl fel is) (*Lanc*, idézi *Sharpley*, 1997). A statisztikai adatok leginkább ennek a definíciónak felelnek meg. Egy másik felfogás szerint a falusi turizmus olyan programlehetőségek és szolgáltatások gyűjtőfogalma, melyeket vidéki, falusi emberek ajánlanak föl, hogy pótlólagos jövedelmet szerezzenek (*Gannon, Rácz-Puczkó*, 1998). A falusi turizmus lényegét minőségileg legjobban megfogalmazó definíció szerint a falusi turizmus olyan tevékenység, amikor a turista a város zajától messze, tiszta

természeti környezetben megismerkedik a falusi életmóddal, szokásokkal és hagyományokkal, tájjellegű ételekkel és italokkal. Emellett a vendég bekapcsolódhat a házigazdák által folytatott mezőgazdasági tevékenységbe, illetve a ház körüli munkálatokba is. Ez a fajta turizmus nemcsak a természeti környezet, hanem az emberi kapcsolatok, gyökerek, a vidék kultúrájának megismerését is szolgálja, tehát komplex terméket nyújt, melyet kiegészítő attrakciók, pl. sportolási lehetőségek is bővíthetnek (*Puczkó-Rácz*, 1998). Ez a definíció egyéb turizmusfajtákat is integrál, úgy mint gasztronómiai, bor-, agro-, sport-, kiránduló turizmus stb.

Magyarországon a kereskedelmi és a fizetővendéglátó szálláshelyek osztályba sorolásáról, valamint a falusi szálláshelyek minősítéséről szóló 45/1998. (VI. 24.) IKIM rendelet szabályozza a falusi szállásadást. Ennek alapján a falusi szállásadás a fizető vendéglátás része, mely folytatható a kiemelt gyógy-, kiemelt üdülő-, gyógy- vagy üdülőhelyeken [ezeket a 110/1997. (VI. 25.) kormányrendelet szabályozza] kívüli községekben és a már kialakult tanyás térségekben. Létezik egy FTOSZ által kidolgozott minősítési rendszer is, mely a szálláshelyek komfortfokozata alapján állít fel 4 kategóriát és napraforgókkal jelöli azokat. A minősítés kötelező jellegű, de történhet önminősítéssel is, nincs előírás a napraforgós rendszer alkalmazására. A fenti feltételekkel bárki belevághat a falusi szállásadásba, feltéve, hogy öt szobánál, tíz ágynál nem nagyobb kapacitással szeretne működni. A szándékot be kell jelenteni a település jegyzőjénél, aki nyilvántartásba veszi az illetőt. A tevékenység évi négyszázezer forintos bevételhatárig adómentes.

A falusi turizmussal szembeni elvárásokról

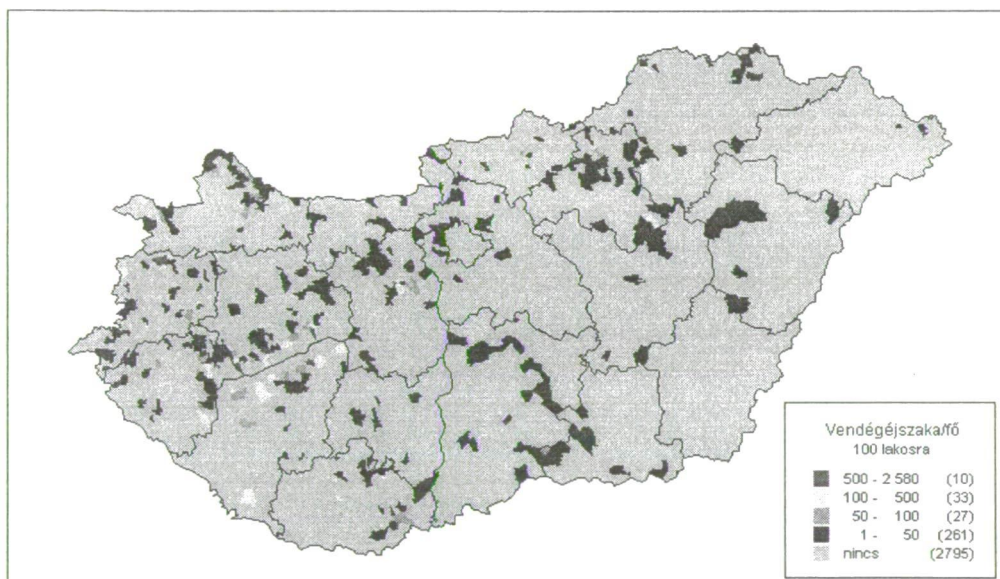
A falusi turizmus igen sokrétű vonzerőkkel rendelkezhet, melyek röviden összegezve a következők lehetnek: természeti környezet, kirándulási és/vagy vízisport-lehetőségek, nyugodt vidéki életvitel, falusi életforma (gazdálkodás, népi mesterségek, lovaglás), vendégszeretet, kulturális értékek. Utóbbiak közé tartozhat az épített környezet (templom, vár, a népi építészet adta települési arculat), a népszokások felelevenítése, valamilyen rendezvény, nemzetiségi hagyományok stb. A vidéki szálláshelyek relatív olcsósága is vonzerőt jelenthet, ami főképp a belföldi turizmust élénkítheti. Cél, hogy minél komplexebb kínálattal jelenjen meg egy-egy település, sőt térség.

A fent említett tényezőkhez konkrét példák is rendelkezhetők. A természeti környezet tekintetében például előnyben vannak a hegyvidéki fekvésű és/vagy vízparti települések, melyek közül néhányuknál fő profilá is válhat az idegenforgalom, például a zempléni Háromhuta esetében. A kulturális értékek közül az épített környezet adottság. Különböző rendezvények szervezésével viszont meg lehet teremteni egyfajta vonzerőt, különösen, ha azok helyi hagyományokhoz kötődnek. Ilyenek lehetnek a népszokások felelevenítése, a falunapok, de említhető országos jelentőségű rendezvény is, pl. a Művészetek Völgye Kapolcson és környékén. A nyugodt, csendes környezet, illetve a falusi életforma kipróbálása mindenütt vonzerőt jelenthet.

Természetesen az adottságok erőteljesen behatárolják az egyes vidéki települések lehetőségeit az idegenforgalom terén, mely adottságok koránt sem mindenütt egyformák. Így eleve nem várható el, hogy a falusi turizmus fejlesztése azonos

eredményt hozzon minden településen. A vonzerőkön túl más tényezőket is figyelembe kell venni. Ilyen tényező például a földrajzi fekvés is. Hiszen egy nagyváros közeli falu a városi vonzerőket is be tudja építeni kínálatába, így színesíteni tudja azt, mely által növelni tudja a tartózkodási időt. A közlekedési feltételek, a megközelíthetőség is fontos szerepet játszhatnak a turizmus sikerességében egy adott településen. A rossz minőségű úthálózat, és/vagy a zsákfekvés, a periférikus helyzet elrettentő lehet, főként a külföldiek számára. A falusi turizmusban részt vevő külföldiek egyébként is merőben más területiséget mutatnak, mint amelyet a belföldi turisták esetében tapasztalunk. Ezt az 1., 2. számú ábrák érzékeltetik.

1. ábra. A falusi szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák számának területi különbségei a külföldi turisták vonatkozásában 1999-ben

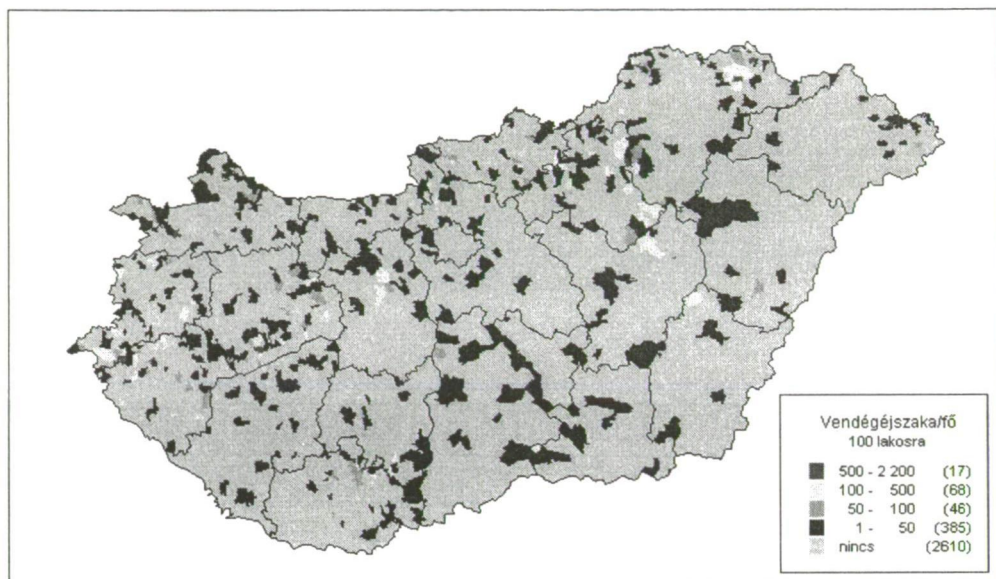

A belföldi turisták sokkal több településen jelen vannak és sokkal inkább preferálják a keleti országrészt is, azon belül is az Északi-középhegység térségét. A falusi turizmus másik gátját jelentheti, hogy a – sok esetben marginalizálódott – helyi társadalom meg tud-e felelni a kihívásoknak, van-e elég vállalkozási készség, innovativitás és kreativitás, esetleg nyelvtudás. A sikerességben nagy szerepe és felelőssége van a településvezetésnek is, főként a célok meghatározásában, valamint a források felkutatásában és megszerzésében.

Magyarország turisztikai térszerkezete a rendszerváltozás előttihez képest markánsan nem változott, gerincét továbbra is a főváros és a Balaton adják, de a többi térség sem abszolút turizmushíányos. Ezen térségek további fejlesztésében van létjogosultsága a különböző alternatív turizmusfajtáknak. A hazánkban is felfedezett, vagy inkább újra felfedezett alternatív turizmusforma, a falusi turizmus, csak egy ezek közül, viszont – mint ahogy azt fentebb láttuk – kiválóan ötvözhető más for-

mákkal is. Jelentőségét leginkább az adja, hogy – ha kis mértékben is ugyan és korántsem mindenütt – de szerepet játszhat a falusi és tanyás térségek egy részének dinamizálásában, a vidéki népesség foglalkoztatásában, az elvándorlás mérséklésében. Így haszna inkább társadalmi, mintsem gazdasági értelemben definiálható.

2. ábra. A falusi szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák számának területi különbségei a belföldi turisták vonatkozásában 1999-ben

Irodalom

- Bodnár, L.: A turizmus földrajzi alapjai. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Eger–Budapest, 2000. 321 p.
- Kiss, T.: Regional Differences in the Number of Guest Nights in Hungary In.: 4th International Conference of PhD Students. University of Miskolc, Hungary, 2003.
- Kóródi, J.–Kulcsár, V.–Laczkó, L.: Idegenforgalmi földrajz I. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968. 326.p.
- Lengyel, M.: A turizmus általános elmélete. KIT Képzőművészeti Kiadó, 1994. 297 p.
- J.-P. Pasqualini–B. Jacquot: Tourismes. Organisation, économie et action touristiques. BORDAS, Paris, 1991. 321 p.
- <http://interm.gtk.gau.hu>
- www.kertgazdasag.hu/kertgazd/tobblab.htm
- www.gm.hu

A tágabb értelemben vett húsipar árualapjának változása a Dél-Alföldön, különös tekintettel a rendszerváltozás utáni időszakra

KOMAREK LEVENTE*

A Dél-Alföld természeti földrajzi adottságai nagyon kedvezőek a mezőgazdaság számára, ezért érthető, hogy az állattenyésztés már ősidők óta kiemelt fontosságú. Már a középkorban híresek voltak az innen származó szarvasmarhák, a térség lótenyésztése, juhászata és baromfitenyésztése. Pl. a szegedi állatvásárokon, ahol a marha- és a lófelhozatal nemzetközi híré és méretű volt, évente több ezer ló és szarvasmarha cserélt gazdát.

Egy ország, vagy egy régió mezőgazdaságának fejlettségét némiképpen tükrözi annak struktúrája is. Így többek között fontos a mezőgazdasági fő ágak egymáshoz viszonyított aránya is. A Dél-Alföldön (de országosan is) az elmúlt fél évszázadban az állattenyésztés részaránya az indokoltnál (az adottságoknál) lényegesen kisebb volt. Országosan 1938-ban 37%-os, 1968-ban pedig 43%-os volt az egész mezőgazdaságból való részesedése és csak a 80-as évek végére haladta meg az 50%-ot. Ez az arány még tovább javulhatott volna (*Abonyiné Palotás J.*), de a rendszerváltozáskor nemcsak megtorpant a pozitív tendencia, hanem az állattenyésztésünk jobban esett vissza a növénytermesztésnél, s ezáltal a korábbi arány állt fel.

A Dél-Alföld takarmánytermelése szilárd bázist képes biztosítani az állattenyésztés számára. A különböző állatfajok közül az országos állományból való részesedés terén a sertés vezet (*1. sz. ábra*) (a régiók közötti rangsorban 1. helyen áll), de a szarvasmarha, a juh és a baromfifélék is jelentősek, amelyek a régiós rangsorban a 2. helyet foglalják el.

Ebből is következik, hogy a biztos takarmányalapra épülő állattenyésztésre sokoldalú, fejlett hús- és baromfifeldolgozó ipar alakult ki.

Az élelmiszeripar (ezen belül a hús- és a baromfifeldolgozó ipar) teljesítménye, összetétele, árszínvonala, versenyképessége, termékeinek mennyisége és minősége nagymértékben függ a nyersanyagát termelő állattenyésztéstől is. Ennek változásai hol károsan, hol pedig jótékonyan hatnak a feldolgozóiparra, befolyásolják annak minden lényeges paraméterét.

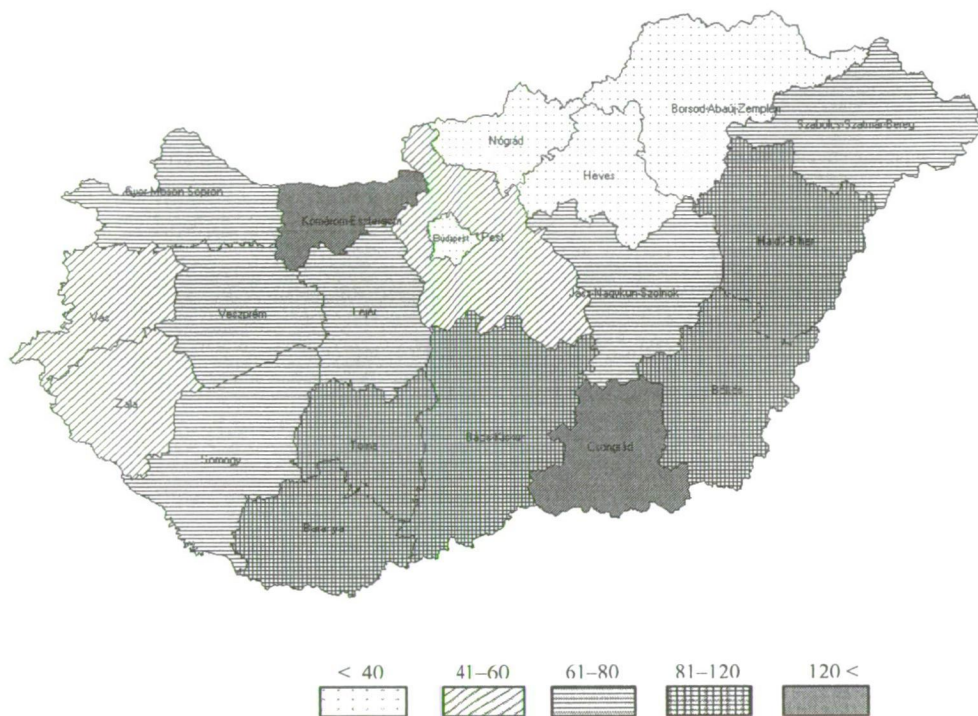
Dolgozatunk a Dél-Alföld húsipara szempontjából fontos állatállomány időbeni és területi alakulását, valamint az országgal történő összehasonlító vizsgálatának végkonklúzióját mutatja be. Elemezzük továbbá a rendszerváltozás utáni markáns hazai (helyi) húsipari árualap visszaesésének a húsiparra gyakorolt hatását.

Az állatállomány alakulását – annak heterogén összetétele miatt – érdemes fajonként áttekinteni.

Elsőként a Dél-Alföld állattenyésztésében kitüntetett szerepet játszó sertésállomány változását vizsgáljuk meg. 1986 bázis évünkben a Dél-Alföld adta a hazai sertésállomány közel 30%-át. A megyék rangsorában Bács-Kiskun vezetett és Csongrád sertésállománya volt a legkisebb (*2. sz. ábra*).

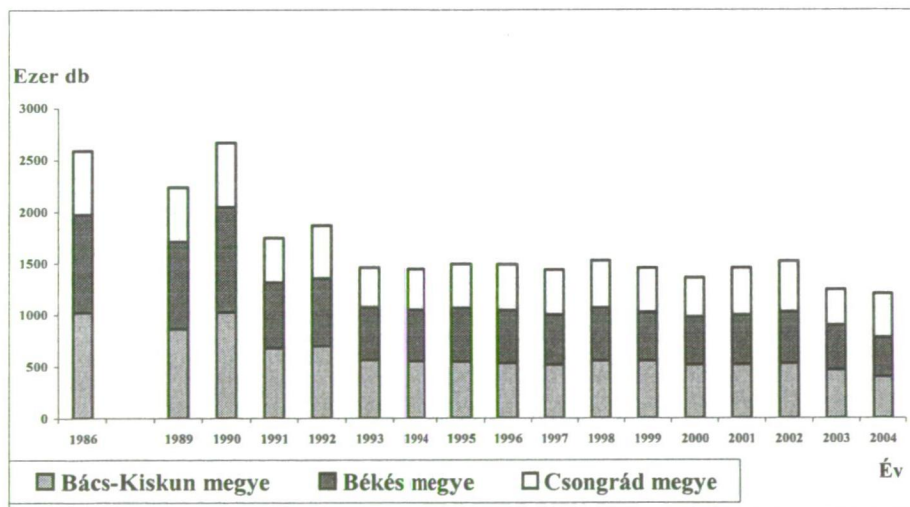
* PhD hallgató

1. ábra. 100 ha mezőgazdasági területre jutó sertésállomány (darab) (2002)

Forrás: KSH – Szerk.: Komarek L.

2. ábra. A Dél-Alföld sertésállományának területi és időbeni alakulása

Forrás: KSH – Szerk.: Komarek L.

2002-re a dél-alföldi megyék sertésállományának rangsora ugyanaz maradt, mint 1986-ban volt, azonban nagymértékben lecsökkent a megyék közötti szórás mértéke, olyannyira, hogy a sertések száma szerinti különbségek az egyes megyék között minimális lett. Ez az egyveretűbb sertéslétszám alakulás azért következett be, mert a sertéslétszám-csökkenés is differenciált volt megyénként. Míg Bács-Kiskun megyében a 2002 évi sertésszám az 1986 évinek 51%-a, addig a legkisebb állományú Csongrád megyében a régi állomány 79%-a. Így a megyénként nagyon differenciált sertésszám- és arány-csökkenés ellenére a Dél-Alföld sertésállománya közel az országgal azonos arányban esett vissza. (A dél-alföldi állomány a bázis évinek 59%-a, az országos pedig 58,5%-a).

1. táblázat. A sertésállomány alakulása (ezer db)

Területi egység	1986	2002	2002/1986
Bács-Kiskun megye	1023,9	526,0	0,51
Békés megye	943,0	503,0	0,53
Csongrád megye	620,4	489,0	0,79
Dél-Alföldi régió	2587,3	1518,0	0,59
Ország összesen	8687,0	5082,0	0,59

Forrás: KSH

A Dél-Alföld szarvasmarha-állománya 1986-ban az országos létszám 6,6 %-a, 2002-be pedig 7,5%-a volt. A régió szarvasmarha állománya 2002-ben pont 50 %-a az 1986 évinek, az országos állomány pedig a korábbinak 44%-ára esett vissza. A három megye közül legkisebb visszaesés Bács-Kiskun megyében következett be, a legnagyobb pedig Csongrádban. Így a Dél-Alföld megyéi között a szarvasmarha-állomány szóródása nőtt. A Dél-Alföld szarvasmarha-állományának megyénkénti megoszlásának változását mutatja a 3. sz. ábra.

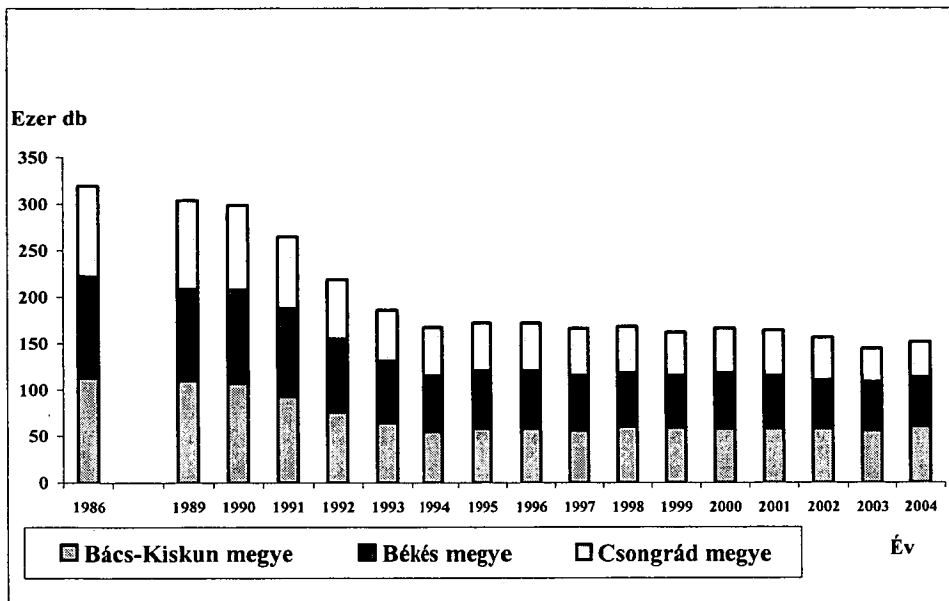
2. táblázat. A szarvasmarha-állomány alakulása (ezer db)

Területi egység	1986	2002	2002/1986
Bács-Kiskun megye	113,2	58,0	0,51
Békés megye	108,8	52,0	0,48
Csongrád megye	97,4	46,0	0,45
Dél-Alföldi régió	309,4	156,0	0,50
Ország összesen	1725,0	770,0	0,45

Forrás: KSH

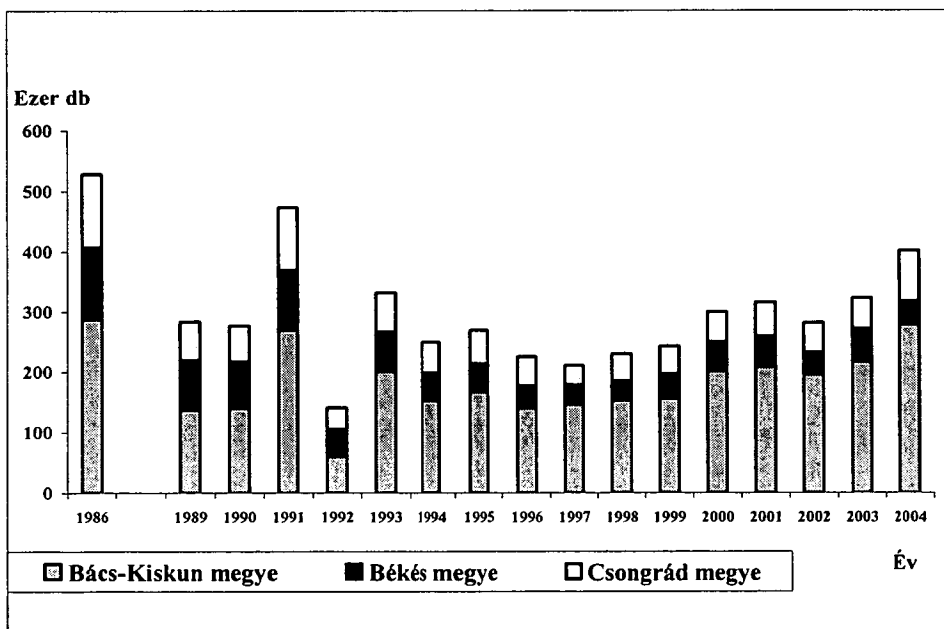
A Dél-Alföld juhállománya meglehetősen nagy hektikusságot mutat. A rendszerváltozást követően először csökkenő tendencia volt jellemző, majd az 1997 évi mélyponttól a trend egyenes felfelé mutat. A megyék közül messze Bács-Kiskun megye vezet, Békés megye amúgy sem magas állománya csökkenő, Csongrád pedig enyhén növekvő (4. sz. ábra).

3. ábra. A Dél-Alföld szarvasmarha-állományának területi és időbeni alakulása

Forrás: KSH – Szerk.: Komarek L.

4. ábra. A Dél-Alföld juhállományának területi és időbeni alakulása

Forrás: KSH. – Szerk.: Komarek L.

Pozitívan értékelhető, hogy kisebb arányban csökkent a baromfiállomány az országosnál, és kedvezően alakult a baromfi fajok szerinti átstrukturálódása.

Relative legkisebb létszámcsökkenés a különböző fajok között a baromfiállományban következett be. Régiós átlagban a 2002 évi baromfilétszám az 1986 évi- nek 60%-a (3. sz. táblázat). Meglepő, hogy legnagyobb visszaesés Békés megyében és legkisebb pedig Bács-Kiskun megyében következett be. Így létszám alapján a szélső értékű megyék között nőtt a szórás mértéke.

3. táblázat. A baromfiállomány alakulása (ezer db)

Területi egység	1986	2002	2002/1986
Bács-Kiskun megye	6 387,8	4 838,2	0,76
Békés megye	6 233,7	2 650,0	0,42
Csongrád megye	3 925,8	2 471,3	0,63
Dél-Alföldi régió	16 551,3	9 959,5	0,60
Ország összesen	67 010,0	23 235,0	0,35

Forrás: KSH

Az Európai Unió elődeként létrehozott EGK alapításáról 1957 márciusában írta alá hat ország a Római Szerződést, amelynek ha alapítási évét bázisul választjuk, nagyon érdekes képet kapunk. A 2004 május 4-i csatlakozás előtti EU-15 tagállam szarvasmarha állománya szinte a mai napig tartja a bázis értéket, míg Magyarorszá- g (2004 évi tavaszi összeírásakor) a mi 1957 évi bázis évünkének csak 38%-a, Bács-Kiskun megye esetében 58%, Békésben 49%, Csongrádban pedig 53%.

Sertés vonatkozásában egész más a helyzet. Az EU-15-ben 1957 óta szinte meg- duplázódott, az állomány, míg Magyarországra 2004-re 85%-ára esett vissza. A Dél- Alföld megyéiben pedig az alábbiak szerint alakult a bázisviszonysszámsor.

Bács-Kiskun megye	1,04
Békés megye	0,84
Csongrád megye	1,58
Dél-Alföld	1,09

Tehát az EU-15-höz viszonyítva Magyarország állatállománya relatíve egyre in- kább csökken, jelentősége európai relációban marginalizálódik. Sőt, a sertés eseté- ben az utóbbi időszakban ez a tendencia felgyorsult. Egyre kevesebb gazdaság egy- re kisebb számú sertést tart.

A rendszerváltozás után (elsősorban a sertésitenyésztés gazdaságtalan volta mi- att) olyannyira visszaesett, hogy a húsiparban áruálféhiány lépett fel, és a húsfel- dolgozók kapacitás-kihasználansággal küszködtek, ami már önmagában is növel- te az önköltséget. Egyébként nálunk az állatállomány, ezen belül a sertésállomány számára is lényegesen nagyobb a kialakított férőhelyek száma (igaz egy része nem felel meg a szigorú Európai Unió szabványának), mint amennyit hasznosítunk, s ez is csökkenti az ágazat gazdaságosságát.

Az állatállomány (s ezen belül a sertésállomány) dinamikus csökkenése, vagy alacsony fajlagos értékei nagyon károsak. Ezáltal kevesebb GDP termelődik a mezőgazdaságban, rosszabbul „hasznosul” a takarmány, kevesebb munkalehetőség adódik az egész vertikumban (takarmánytermelés, keverék takarmány előállítás, állattenyésztés, húsfeldolgozás) csökken az export lehetőség, romlik a falusi térségek népességmegtartó képessége stb.

Nagyon körültekintően, a vertikum minden szintjének gyenge láncszemét megkeresve meg kellene vizsgálnunk a helyzetet, egyenként „kijavítani” a hibákat, korrigálni a lemaradásokat, és lépésről lépésre visszaállítani a nemzetközi versenyképességünket. Ez országos teendőnek is tűnik, de a dél-alföldi régióban ez a hazai átlagnál fontosabb feladatként adódik.

A Dél-Alföld állattenyésztése a kiváló adottságok ellenére is saját erejéből nem tudja ellensúlyozni a befektetett tőke más nemzetgazdasági ágakhoz viszonyított lassú megtérülését, a kicsi jövedelemtermelő képességet. Ezek gátolják az állattenyésztésbe irányuló intenzív tőkebefektetést. Pedig az állattenyésztés fejlesztése nagy odafigyelést kíván, a tevékenység pedig fokozott támogatást. A mezőgazdaságot – s ezen belül az állattenyésztést – a jövőben is fenn kell tartanunk, hiszen a népesség ellátásában, az exportban, a foglalkoztatásban nagyon fontos szerepe van. Segítségével sikerül számos szociális problémát megoldani, a falusi térség népességmegtartó képességét növelni stb. Mint fontos alapanyag-termelő ágazat a vertikum más elemeinek fejlődésére is jótékonyan hat és mintegy multiplikatív hatást fejt ki.

Irodalom

- Abonyiné Palotás Jolán* (1996): Állatállományunk alakulásának főbb jellemzői. A földrajz tanítása. 1. pp. 8–14.
- Antal Zoltán–Vidéki Imre* (1998): A magyar mezőgazdaság átalakulása. Kézirat. Budapest, 122. p.
- Komarek Levente* (2003): Baromfiágazati diagnosztika. Magyar Mezőgazdaság, 43. sz. pp. 18–19.
- Magda Sándor* (2003): A magyar mezőgazdaság az Európai Unió csatlakozás küszöbén. Gazdálkodás. 6. pp. 2–17.
- Oros Iván* (2002): A birtokszerkezet Magyarországon. Gazdaság. Tallózó. Tavasz-ősz, pp. 51–73.
- Udovecz Gábor* (2004): A hazai állattenyésztés helyzete és fejlődési esélyei. 3. pp. 1–13.

A Közel-Kelet turisztikailag legvonzóbb országa

KOVÁCS NÓRA*

Jordánia egy csendes sziget a közel-keleti arab világ fel-, fellángoló, változást mégis nehezen hozó miliójében, ahová szívesen utaznak turisták a világ megannyi országából, hogy részesei lehessenek annak a természeti adottságainak, a vörös homokú Wadi Rumnak, a Holt-tenger és a Vörös-tenger nyújtotta élményeknek, vagy csak pusztá látványának. Hogy bejárhassák a kőbe vésett várost, Petrát, és hogy tiszteleguessenek a történelmi és bibliai helyek szelleme előtt. Eközben óhatatlanul részesei lesznek az arab kultúrának és a nép vendégszeretetének, városban, falun, sivatagban egyaránt.

Jordánia neve minden bizonnyal ismerősen cseng a magyarok számára is, ugyanis az utóbbi évek egyik legkedveltebb idegenforgalmi célpontja. A Jordániába utaztató irodák olyan kedvező árral kecsegtetnek, ami jelentősen megingatta az európai, elsősorban a görög és horvát turizmust. Árányaiban összehasonlítva, sokkal kevesebért lehet eljutni e közel-keleti országba repülővel, szállodai elhelyezéssel, mint Görögországba vagy Horvátországba autóbusszal. Sokakban felmerül a kérdés: miért ilyen olcsó? Erre az elsődleges, és talán egyetlen magyarázat az, hogy a Jordán Idegenforgalmi Minisztérium komoly összegekkel támogatja ezeket a magyar irodákat. A látszattal ellentétben a jordán turizmus komoly gondokkal küzd, ezért tesznek meg mindent, hogy újra fellendüljön.

Jordánia idegenforgalma sajnálatos módon kiszolgáltatott a régió instabilitásának, azonban 2003-ban így is a GDP 9,8 százalékát adta. A kilencvenes évek közepén ért véget a libanoni polgárháború, az Öböl-háború és az iraki fenyegetés, valamint az izraeli–palesztin konfliktus is nagyon lassan, de megoldódni látszik, így végre Jordánia ismét vonzóvá válhat turisztikailag. A jordán kormány komoly erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy az országnak minél nagyobb számú látogatója legyen, mind a környező arab, mind a nyugati országokból.

Mivel minimális tengerparttal és idegenforgalmi létesítménnyel rendelkezik, egyértelműen csak a történelmi és vallástörténeti örökségekre fókuszálhatnak, amikor bemutatják Jordániát a világnak. A nemzetközi idegenforgalmi vásárokon Jordániát békés, nyugatorientált, látnivalókban gazdag országgént mutatják be, mely képes mind a kulturális-történelmi, mind az „egzotikus” igényeket kielégíteni.

Minden látnivaló közül kiemelkedik Petra, a rózsaszín homokkőbe vésett város – amit a világ nyolcadik csodájaként is emlegetnek –, melynek feltárására, rekonstruálására és konzerválására nagy hangsúlyt fektetnek. Azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy rengeteg bibliai vonatkozású emléke is van Jordániának, melyeket a Vatikán is hivatalosan elismer, mint keresztény zarándokhelyeket:

- A Nébó-hegy, ahonnan az Úr megmutatta Mózesnek az ígért földjét, és ahol a Biblia szerint Mózes meghalt;
- Jézus keresztlőhelye a Jordán-folyó mellett, melyet nemrég tártak fel és 2001-ben nyitottak meg a látogatók előtt;
- Karak, ahol megölték az első keresztény mártírt;

* PhD hallgató

- Anjara, a barlang, ahol Szűz Mária és a gyermek Jézus megálltak útban Galilea felé;
- Khirbat Al Wahadneh, ahol Illés született; és
- Amman, ősi nevén Philadelphia.

Számos egyéb hely van még, melyet a Biblia megemlít. Ilyen például a Holt-tenger, Szodoma és Gomorra, melyenk tornyait már feltárták, és Umm Quais – bibliai nevén Gadara –, ahol Keresztelő Szent Jánost lefejezték.

A Holt-tenger nem csak bibliai vonatkozása miatt világhírű. Azon túl, hogy itt a fürdőzés felejthetetlen élményt nyújt, a legnagyobb ásványi anyag koncentrációval rendelkezik a világon. A különösen sós víz 35 különböző ásványt tartalmaz, mint például a magnézium, nátrium, kálium, kalcium, szelén, klór, kén, bróm és mangán. Ezek az ásványok nem csak a kozmetikai termékek fontos alapanyagai, mivel puhítják és táplálják a bőrt, hanem gyógyhatásúak is: fájdalomcsökkentők, és kiválóan alkalmazhatóak az ekcéma, az ízületi fájdalmak, a reuma, a pikkelysömör kezelésére. Ezeket a hatásokat már az ókorban is ismerték; Kleopátra és Salamon király is gyakran jártak a Holt-tengerhez, Kr. u. a 3. században pedig Julius Africanus ezt jegyezte le: „a holt-tengeri fürdőzés gyógyító hatással van mindenkire”.

Azonban a holt-tengeri idegenforgalomra építeni, rövidéletű beruházásnak tűnik: a tenger és az azt körülvevő ökoszisztéma nagy veszélyben van. Míg az 1960-as években a tó felszíne 1000 km² volt, most csak 669 km²; kevesebb, mint 40 év alatt 33 százalékát veszítette el. A probléma növekszik: az utóbbi 15 évben a vízszint kb. 1 méterrel csökkent évente. Ebben az ütemben a Holt-tenger 50 éven belül kiszárad. Ennek két oka van: az egyetlen komoly vízutánpótlásnak, a Jordán-folyó vizének mértéktelen elöntözése, és a foszfát, melyet a Holt-tenger vizéből nyernek ki.

A Holt-tenger megmentésére a hetvenes évek óta vannak próbálkozások, azonban két probléma mindig fennállt: a régió instabilitása és a pénzhiány. Két lehetséges megoldás kínálkozott: egy csővezetékkel összekötni a Holt-tengert a Földközi-tengerrel (Izraelen keresztül), vagy a Vörös-tengerrel (az izraeli–jordán határ mentén). 2002-ben, Johannesburgban, Izrael és Jordánia aláírták a megállapodást annak a vezetéknek a lefektetéséről, mely Aqabából szállítaná a vizet a tóig, azonban ez a terv nagyon lassan valósul meg (jelenleg is folynak a munkálatok), ugyanis a projekt becsült költsége 800 millió USD.

Természetesen más, védelemre szoruló ökoszisztémái is vannak az országnak, melyeket kitüntetett figyelemmel kezelnek. Szerencsére az Idegenforgalmi Minisztériumot és a magánszektor is foglalkoztatja a környezet védelme, hogy megfelelő helyszínt nyújtsanak az ökoturizmusnak, és megóvják az ország biodiverzitását a jövő nemzedékei számára. Jordániában jelenleg 6 nemzeti park található, legtöbbjük Azraq vidékén (leghíresebb a Dana Nemzeti Park) és Wadi Rum sivatagos területén. Mindegyik park nyitva áll a látogatók előtt, kiemelkedő szolgáltatásokat és szálláslehetőségeket nyújtva az ökoturizmus kedvelőinek. Az Idegenforgalmi Minisztérium azonban nem csak az élővilág, hanem a történelmi helyek megóvására is törekszik. Ezzel a kulturális örökség megvédését, nagyobb tiszteletét és az idegenforgalmi értékük növekedését kívánják elérni. Például helyreállították Salt ottomán emlékeit, és a két ősi város, Karak és Madaba kulcsfontosságú történelmi épületeit.

A történelmi emlékek helyreállításával egy időben, Jordánia megpróbált minél többet kihozni kicsinyke, vörös-tengeri partszakaszából, Aqabából. A szállodaállomány

fejlődése a városban egyre több utazásszervezőnek keltette fel az érdeklődését, és helyezte kínálatába Aqabát. A város érintetlen homokos partszakaszokkal, korallzátonyokkal és lélegzetelállító kilátással büszkélkedhet az Aqabai-öbölben. Jordánia legfőbb lát-nivalói is könnyen megközelíthetőek innen: Petrába 1 óra, Wadi Rumba fél óra, a Holt-tengerhez pedig 3 óra alatt lehet eljutni autóval. Aqabában sok apró iroda áll az ide látogatók rendelkezésére, hogy ezekre a helyekre eljuttassák. A város közkedvelt megálló-hely a több országot érintő körutak során is. Ezt elsősorban a földrajzi helyzetének (az öből 4 ország találkozása: Jordánia, Izrael, Egyiptom és Szaúd-Arábia), és komp-összeköttetésének köszönheti az egyiptomi Sharm el-Sheik-el. Mióta Aqabában létrejött az ASEZ (Aqaba Special Economic Zone – Aqabai Speciális Gazdasági Övezet), és a város vámmentes terület lett, az Öböl-országokból sokan járnak ide bevásárolni.

A látogatók összetétele, és utazásuk célja igen különböző. A palesztinok elsőd-leges célja elhagyni Izraelt, meglátogatni a családjukat, barátait, akik már áttele-pültek Jordániába. Élvezik az otthonuknál nagyobb szabadságot, valamint a jobb bevásárlási lehetőségeket.

A többi arab országból érkezők általában átutazók. Szaúd-Arábiából és az Öböl-országokból sokan Libanon és Szíria hűvösebb hegyvidékein töltik a nyarat, és útköz-ben állnak meg Jordániában. Bejrút éjszakai klubjai és kaszinói pedig a fiatal, egyedül-álló férfiakat vonzzák, akik szintén szívesen töltenek Jordániában pár napot. Mások az olcsó, ám kiemelkedő szolgáltatásokat nyújtó jordán magánklinikák miatt érkeznek.

A regionális és globális események hatására csökkent a nyugati turisták száma, azonban ez megteremtett egy „új desztinációt” a szaúd-arábiai és öböl-országokbeli gazdag réteg számára. A nyugati látogatók célja szinte minden esetben Jordánia törté-nelmi és természeti értékeinek megtekintése, amely igen változatos programot nyújt a turistáknak.

A növekedés hirtelen indult meg: 1994 és 1997 között az Észak-Amerikából érkező turisták száma 54 százalékkal, az európaiaké 25 százalékkal, a kelet-ázsiai látogatóké pedig 61 százalékkal emelkedett. A legnagyobb növekedést azonban az Izraelből érke-zők száma mutatta. Az izraeliek és a palesztinok, valamint az 1994-es, Izrael és Jordá-nia közti békekötés után a Jordániába látogató palesztin arabok száma napjainkra 1250 százalékkal nőtt. A palesztin-áradatot megelőzően a nyugati látogatók az országba ér-kezők 34 százalékát adták. Ez az arány a továbbiakban is magas maradt; 1995-ben érte el a csúcspontját 38 százalékon, a következő években pedig 36 százalék körül mozgott.

1997-re az idegenforgalom Jordánia második legnagyobb valutaforrása lett, és a GDP 10 százalékát adta. Ez a szám sokkal magasabb, mint a szomszédos Egyiptomé vagy Izraelé. A látványos növekedés láttán egyértelművé vált, hogy a szektort erősíteni kell, és fenn kell tartani a fejlődést, ezért 1998-ban megalapították a Jordan Tourism Board-ot (Jordán Idegenforgalmi Tanácsot), hogy összehangolja a magánszektor és az állami szektor fejlesztési terveit, valamint irányítsa az idegenforgalom fejlődését. Ez a tanács 13 tagból áll: 10 személy a magánszektor képviseli, 3 pedig az államot, beleértve az idegenforgalmi minisztert, aki az elnöki posztot tölti be. A JTB állami, illetve ma-gántőkéből működik: szponzorálja az ország részvételét a különböző nemzetközi ide-genforgalmi fórumokon, meghatározza az új piacokat, és nagy hangsúlyt fektet a kü-lönböző nyelvű bemutatkozó anyagok, prospektusok kiadására. A következő két évben a Jordániába látogató nyugati turisták száma tovább nőtt, mely elsősorban az újonnan felfedezett piacoknak, Olaszországnak, Dél-Afrikának és Ausztráliának köszönhető.

Érdekes, hogy a nyugati látogatók számának hirtelen emelkedésekor az arab országokból is egyre többen választották Jordániát célul.

1. táblázat. A Jordániába érkezők megoszlása eredet és évek szerinti megoszlásban (ezer fő)

Év	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Összes érkező	857	1073	1102	1127	1256	1357	1426	1477
Amerikából	70	103	108	108	109	123	126	75
Európából	192	255	252	239	219	293	327	207
Kelet-Ázsiából	32	48	49	50	37	54	60	42
Arab országokból	553	567	573	604	772	762	771	963
Izraelből	11	100	121	125	119	125	137	186

Forrás: Ministry of Tourism and Antiquities Stats. Dep.

1999-re Jordánia már jelentős szerepet töltött be a kulturális és vallási idegenforgalmi piacon; kiemelkedő sikerrel vonzotta az európai turistákat is. 2000-ben 327 ezren érkeztek Európából (1998-hoz képest 49 százalékos növekedés), 60 ezren pedig Kelet-Ázsiából (38 százalékos növekedés). Bár 2000-ben Jordánia népszerűsége tovább nőtt, az év utolsó negyedében, a palesztin területeken kiújuló erőszakos cselekmények megtörték ezt a folyamatot. Több utazásszervező törölte az útjait, és a helyi irodák is 85 százalékos visszaesést jeleztek. Az Intifáda hatása erősen érződött: az észak-amerikai turisták száma 40 százalékkal, az európaiaké 30 százalékkal, a kelet-ázsiaiaké pedig 25 százalékkal esett vissza, az előző év ezen szakaszához képest. A 2001. szeptemberi események tovább rontották a helyzetet, átlagosan további 36 százalékkal csökkent a nem arab országokból érkezők száma és 2002-ben újabb csökkenés figyelhető meg. Akik mégis Jordániába utaztak, azt üzleti, nem pedig turisztikai céllal tették. Érdekes azonban, hogy a nagy visszaesés elsősorban az amerikai és európai turistákat érintette. A kiesés a helyi utazásszervezőket is érzékenyen érintette: 2000 és 2002 között körülbelül 40 cég döntött a bezárás mellett.

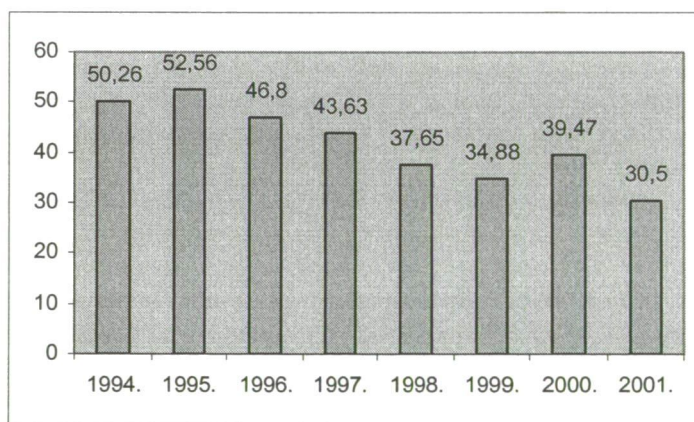
Bár a nyugati piac visszaesett, nem volt minden veszve. Míg 2000-ről 2001-re az amerikai, európai és kelet-ázsiai látogatók száma jelentősen lecsökkent, addig az összerkezők száma tovább növekedett (1 426 000 főről 1 477 000 főre). Ez a növekedés az arab országokból és Izraelből érkezőknek köszönhető. Míg 2000-ben 771 000 arab, és 137 000 izraeli állampolgár érkezett, addig 2001-ben ez a szám 963 000 fő és 186 000 fő. Ennek a fellendülésnek az oka ugyanaz, mint a nyugati turisták számának csökkenésének. Egyrészt, az Izraelben zajló Intifáda-tól sokan szeretnének távol maradni, ezért megy át Jordániába egyre több palesztin, másrészt, a szeptember 11-ei események hatására nehezebbé vált az arab országokból nyugatra utazni, ezért gyors növekedésnek indult a „belső”, arab turizmus, melyhez Jordánia kitűnő célpontot nyújt.

A jelenlegi helyzetet tekintve, Jordániának még sokáig elsősorban az arab országokból érkező látogatók igényeit kell kielégítenie. Az Izrael és Palesztina közötti konfliktus tovább húzódik, az Irak elleni amerikai intervenció pedig még jobban növeli a régió instabilitását, és a veszély érzetét kelti a nyugati turistákban. Az or-

szág egyetlen lehetősége, hogy tovább fejleszti az idegenforgalmi infrastruktúrát, hogy megfelelő kondíciókkal várják a látogatók visszatértét.

A viszonylagos stabilitás a régióban, és az 1995-ben módosított befektetési törvény hatására a kilencvenes években megindult a szállodahálózat kiépítése, melyben elsősorban helyi befektetők vettek részt. A gyors növekedést látva, a következő években egyre több nemzetközi szállodalánc jelentkezett, hogy hotelt nyisson az ország különböző pontjain. Gomba módjára szaporodnak a nagy multinacionális szállodaláncok épületei: a Marriott, a Crown Plaza, a Hyatt, az Intercontinental, és a Mövenpick. 1996 és 2000 között a Jordániában működő szállodák száma 161-ről 277-re emelkedett. Míg a kilencvenes években a kihasználtságuk 50-60 százalékos volt, 2001 végére 30 százalék alá esett, 2002-ben pedig tovább csökkent. A legtöbb szálloda kedvezményesen próbálja értékesíteni kihasználatlan kapacitását, gyakran jelentős, sokszor már nevetségesen nagy engedményeket adva az árból. Még súlyosabb a helyzet Petrában, ahol a turistaforgalom 2000 és 2002 között 70 százalékkal esett vissza, ezért a legtöbb olcsó szállodának be kellett zárnia. 2003-ban 3 újabb nagy szálloda nyílt meg, köztük a legnagyobb az iraki tulajdonú, ötcsillagos Le Royal, Amman központjában. Jelenleg ez Jordánia legmagasabb színvonalú szolgáltatásokat nyújtó szállodája. A többi megkezdett beruházást és építkezést bizonytalan időre felfüggesztették, várva az idegenforgalmi szektor újbóli felvirágzását.

1. ábra. A lefoglalt szállodai szobák számának alakulása (ezer)

Forrás: Ministry of Tourism and Antiquities Stats. Dep.

Jordániába légi úton eljutni nagyon egyszerű. Az ország „nyitott légtér”-politikát folytat, melynek bilaterális alapjai vannak: korlátlan belépést enged azon országok repülőgépeinek, akik ugyanezt nyújtják a nemzeti légitársaságnak, a Royal Jordanian-nek (RJ). Ennek eredményeként Jordánia jól ellátott nemzetközi járatokkal. A RJ szintén gyorsan alkalmazkodott a turisták számának gyors növekedéséhez; a kilencvenes évek közepén beindította saját charter-szolgáltatását. Jelenleg a társaság átalakuláson megy keresztül, és partnert keres a növekedés folytatásához.

A RJ leányvállalata, a Royal Wings látja el a belföldi és a regionális piacokat. A legtöbb járatát Amman és Aqaba között üzemelteti, rendszeresen jár Bejrútba és az

egyiptomi Al Areesh-be. Az Intifáda előtt napi rendszerességgel indultak járatai Gázába és Haifába is.

További fejlesztésre van szüksége az ammani Queen Alia repülőtérnek, mely a legforgalmasabb belépési pont az országba. Bár már történtek változtatások, az utazásszervezők sokat panaszkodnak a rossz benyomásra, amit az épület látványa nyújt, és a szolgáltatások lassúságára.

Míg Jordánia jó helyzetben van, ha légi közlekedésről van szó, a szárazföldről már nem lehet ugyanezt elmondani. Az egyetlen, monopolhelyzetben lévő buszszolgáltató a Jordan Express Travel and Tourism (JETT), magántulajdonban van. A JETT látja el a távolsági buszforgalmat és az utazási irodák is csak tőlük tudnak bérelni autóbuszokat. Mint minden monopolhelyzetű cégnél, itt is sok a reklamáció az alacsony szintű szolgáltatás miatt. A nagyobb szállodák ezt úgy próbálják elkerülni, hogy saját buszokat üzemeltetnek a reptér és a hotel között.

Az idegenforgalom a befektetések terén is nagy szerepet játszik. A legnagyobb befektető a Zara Investment Holding Company, melynek 6 ötszillagos szálloda van a tulajdonában, például az aqabai, a petrai és a holt-tengeri Mövenpick hotelek, a Hyatt és az Intercontinental Ammanban. A második legnagyobb helyi befektető az Arab International Hotels Company, melyhez az Amman Marriott és a Petra Marriott tartozik. Az AIHC újabb Marriott hoteleket készül nyitni Aqabában, a Holt-tengernél és a Jordán-völgyben.

Jordánia legnagyobb, kizárólag turisztikai befektetése az 550 millió dolláros Tala Bay Project, melybe a Jordan Projects for Tourism Development fogott bele. Két fő részvényese az egyiptomi Orascom Corporation és a jordán Zara Investment Holding Company. Ez az üdülőkompexum Aqabától 14 km-re délre, egy eddig érintetlen tengerparton épül, és a régió legnagyobb idegenforgalmi, minden igényt kielégítő létesítménye lesz, ha elkészül. A Tala Bay szinte egy önálló város lesz, saját kikötővel, golfpályákkal, számos kikapcsolódási és szórakozási lehetőséget nyújtva az ide érkezőknek. A több, mint 5000 szállodai szoba a luxus minőségűtől a villákon át panziókig, különböző szinteken nyújt majd szolgáltatásokat.

A fentiekből jól látható, hogy Jordánia mindennel rendelkezik, amire egy országnak szüksége lehet, ha világhírű turistaparadicsom kíván lenni, még ha a regionális problémák be is árnyékolják. Olyan kulturális örökséggel, tájakkal és tengerparttal rendelkezik, ami kitűnő alapot nyújt a sikerhez. A kormány sem veszíti szem elől az idegenforgalmat, hisz látja, hogy a legnagyobb bevételi forrása lehet az országnak, ezért igyekszik minden segítséget megadni a további fejlesztéséhez. Mindenesetre az bizonyos, hogy aki egyszer meglátogatta a Közel-Kelet e gyöngyszemét, elfelejt minden, a régió helyzetéből adódó negatívumot, és mindig vágyini fog vissza, ahogyan Arábiai Lawrence is tette élete végéig.

Irodalom

Letöltve a Department of Statistics honlapjáról 2004. 06. 10-én www.dos.gov.jo

Letöltve a Ministry of Tourism and Antiquities honlapjáról 2004. 06. 09-én www.mota.gov.jo

Letöltve a Ministry of Foreign Affairs honlapjáról 2004. 06. 10-én www.mfa.gov.jo

Letöltve a Jordan Tourism Board honlapjáról 2004. 06. 08-án www.sec-jordan.com

Letöltve a National Information System honlapjáról 2004. 06. 10-én www.nis.jo

Gondolatok az információs társadalom földrajzi diskurzusához

SINKA RÓBERT*

Napjaink tér- és társadalomdinamikájának vizsgálatkor a földrajztudomány interdiszciplinaritására talán nagyobb szükség van, mint valaha. Az információs társadalom földrajzi szemléletű vizsgálata jelenleg, ha nem is negligált, de legalábbis egy szűkebb szakmai kör érdeklődési területét tükrözi (Csatári B., Kanalas I., Mészáros R., Nagy G., Rechnitzer J., Szarvák T., Szoboszlai Zs. stb., akik a témához kötődő szakmai publikációval jelentkeztek).

A szakmai diskurzus azonban elindult, s bár leggyakrabban szociológiai, filozófiai és technológiai aspektusú megközelítésekkel találkozhatunk, formálódik az információs társadalom földrajza, új típusú metodikája, fogalomrendszere, tipológiája. A kutatók igyekeznek definiálni a fizikai és a virtuális térben zajló folyamatokat-jelenségeket, megfogalmazni tudományunk viszonyát az információs társadalomhoz, mint kutatási területhez. Tudomásom szerint jelenleg nincs még – sem hazai, sem nemzetközi szakirodalomban pontosan definiált, illetve elfogadott terminológia (erre a MITS, a Magyar Információs Társadalom Stratégia 2003-ban elfogadott anyaga sem vállalkozott) – a folyamat és annak hatásai léteznek, megismerésük és megértésük a geográfusok számára is elengedhetetlen párbeszédet követel.

Diskurzus szintek, problémafelvetés

A fogalmi megközelítések csoportosítására több lehetőség is kínálkozik. Mészáros Rezső (2003) például több, a kibertérrel kapcsolatos társadalomelméleti csoportot jelöl meg könyvében, és említést tesz a posztmodernnek ide vonatkozó szemléletmódjáról is. [(1) Az utópista megközelítések empirikus alapokon, a technikai innovációk mindenhatóságát hangsúlyozzák. (2) A technikai determinizmus hívei az előzőekből táplálkoznak. (3) A társadalmi konstrukció elméletek, (4) A politikai gazdaságtani szemléletmód és (5) a posztmodernnek.]

Pintér Róbert szociológus (2004) az előbbihez tartalmilag hasonlóan, de eltérő súlypontok köré csoportosít és az utópikus fogalmi megközelítéseken túl alapvetően három, „az információs társadalom mélyrétegeibe kalauzoló” diskurzust jelenít meg. [Az 1. diskurzus igen negatív megközelítés, mely szerint az internet az ördög műve, káros és haszontalan, személytelen és erkölcstelen. A 2. diskurzus a technokrata és futurisztikus megközelítés. A 3. diskurzus az Athéniek (technofilok) és az Orwelliánusok (technofóbok) között zajlik. Pintér, 2004].

A kutatási irányok ennek megfelelően igen sokféle megközelítést tartanak lehetségesnek. Gyakorlatilag valamennyi szakterület megtalál(hat)ja a neki tetszőt. Pintér ötös felosztását követve, most csak a legmarkánsabbakat emelném ki.

(1) Az információs társadalom kutatások többsége a technológia oldaláról vizs-

* PhD hallgató

gálódik és a technokrata szemléletből táplálkozik. (Ezt támasztják alá az e témakörben kiírt pályázatok, az infokommunikációs technológiát gyártó multik kutatási jelentései is (<http://www.ihm.hu/palyazatok/ihm/>.)

„A technika önálló, aktív, meghatározó, a kultúra és az ember énje pedig alárendelt, passzív és csak reagálni képes.” (Mészáros, 2003) A központi kérdés az új infokommunikációs technológia (ICT – Information Communication Technologies) elterjedésének üteme, szerepe és súlya, térbeli elhelyezkedése és dinamikája, mint a globális információs társadalom infrastruktúrája. Ezek a kutatási eredmények ritkán érintik e technológia terjedése által keltett pozitív-negatív hatásokat olyan összefüggésekben, mint a társadalom, az egyén, a természeti környezet vagy a gazdaság. De nem beszélnek a minőségi és a térbeli változásokról sem.

(2) Jelentős bázissal rendelkeznek mára e témában az olyan társadalomtudományi kutatások is, melyek célja a gazdaság és a foglalkoztatási szerkezet statisztikai adatainak feldolgozása, vizsgálata. A legfontosabb kérdéskör az ICT termelésben betöltött szerepe, annak belső konvergenciája, az ilyen technológiát használó humán erőforrás súlya, az ehhez kapcsolódó új típusú szakmák és tudás megjelenése körül formálódik.

(3) Mind a technológiai mind a gazdasági és foglalkoztatási szerkezet vizsgálatánál fontos szerepet kapnak az ún. kritikus tömeg vizsgálatok, valamint az információs társadalom fejlettségi szintjét mérő számítások (Information Society Index). (Egy külföldi példa: Information Society Index Research : <http://www.idc.com/home.jhtml> – Egy hazai példa 6 mutatócsoportban, mintegy 30 mutatóval megyénként rangsorolja és tesz kísérletet az információs társadalom fejlettségi szintjének definiálására, Kanalas, 2003b).

(4) A gazdasági globalizáció – sok más mellett – nem hagyja érintetlenül a klasszikus értelemben vett nemzeti kultúra értékeit sem. Erősödő interdependencia alakul ki a gazdaság és a média által közvetített kultúra között, melynek párja az információs korszak társadalmának meghatározó folyamatoként csapódik le. Az emberek változtatnak szokásaikon, módosítják társas kapcsolataikat, új szokásokat vesznek fel pl. az információszerzés, rendszerezés, tárolás és újrahasznosítás terén; lényegében egész életvitelüket átalakítják. *Castells* szavaival élve „...az ember alapvetően Self, azaz én-, identitásközpontú, ami lokalitáshoz, tehát helyhez kötött, kulturálisan definiált. Az ember, az emberi munkaerő nem tudja követni például a pénz és a munkahelyek globális mozgását. A Net és a Self szembenállása az az új erő, ami szervezi az új társadalmat. A valós tér szerepét egyre inkább a hálózatokhoz köthető áramlások tere (space of flows) veszi át, ahol a „pénz-paripa-fegyver” áramlik, vagyis mindaz, ami fontos és értékes.” (*Castells*, 1996). A média – és a kapcsolódó ICT – nem csupán a világ igaz-hamis képének sémáját, a globális gazdaság-politikai érdekek szerinti életmódot, hanem a világot egy eddig nem ismert: virtuális valóság formájában is felkínálja.

(5) A térszerkezet átalakulása – úgy gondolom – a geográfusok számára a legizgalmasabb kutatási területet. Az „elméletek újra a városok hálózatait, a globalizálódó világot állítják a vizsgálódás középpontjába (pl. *Castells*, 1998), mint az ipari társadalmi térbe beékelődő idegen zárványokat. Az elméleti megközelítés fő kérdései, hogy hogyan változik meg az emberek térbeli kötődése? Hálózati logikát követ-e a világ működése; létezik-e, kialakul-e globális társadalom? Mi ennek a hálózatnak a belső logikája: ki az, aki benne van és miért? Milyen társadalmi-gazdasági tőke kell a hálózatba való belépéshez és a bennmaradáshoz? Milyen a belső kapcsolatrendszer és mi a szerepe ebben az új információs kommunikációs technológiáknak?” (*Pintér*, 2004).

Új földrajzi térkategória?

A földrajzi térvizsgálatok mindig összefüggéseikben és a bennük zajló jelenségek tükrében kerülnek elemzésre. Az információs társadalom földrajzának azokat a jelenségeket, folyamatokat kell megragadnia és kutatnia, amelyek a fentebb csak körvonalazott társadalmi változásoknak teret adnak. Ezek a terek, térelemek összetett társadalmi-gazdasági-politikai termékek, egyes elemei stabilak, mások időről-időre újratermelődnék és csak elvétve azonos formában, alkalmanként kiemelt fontosságú természeti-környezeti jegyeket hordozva magukon. (Példa erre, amikor a relief, a talajmechanika, a sűrű vegetáció vagy védett természeti értékek határozzák meg az ICT alkalmazások kiválasztását.) Az információs társadalom tere (ISS; Information Society Space) rendkívül összetett, vizsgálati módszereit tekintve igen kiforratlan, lényegében csak probléma-, ill. szakmacentrikus megközelítést tesz lehetővé. Összefüggéseit ma még nem mindig értjük, ezért gyakran csak egyes részleteit, egyedi jelenségeit vagyunk képesek megragadni. Az információs társadalom földrajzi terének (GISS: Geography of Information Society Space) kutatása éppen ezért egy szintetizáló, komplex vizsgálat. Ez a tér nem egységes, de az egyes térelemek belső struktúráját tekintve sem nevezhetők homogénnek. Számos, önállóan is vizsgálat alá vonható egységekre bontható eleme (például: technikai/fizikai/anyagi tér, társadalmi tér, szubjektív/filozófiai/pszichikai tér, gazdasági tér, kommunikációs tér, humán erőforrás tér stb.) mind egy-egy építőköve a globális földrajzi információs társadalmi térnek, melyben képesek vagyunk társadalmi-gazdasági tevékenységekre. Az ember által manipulálható tér szakaszosan, ha úgy tetszik a Kondratyev-ciklusok mentén, minden esetre rohamtempóban bővül, és infoplanetáris méreteket ölt. (A hely, a tér és az idő viszonyrendszere, súlypontja, irányultsága, észlelési és történelmi folyamata drámai változásokon mennek keresztül.)

Az emberi térmanipuláció mára kinőtte bolygónkat és a Naprendszer kereteit feszegeti. Úgy gondolom, hogy az információs társadalom földrajzi tere az ember térmanipulációs képességének határáig terjed és kirajzolja az ISS kvázi-plasztikus terét. [Ez a 'világkép', szemlélet 'visszatérés' a geocentrikus világkép modellhez, amely azonban nem jelent egyben visszalépést is. Sőt, megerősíti azt a gondolatmenetet, ami szerint a heliocentrikus világkép csak fizikai (csillagászati) értelemben jut jelentőséghez és egyre kevésbé jelent természeti determinizmust. Az ember élettere ma elméletileg korlátlan a bolygónkon. Híradásokból tudjuk, hogy rövidesen a Holdon és a Marson is megjelenhet az emberi életforma. Globalizált, kvázi-plasztikus térformák jönnek létre a Földön és a világűrben attól függően, hol fordul elő az ember és/vagy az általa létrehozott ICT. A globális gazdaság átlép a nemzeti döntéshozók gazdaságpolitikai tervein, felborítja a hagyományos telephely elméleteket, és rendszerint nem érdekli a munkaerő képzettségi szintje sem. Vajon mit gondolna erről J. H. von Thünen úr?]

Humán erőforrás fejlesztés – egy 'emberi diskurzus' szint

A vázolt kutatási irányok kiegészíthetők még számos problémakörrel, mint például egy jóval plasztikusabb, de igen domináns iránnyal, a humán erőforrás fejlesztés és digitális analfabétizmus kérdéskörével. (Ez utóbbit terjedelmi okok miatt most nem foglalkozom.) Az információs társadalom adaptációs szintjének területi különbségei Magyaror-

szágon – és bárhol a világon – a humán erőforrás-bázis térbeli differenciáltságára vezethető vissza. Igaz, kevés az ilyen célú tudományos igényű felmérés, mivel ennek a területnek a kutatási metodikája eddigelé kidolgozatlan és számos 'megfoghatatlan' elemet tartalmaz. Annak ellenére van ez így, hogy Z. Karvalics (2002), Kanalas (2003a, 2003b), Szarvák és Szoboszlai (2003), Pintér (2003) és más kutatók munkáiból is kitűnik, hogy az információs társadalom fejlődésének egyik legfontosabb alapja a humán tőke. „Egy olyan körfolyamatot kell elképzelnünk, amelyben a kulturális és oktatási fejlődés meghatározza a technológiai fejlődést, ami meghatározza a gazdasági fejlődést, ami meghatározza a társadalmi fejlődést, ami viszont meghatározza a kulturális és oktatási fejlődést...” (Z. Karvalics, 2002). Belátható, hogy az infokommunikációs technológiák elterjesztése, a gyártók támogatásával még nem old meg mindent. A kritikus tömeg-evolúcióhoz (A kritikus tömeg eléréséhez az első 'csapást' az oktatáson keresztül és a benne szereplők kapják. Ha igény szintjük eléri a kívánatos értéket, a folyamat átszivárog a többi társadalmi szférába. Az evolúciós kör első spirálja lezárul.) szükség van a (technikai mellett) a humán adaptációs készség lehető legmagasabb szintre történő emelésére, vagyis a premissza nem a technológia, hanem a tudás. [A kritikus tömeg (ISCM= Information Society Critical Mass): az infokommunikációs technológiák olyan mértékű elterjedése és elfogadottsága a társadalmi és gazdasági életben, amely következtében azok folyamataiban minőségi változást eredményez.] Ahogy Castells (1996) fogalmaz: „Az Információs Korszakba való belépés sikere azon múlik, hogy az egész társadalom iskolázottá tehető-e, valamint, hogy képesek-e befogadni és kezelni a komplex információkat. [...] És mindez természetesen erősen kötődik a kulturális fejlődés teljes folyamatához, beleértve a funkcionális analfabétizmus szintjét, a média tartalmát és az információ szétosztását a nemzeten, mint egészen belül.” (Castells, 1996). Ennek alapján megfogalmazható az a gondolat, hogy az információs társadalom stratégiák – mint pl. a Magyar Információs Társadalom Stratégia (MITS 2003) – elsőszámú kihívása egy adaptációs rés leküzdése, illetve minimálisra csökkentése.

A probléma az adaptáció képességének hiányára, egyfajta humán-interfész nélküliségre vezethető vissza. Nem a tudás és/vagy információ központi szerepéről van már szó, hanem ahogy Castells fogalmaz: „a tudás és információ alkalmazása tudásgerjesztő és információfeldolgozó/kommunikációs eszközökre”. Ebből adódóan, hogy „...az elmaradottság terjedéshiányos és befogadásképtelen állapotként azonosítható, s így megszüntetése egyszersmind a térbeli terjedés feltételeinek módosításával is összekapcsolható (e gondolatkörköz tartozó regionális politikai koncepció az ún. innovációorientált területfejlesztés).” (Mészáros R., 2000). Mindez az oktatási rendszer felértékelődéséhez vezet, így „azok az országok lehetnek a folyamatok nyertesei, amelyek a legtöbbet investálják kutatás-fejlesztésbe, oktatásba és információs infrastruktúrába.” (Z. Karvalics, 2002).

Véleményem szerint az adaptációs rés (ISAG – Information Society Adaptation Gap) kifejezhető úgy is, mint az információs társadalom kritikus tömegpontja (ISCM) és az információs társadalom fejlettségi fokát mutató index (ISI) különbsége. Ha meg tudjuk (tudnánk) ragadni az IS kialakulásához szükséges kritikus tömeg-evolúció azt a 'pillanatát', amikortól a társadalom ún. információssá válik, akkor képesek lennénk az adaptációs rés mennyiségi és minőségi meghatározására is. Ez a gondolatmenet elvezet bennünket a mérés problémakörének diskurzus szintjéhez.

Mérések és minősítő módszerek – miérték és hogyanok

Mikortól mondhatjuk, hogy információs társadalomban élünk? A kérdés bonyolult szövetének elemekre bontásával lehetőség nyílik annak szemléletes ábrázolására, egyben új összefüggések feltárására. Az ISS (ISS; Information Society Space – az információs társadalom tere) grafikai megjelenítésére, szemléltetésére számos kiváló lehetőséget adódik, pl. az ICT hálózati és elvi rajzai, az egyes gerincvezetéseken mérhető adatforgalom, vagy a trace router [a weben továbbított adatcsomagok lekövetése, lényegében az egyes routerek címregisztrációja, majd ezek grafikai megjelenítése. Ehhez hozzáköthetők még a website map-ek, így teljes a kapcsolat. – lásd még a The Geography of Cyberspace Directory oldalait (<http://www.cybergeography.org>)], ahol adatforgalmi topológiák tanulmányozhatók.

Eljárások és az ún. dotcom statisztikák. Az utóbbiak meglehetősen dinamikus adatsorok, gyorsan változnak, míg az első két eljárás inkább statikus eredményt hoz, miközben valamennyi a technofil megközelítésből ered. (A mobil szolgáltatásra is igaz, a bázisállomások adott földrajzi koordinátákon helyezkednek el.) A hagyományos földrajzi statisztikai ábrázolási módszerek és térképi megjelenítések, térinformatikai eszközökkel kiegészítve, kiválóan szemléltető eszközök.

A mérési módszerek többsége azonban statikus adatsorokból áll, inkább pillanatfelvétel, mivel megfelelő mérési-elemzési módszertan még nem alakult ki. A legelterjedtebb ISI mérések egyszerű kérdésekre igyekeznek válaszolni: mi, mennyi? (Internet-használati szokások, informatikai eszközök elterjedtségének aránya a gazdaságban, egészségügyben, oktatásban, lakossági hozzáférések száma stb.) Gyakorisági és intenzitási adataik aligha adnak válaszokat a miértekre, a hogyanokra és persze a mikéntekre. Ez év februárjában Sevilla adott helyet a csatlakozni kívánó országok számára rendezett konferenciának, amely a 2010-es uniós lisszaboni célkitűzéseket és a 13 csatlakozó, illetve csatlakozásra váró ország ezen a téren tapasztalható fejlettségét, politikáját, valamint fejlődési lehetőségeinek az összehangolhatóságát vizsgálta egy éppen folyó kutatás részeként. Mindegyik tanulmány – és ez kiemelt fontosságú – az IPTS [Sevilla ad otthont a konferencia alapjául szolgáló kutatási pályázatot felügyelő Institute for Prospective Technological Studies (IPTS ICT Unit: <http://fiste.jrc.es/>)] szervezetének, amely az Európai Unió Joint Research Centerének (European Commission Directorate General Joint Research Center (<http://www.jrc.es/home/index2.cfm>)) részeként az új technológiákkal, így az információs és kommunikációs technológiákkal is foglalkozik (Pintér 2004) által meghatározott módon épült fel: *I. Gazdasági tényezők: 1. Nemzeti és regionális gazdaság; 2. A gazdasági fejlődés és földrajza; 3. Az információs társadalom technológiák (IST) helye és szerepe a gazdaságban; II. Politikai tényezők: 4. Nemzeti és regionális információs társadalmi politikák; 5. Intézményi képességek és a szabályozás keretei; III. Társadalmi és kulturális tényezők: 6. Oktatási trendek; 7. Demográfiai trendek; 8. Kulturális és társadalmi trendek.* A minősítés problematikája azonban itt is az, hogy egyszerű rangsorokká degradálódik, ahol vannak ügyesek és felkészültek (régiónok, országok) és vannak, akik kevésbé. Ráadásul a felhasznált adatok igencsak országspecifikusak.

Az információs társadalmi fejlődést meghatározó faktorok [„Három jól körülhatárolható kontextuális faktorcsoportról van szó: gazdasági, politikai és társadalmi-kulturális faktorokról. A vizsgálat készítői (...) jobbára makroszintű megközelítést

alkalmaztak (...). Ez azonban érthető, ha figyelembe vesszük, hogy 13 ország együttes vizsgálata nem olyan egyszerű feladat. Nem véletlen tehát, hogy a kutatók választása a SWOT analízis módszerére esett, ez viszont előnyei mellett (képes a vizsgálatba integrálni az országokat) egyben jelentős korlátokat is jelent (elfedi a különbségeket és nem képes maradéktalanul együtt kezelni a különböző szintű változókat).” (Pintér, 2004)] elemzése sem vált üdvöztető megoldássá, mivel az eltérő módszertan szerint készült SWOT analízisek aligha összevethetők. Egyet értek *Pintér* (2003) felvetésével, mely szerint ezeknek a kutatásoknak és számos e témában készültnek túl kellene lépnie azon a dogmán, miszerint az információs társadalom mutatói egyenlők az ICT ipar fejlettségével, vagy az IST (Information Society Technologies – információs társadalom technológia) széleskörű társadalmi használatával, elterjedtségi fokával. Be kell emelni olyan közvetett mutatókat is a kutatásokba, mint az oktatás reform, K+F, jogi keretrendszerek, innováció orientált gazdaságpolitika stb.

Irodalom

- Castells, Manuel* (1996): *The Information Age: Economy. Society and Culture*, Volume I-III: *The Rise of the Network Society* (Blackwell, Oxford, 1996, 1997, 1998).
- Castells, Manuel* (1998): *The Information Age: Economy. Society and Culture*, Volume I-III: *The Rise of the Network Society* (Blackwell, Oxford, 1996, 1997, 1998). Az eredeti szövegből szemelvény-válogatás (<http://www.uniworld.hu/Kurzusok/Nyiri/nyiri.html>), illetve elemzés készült (<http://www.uniworld.hu/nyiri/castells.htm>).
- Kanalas Imre* (2003a): Az információs fejlettség területi különbségei Magyarországon. *eVilág* 2003/10.
- Kanalas Imre* (2003b): A megyék versenyképessége az információs társadalomban (in: *Régiók az Információs társadalomban*, szerk. Nagy Gábor és Kanalas Imre, MTA RKK ATI, Kecskemét 2003.).
- Mészáros Rezső* (2000): *A társadalomföldrajz gondolatvilága*, Szeged 2000.
- Mészáros Rezső* (2003): *Kibertér* (Hispánia Kiadó, Szeged, 2003).
- MITS* (2003): *Magyar Információs Társadalom Stratégia*, Informatikai és Hírközlési Minisztérium, 2003. november.
- Pintér Róbert* (2003): Magyarország – a rejtőzködő információs társadalom tézise (*eVilág*, 2003/10).
- Pintér Róbert* (2004): *A magyar információs társadalom fejlesztésének wilsoni szempontú elemzése. A szerző védés előtt álló PhD dolgozata*, Budapest, 2004).
- Rechnitzer János* (2003): Az információs társadalom térformáló szerepe (*eVilág*, 2003/2).
- Szarvák Tibor – Szoboszlai Zsolt* (2003): *Humán erőforrások egy alföldi megyeszékhelyen* (*eVilág*, 2003/3).
- Z. Karvalics László* (2002): *Az információs társadalom keresése* (Infonia-Aula Kiadó, Budapest 2002).

Regionális különbségek az energiatakarékossági pályázati rendszer eredményeiben

SZUPPINGER PÉTER*

A XXI. század egyik nagy kihívása az emberiség energiaigényeinek biztonságos, gazdaságos és környezetbarát kielégítése. Az olajválságok és az azokkal szoros összefüggésben kialakuló „posztfordista” világgazdasági rendszer tükrében a szakemberek napjainkig két lehetséges „megoldási” módot vázoltak fel erre a problémára.

Az egyik az energiahordozók közötti váltás (földgáz és a megújuló energiahordozók előtérbe kerülése), a másik pedig az energiahatékonyság és az energiatakarékosság fokozása. Ma már valószínűnek tűnik, hogy a kettő együttes alkalmazása vezethet csak eredményre. Hazánkban a két módszer összefonódására jó példa az állami irányítással megvalósuló energiatakarékossági program, ahol a pályázatok nagy része földgázos rendszer megvalósítására irányul, illetve ahol a megújuló energiahordozók támogatására külön alpályázat létezik.

A lassan öt éve működő rendszer már igen jelentős méretű, földrajzi szempontú vizsgálatra érdemes adatbázist hozott létre. E rövid tanulmány keretében ennek két aspektusát szeretném kiemelni.

Az energiatakarékossági pályázati rendszer Magyarországon

Hazánkban az 1993-ban kidolgozott energiapolitika (21/1993. Országgyűlési határozat) értelmében 1995-ben került elfogadásra a rendszerváltás utáni első energiatakarékossági célokat megfogalmazó Cselekvési Program, amely azonban pénzühiány miatt jórészt papíron maradt.

Az 1107/1999. (X. 8.) sz. Kormányhatározat viszont amellett, hogy konkrét számokat irányzott elő a megtakarítás terén, rendelkezett az Energiatakarékossági Program (ETP) létrehozásáról, amely a Gazdasági Minisztérium irányítása alatt volt hivatott a határozat mellékletét képező cselekvési programban megfogalmazott célok elérését elősegíteni. E cselekvési program 14. pontja a megújuló energiahordozók hasznosításának támogatását irányozta elő, és meghirdette a „20 000 napkollektoros tető 2010” programot. Mindezek elősegítésére 2000-ben összesen 100 millió Ft vissza nem térítendő támogatás volt megpályázható, mind magánszemélyek (max. 200 ezer Ft), mind vállalkozások (max. 2 millió Ft, méltányossági alapon potenciálisan több) részéről. A pályázati pénz a beruházás összértékének max. 30%-át jelenthette.

A legnagyobb érdeklődésre számot tartó program akkor, és azóta is, a lakossági energiamegtakarítási beruházásokat támogató pályázat volt, amelynél hasonló feltételek mellett a beruházás 30%-át kapták meg vissza nem térítendő támogatásként a nyertesek. Az elnyert pénzből általában a fűtési rendszer korszerűsítése (földgázra való áttérés), a nyílászárók cseréje vagy modern hőszigetelési rendszer kialakítása valósult meg.

2001-re a programot apróbb módosításokkal integrálták a Széchenyi-tervbe. Ettől kezdve az SZT-EN-1 kódszámú program jelentette a lakossági energiamegtaka-

* PhD hallgató

rítási beruházások támogatását, az SZT-EN-5 kódszámú program pedig a megújuló energiahordozók támogatására szolgáló keretet. A program 2002-ben hasonló feltételekkel folytatódott, míg 2002. augusztus 2-án a Gazdasági Miniszter a pályázatok befogadását le nem állította. 2003-ban majd 2004-ben ismét újabb néven, a Nemzeti Energiatakarékossági Program keretében kerültek meghirdetésre a pályázatok.

A vizsgálat elméleti háttere

A szakirodalomban elfogadott kategorizálásnak megfelelően (Rechnitzer, 1993 és Gáspár, 1998) a megújuló energiahordozók hasznosításának eszközeit (napkollektor, szél-erőmű, biomassza tüzeléstechnikai eszközök stb.) termék vagy műszaki-technikai innovációknak tekintjük. Ezek diffúzióját azonban, elsősorban viszonylag magas beruházási költségeik miatt, alapvetően meghatározzák olyan gazdasági-szervezeti innovációk, mint a kivitelező cégek jelenléte vagy a támogatási rendszerek megléte és talán a legfontosabb, azaz a lakosság fogékonysága az energiatakarékosságra, hajlandósága az önrész vállalására stb., mint társadalmi innováció. A lakossági energiamegtakarítási beruházások esetében azonban ez utóbbi a döntő fontosságú.

A vizsgálat során a termékinnovációk meglétét az országban egyenletesnek tekintettük, és jellegéből adódóan szintén egyenletesen meglévő gazdasági-szervezeti innováció a pályázati támogatás lehetősége és véleményünk szerint szándék esetén a kivitelező cégek is elérhetők, bár ennek igazolása a megújuló energiás beruházások esetén már külön vizsgálatot jelenthetne.

Előfeltételezésünk szerint tehát az esetleg jelentkező regionális különbségeknek elsősorban társadalmi okai vannak.

A megújuló energiahordozók hasznosítását célzó pályázatok megyei szintű megoszlása

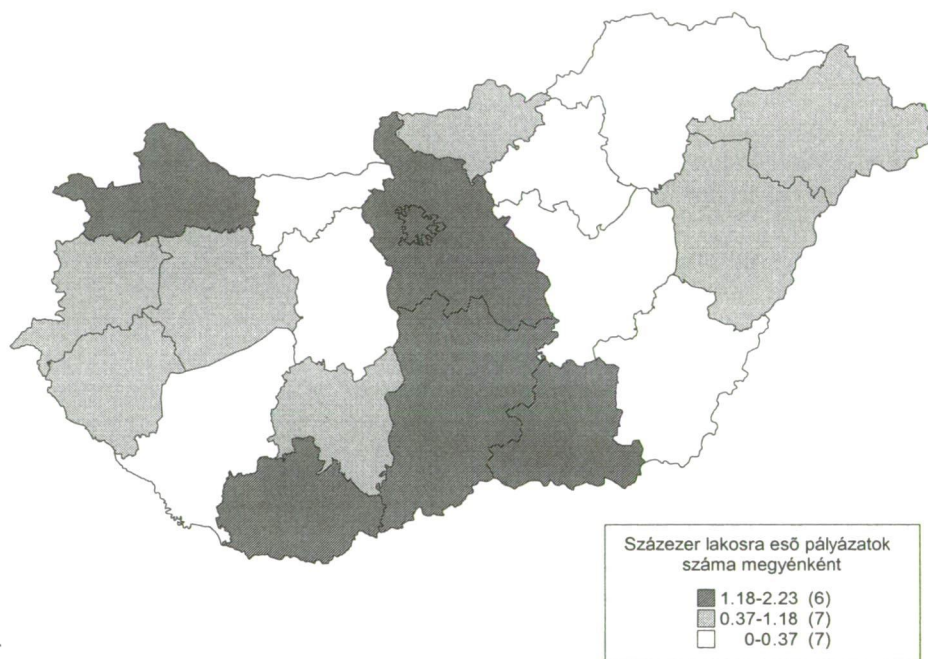
A megújuló energiahordozók hasznosítására kiírt programnak 2000-ben 111, 2001-ben pedig 184 nyertes pályázata volt. Ezek megyei szintű megoszlását az 1. táblázat és az 1. és 2. ábrák szemléltetik.

1. táblázat. A megújuló energiahordozók támogatására beérkezett pályázatok megyénkénti megoszlása, a 100 000 lakosra jutó pályázatok 2001-es száma szerinti csökkenő sorrendben

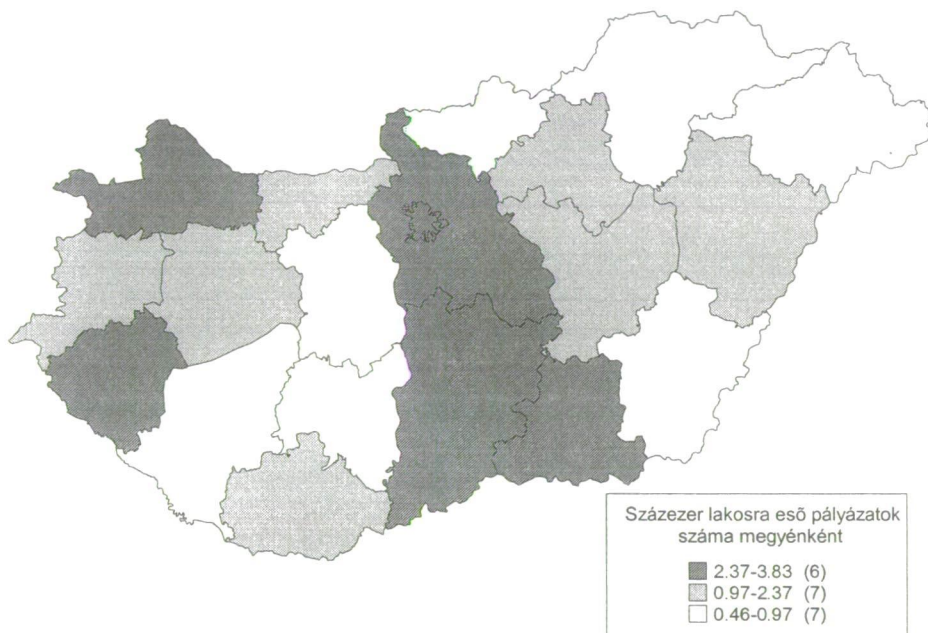
Megye	Pályázatok száma		100 000 lakosra jutó pályázatok száma	
	2000	2001	2000	2001
Csongrád	6	16	1,44	3,83
Győr-Moson-Sopron	5	16	1,18	3,77
Zala	3	11	1,02	3,75
Bács-Kiskun	7	15	1,31	2,82
Pest	23	27	2,23	2,61
Budapest	39	43	2,15	2,37
Baranya	7	7	1,75	1,75
Komárom-Esztergom	1	5	0,32	1,60

Megye	Pályázatok száma		100 000 lakosra jutó pályázatok száma	
	2000	2001	2000	2001
Heves	1	5	0,31	1,55
Hajdú-Bihar	2	8	0,37	1,48
Vas	2	3	0,75	1,13
Veszprém	3	4	0,81	1,08
Jász-Nagykun-Szolnok	0	4	0,00	0,97
Tolna	2	2	0,82	0,82
Borsod-Abaúj-Zemplén	2	6	0,27	0,82
Békés	1	3	0,26	0,77
Fejér	1	3	0,24	0,71
Somogy	1	2	0,30	0,61
Szabolcs-Szatmár-Bereg	3	3	0,53	0,53
Nógrád	2	1	0,92	0,46
Összesen	111	184	1,11	1,83

1. ábra. A pályázatok megyénkénti megoszlása 2000-ben

2. ábra. A pályázatok megyénkénti megoszlása 2001-ben

A térképekről látható, hogy mindkét évben négy megye (Csongrád, Bács-Kiskun, Pest, Győr-Moson-Sopron) és Budapest területéről származott a legtöbb nyertes pályázat. Ezeken kívül 2000-ben Baranya, 2001-ben pedig Zala megye csatlakozott az élvonalhoz.

A regionális különbségek okait keresve a 2. táblázatban látható tényezőkkel kerestünk összefüggéseket.

2. táblázat. Néhány tényező korrelációs kapcsolata a 100 000 lakosra jutó pályázatok számának megyei adataival

Tényező (2000-es adatok)	Korrelációs kapcsolat értéke	
	2000	2001
GDP/fő (Ft)	+0,4624	+0,3688
Havi bruttó átlagkereset (Ft)	+0,5293	+0,3284
Munkanélküliségi ráta (%)	-0,4210	-0,6418
Működő vállalkozás 1000 lakosra (db)	+0,6962	+0,5344
Működő nonprofit szervezet 1000 lakosra (db)	+0,2223	+0,1176
Épített lakások száma 1000 lakosra (db)	+0,4340	+0,3349
Egy lakosra jutó beruházás (Ft)	+0,2273	+0,3336
100 km ² területre jutó főút (km)	-0,0300	+0,2372
Egy lakosra jutó havi vezetékesgáz-felhasználás (m ³)	+0,2238	+0,1820
Egy lakosra jutó havi villamosenergia-felhaszn. (kWh)	+0,4048	+0,1352
Kábeltévéhálózatba bekapcsolt lakások száma 1000 lakosra (db)	+0,0458	+0,2890
Közművelődési könyvtárak ezer lakosra jutó állománya (db)	-0,3046	-0,1047
Felsőfokú képzésben résztvevők száma 1000 lakosra (db)	+0,1471	+0,3078

Forrás: KSH 2001 adatai alapján

A korrelációs értékekből látszik, hogy elsősorban a gazdasági („gazdagsági”) mutatókkal szoros a kapcsolat, úgymint GDP és átlagkereset; és ehhez kapcsolódóan erős a negatív korreláció a munkanélküliségi rátával. Az 1000 lakosra eső vállalkozások számával való erős korrelációs értékben jól tükröződik a kapcsolat a lakosság vállalkozószelleme és a megújuló energiahordozók hasznosítását célzó beruházások vállalása között. Hasonló a helyzet az 1000 lakosra eső épített lakások számával is.

Nem mutatható ki azonban egyértelmű összefüggés a felhasznált villamos energia és vezetékes gáz mennyiségével; vagy éppen az információáramlás eszközének tekinthető kábeltévhálózat sűrűségével; vagy a felsőfokú képzésben résztvevők számával sem. A kulturális tényező vizsgálatát célzó könyvtárállománnyal való korrelációs vizsgálat, pedig szó szerint csődöt mondott, mivel fordított arányosságot mutatott ki! (Ez persze azt is jelentheti, hogy az indikátornak választott mutató a rossz.)

Összességében elmondható, hogy a gazdasági tényezők erős befolyása indokolhatja Budapest, Győr-Moson-Sopron, Zala és Pest megye előkelő helyezését, csakúgy, mint Somogy és az észak-magyarországi megyék „rossz szereplését”. Sőt, mivel a beruházások 80–90%-a napkollektoros rendszer telepítésére irányul a napsütötte, viszonylag gazdagabb dél-alföldi megyék (Csongrád, Bács-Kiskun) élvonalbeli szereplése is magyarázható így, utalva a legalább olyan napos Békés és Jász-Nagykun-Szolnok sereghajtó szerepére. Itt jeleznénk, hogy a napsütéses órák számával való korrelációs vizsgálat önmagában szinte semmilyen kapcsolatot nem mutatott ki. Ellentmond viszont ennek a logikának a „gazdagnak” tekinthető Fejér és Komárom-Esztergom megye igen rossz szereplése.

A lakossági energiamegtakarítási alprogram

A lakossági energiamegtakarítást támogató pályázat nyerteseinek térbeli megoszlását vizsgálva, a pályázatok nagy száma miatt, jelen tanulmányban csak a megyeszékhelyekről beérkezett nyertes pályázatok megoszlását vizsgáltuk. Véleményünk szerint ebben az esetben a lakások számához érdemes viszonyítani a pályázatok számát.

3. táblázat. 10 000 lakásra jutó pályázatok száma a megyeszékhelyeken

Megyeszékhely	10 000 lakásra (2002) jutó pályázatok száma 2003-ban	Megyeszékhely	10 000 lakásra (2002) jutó pályázatok száma 2003-ban
1. Győr	25,78	10. Tatabánya	7,20
2. Veszprém	23,30	11. Pécs	5,94
3. Salgótarján	19,56	12. Szolnok	5,71
4. Szombathely	17,29	13. Székesfehérvár	5,46
5. Szekszárd	14,14	14. Békéscsaba	5,09
6. Miskolc	12,27	15. Szeged	4,96
7. Nyíregyháza	9,03	16. Kecskemét	3,04
8. Zalaegerszeg	8,89	17. Kaposvár	2,62
9. Eger	8,28	18. Debrecen	2,18

Forrás: KSH 2003 adatai alapján

Korrelációs összefüggéseket keresve ismét érdekes eredményeket kaphatunk (4. táblázat).

4. táblázat. Néhány tényező korrelációs kapcsolata a 10 000 lakásra jutó pályázatok számának megyeszékhelyi adataival

Tényező (2002-es adatok)	Korrelációs kapcsolat értéke	Tényező (2002-es adatok)	Korrelációs kapcsolat értéke
GDP/fő (ft) (megyei adat)	0,3953	Egy lakosra jutó havi vezetékesgáz-felhasználás (m ³)	-0,0477
Épített lakások száma 1000 lakosra (db)	0,0020	Könyvtárba beiratkozott lakosok aránya az összes lakosból (%)	-0,2646
100 lakásra jutó lakosok száma (fő)	0,2393	Egy beiratkozott lakosra jutó kölcsönzött könyvtári egység (db)	-0,0843
Gázvezetékekkel ellátott lakások aránya (%)	-0,1737	1000 lakosra jutó vándorlások száma	0,3226

Forrás: KSH 2003 adatai alapján

Általánosságban elmondható, hogy a megújuló energiahordozós pályázatokkal ellentétben itt nem találni igazán erős korrelációs kapcsolatot, hiszen még a legerősebb, a GDP-hez való viszony is csak 0,3953-as értéket mutat. Itt talán relevánsabb a gázvezetékekkel ellátott lakások arányához való negatív korrelációs kapcsolat, hiszen mint fentebb már említettük, ezek a pályázatok sok esetben a földgáztüzelés kialakítását célozzák. A könyvtárak látogatottsága itt sem tűnik döntőnek, pedig az információk terjesztésében ezek az intézmények fontosak lennének. Kiemelendő talán még a vándorlások számával való kapcsolat (0,3226).

Összegzés

Összegzésként elmondható, hogy mindkét pályázati típus esetében a gazdasági-„gazdagsági” tényezők a meghatározóak, de nem kizárólagosak. Nem kizárólagosak, ugyanis a diffúzió módja egyrészt hierarchikus, még hozzá a települési hierarchia mentén, másrészt viszont igen erőteljes a szó szerint értendő szomszédsági hatás is. Sok esetben ugyanis magáról a pályázati lehetőségről is ismerőstől, baráttól vagy éppen a szomszédtól értesül a potenciális pályázó, nem beszélve a tapasztalatokról, amit azért egy ilyen beruházás előtt mindenki szívesen összegyűjt. Ezen kapcsolatok és ezáltal a társadalmi tényezők pontos feltárása még további, elsősorban kérdőíves, interjú vizsgálatokat igényel.

A pályázati rendszer további működése során fontosnak tartjuk egy, a nyugati gyakorlatnak megfelelő ún. take-off kampány indítását. Ehhez kapcsolódóan a lakosság tájékoztatása zajlik, valamint mintaprojektet megvalósítása folyik. Jelen vizsgálatunk eredményeinek tükrében azonban fontosnak tartjuk, hogy ez regionálisan differenciált legyen és ennek szempontjait is pontosan kell meghatározni, mert jelenleg igen ellentmondásos, hogy a pl. fejlett Észak-Dunántúlon és a nyugati határ mentén ilyen jelentős „fehér foltok” legyenek a megújuló energiák hasznosítása szempontjából.

Irodalom

Gáspár László: Általános innovációelmélet. Bp. MISZ, 1998.
 Rechnitzer János: Szétszakadás vagy felzárkózás. Győr MTA RKK, 1993.
 Területi Statisztikai Évkönyv. Bp. KSH, 2001, 2002, 2003.

Tolna megye aprófalvainak demográfiai jellemzői

TOLNAI VIOLA*

Bevezetés

A tanulmány célja Tolna megye egy speciális településcsoportjának, az aprófalvaknak demográfiai vonását felkutatni, a bennük lejátszódó folyamatokat feltárni, a jelenségek kiváltó okait megvizsgálni. A településrendszer, településállomány kutatása kiemelten fontos napjainkban, hiszen prioritásként nyert megfogalmazást hazánk közigazgatási rendszerének reformja, átszervezése. A nyilvánosságra került elképzelések között több tudományos kutató és gyakorlati szakember megfogalmazta azon véleményét, miszerint a kistérségi integrációban rejlik az optimális feladat- és forráselosztás megteremtésének lehetősége. Ez a kistérségi integráció, a falvak és központjuk között létrejövő együttműködés és területi munkamegosztás nagymértékben érinti (érinteni fogja) az aprófalvakat, hiszen az önálló települések több mint 30%-a tartozik ebbe a körbe.

A demográfiai folyamatok vizsgálata nem nyújthat átfogó képet-e településcsoportról, és önmagában nem képezheti fejlesztési javaslatok, koncepciók alapját. Annál is inkább nem, hiszen nem egy-egy tényező, hanem folyamatrendszerek differenciálják falusi településeinket (*Beluszky P.*, 1979). A demográfiai folyamatok azonban jól elemezhetők és bizonyos mértékig következtetni engednek az adott település fejlődési irányára, jövőjére.

Áttekintés

Tolna megye nem tipikusan aprófalvas térség, mint pl. Baranya vagy Borsod-Abaúj-Zemplén, ennek ellenére a felvetett témában kutatásra érdemes voltát két tényező is indokolja:

- A megye 108 településéből 2001-ben 29-ben éltek 500-nál kevesebben, tehát a megye településállományán belül 27%-ot képviselt ez a csoport. Ez az arány megközelíti az országos értéket (32,5%).
- Az aprófalvak száma folyamatosan nő Magyarországon, ezzel párhuzamosan a vizsgált megyében is bővült a számuk az elmúlt évtizedekben.

Az aprófalvak területi elhelyezkedését vizsgálva elmondható, hogy a települések elsősorban a megye észak–déli tengelye mentén (Kapos folyó völgye, Hegyhát és Völgyseg), illetve a megyehatár nyugati részén helyezkedtek el. Ennek megfelelően 13 aprófalva a Tamási kistérségben, 9 a Bonyhádi, 4 a Dombóvári, 2 a Szekszárdi és 1 a Paksi kistérségben található. A települések közül Bikács a 63-as számú másodrendű főútvonal mellett, míg, az összes többi falu alsóbbrendű összekötő, illetve egyéb utak mentén fekszik.

* PhD hallgató

Népességszám-változás

A Tolna megyei aprófalvak népességszám-változása 1970 és 2001 között összességében illeszkedik abba az országos trendbe, amely Magyarország teljes településátlományára jellemző volt (1. táblázat). Az 1970-es években a városi szerepkörű települések támogatása, gazdasági-társadalmi fejlődésük generálása ellenpárjaként jelentkezett a falvak szándékos és tudatos leépítése, pusztulásuk felerősödése. A hatékonyság és gazdaságosság követelményeinek megfelelni kevésbé képes települések nem tartoztak a fejlesztési javaslatok és koncepciók prioritásai közé. A városcentrikus – faluellenes településpolitikához ugyanakkor az 1980-as évektől kezdve kapcsolódott a népesség természetes csökkenése, amely szintén a kistelepülések népességszámában okozott jelentős abszolút és relatív mértékű visszaesést. A rendszerváltás utáni időszak politikai-társadalmi változásai, az önkormányzati rendszer kialakulása és működése új helyzetet teremtett az aprófalvak életében, a népesség számának alakulásában azonban nem történt jelentős pozitív változás.

1. táblázat. A mindenkori aprófalvak számának és népességének alakulása Tolna megyében népesség-nagyságcsoportok szerint (1970–2001)

Népesség-szám (fő)	1970		1980		1990		2001	
	Települések száma	Népesség (fő)	Települések száma	Népesség (fő)	Települések száma	Népesség (fő)	Települések száma	Népesség (fő)
0–99	0	0	0	0	0	0	1	92
100–199	0	0	0	0	1	140	1	198
200–299	1	291	2	488	6	1514	8	1 979
300–399	4	1365	5	1712	8	2851	8	2 888
400–499	3	1375	11	5035	12	5450	11	4 869
Összesen	8	3031	18	7235	27	9955	29	10 026

Forrás: KSH, Népszámlálás 2001 (saját szerk.)

Tolna megyében a vizsgált településekben (2001-ben 500 főnél kevesebb népességgel bíró községek) élő népesség száma három évtized alatt 40%-kal esett vissza (2. táblázat). A településenként átlagos népességszám 346 fő volt.

A két legutóbbi népszámlálás közötti időszakot figyelembe véve az aprófalvak számának növekedése (27-ről 29-re) ellenére a bennük élő népesség száma 9,1%-kal csökkent szemben a megye 1,6%-os népességcsökkenésével.

A megye aprófalvainak száma a két legutóbbi népszámlálás lakónépességre vonatkozó adatainak összehasonlításából kiderül, hogy az 1990-es aprófalvak közül Mucsfa település gyarapodása volt oly mértékű, amelynek révén kikerült ebből a településcsoportból. További három község (Bikács, Bonyhádvarasd és Kisszékely) pedig a korábbi számbavétel alkalmával még 500 főnél több lakónépességgel rendelkezett.

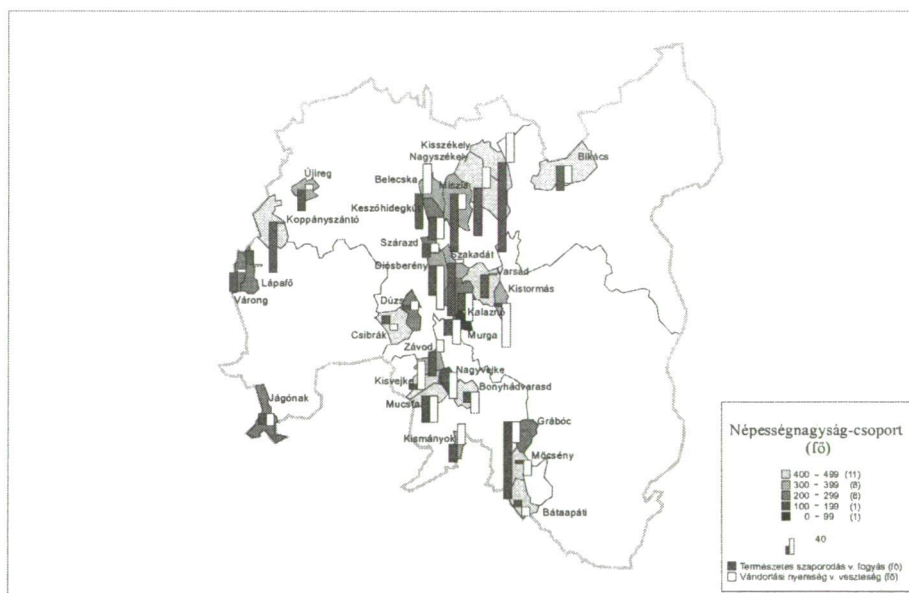
2. táblázat. A 2001-es aprófalvak népessége népességnagyság-csoportok szerint Tolna megyében (1970–2001)

Népességszám (fő)	Települések száma	Népesség (fő)				Aprófalvas népesség meg- oszlása (%)
		1970	1980	1990	2001	
0–99	1	291	211	140	92	0,9
100–199	1	367	319	243	198	2,0
200–299	8	3 436	2 895	2 242	1 979	19,7
300–399	8	4 967	4 093	3 217	2 888	28,8
400–499	11	7 759	6 374	5 191	4 869	48,6
Összesen	29	16 820	13 892	11 033	10 026	100,0

Forrás: KSH, Népszámlálás 2001 (saját szerk.)

A települések lakosságszámában tapasztalható csökkenés forrása egyrészt a népesség egészét érintő általános fogyás, másrészt a vándorlási egyenleg negatív volta. A természetes szaporodás az aprófalvak túlnyomó többségében negatív tartományban mozgott 1990 és 2001 között. Mindössze 5 település rendelkezett pozitív mérleggel (Bátaapáti, Csibrák, Dúzs, Kisvejeke és Lápafő), s közülük is Lápafő község természetes szaporodása számottevő, az 1990-ben 204 fős település 16 fős természetes gyarapodást könyvelhetett el. A természetes fogyást elszenvedő falvak átlagosan 35 főt veszítettek (1. ábra).

1. ábra. Az aprófalvak természetes szaporodása és vándorlási egyenlege Tolna megyében (1990–2001)

Forrás: KSH, Népszámlálás 2001 (saját szerk.)

Az aprófalvak népességsökkenésének alakulásában több mint három és félszer nagyobb szerepet játszott a természetes fogyás (797 fő), mint az el-, illetve odavándorlás negatív egyenlege (210 fő).

Az alábbi táblázat összefoglalójában jól látható, hogy a legtöbb község (15) népességsökkenéséhez a lakosság fogyása és az elvándorlás egyaránt hozzájárult (3. táblázat).

A migrációs veszteség, amennyiben pozitív természetes szaporodással párosult, Bataapáti település esetében népességfogyást, Csibrák és Lápfő települések esetében népesség-növekedést eredményezett. Vándorlási nyereséggel 11 település rendelkezett, ebből természetes fogyás mellett 8 község népessége csökkent, Kismányok települése pedig nőtt. Mindkét tényező pozitív értékének eredője a népesség-növekedés Dúzs és Kisvejke községekben.

3. táblázat. Az aprófalvak népességváltozásának és az azt meghatározó tényezők iránya Tolna megyében (1990–2001)

Település	Vándorlási egyenleg	Természetes szaporodás	Népesség-változás
Bikács, Bonyhádvarasd, Diósberény, Grábóc, Jágónak, Kalaznó, Keszőhidegkút, Kistormás, Koppányszántó, Miszla, Mőcsény, Mucsfa, Murga, Nagyvejke, Szárazd	negatív	negatív	csökkenés
Bátapáti	negatív	pozitív	csökkenés
Csibrák, Lápfő	negatív	pozitív	növekedés
Belecska, Kisszékely, Nagyszékely, Szakadát, Újireg, Várong, Varsád, Závod	pozitív	negatív	csökkenés
Kismányok	pozitív	negatív	növekedés
Dúzs, Kisvejke	pozitív	pozitív	növekedés

Forrás: KSH, Népszámlálás 2001 (saját szerk.)

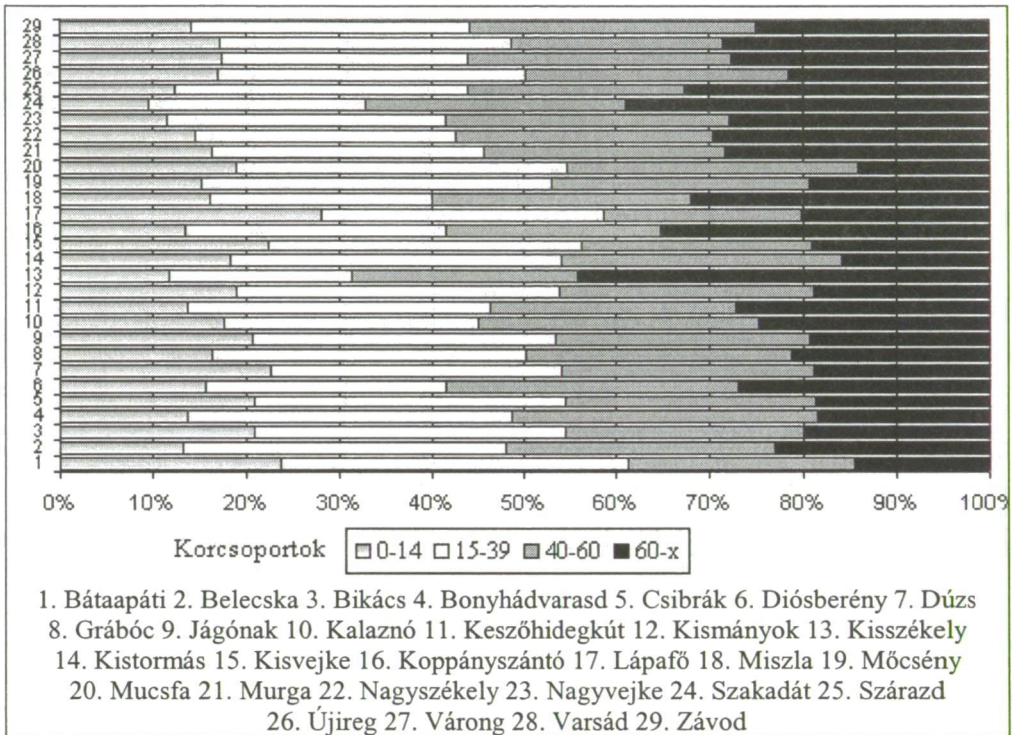
Korszerkezet

A korosztályok struktúrájának változása számos folyamat forrása és következménye egyaránt. A korszerkezet vizsgálata során képet kapunk arról, hogy az adott településen az aktív munkaképes időszakukat lezárt, a társadalom gondoskodására szoruló idősebb korosztályok, vagy a felnövő, majdan munkát vállalni tudó és hajlandó generáció van-e többségben.

Az idős korúak (60 éven felüliek) és a 14 éven aluli gyermekek létszámának összevetéséből kiderül, hogy 2001-ben a Tolna megyei aprófalvak túlnyomó többségében (19 település) kedvezőtlen, tehát 100-at meghaladó az ún. öregségi index értéke, míg Kismányok település esetében egyensúlyi helyzet állt fenn. Az aprófalvak településenkénti átlagos értéke 161, míg a megyei átlag 135 volt. A 334 fős Szakadátton több mint

4-szer annyi idősebb ember élt, mint gyermekkorú, további 1 településen 3-szor, 4 településen több mint 2-szer haladta meg az öregek száma a fiatalokét. Kedvezőbb korszerkezetűnek 9 település bizonyult, amelyekben átlagosan 82,5 volt az index értéke.

2. ábra. Az aprófalvak lakónépességének korcsoportonkénti megoszlása Tolna megyében, 2001

Forrás: KSH, Népszámlálás 2001 (saját szerk.)

A lakónépesség korosztályonkénti megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy 1990-hez képest a 14 éven aluli korcsoportok száma csökkent a legnagyobb (16,4%) mértékben. Az össznépességen belül a gyermekkorúak aránya településenként 9,6 és 28,0% között mozgott 2001-ben, míg a 60 éven felüliek 14,2 és 44,1% között (2. ábra). A legidősebb korosztályok aránya a 11 év alatt Grábóc településen esett a legnagyobb mértékben vissza (34,0%-ról 21,4%-ra), ennek magyarázata lehet, hogy a kedvezőtlen halálozási adatok elsősorban ezekhez a társadalmi csoportokhoz köthetők. A 60 éven felüli népesség aránya 16 településen, átlagosan 2,6%-kal nőtt. Az aprófalvak egészét figyelembe véve azonban a nevezett korcsoportok részesedése 0,6%-kal csökkent, míg számuk 11,5%-kal visszaesett.

A gyerekek aránya a lakónépességen belül 21 településen csökkent, a legnagyobb visszaesés Nagyvejke községben történt (11,4%).

Az aprófalvak korstruktúrája egyre inkább öregszik, a gyermekkorúak száma és aránya csökken. Az idősebb népesség száma és aránya szintén csökkenést mutat, ennek magyarázata a már említett halálozási adatok sajátosságában rejlik.

Összegzés

A Tolna megyei aprófalvak száma és aránya a megye településállományán belül nő, miközben a bennük élő népesség fogy. A pozitív vándorlási különbözet nem képes ellensúlyozni a természetes fogyásból eredő veszteségeket, a lakosság számának alakulását döntően ez utóbbi tényező befolyásolja.

A népességfogyás rendkívül hátrányos következménye a korstruktúra átalakulása. A gyermekek számának csökkenése révén a későbbi szülő- és munkaképes korosztályok száma és aránya degradálódik, ezzel behatárolva a népesség reprodukciós képességét.

A vizsgált településekben lezajlott demográfiai folyamatok párhuzamosak a magyarországi aprófalvak egészében tapasztalható tendenciákkal. Az összességében hanyatló településállományon belül azonban vannak községek, amelyek népességüket számottevő mértékben voltak képesek növelni, ezzel alapozva meg továbbélésük esélyét.

Irodalom

Népszámlálási adatok, 2001 www.ksh.hu

Beluszky Pál (1979): Krasznokvajda – egy alsófokú központ (?) gondjai a Csereháton. In: Földrajzi értesítő, XXVI. évf. 3–4. füzet, pp. 349–386.

Kovács Katalin (1990): Urabnizáció alulnézetből. In.: Tér-Idő-Társadalom (Huszonegy tanulmány Enyedi Györgynek). MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. pp. 272–303.

Lakáspiaci tendenciák az Alföldön

TÓTH KRISZTINA*

Az államszocialista rendszerben az ingatlanpiac is központilag irányított és szabályozott volt, és bár a lakások áraiban jelentkeztek bizonyos területi különbségek, azt a kereslet és kínálat kapcsolatrendszerén kívül egyéb – állami, tanácsi, nagyvállalati – döntések is befolyásolták. Az így kialakult torz árviszonyok miatt az ingatlan-szektor árkülönbségeinek vizsgálata nem, vagy alig kapott szerepet a regionális elemzésekben.

A rendszerváltás után az ingatlanpiacon is megszűnt az állami szerepvállalás, ami a gazdasági-társadalmi átalakulással együtt alapjaiban változtatta meg a hazai ingatlanpiaci folyamatokat. A korábbi évtizedek félpiaaci viszonyait felváltotta a piaci rendezőelvek alapján szerveződő ingatlan- és lakáspiac. Az ingatlanok piaci értékét meghatározó tényezők megváltoztak, és új, korábban teljesen figyelmen kívül hagyott összetevőkkel egészültek ki (pl. az ingatlan elhelyezkedése, a környék szociálökológiai és gazdasági helyzete) (*Lichtenbertger-Cséfalvay-Paal*, 1995.).

Az ingatlanpiac egyik leglátványosabb, és a lakosság széles rétegeit érintő szegmense a lakásszektor. Az 1990-es években a lakásárak változásában erős emelkedések és hosszabb idejű stagnálások, sőt egyes szegmensekben árcsökkenések váltották egymást. A rendszerváltás előtti időszakában a bizonytalan gazdasági helyzetben (fokozatosan növekvő infláció, romló külső egyensúly) felértékelődtek a nem pénzügyi megtakarítási formák (*Zsoldos*, 1997), nőtt a kereslet a lakások iránt, amely egy erős árnövekedést generált. Az 1992-es évektől az inflációs várakozások csökkenésével párhuzamosan elkezdődött az önkormányzati bérlakások értékesítése is, amely együttes eredményeként a – kereslet csökkenése és a kínálat növekedése miatt – a lakáspiacon egy komoly méretű reálár-csökkenés következett be. A magas hitelkamatok és a lakosság alacsony jövedelmi színvonala miatt a kereslet tartósan alacsony szinten stagnált, és ezért a lakások reálára a 1990-es évek második felében fokozatosan csökkent. Az új, állami támogatású lakáshitelek megjelenése (2000. február) komoly kereslet indukált a lakáspiacon, néhány évre ún. ingatlanbuborékot okozva. Egyes településeken a lakásárak két év alatt másfél, kétszeresére növekedtek. Az elmúlt 1–2 évben a kínálat erősödésével újra stagnáltak, csökkentek az árak, amelyet várhatóan tovább fokoz majd a lakáshitelek szigorodása miatt jelentkező lakáskereslet csökkenés is.

A lakásárak alakulására döntő hatással van a háztartások jövedelmének, valamint a hitelkamatoknak a változása (*Kiss G.*, 2002.). Az elmúlt évtizedben mind a két tényezőben jelentős változások történtek, de míg a jövedelmi különbségek, annak időbelisége és térbelisége jelentős különbségeket mutat, addig a hitelkamatok változása a regionális különbségek kialakulásában kevésbé releváns.

Az árnövekedések területi egységeként (akár településen belül, akár települések, megyék, régiók között vizsgálva) eltérő nagysága strukturálta az 1980-as években még többé-kevésbé egységes lakásárakat. A viszonylagosan kedvezőbb helyze-

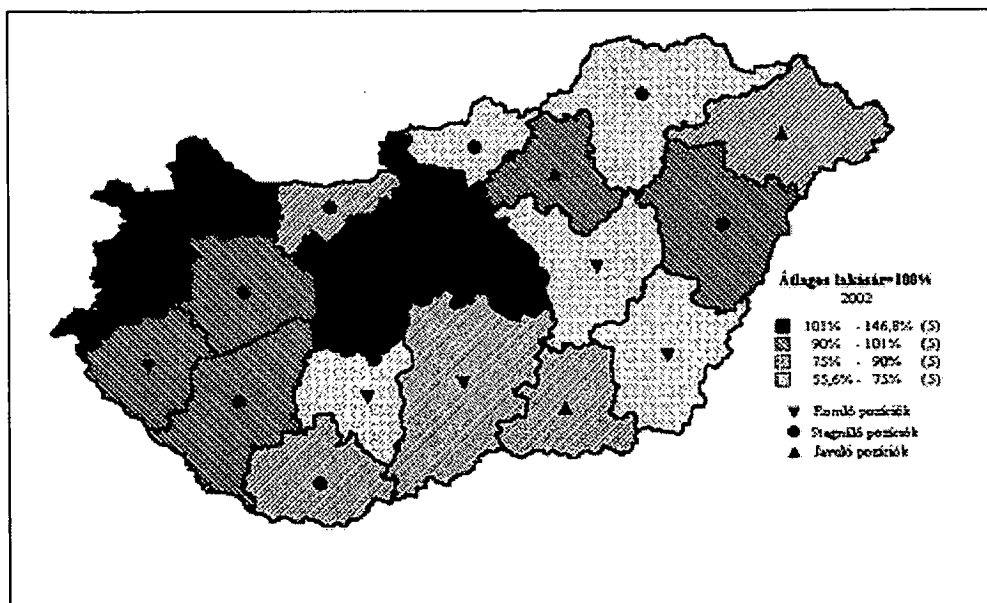
* PhD hallgató

tű térségekben a lakásárak növekedése jelentősen felülmúlta a depressziós vidékek lakásárainak növekedését, köszönhetően annak, hogy a fejlődés, illetve a recesszió eltérő lakáskeresletet indukált. Emellett az árnövekedéssel jellemezhető időszakokban komoly kereslet volt megfigyelhető a befektetési célú lakásvásárlásra is, amelyek a fejlődő településeket, térségeket preferálták. Így mára a lakásárak tekintetében is komoly különbségek tapasztalhatók az ország területén. Érdemes tehát megvizsgálni, hogy milyen regionális eltérések érzékelhetők a lakásárak nagyságában, és – jelen témát figyelembe véve – milyen az alföldi települések helyzete a lakáspiaci folyamatokat tekintve. Az eredmények fontos adalékul szolgálhatnak a demográfiai és migrációs elemzésekhez, háttér-információkat jelenthet a gazdaság területi különbségeinek vizsgálatakor. A lakásárak ugyanis jelentős hatást gyakorolnak a lakossági költözésekre, és jól prezentálják egyes térségek gazdasági helyzetét, erejét.

Az elemzés elkészítéséhez a KSH Ingatlanadattár című adatbázisát használtam, amely illetékhivatali adatokból származó városi lakásárakat közöl 1997 és 2002 közötti időintervallumban. (Az illetékhivatali adatok nem minden esetben a valós árakat tükrözik, hiszen az illetékkiszabás és az illetékhivatali adatbázis alapjául szolgáló adásvételi szerződések a valós áraknál alacsonyabb árakat tartalmaznak, az illeték csökkentése érdekében. A hiányosságok bemutatása mellett azonban azt is hangsúlyozni kell, hogy ilyen részletezettségben ennél hitelesebb információk a teljes ingatlanpiacra vonatkozóan pillanatnyilag nem állnak rendelkezésre. Mivel a tanulmány célja nem az abszolút árak bemutatása, hanem az árak közötti relatív különbségek elemzése, ezért azt feltételeztem, hogy az ingatlanhivatali adatbázis az ország egész területére egyenlő mértékben csökkentett árakat tartalmaz. Ennek feltételezésével már meghatározhatók a magyar lakáspiac regionális különbségei.) Az adatbázis feldolgozása lehetőséget teremt arra, hogy bemutassam az ország lakásáraiban tapasztalható különbségeket, annak időbeli változását, valamint az alföldi városok lakáspiaci pozícióinak alakulását. (A Statisztikai Törvény adatvédelmi rendelkezései miatt nem minden város szerepelhet az adatbázisban. Az évenként eltérő elemszám ennek az eredménye.)

Hazánkban az átlagos városi lakásárak megyei értékei igen komoly területi különbségeket mutatnak. Szembetűnő az ország kelet-nyugati megosztottsága ebben a tekintetben is, hiszen a dunántúli térségek átlagos árai jóval magasabbak a Dunától keletre elterülő országrész árainál (*1. ábra*). Mindez összhangban van azzal a nemzetközi trenddel, hogy szoros kapcsolat mutatható ki a gazdaság fejlettsége és a lakásárak között (*Jacovello, 2000*). Hazánkban ezt jól jelzi a megyei egy főre jutó GDP és a megyei átlagos lakásár közötti korreláció – nagysága 0,81 –, amely a két vizsgált tényező erős együttmozgását jelzi. Ennek megfelelően a legmagasabb értékek a közép-magyarországi, közép- és nyugat-dunántúli régiókat jellemzi, míg a legalacsonyabb lakásárakat Észak-Magyarországon és az Alföld megyéiben találhatjuk.

1. ábra. Az átlagos megyei lakásárak az országos átlaghoz viszonyítva, és a megyék pozíciójának változása 1997–2002 között

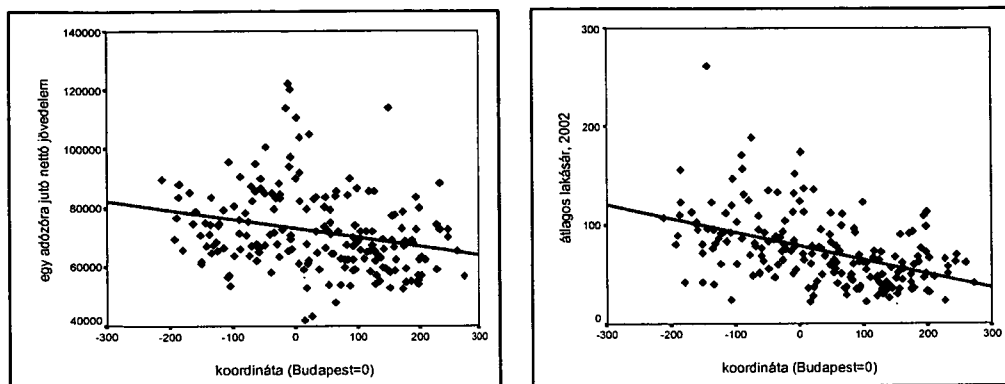
Forrás: KSH Ingatlanadattár

Ahogy azt a 2. ábra mutatja, a jövedelemkülönbségeket mellett a városi lakásárakat tekintve is jól megfigyelhető a nyugat-kelet lejtő, sőt meredeksége (lejtése) még nagyobb is annál. Ez az ábra jól prezentálja az Alföld lakáspiaci pozícióit is, hiszen a keleti országrész alacsony lakásáraiban az alföldi térség reprezentációja jelentős. Jól látható, hogy nemcsak a lakásárak átlagos-várható értéke kisebb a keleti országrészben, de a legmagasabb értékek is jóval alacsonyabbak, mint a nyugati területeken. Ezzel szemben a jövedelmi helyzetet jelző ábrán a keleti területeken is tapasztalhatunk magas értékeket. Mindez azt jelzi, hogy nemcsak átlagosan rosszabbak a keleti térségek ingatlanpiaci pozíciói, hanem nagyvárosai, prosperáló települései sem tudnak lépést tartani a nyugati országrész városainak áraival. Ebből arra következtethetünk, hogy a város regionális elhelyezkedése a lakásárakat befolyásoló legfontosabb tényező, a településhálózatban elfoglalt pozíció pedig a nagyrégiókon belül differenciál.

Az 1997-es lakásáradatokkal készített ábrával összehasonlítva a mai állapotot kijelenthetjük, hogy a görbe lejtésének meredeksége jelentősen nem változott, azaz a vizsgált 6 év alatt a lakásárak regionális különbségei nem csökkentek.

Az alföldi megyék helyzete az ország többi megyéjéhez és az országos átlaghoz viszonyítva is kedvezőtlen, csak az észak-magyarországi megyékben találkozhatunk ennél alacsonyabb értékekkel – hasonlóan a GDP adatokhoz. Az Alföldön a legmagasabb árakkal Hajdú-Bihar megyében találkozhatunk, melynek értékei közelítenek az országos átlaghoz. Ezzel szemben Jász-Nagykun-Szolnok és Békés megyében a jellemző városi lakásárak az országos átlagnak csak kétharmadát érik el, és ezzel az országban a legalacsonyabb értékeket mutatják.

2. ábra. A nyugat–kelet lejtő az egy főre jutó nettó jövedelemben és az átlagos lakásban

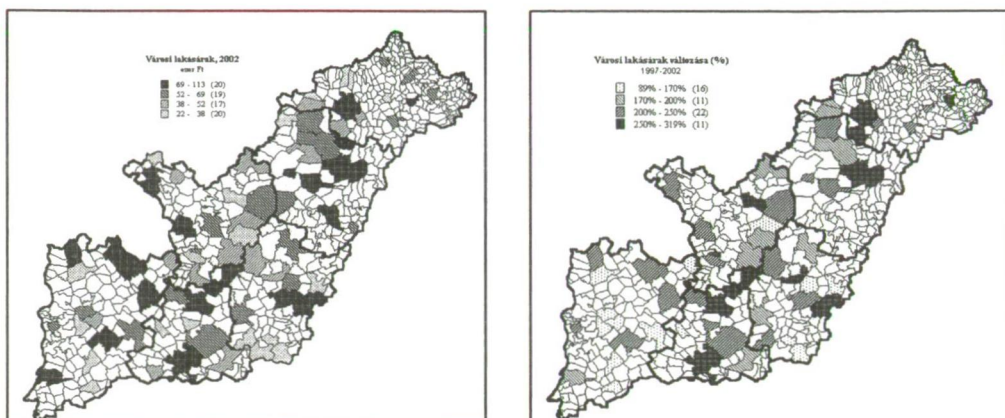
Forrás: KSH T-Star adatbázis, Ingatlanadattár

További problémát jelent, hogy az alföldi megyék városainak pozíciói relatíve romlanak, hiszen 1997-hez viszonyítva Bács-Kiskun, Jász-Nagykunszabolcs és Békés megye is 2002-re egy kategóriával rosszabbra került (a kategóriákra bontást mind a két évben kvartilisekre bontva végeztem el). Az alföldi városok árnyékolása tehát tartósan alatta marad a többi országrész árnyékolásának (2001-től kezdődően már Heves és Nógrád megye is megkezdte a felzárkózást), így lemaradásuk az ország többi – főként gazdaságilag fejlettebb – térségéhez viszonyítva nem csökken. Igaz ez annak ellenére is, hogy a legmagasabb árakkal jellemezhető Közép-Magyarországon és Nyugat-Dunántúlon az árak az elmúlt években már egy relatíve magas szinten stagnálnak.

Az alföldi lakások belső struktúráját szintén hasonló mozgatórugók, azaz a gazdasági helyzet és a jövedelmi viszonyok alakítják. Ennek megfelelően a lakásárak nagysága erős kapcsolatot mutat a városok településhierarchiában elfoglalt helyével (3. ábra).

Így áráikkal kiemelkednek a városok rangsorából a megyeszékhelyek, és a kisebb, de jelentős szerepkörű városok (Jászberény, Baja, Gyula, Kiskunfélegyháza). Ez összefüggésben van azzal a ténnyel, hogy az Alföld gazdaságában és fejlődésében meghatározó szerepe van a nagyvárosoknak és a fejlesztések jelentős hányada is ezekbe koncentrálódik. A városi lakások rangsorát Nyíregyháza, Kecskemét és Debrecen vezeti, amelyeket az Alföld egyik legprospektívabb városa Jászberény követ. A Jászság központjában az 1990-es években megvalósult beruházások és fejlesztések (Electrolux, Samsung), jelentősen növelték a település gazdasági erejét és így lakáspiaci keresletet generáltak. Kiemelkedően jó emellett az Alföld két fő idegenforgalmi központjának (Gyulának és Hajdúszoboszlónak) a lakáspiaci helyzete is. A megyeszékhelyek közül Békéscsaba lakásai a legalacsonyabbak, közel 15%-kal maradnak el a három említett városétól.

3. ábra. A városi lakásárak 2002-ben és az elmúlt öt év lakásárváltozása az Alföldön

Forrás: KSH Ingatlanadattár

Ezzel szemben a kis mezővárosok lakásárai nagyon alacsonyak, az országos átlagnak mindössze negyedét-ötödét érik el. Különösen igaz ez Dél-Békés, Bács-Kiskun és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye funkcióhiányos kisvárosaira. (Az adatok elemzésekor fontos megemlíteni, hogy a térség legkisebb, főként az elmúlt években várossá váló településeinek nincs publikált adata, így ezek a települések nem képezik részét az elemzésnek. Valószínűsíthető – az eddigi trendeket figyelembe véve –, hogy ezeknek a kisvárosoknak a lakásárai az itt elemzett városokénál is alacsonyabb.)

Az elmúlt öt év lakásárváltozásai egy komoly problémára hívja fel a figyelmünket. Az Alföldön jelentősen nőttek a lakásárakban tapasztalható területi különbségek, hiszen a kisvárosok városok lakásárainak lemaradása – az alacsonyabb árnövekedés miatt – tovább nőtt. Ezekben a településekben a lakások reálértéke jelentősen csökkent, amely komoly hatással van az ott élők helyzetére, hiszen korlátozódik területi mobilitásuk, a lakásberuházások veszteségessége miatt leromlik a települések lakásállománya, amely tartósítja a leszakadó települések elmaradottságát (Székely, 2000.).

Összegezve: az Alföld lakáspiaci pozíciói egyértelműen kedvezőtlenek, az alacsony lakásárak jól tükrözik a térség gazdasági-társadalmi elmaradottságát. A nagyvárosok lakásárai utal a régiós helyzethez viszonyított kedvezőbb pozíciókat, azonban ezek az értékek összehasonlítva az ország hasonló városaival, már nem mutatnak kedvező képet. Az elmaradás ebben a településkategóriában is jelentős. A vázolt általános lakáspiaci tendenciák sok esetben nem érvényesek az alföldi településekre, hiszen sokuk nem képes belépni a lakáspiacra, és árszínvonala már régen elszakadt a fejlődő térségektől. Mindez komoly hatással van az Alföldön élők mobilitására és lakáshelyzetének alakulására.

Irodalom

- Cséfalvai Zoltán* (1994): A modern társadalomföldrajz kézikönyve. IKVA Könyvkiadó, Budapest.
- E. Lichtenberger–Cséfalvai Z.–M. Paal* (1995): Várospusztulás és felújítás Budapesten. Magyar Trendkutató Központ, Budapest.
- Enyedi György* (1996): Regionális folyamatok Magyarországon.
- Iacoviello M.* (2000): House prices and the macroeconomy in Europe: results from a structural VAR analysis. ECB Working paper no. 18.
- Kiss Gergely* (2002): Lakáspiac és pénzügyi stabilitás – Az EU csatlakozás fényében. Jelentés a pénzügyi stabilitásról. MNB. pp.: 62–69.
- Székely Gáborné*: A lakások társadalomstatistikai összefüggései. Statisztikai Szemle, 2000/9. pp.:703–723.
- Zsoldos István* (1997): A lakosság megtakarítási és portfólió döntései Magyarországon 1980–1996. MNB Füzetek, 1997/4.

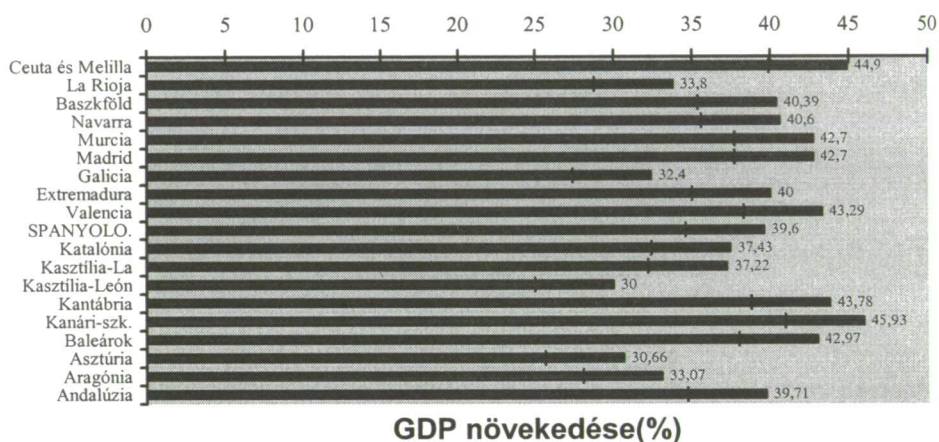
A GDP területi szerkezete Spanyolországban 1995–2000

VÁRNAGY JÓZSEF*

A spanyol statisztikai intézet adatai szerint 1995 és 2000 között a GDP 39,06 százalékkal nőtt, ami 6,82 százalékos évi közepes növekedést jelent. (Az adatok 1995-ös bázison, folyóáron számítottak és euróban értendők.)

Ezt tizenegy autonóm közösség haladta meg, s hét alatta maradt. A legnagyobb növekedést a Kanári-szigetek, Ceuta és Melilla, Kantábria, Valencia és a Baleárok érték el, míg a legalacsonyabb értéket Kasztília-León, Asztúria és Extremadura mellett találjuk (1. ábra).

1. ábra. A GDP százalékos növekedése az egyes közösségekben

A GDP értékét tekintve Katalónia, Madrid és Andalúzia szerepel az első három helyen, az utolsó három közösség pedig Extremadura, Galicia és Kasztília-La Mancha.

Ugyanakkor az egyes közösségek részesedését vizsgálva azt látjuk, hogy leginkább Madrid és Valencia növelte súlyát (0,49 és 0,29%), míg Kasztília-León, Galicia és Katalónia részesedése folyamatosan csökkent (−0,40, −0,27 és −0,22%).

Az első és az utolsó közösség közötti különbség (Katalónia/Ceuta és Melilla) 67,5 szeresről 64,34-szeresre csökkent.

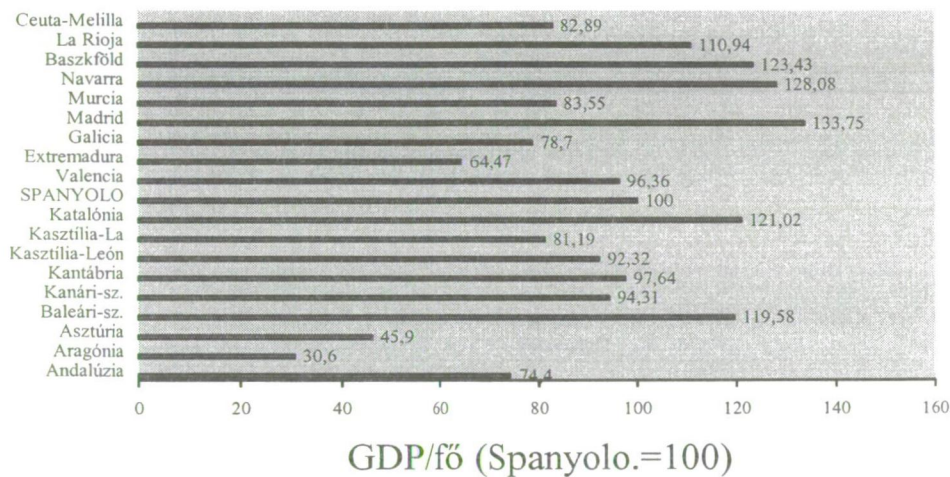
A közösségek közötti rangsor a vizsgált időszakban némi változáson esett át. A „legnagyobb vesztes”, Asztúria a tizenegyedik helyről a tizenharmadik helyre esett vissza, a Baleárok és Murcia viszont egy helyezést javítottak (a tizenkettedikről a tizenegyedikre, illetve a tizenharmadikról a tizenkettedikre).

Az egy főre jutó GDP területi vizsgálata kissé árnyalja a fenti képet. E tekintet-

* PhD hallgató

ben a spanyol átlagot már csak hét autonóm közösség haladta meg, s tizenegy maradt alatta (2. ábra).

2. ábra. Az egy főre jutó GDP alakulása

A nemzeti értékhez viszonyított legnagyobb növekedést Kantábria és Baszkföld könyvelhette el (4,64 és 4,07%), míg a legnagyobb csökkenést a Baleárok és Rioja (–4,6 és –3,88%). Ebből következően a közösségek rangsorában történtek jelentősebbnek mondható változások.

A legnagyobb pozitív változás Kantabriához és Baszkföldhöz köthető, amelyek a tizenegyedikről a nyolcadik, illetve az ötödikről a harmadik helyre léptek előre, míg Valencia egy helyezést javított (a tizedikről a kilencedik helyre).

Ezzel párhuzamosan a Baleárok, a Kanári-szigetek és Kasztília-León rontottak két-két helyet.

Az első és utolsó közösség közötti különbség a vizsgált időszakban 2,09-ről 2,07-re csökkent, ami illeszkedik a hatvanas évek eleje óta tartó folyamatba (1. táblázat).

1. táblázat. Az egy főre jutó GDP különbségének alakulása a legfejlettebb és a legfejletlenebb régiók között (1959–2000)

Baszkföld/Extremadura	2,74	1959
Baleárok/Extremadura	2,51	1971
Baleárok/Extremadura	2,39	1975
Baleárok/Extremadura	2,42	1987
Madrid/Extremadura	2,09	1995
Madrid/Extremadura	2,07	2000

Forrás: Renta Nacional de España

A vizsgált öt évben Madrid megtartotta vezető pozícióját, míg Extremadura az utolsó helyét. (Az 1. táblázat jól mutatja a területi átrendeződés folyamatát az ötvenes évek legvégétől, miszerint a nehézipari jellegű Baszkföld vezető helyét az idegenforgalom felfutásából profitáló Baleárok vette át. A kilencvenes évek elejétől viszont a piachoz kötődő szolgáltatások fejlődése miatt már Madrid került az élre.)

Ha a nemzeti átlaghoz viszonyított egy főre jutó GDP alakulását vizsgáljuk a hetvenes évek közepétől, az alábbi általános megállapításokat tehetjük (2. táblázat).

2. táblázat. A nemzeti átlaghoz viszonyított egy főre jutó GDP alakulása

Autonóm Közösség	1975	1987	1995	2000
Andalúzia	73,6	71	74,21	74,40
Aragónia	99,4	106	108,44	106,91
Asztúria	98,3	93,7	88,15	86,21
Baleári-szk.	138,5	159,3	124,21	119,58
Kanári-szk.	86,2	97,8	96,16	94,31
Kantábria	103,2	97,4	93	97,64
Kasztília-La Mancha	77,34	76,34	82,06	81,19
Kasztília-Leon	82,6	87,4	95,30	92,32
Katalónia	129,4	124,6	122,20	121,02
Valencia	101	103,5	94,92	96,36
Extremadura	57,9	65,6	63,10	64,47
Galicia	76	81	80,84	78,70
Madrid	133,7	129,3	131,63	133,75
Murcia	83	83,8	83,44	83,55
Navarra	113,8	114,4	126,81	128,08
Baszkföld	132,7	112,4	119,36	123,43
Rioja	104,4	109,4	114,82	110,94
Ceuta és Melilla			83,57	82,89

1. Az adott időszakban a legdinamikusabb közösség Madrid volt.

2. Az északi ipari övezet (Cornisa Cantabrica) közösségei közül Baszkföld és Kantábria kilábalni látszik a szerkezeti válságból, s intenzív növekedést mutat az Ebro-völgy feldolgozóipari beruházásoknak köszönhetően Navarra és La Rioja is.

3. Katalónia, mely megtartotta vezető szerepét a GDP nagyságát tekintve, pozíciója romlott.

4. A „három szegény nővér” (Andalúzia, Extremadura és Kasztília-La Mancha) gyors GDP növekedése sem hozott áttörést az országon belüli súlyuk javulásában. Ugyanakkor megkockáztatható, hogy immár Galiciával együtt négy „nővérről” beszéljünk.

A GDP-t termelési ágak szerint vizsgálva azt kapjuk, hogy a megadott időszakban az építőipar és a piaci szolgáltatási ágazatok részesedése nőtt (3. és 4. táblázat).

3. táblázat. Az egyes ágazatok részesedése a hozzáadott értékből

Ágazat	1995 (%)	2000 (%)	Változás
Mezőgazdaság	4,41	3,54	-0,87
Ipar	18,14	17,52	-0,62
Energiatermelés	3,91	3,21	-0,7
Építőipar	7,55	8,45	0,9
Szolgáltatások	65,99	67,28	1,29
Piachoz kötődő szolg.	51,18	53	1,82
Nem piachoz kötődő szolg.	14,81	14,28	-0,53

4. táblázat. Az egyes ágazatok hozzáadott értéknövekedése

Ágazat	Index (2000/1995)
Mezőgazdaság	8,60
Ipar	11,00
Energiatermelés	30,47
Építőipar	51,35
Szolgáltatások	38
Piachoz kötődő szolg.	40
Nem piaci szolg.	30,4

A Spanyol Nemzeti Bank jelentései szerint az építőipar gyors növekedése mögött elsősorban a lakásépítés áll. Az iparban a magasabb technológiai követelményeknek megfelelő ágazatokban volt erősebb a növekedés, elsősorban a közlekedési eszközgyártásban, elektronikában és elektrotechnikában.

A szolgáltatások közül a szállodai és a szállítás-telekommunikáció voltak a legdinamikusabbak.

A vizsgált időszak területi változásait elemzendő az alábbi módszert választottam.

Az egy főre jutó GDP nagysága, az egyes közösségek rangsorának változása, valamint az egyes közösségek GDP-ből való részesedésének változása alapján hat kategóriát képeztem. Ezekbe a csoportokba helyeztem el az egyes autonóm közösségeket.

Így a következő bontás alakult ki.

1. A GDP/fő nagyobb a nemzeti átlagnál, s a relatív változási irányok pozitívek Madrid, Navarra és Baszkföld;
2. A GDP/fő nagyobb a nemzeti átlagnál, a relatív változási irányok egyike negatív Baleári-szigetek;
3. A GDP/fő nagyobb a nemzeti átlagnál, a relatív változási irányok negatívak Aragónia, La Rioja és Katalónia;

4. A GDP/fő kisebb a nemzeti átlagnál, a relatív változási irányok pozitívek
Andalúzia, Murcia, Extremadura, Kantábria és Valencia;
5. A GDP/fő értéke kisebb a nemzeti átlagnál, a relatív változási irányok egyike
negatív
Kanári-szigetek;
6. A GDP/fő értéke kisebb a nemzeti átlagnál, a relatív változások iránya negatív
Asztúria, Kasztília-León, Kasztília-La Mancha, Ceuta és Melilla és Galicia.

Az első kategóriába tartozó közösségeket tekinthetjük az intenzíven fejlődők csoportjának, míg a hatodik a lemaradók csoportja. A harmadik és negyedik csoportot a felső illetve az alsó középmezőnynek nevezhetnők. Az előbbi csoportot az jellemzi, hogy az egy főre jutó GDP értéke meghaladja ugyan a nemzeti átlagot, azonban relatív súlyuk csökkent, körülbelül annyival, amennyivel az első kategóriáé nőtt (-2,19 versus 2,49), s ugyanez mondható el a GDP-vel kapcsolatban is (-0,13 v. 0,19).

Az utóbbi csoportba tartozó közösségek relatív súlya a GDP-ben enyhén növekedett ugyan de (0,09) ez nem volt elegendő az országos átlag eléréséhez az egy főre jutó GDP tekintetében.

A második és ötödik csoportba tartozó Baleári- és Kanári-szigetek átmenetet képeznek.

A GDP szerkezetének jellemzői az egyes csoportokban

1. Madrid kivételével az ipari tevékenység jelentősége nagyobb az országos átlagnál. A gépgyártás, a közlekedési eszközgyártás, a kohászat és fémfeldolgozás adja az ipari termelés értékének több mint felét.

Madrid esetében a piaci szolgáltatások értéke bővült a leginkább. Navarrában és Baszkföldön a szolgáltatások közül a nem piaci ágazatok bővülése volt az erősebb.

A sokoldalúbb mezőgazdasági termelés és a termékeit feldolgozó élelmiszeripar Navarrában, az építőipar pedig Baszkföldön növekedett az átlagot meghaladóan.

2. A csoport egyetlen közössége a Baleári-szigetek. A GDP csekély mértékű növekedése elsősorban az építőipar növekedésének köszönhető. Ugyanakkor a termelési szerkezetet meghatározó szolgáltatások bővülése éppen csak meghaladja az országos átlagot, s az is elsősorban a nem piaci szolgáltatásokhoz kötődik.

3. A csoport átlagos növekedése az egyes ágazatokban a mezőgazdaságot, a bányászatot és energiatermelést leszámítva alacsonyabb az országos értéknél. Az ipari növekedés egyedül Aragóniában haladja meg az országos értéket a gépgyártás, az élelmiszeripar, a közlekedési eszközgyártás és a fémfeldolgozás révén.

Katalónia csökkenő részesedése mögött elsősorban a szolgáltatások, az ipar és az építőipar teljesítményének csökkenése áll. Ezzel együtt az ipar részesedése a termelési szerkezetben is csökkent.

4. Ez talán a legheterogénebb csoport. Az egy főre jutó GDP az országos átlag 97,6 és 64,3%-a között változik. A csoportátlagra jellemző, hogy az ipar kivételével az egyes ágazatok az országos átlagnál nagyobb növekedést produkáltak. Ezzel együtt azonban az első és második szektor részesedése – az építőipar kivételével –

csökkent. Nyilvánvaló, hogy a jelzett két folyamat nagysága határozza meg egy-egy közösség helyzetét az értéktermelésben.

Spanyolország három legszegényebb közösségéből kettő (Andalúzia és Extremadura) e csoport tagja. A gyengén iparosodott régiók jobb eredményei a szolgáltatások bővülésének köszönhető. Amíg Andalúziában a piaci szolgáltatások értéke nőtt (szállodai ágazatok, ingatlan és vállalkozási szolgáltatások), addig Extremadurában a nem piaci ágazatoké.

5. A Kanári-szigetek és a két városi régó, Ceuta és Melilla tartoznak ide. Mindkét régióban meghatározó a szolgáltatási ágazatok és az építőipar. A Kanári-szigetek esetében az építőipar növekedése volt a legnagyobb egész Spanyolországban, a két enklávében pedig a szolgáltatásoké.

6. Az utolsó csoport jellemzője, hogy valamennyi ágazat növekedése az országos átlag alatt maradt. Az ipari termelés esetében csak Galicia haladta meg az országos átlagot a közlekedési eszközgyártás révén.

A vizsgált időszakban a mezőgazdaság részaránya valamennyi régióban csökkent de így is az országos átlag feletti részesedést mutat Asztúria kivételével.

A GDP területi szerkezetét, a dinamikus térségeket, az autonóm közösségeken belüli eltéréseket a tartományok mutatóinak elemzése adja.

Vizsgálati módszer

Öt kiválasztott mutató alapján a tartományok nulla és egy pontot kaptak. Így egy-egy tartomány maximum öt pontot kaphatott. Azokat a tartományokat, amelyek legalább három pontot kaptak, a térképen megjelöltem (3. ábra)

Az öt mutató a következő volt.

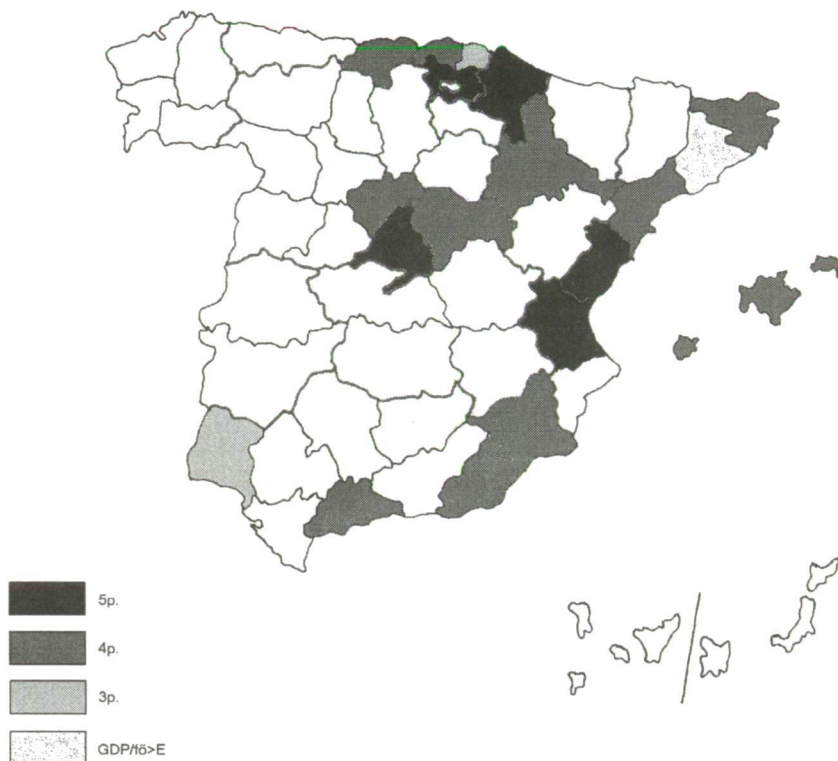
1. A GDP növekedése nagyobb mint az autonóm közösségé	1 pont
2. A GDP/fő értéke nagyobb mint az autonóm közösségé	1 pont
3. A GDP/fő értéke nagyobb a nemzeti átlagnál	1 pont
4. A GDP/fő nemzeti átlaghoz viszonyított értéke nőtt	1 pont
5. A GDP autonóm közösséghez viszonyított értéke nőtt	1 pont

A 3. ábrán jól látható, hogy a legdinamikusabb térségek három, jól meghatározható földrajzi területet fognak át.

1. A francia határtól a Földközi-tenger partján Huelváig.
2. Az Ebro folyó völgye Navarrával és Riojával, amely északnyugaton érintkezik Baszkföld és Kantábria közösségekkel.
3. Madrid valamint Segovia és Guadalajara.

Ez a területi struktúra a hetvenes évek hosszú válságának eredményeként alakult ki, amikor is a turizmus fellendülése maga után vonta a földközi-tengeri partvidék és a szigetek, a magasabb technológiai követelményeket felhasználó iparágak megtelepülése (gépkocsigyártás) pedig az Ebrovölgyének gazdasági növekedését. Ez azt eredményezte, hogy míg Spanyolországban az egy főre jutó GDP különbségei – ha kis mértékben is de – csökkentek, addig az autonóm közösségeken belül Galíciában, Aragóniában, Valenciában és Andalúziában növekedtek.

3. ábra. Az egyes tartományok pontjai a mutatórendszer alapján

A felzárkózó területekről (Guadalajara, Huelva, Segovia) elmondható, hogy az átlagon felüli gazdasági növekedésükben jelentős szerep jutott az építőiparnak, különösen az andalúziai Huelvában, és a szolgáltató szektornak.

Ám ez utóbbi ágazat esetében az új-kasztíliai Guadalajara jelentősen eltér a másik két tartománytól. Ugyanis a szolgáltatások közül a piachoz kötődő ágazatok növekedése és részesedése meghaladta az építőiparét is.

Ezzel szemben a másik két tartományban a nem piaci szektorok részesedése nőtt, s a szolgáltatások növekedése is elmaradt az építőipar mögött (5. táblázat).

Ez természetesen felveti azt a lehetőséget, hogy az építőipar dekonjunktúrája esetén ezek a tartományok visszaeshetnek.

**5. táblázat. Az egyes ágazatok növekedése és részesedésük
a hozzáadott értékből 1995–2000**

	Ágazat	Növekedés	Részesedés		
		2000/1995	1995	2000	Változás
GUADAL. J.	Mezőgazdaság	14,82	9,51	7,89	–1,62
	Energiatermelés	–7,09	6,96	4,67	–2,29
	Ipar	26,97	25,92	23,77	–2,15
	Építőipar	52,34	6,92	7,61	0,69
	Szolgáltatás	53,09	50,70	56,06	5,36
	Piachoz kötődő	57,90	36,80	41,97	5,17
	Nem piaci	40,35	13,89	14,09	0,2
HUELVA	Mezőgazdaság	23,36	9,83	8,90	–0,93
	Energiatermelés	13,61	3,26	2,72	–0,54
	Ipar	25,06	16,12	14,79	–1,33
	Építőipar	66,03	7,73	9,42	1,69
	Szolgáltatás	38,64	63,06	64,17	1,11
	Piachoz kötődő	36,58	48,53	48,65	0,12
	Nem piaci	45,51	14,53	15,52	0,99
SEGOVIA	Mezőgazdaság	22,6	10,56	9,54	–1,2
	Energiatermelés	–1,73	1,22	0,91	–0,31
	Ipar	29,34	12,56	11,97	–0,59
	Építőipar	57,1	7,73	8,95	1,22
	Szolgáltatás	36,99	67,93	68,61	0,68
	Piachoz kötődő	35,09	50,96	50,75	–0,21
	Nem piaci	42,72	16,97	17,85	0,88

Irodalom

Julián Alonzo Fernandez: La nueva situación regional Madrid, Editorial Sintesis S.A. 1993.
Fundacion BBV: Renta Nacional de España y su distribución provincial Bilbao, 1999.
Spanyol Statisztikai Hivatal területi adatsorai a vonatkozó időszakra: www.ine.es
Inebase/cuentas economicas/Contabilidad regional de España.
Spanyol Nemzeti Bank (Banco de España) éves jelentései.
www.bde.es
Informacion anual.